
PAGINAE HISTORIAE

SBORNÍK
STÁTNÍHO
ÚSTŘEDNÍHO
ARCHIVU
V PRAZE

7

© Státní ústřední archiv v Praze 1999
ISBN 80-85475-56-1
ISSN 1211-9768

OBSAH

HORNOLUŽICKÝ SVĚTSKÝ KLÉRUS V PRAŽSKÉ ARCIDIECÉZI V PRVNÍ POLOVINĚ 17. STOLETÍ (<i>Zlatuše Kukánová</i>)	5
Zusammenfassung DER OBERLAUSITZER WELTKLERUS IN DER PRAGER ERZDIÖZESE IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 17. JAHRHUNDERTS	24
OHLASY ITALSKÝCH UDÁLOSTÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH V 1. POLOVINĚ 19. STOLETÍ (<i>Alena Pazderová</i>)	27
Zusammenfassung DER NACHHALL DER ITALIENISCHEN EREIGNISSE IN DEN BÖHMISCHEN LÄNDERN IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS	44
VÝBORY SPOLKU ČESKÝCH AKADEMIKŮ ŽIDŮ A AKADEMICKÉHO SPOLKU „KAPPER“ (<i>Helena Krejčová</i>)	46
Zusammenfassung DIE AUSSCHÜSSE DES VEREINS DER TSCHECHISCHEN JÜDISCHEN AKADEMIKER UND DES AKADEMISCHEN VEREINS „KAPPER“	84
OMLADINÁŘI (<i>Alexandra Špiritová</i>)	85
Zusammenfassung DIE OMLADINA-MITGLIEDER	111
ZAŘIZOVÁNÍ PRVNÍHO ČESKÉHO PENZIONÁTU PRO DÍVKY V PRAZE 1898 (<i>Irena Štěpánová</i>)	112
Zusammenfassung DIE ERRICHTUNG DES ERSTEN TSCHECHISCHEN PENSIONATS FÜR MÄDCHEN IN PRAG 1898	125
MLADOČEŠI A KONEC PRINCIPU VŠENÁRODNÍ STRANY – VOLBY DO ŘÍŠSKÉ RADY 1900–1901 (<i>Luboš Velek</i>)	126
Zusammenfassung DIE JUNGTSCHECHEN UND DAS ENDE DES PRINZIPS DER ALLNATIONALEN PARTEI – DIE REICHSRATWAHLEN 1900–1901	157
VÝSTAVNÍ ČINNOST ZEMĚDĚLSKÉ JEDNOTY ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY (<i>Jiřina Juněcová</i>)	159
Zusammenfassung DIE AUSSTELLUNGSTÄTIGKEIT DES LANDWIRTSCHAFTLICHEN VEREINS DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN REPUBLIK	165
SIONISTICKÁ VOLEBNÍ POLITIKA NA KONCI 20. LET (<i>Marie Crhová</i>)	166
Zusammenfassung DIE WAHLPOLITIK DER ZIONISTEN AM ENDE DER 20. JAHRE	187

DILEMATA ŽIDOVSKÉ POLITIKY V ČESKÝCH ZEMÍCH V LETECH 1933–1938 (<i>Jiří Křesťan</i>)	189
Zusammenfassung DIE DILEMMATA DER JÜDISCHEN POLITIK IN DEN TSCHECHISCHEN LÄNDERN IN DEN JAHREN 1933–1938	204
AKCE ALBRECHT DER ERSTE. UDÁLOSTI 1. ZÁŘÍ 1939 SE ZVLÁŠTNÍM ZAMĚŘENÍM NA BRNO A JIŽNÍ MORAVU (<i>Miroslava Menšíková – František Vašek</i>)	206
Zusammenfassung AKTION ALBRECHT DER ERSTE. DIE EREIGNISSE VOM 1. SEPTEMBER 1939 MIT BESONDEREM AUGENMERK AUF BRNO UND SÜDMÄHREN	255
KOMINTERNA A NĚMECKÁ EMIGRACE V ČESKOSLOVENSKU 1933–1939 (<i>Bohumil Černý</i>)	256
Zusammenfassung DIE KOMINTERN UND DIE DEUTSCHE EMIGRATION IN DER TSCHECHOSLOWAKEI 1933–1939	275
ÚNOR 1948 A KATOLICKÁ CÍRKEV (<i>Václav Babička</i>)	277
Zusammenfassung FEBRUAR 1948 UND DIE KATHOLISCHE KIRCHE	293

HORNOLUŽICKÝ SVĚTSKÝ KLÉRUS V PRAŽSKÉ ARCIDIECÉZI V PRVNÍ POLOVINĚ 17. STOLETÍ

Zlatuše Kukánová

Naše starší historiografie se problematice Horní Lužice nevěnovala nijak systematicky. Zpravidla jí v rámci nejrůznějších přehledů dějin a studií z církevní správy vymezila ve svých statích jen několik stran a poznámek. Pozornost badatelů se soustředila pouze na vybrané otázky, publikované náhodně či ve vybraných sbornících.¹ Podobná situace byla i na německé straně, kde zůstávají klasickou prací více než sto třicet let staré Köhlerovy dějiny do roku 1815.² Řadu informací o náboženských poměrech získáme z nedávno vydaných kompendií, dotýkajících se otázek německé reformace a protireformace.³ Naše znalosti o jedné z vedlejších korunních zemí jsou v posledních letech bohatší díky Františku Kavkovi a Lence Bobkové, kteří se zabývají jejím postavením za Lucemburků.⁴ Dějinám národnostní menšiny v Lužici, totiž lužickým Srbům, zřízení Lužického semináře v Praze a vzájemným kulturním stykům, zasvětil většinu dosavadních prací Zdeněk Boháč.⁵ Tuto drobnou studii je třeba chápat jako pokus o objasnění některých otázek z dějin církevní správy první poloviny 17. století.

Horní Lužici spojovaly s Čechami dlouholeté politické vztahy, vyplývající ze zvláštního postavení lužických markrabství. Počátek emancipace obou stavovských obcí znamenalo vydání Vladislavského zemského zřízení v roce 1500, které zaručilo Lužičanům stejná práva jako dalším obyvatelům zemí Koruny české.⁶ Prakticky to znamenalo možnost získání inkolátu a rozmnožování majetku v jakékoliv části království. V roce 1547 nestáli hornolužičtí stavové po boku krále Ferdinanda I. v zápase se saským kurfiřtem Janem Fridrichem a jejich vojsko nebojovalo v bitvě u Mühlberku. Za to však draze zaplatili odejmutím některých městských privilegií a značnými finančními pokutami. Postupné uvolňování vzájemných vztahů bylo završeno během stavovského povstání přistoupením hornolužických ke konfederaci nekatolických stavů v létě roku 1619. Po volbě Fridricha Falckého českým králem došlo ke sblížení císaře Ferdinanda II. se saským kurfiřtem Janem Jiřím I.. V červenci roku 1620 sepsali smlouvu, zajišťující předání Lužice Sasku náhradou za válečné útraty. Následný zářijový kurfiřtův vpád do Horní a Dolní Lužice byl z jeho strany podpořen slibem zachování náboženských svobod pro luterány. Obsazení strategicky důležitých míst a měst Kamence, Budyšina, Žhořelce, Žitavy a dalších znamenalo faktické pře-

vzetí země do saských rukou. Dne 18. července roku 1621 už holdovali lužičtí stavové politicky posílenému Janu Jiřímu jako zástavnímu držiteli. Ten uzavřel o dva roky později (23. června 1623) s Ferdinandem II. dohodu o zastavení Lužice až do vyplacení válečných škod v celkové výši šesti miliónů tolarů.

Další vývoj válečných událostí logicky vyústil v uzavření takzvaného Pražského míru a vydání recessu 30. května 1635, kdy Ferdinand II. Habsburský postoupil saskému kurfiřtu Janu Jiřímu obě země jako dědičné léno. Dluh mezitím podle odhadu vzrostl už na sedm miliónů dvě stě tisíc tolarů, což se rovnalo sedmdesáti dvěma tunám zlata. Dolní a Horní Lužice přesto zůstaly v lenním svazku a český král mohl nadále užívat markraběcí titul a zemské znaky. Pro případ vymření saské dynastie bylo panovníkovi zaručeno jejich opětovné navrácení.⁷ Lužice zůstala vázána povinnou obranou českého státu v případě obecného ohrožení, kterou měla už od Vladislavského zemského zřízení. Naopak nemusela napříště obesílat české sněmy ani platit berně a jakékoliv jiné dávky, soudní spory neřešil pražský apelační soud, nýbrž spadaly pod jurisdikci saského kurfiřta. Jedním z nejdůležitějších ujednání Pražského míru bylo zajištění dosavadních náboženských a politických svobod, tedy zachování určitého statu quo mezi protestanty a katolíky v dané oblasti.

Luterská reformace, pronikající ze severního a středního Německa, ovlivnila už ve dvacátých a třicátých letech 16. století náboženský vývoj v Lužici⁸ a odtud se šířila dále do českých příhraničních oblastí. To vyvolalo v obou zemích nejen odklon obyvatelstva od tradičního katolického náboženství, ale rozkol a změny v samotné organizaci církevní správy. V Čechách se postupně rozštěpila původní kališnická církev na radikální a konzervativní větev, která se stále více sblížovala s katolíky. Konzervativnější část kališníků, reprezentovaná konzistoří, přispěla nakonec vnitřním rozpadem ke zrušení kompaktát, které si roku 1567 vymohly stavy. V tomto období zaznamenáváme vedle postupného znovuzrození katolické církve také snahy o legalizaci novokališnického vyznání, které byly v roce 1575 završeny přijetím České konfese.⁹ Ta sice uznávala existenci vyznání jako takového, nepovolovala však jeho samostatné organizování. Přesto se můžeme setkat s výjimečnou organizací luteránů na šlikovských panstvích na Loketsku a na Chebsku. K obratu došlo až v roce 1609 po vydání Rudolfova majestátu zaručujícího náboženskou svobodu, porážka stavovského povstání v listopadu 1620 znamenala konec uvolněných náboženských poměrů. Habsburkové se snažili využít svého vítězství k potlačení jakékoliv opozice a hlavní oporou jejich politiky se v tomto směru stalo katolické náboženství. Restriktivní opatření na sebe nenechala dlouho čekat. Už v následujícím roce byla zrušena utrakvistická konzistoř a postupně byli ze země vypovídáni všichni protestantští kazatelé. Císařské mandáty zakazovaly obyvatelům vyznávat jinou než katolickou víru a podstatně omezovaly práva nekatolických stavů.

V řadě případů docházelo k výrazným zásahům do vnitřní správy církve a její těsnější závislosti na státu. Toto snažení bylo završeno Obnoveným zřízením zemským, vyhlášeným roku 1627, které rušilo Rudolfův majestát a potvrzovalo katolické náboženství jako jediné oficiální v zemi.

Jednoduchá nebyla situace ani v Horní Lužici, patřící tehdy k zemím České koruny. Také tam došlo pod vlivem luteránů a kalvinistů k náboženskému rozkolu. Některá města byla pozvolna, jiná více či méně násilně reformována, protestanté postupně nahrazovali katolíky v městských radách a obsazovali katolické kostely. Jsou známy případy, kdy církevní správu převzaly do svých rukou dokonce městské rady. Došlo k tomu v Žitavě v roce 1540 a v roce 1570 tam úplně ustaly katolické bohoslužby.¹⁰ Pozice katolické církve byla oslabena nejprve v roce 1559, kdy se saský kurfiřt zmocnil hradu Stolpen, dosavadního sídla biskupského generálního komisaře pro Lužici, a následným přistoupením míšeňského biskupa Jana IX. z Haugwitzu k protestantismu.¹¹ V roce 1567 přešla z papežova rozhodnutí správa lužického vikarátu na děkana a kapitolu sv. Petra v Budyšině. Na většině panství světských feudálů a na statcích míšeňského biskupa, dobytých saským vojskem, byla vrchností zaváděna reformace. Díky důslednému uplatňování patronátního práva při obsazování far ovládlo luterství do konce sedmdesátých let šestnáctého století téměř celou Horní Lužici. Katolické obyvatelstvo se soustředilo především ve městě Budyšině a statcích budyšínské kapituly s obcemi Brehmen a Dahlowitz, dále ve vesnicích patřících klášterům v Mariensternu, Marienthalu a Lubáni.¹² Menší enkláva se udržela ještě na jihu Lužice v městečku Schirgiswalde a jeho bezprostřední blízkosti. Přetrvávajícím anachronismem byla stálá podřízenost protestantských duchovních budyšínskému děkanovi. Záhy po vydání Rudolfova majestátu se projevíly emancipační snahy protestantských stavů. Již v roce 1610 byl připraven návrh vlastního majestátu, který jim měl vedle svobody vyznání zaručit patronátní právo v protestantských kostelích. Dohled nad nekatolickými duchovními měl přejít z budyšínskému děkanu na stavovské inspektory. K vydání majestátu však nedošlo pro nesouhlas zúčastněných stran. Částečnou náhradou za něj byl Matyášův slib z roku 1611, zachovávající Horní Lužici při jejím dosavadním vyznání.

Pražský mír z roku 1635 se snažil respektovat složité poměry v Lužici. Na jedné straně pamatoval na beztrestnost přívrženců nekatolických vyznání v případech opětovného uplatnění zástavního práva. Na straně druhé zajišťoval práva katolické církve v celé zemi, která se vztahovala na budyšínskou kapitolu, kláštery Marienstern a Marienthal, klášter magdalenek v Lubáni a dolnolužické cisterciácké opatství v Neuzellu. Ochrana katolického náboženství se prakticky projevovala přítomností královských komisařů při volbách děkanů, opatů nebo abatyšů a jejich potvrzením do příslušných beneficií. Od tohoto zvyku bylo opuš-

těno v letech 1741 až 1773, aby bylo znovu obnoveno a uplatňováno i po roce 1815, kdy bylo Sasko nuceno postoupit Prusku celou Dolní a východní část Horní Lužice. Právo českého krále na obranu katolíků a jejich vyznání uznávala saská vláda dokonce i po svém vstupu do nově vytvořeného Německa. Veškeré formální i faktické nároky českého státu vůči Horní Lužici zanikly podepsáním versailleské mírové smlouvy v roce 1919.

Dříve než se zaměříme na sledování osudu hornolužického světského kléru, musíme si uvědomit, že jeho možnosti byly s ohledem na postavení katolické menšiny značně omezené. Domácí prostředí nenabízelo požadované vzdělání ani možnost získat svěcení potřebné k výkonu kněžského povolání. Mladým mužům, kteří se chtěli seznámit se základy a principy křesťanské věrouky, nezbyvalo než opustit rodnou Lužici a vydat se na některé z dostupných vzdělávacích zařízení. Veškeré farní a městské školy byly totiž kontrolovány protestanty (ve Zhořelci a v Budyšíně byly evangelické latinské školy, gymnázium v Míšni a teologie se přednášela ve Wittenberku a v Lipsku). Bez základních znalostí univerzálního evropského církevního jazyka latiny a průpravy v rétorice by žádný uchazeč nemohl pomýšlet na budoucí dráhu katolického duchovního. Lužičané neměli v podstatě jinou možnost než odejít z domova do cizího prostředí, aby v nových poměrech získali potřebné vzdělání a současně navázali důležité kontakty.

Výchova nastupující generace hornolužických studentů a farářů v Čechách měla už jistou tradici v předbělohorské době, protože zde nacházeli pro svoje záměry relativně solidní zázemí a podmínky.¹³ Oproti sousedním zemím byla u nás poměrně hustá školní síť, navazující na systém středověkých farních škol.¹⁴ Nejbližší školy v příhraničním Českolipsku, Šluknovsku a Frýdlantsku byly však pod vlivem německých luterských univerzit. Podobná situace panovala i v severních Čechách, které zejména v německy mluvící části podléhaly luteránům a kalvinistům. Většina zbývajících partikulárních škol byla svázána s pražskou univerzitou, takže také vychovávala protestantsky orientovanou mladou generaci. Přesto mimo vliv Karolina zůstala na přelomu 16. a 17. století tradičně katolická oblast v jižních a západních Čechách. Studenti se proto mohli rozhodnout pro latinskou městskou školu v Plzni, v Českých Budějovicích nebo v jiném místě. Na své příští povolání se připravovali návštěvami cvičení v jezuitských kolejích, která si získávala mezi posluchači stále větší oblibu pro svou otevřenost všem vrstvám. Studium u jezuitů neposkytovalo jen potřebné základní vzdělání, stalo se navíc prostředkem k postoupení na společenském žebříčku, protože v řadě případů umožnilo nadaným nemajetným chlapcům přístup ke vzdělání. Kromě toho se zde nabízela ještě možnost studovat v některé z klášterních škol řádů, jež měly ve své náplni vedle pastorační také vzdělávací činnost.

Jezuitská akademie u sv. Klimenta byla v roce 1556 založena především pro zájemce z Čech a zemí České koruny kvůli snadné teritoriální dostupnosti, cizinci tvořili mezi posluchači menšinu. Přesto si řada z nich zvolila Prahu, protože jim byla nejbližší.¹⁵ Význam klementinské akademie, suplující na počátku 17. století absenci katolické vysoké školy v zemi, není třeba příliš přeceňovat.¹⁶ Ještě ve dvacátých letech plnila spíše funkci střední školy, protože právě v gymnaziálních třídách bylo ke studiu zapsáno nejvíce žáků. Zde byl kladen důraz na výuku jazyků, zejména tolik potřebné latiny, řečtiny a později hebrejštiny. Vedle jazyků museli studenti prokázat znalost klasické literatury a dobře zvládnout řečnické umění. Už ve druhé polovině 16. století zajišťovala vzdělání hornolužičanů jezuitská gymnázia v Chomutově, Českém Krumlově a Jindřichově Hradci a cisterciácké klášterní školy v Oseku, Plasích a Vyšším Brodě, kam se studenti uchýlovali s ohledem na tradici místních klášterů v Mariensternu a Marienthalu.¹⁷ Je možné, že teprve tady, po bližším seznámení s prostředím nebo ve snaze následovat učitelský vzor, se někteří rozhodli pro svou celoživotní službu Kristu.

Pozornost mladých mužů se nemusela vždy upírat jen k Čechám, protože jinde v sousedních zemích měli podobné možnosti. Kromě pražského se nabízel podobný ústav s poměrně širším zahraničním dosahem na nedaleké Moravě. V Olomouci byla totiž biskupem Vilémem Prusinovským z Víckova založena jezuitská akademie, které byla roku 1573 propůjčena práva vysokého učení.¹⁸ Ta však zpočátku vychovávala podobně jako Klementinum většinou středoškolskou mládež a jen mizivé procento posluchačů absolvovalo vysokoškolský kurs z filozofie.¹⁹ Graduováni byli nejprve členové Tovaryšstva Ježíšova a teprve později byla tato možnost nabídnuta jiným zájemcům.²⁰ Protože výuka teologie byla v Praze zahájena až v roce 1616,²¹ museli studenti odcházet na další řádové učiliště do rakouského Štýrského Hradce. Potřeby světského kněžstva v pražské arcidiecézi pokrýval ve druhé polovině 16. století svatováclavský seminář pro chudé (založen 1559), k němuž časem přibyl ještě papežský seminář pro výchovu budoucích kněží (založený roku 1575). Oba ústavy společně s konviktem pro šlechtické studenty byly však pod kontrolou jezuitů, dohlížejících na studium a chování svěřenců.²²

Nadvláda patres Societatis Jesu nad pobělohorským školstvím byla dovršena v listopadu 1622 převzetím Karlovy akademie. Tehdy se otevřela cesta k obnově čtyřfakultního učení a k postupné rekatolizaci pražské univerzity.²³ Nově instalovaný arcibiskup Arnošt hrabě Harrach si byl vědom hegemonie jezuitů a proto usiloval o zřízení vlastního semináře k výchově a vyššímu filozofickému a teologickému vzdělání nastupujícího katolického duchovenstva. Po několikaletých jednáních a po zajištění nezbytných finančních prostředků na provoz semináře bylo jeho snažení korunováno úspěchem, takže v roce 1635 mohlo být konečně zahájeno vyučování v bývalém královském dvoře u Prašné brány.²⁴

O tři roky později (22. prosince 1638) povýšil papež Urban VIII. na Harrachovu žádost seminář na úroveň generálního studia, které se tak stalo třetím vysokým učením v Praze.²⁵ Se vznikem dalších učilišť stojících mimo univerzitu se postupně rozšiřovalo spektrum nabídek o možnost studovat v cisterciácké koleji sv. Bernarda nebo v premonstrátské koleji sv. Norberta.²⁶ K vyhlášeným soukromým školám s právem udělovat akademické grady v teologii a filozofii patřilo také dominikánské Studium generale u sv. Jiljí a minoritské Collegium Ferdinandeum u sv. Jakuba.²⁷ Uchazeči o kněžské svěcení měli v pobělohorské Praze nesrovnatelně větší výběr a lepší vzdělávací možnosti než jejich předchůdci.

Situace v pražské arcidiecézi v prvních desetiletích 17. století byla značně komplikovaná. Arcibiskupové Zbyněk Berka z Dubé, Karel z Lamberka, Jan Lohelius a Arnošt z Harrachu museli během svého arciepiskopátu řešit kromě běžných záležitostí také řadu závažných otázek.²⁸ Přetrvávající problémy ve správní organizaci arcidiecéze vedly k roztržštění farní sítě a katastrofálnímu nedostatku domácích duchovních pastýřů, který se ještě prohloubil po definitivním vypovězení všech protestantských kněží. Dalším negativním důsledkem válečných událostí byl postupný ekonomický úpadek, projevující se v řadě případů nemožností obsadit uprázdněná beneficia. Proto docházelo ke spojování neobsazených far ve větší celky pod jednoho katolického duchovního a v řadě případů spravovali světské fary řeholníci. V nejpostiženějších oblastech Čech často pomáhali při zajišťování základních úkolů také jezuitští misionáři. V pražské arcidiecézi působili vedle Čechů také Slezané, Poláci, Bavoři, Lužičané, Sasové, Moravané, Italové a další národnosti.²⁹ Řada katolických duchovních byla vysvěcena v sousedních nebo nedalekých diecézích a arcidiecézích (například ve Vídni, Vratislavi a Erfurtu), ostatní byli ordinováni v Praze.³⁰

Celkový obraz o počtu, místním původu a národnosti novokněží získáme studiem dochovaných ordinačních matrik pražské arcidiecéze z let 1604 až 1612 a 1627 až 1651, uložených ve Státním ústředním archivu v Praze ve fondu Archiv pražského arcibiskupství.³¹ Některé chybějící údaje o původu ordinandů se podařilo doplnit z dalších pramenů. Šlo zejména o přehledy promovaných studentů a alba jezuitských akademií v Praze a Olomouci s informacemi o školních studiích.³² Během devítiletého období sufragánátu strahovského opata Jana Lohela za arcibiskupů Zbyňka Berky z Dubé a Karla z Lamberka bylo v Praze v letech 1604 až 1612 ordinováno celkem 177 laiků z různých arcidiecézí a diecézí. Kněžského svěcení, opravňujícího k samostatné správě beneficií, dosáhlo jen 116 z vysvěcených. Presbyteriát získalo kromě ostatních národností šedesát dva Čechů a dvacet sedm Němců, to znamená, že necelá čtvrtina veškerého světského kléru pocházela z německých zemí (Saska, Lužice, Bavorska, Vestfálska, Falce, Hesenska, Pruska a Švábska).³³

Do Prahy vážilo svou cestu deset kandidátů z Lužice (tři byli z Budyšina, další se narodili nebo pocházeli z Chroštic (Crostwitz), Lubáně (Lauban), Wittchenavy (Wittichenau) a Žarova (Sorau). Tři mladí muži svůj původ v arcibiskupské kanceláři neuvedli ani se jej nepodařilo později zjistit. Sedm ordinandů postupně získalo všechna vyšší svěcení zakončená kněžským svěcením. Jeho získání opravňovalo ordinanda ke správě fary a provádění všech úkonů s tím spojených, to je s udílením svátostí, kázáním slova Božího a sloužením mší. Jeden Lužičan se stal jáhnem a zbývající dva měli jen čtyři nižší svěcení. Nevylučujeme samozřejmě, že byli vysvěceni později nebo v jiné sousední diecézi.³⁴ Lze to předpokládat minimálně u Řehoře Khattmanna či Khacmana z Maurughu, vysvěceného jáhnem 10. srpna 1611³⁵ a Josiáše Streubera ze Žarova s nižším svěcením ze 31. března 1607.³⁶ Řehoř Khattmann byl nejprve budyšínským kanovníkem a ve dvacátých a třicátých letech 17. století společně s Humprechtem z Černína rekatolizačním komisařem v některých částech Lužice³⁷. Streuber spravoval na začátku roku 1613 faru v Polici³⁸ a k tomu bylo nezbytné vyšší svěcení.

Tři Lužičané se zapsali ke studiu do gymnaziálních tříd pražské jezuitské akademie. Jedním z nich byl na podzim roku 1608 Řehoř Khattmann, kterému vydala 25. ledna 1606 vysvědčení řádného chování kongregace Zvěstování Panny Marie při jezuitské koleji v Českém Krumlově.³⁹ O již zmíněném Streuberovi se z poznámky v matrice dovídáme, že byl v roce 1595 imatrikulován na univerzitě ve Frankfurtu nad Odrou a totéž se opakovalo o sedm let později v pražském Klementinu.⁴⁰ Blažej Alexius z Chroštic byl inskribován na podzim roku 1600 jako student rétoriky v poslední nejvyšší třídě gymnázia,⁴¹ bakalaureát filozofie získal 3. května roku 1604 a magisterskou, tedy doktorskou, zkoušku složil v následujícím školním roce.⁴² Čtvrtý z ordinovaných Ondřej Judex z Wittchenavy byl v roce 1606 posluchačem přednášek z gramatiky na jezuitském učilišti ve Štýrském Hradci.⁴³

Mužský řeholní život ustal na území Horní Lužice už v polovině 16. století. Některé kláštery byly postupně opuštěny, z jiných byli mniši vyhnáni nebo se sami stali šířiteli luterství. Tento osud postihl klášter celestinů v Ojvíně a jeho filiálku v Königsteinu, františkánské kláštery v Kamenci a Žitavě a další. Pravděpodobně z tohoto důvodu nebyl do roku 1612 v pražské arcidiecézi ordinován žádný lužický řeholník. Je třeba podotknout, že zjišťování a určování národnosti u řádových světců není snadné, protože ordinační matriky ve většině případů registrují vedle jména a příjmení pouze mateřské kláštery, které opustili kvůli svému dalšímu vysvěcení. Ani různé přehledy profesů, klášterní nekrologia a kalendária, uložená zejména ve fondech Státního ústředního archivu v Praze a v rukopisných odděleních Národní knihovny a Národního muzea v Praze, neposkytují v tomto směru dostatek potřebných informací.

V letech 1627 až 1651 pocházela z německých zemí pětina ordinandů s kněžským svěcením, to je dohromady 88 z celkového počtu 457 osob.⁴⁴ Na rozdíl od předchozího předbělohorského období přicházeli do Prahy noví zájemci o vysvěcení z německého Duryňska, Braniborska, Bádensko-Württemberska a Západního Pruska. Při sledování hornolužických novokněží nesmíme zapomenout, že Lužice byla od roku 1635 nejen součástí Saska, ale i míšeňské diecéze. Z počtu třiceti devíti ordinandů dosáhli do konce roku 1651 třicet dva nejvyššího svěcení. Zbývajících sedm obdrželo z rukou pražských sufragánů Šimona Brože z Horšovského Týna a Kryšpína Fucka shodně všechna nejnižší svěcení, přičemž Kristián Augustýn Falc se stal knězem v dubnu roku 1653.⁴⁵ Nemůžeme vyloučit, že někteří byli ordinováni ještě později. Ordinandi s nižším stupněm byli u nás po Bílé hoře dosazováni na venkovské školy na místa nekatolických učitelů a nebo pomáhali ve velkých farních obvodech udělovat křest z milosti a vykládat křesťanské pravdy a katechismus o nedělích a svátcích místo mše svaté.⁴⁶

Nejvíce Lužičanů přišlo do Prahy z tradičních katolických míst. Devět ze všech vysvěcených uvedlo jako své rodiště nebo pozdější bydliště Chroštica, sedm Witchenavu, šest Budyšín, tři Ostrovec a zbývajících jiná městečka a vesnice (například Cannowitz, Ralbitz). Šest osob vedle národnosti nepodalo žádnou bližší informaci o svém původu ani se jej nepodařilo doplnit z jiných pramenů.

Dříve než přistoupíme k vyhodnocení vzdělanostní úrovně hornolužických novokněží, ordinovaných v pražské arcidiecézi, je třeba připomenout, že informace o jejich počtu jsou díky absenci pramenů pro některá pobělohorská léta značně neúplné. Protože album pražské jezuitské akademie pro dané období je nezvěstné, nemáme k dispozici systematictější seznamy katolických studentů v Praze od druhé poloviny dvacátých let 17. století. Další údaje můžeme získat a ověřit až od roku 1636 v seznamu studentů arcibiskupského semináře, uloženého ve Strahovské knihovně,⁴⁷ a z rekonstruovaného přehledu studentů filozofické fakulty pro léta 1640 až 1654.⁴⁸

Je známo, že čtyři studenti byli shodně dne 18. ledna 1624 imatrikulováni ke studiu u sv. Klimenta.⁴⁹ Jeroným Dionýs Czunka či Schunka a Martin Jordan, kteří se vypravili z Chroštica do Prahy, se stali gymnaziálními studenty poetiky, Martin Mikuláš Glausch byl inskribován jako syntaxista. Jistě nejzkušenějším byl Řehoř Gorlichius, protože se zapsal do posledního ročníku tříletého filozofického kursu na přednášky metafyziky s etikou. Dosud se však nepodařilo zjistit, kde získal předchozí vědomosti. Na jezuitské akademii v Olomouci studovali syntax další dva Lužičané Martin Valentin Cucul(us) z Chroštica v roce 1617⁵⁰ a Tobiáš Vavřinec Khal.⁵¹

Po otevření arcibiskupského semináře by se dal předpokládat zvýšený zájem budoucích novokněží právě o tato studia. Arnošt z Harrachu na sebe převzal společně s císařem ochranu nad katolíky v Horní Lužici a proto také odpovídal za vytvoření vhodných podmínek pro výchovu a vzdělání nastupujících katolických duchovních správců. Určité řešení by se nabízelo trvalým uvolněním několika míst ve vlastním semináři. To se nepodařilo uskutečnit zřejmě s ohledem na počáteční finanční obtíže tohoto ústavu.⁵² V dochovaném seznamu semináře se objevuje pouze jeden z později ordinovaných. Mezi prvními dvaceti alumny arcibiskupa Harracha pod rektorátem doktora teologie Jiřího Peischelia v letech 1636 až 1641 najdeme jméno Baltasara Quietsche.⁵³ V ordinační matrice je u téhož Baltasara Gnaicze či Gvaicze Lužického dne 6. června 1637 u záznamu o udělení první tonsury a nižších svěcení poznámka o jeho alumnátu,⁵⁴ takže bychom údaj o studiu mohli částečně zpřesnit. Zdá se, že Lužičané dali při výběru vysoké školy přednost tradiční filozofické fakultě před nedávno zřízeným Harrachovým vysokým učením.

Přesvědčí nás o tom poměrně vysoký počet studujících filozofie, zaznamenaných později mezi ordinovanými. Ke studiu logiky na Ferdinandově univerzitě v Klementinu byli imatrikulováni na podzim roku 1643 Martin Schram z Budyšína⁵⁵ a Jan Ludvík Tinnicides.⁵⁶ Stejně přednášky absolvoval od začátku roku 1650 Petr Jan Francz z Witchenavy⁵⁷, o kterém víme, že hájil v roce 1648 Prahu proti Švédům jako člen VII. akademické legie. Bakalaureát filozofie získali tři posluchači, v roce 1641 to byl Martin Treczek či Fretscher původem z Ostrovce,⁵⁸ v roce 1644 nám již známý Tobiáš Vavřinec Khal,⁵⁹ absolvent olomouckého jezuitského gymnázia, a v roce 1652 Jindřich Niesner také z Ostrovce.⁶⁰ Úplné filozofické vzdělání zakončil úspěšným obhájením mistrovské disputace a slavnostní promocií Jakub Ferdinand Waczlaw Witchenavský (roku 1647), po získání doktorátu byl oprávněn učit filozofii v kterékoliv zemi a předsedat závěrečné zkušební komisi.⁶¹

Přestože je tato studie věnována především laickému kléru, nemůžeme si nepovšimnout několika vysvěcených lužických řeholníků, kteří se objevují v matrikách pražské arcidiecéze od roku 1627. I když jsou zápisy z doby sufraganátu Kryšpína Fucka dovedeny až do roku 1653,⁶² zaregistrujeme posledního řádového svěcence této národnosti v roce 1645.⁶³ Vzhledem k nepatrnému počtu nemohli výrazně zasáhnout do správy zdejších klášterů ani inkorporovaných far, i když i tak malý vzorek má určitou vypovídací hodnotu. Z devíti ordinandů bylo pět z cisterciáckých klášterů, dva byly členy Tovaryšstva Ježíšova a po jednom přišlo z malostranského kláštera augustiniánů eremitů u svatého Tomáše a od minoritů u svatého Jakuba na Starém Městě pražském.

Potvrzuje se, že v pobělohorském období se v Horní Lužici projevilo působení místních ženských klášterů, které mohly do značné míry ovlivnit mladé chlapce při rozhodování o dalším osudu a výběru životní dráhy. Profesy plaského kláštera se postupně stali kukovští rodáci Jiří De Lanka a Petr Šimon Cuculus či Kokla,⁶⁴ do sedleckého kláštera odešel Filip Alzka či Halska, do Oseka Jindřich Pollei z Budyšina⁶⁵ a do jihočeského Vyššího Brodu Jindřich Ignác Jan(us). Kromě sedleckého šedého mnicha, jak se členové tohoto řádu občas nazývali, dosáhli všichni kněžského svěcení. Jiří Delanka či De Lanka byl inskribován dne 18. ledna 1624 jako rétor na pražské klementinské akademii.⁶⁶ Bakalaureát filozofie byl udělen 5. května 1642 Jindřichu Janovi v Olomouci⁶⁷ a Šimonovi Cuculovi dne 13. května 1642 pro změnu v Praze.⁶⁸ Z nekrologií plaského kláštera, uložených v oddělení rukopisů Národní knihovny, se dovídáme několik důležitých informací o jejich životě. Šimon Petr Cucul byl novicmistrem a později farářem v Nečtinách a v Kralovicích, zemřel v květnu 1672.⁶⁹ Jiří De Lanka byl přes 22 let farářem v Nejdku a Děpoltovicích u Karlových Varů (zemřel v dubnu 1664)⁷⁰ a konečně Jindřich Pollei spravoval faru Jeníkov a podle osecského nekrologia ukončil svou životní pouť 16. září 1648.⁷¹

Dnes jen těžko najdeme u konkrétních osob odpověď na otázku po příčinách jejich odchodu z Horní Lužice do Prahy. Někteří chlapci a mladí mužové opustili známé domácí prostředí s jasným úmyslem stát se katolickými kněžími a proto se podrobili zkoušce před arcibiskupskou komisí, aby po jejím složení a vysvěcení mohli působit v duchovní správě. Řada z nich zůstala v Čechách a další se pravděpodobně vraceli z Čech domů, aby tam šířili katolickou víru a posilovali své farníky v boji s protestantismem. Pro budoucí povolání se mohli rozhodnout až během gymnaziální docházky nebo po ukončení studia filozofie. V pramenech bychom se setkali i s případy, kdy Lužičané přišli za někým příbuzným nebo známým. Nemůžeme však vyloučit, že je sem přivedla obyčejná náhoda, která potom změnila jejich další život.

Arcibiskupská kancelář přijala žádost budějovického děkana Kryštofa Tomáše či Tomášova ze dne 30. dubna 1609 o přidělení jeho bratra Matouše za kaplana na tamní beneficium.⁷² Podle ordinační matriky byl jmenovaný vysvěcen knězem 4. dubna.⁷³ Sourozenec se ve své funkci asi osvědčil, protože se v dalších letech výrazně uplatnil ve správě na jihu arcidiecéze. V září roku 1624 byl arciděkanem bechyňským, děkanem doudlebským a farářem krumlovským.⁷⁴ Při své pastorační práci narážel stejně jako někteří jeho kolegové na řadu obtíží a problémů. V únoru roku 1627 si už jako arciděkan krumlovský stěžoval na nevázanost a neposlušnost kněží na Prácheňsku, protože ho nerespektovali jako arciděkana. K jeho postavení nepřispěli svým jednáním kolátoři ani faráři, kteří ho často obcházeli a neinformovali o zamýšlených změnách ve správě far.⁷⁵ Situace se posléze uklidnila, nevíme zda v tom sehrál výraznou roli sám arcibis-

kup nebo zasáhl některý z jeho blízkých spolupracovníků, protože zmíněný Matouš zastával v roce 1636 z titulu krumlovského děkana úřad jednoho ze tří vikářů bechyňského kraje.⁷⁶

Pro úspěšné zvládnutí rekatolizačních snah bylo třeba zmapovat situaci v celé pražské arcidiecézi nebo ve vytypovaných částech a po jejím vyhodnocení naznačit základní směry dalšího vývoje. Z tohoto důvodu byly v pobělohorských Čechách sestavovány církevní a světskou vrchností nejrůznější přehledy a zprávy. Jejich nespornou výhodou je fakt, že podávají stejné či srovnatelné údaje o duchovních správcích v jedné či více oblastech k určitému datu. Nejvíce informací o postavení a teritoriálním působení Lužičanů jsme získali v různých písemnostech Státního ústředního archivu v Praze, ve fondech Archiv pražského arcibiskupství a Stará manipulace. Nejbohatším a nejspolehlivějším pramenem byly vizitační protokoly a relace o stavu far. Jednalo se především o vizitační zprávy z let 1624, 1627, 1630–1631, 1650 až 1652 se širším dopadem na několik vikariátů nebo krajů.⁷⁷ Řadu nových poznatků o životě a dalším osudu vysvěcených před Bílou horou poskytla korespondence přijatá arcibiskupskou kanceláří. Z časových důvodů mohl být prověřen pouze materiál z let 1603 až 1614.⁷⁸ Další systematické studium odeslané korespondence asi přinese u některých konkrétních osob podobné výsledky. Protože v dochovaných prezentacích k farám z let 1605 až 1650 bylo oproti očekávání získáno poměrně málo údajů, byly jako doplněk užity také přehledy testamentujících duchovních správců.⁷⁹ Ve fondu Stará manipulace byla nejužitečnější akta se signaturou R 109, týkající se náboženských záležitostí.⁸⁰ Zde poskytují mnoho cenných informací o rozsahu farních obvodů, jménech farářů a jejich ekonomických podmínkách přílohy Soupisu poddaných podle víry. Ty často podávají plastický obraz o zničených, pobořených a poškozených farách a kostelích a o neutěšeném stavu zádušního jmění.⁸¹ Ve výčtu prostudovaných materiálů nesmí chybět výběrové edice z uvedených fondů⁸² a korespondence pražské metropolitní kapituly z let 1600 až 1652, uložená v Archivu Pražského hradu ve fondu Archiv pražské metropolitní kapituly.⁸³

Po prostudování zmíněných pramenů musíme konstatovat, že se v nich neobjevují jména některých novokněží ordinovaných v Praze. Z toho lze usuzovat, že se tito mladí mužové po ukončení přípravy na své povolání rozhodli pro návrat do rodné Lužice. Budyšínská kapitula podporovala ve vlastním zájmu tyto katolické duchovní, protože pro ni byli určitou zárukou uhájení dosavadních pozic nebo dalšího náboženského rozvoje v zemi. Mnozí z nich našli uplatnění přímo v Budyšíně jako členové kapituly nebo katedrální vikáři. Nejvíce zpráv máme o budyšínských kanovnících, udržujících písemný styk s pražskou metropolitní kapitulou. Díky tomu víme, že kromě Řehoře Khatzmana byli v padesátých letech 17. století svatopetrskými kanovníky Jan Jakub Schunka a Tomáš Tiska.⁸⁴

Naproti tomu na řadě beneficí zaregistrujeme hornolužické duchovní pastýře a místo jejich svěcení nám není známo. Domníváme se, že ho někteří získali v Praze v letech 1613 až 1626, která nejsou doložena ordinační matrikou. Další obdrželi potřebné kněžské svěcení v jiné diecézi a jiném prostředí, odkud si přinesli určité zkušenosti a návyky, které se potom snažili uplatňovat ve svěřených farnostech. Jako příklad můžeme použít soupis farářů frýdlantského děkanátu a žitavského arciděkanátu z dubna 1626, spadajících pod jurisdikci arcibiskupa Harracha.⁸⁵ Ze šesti uvedených lužických farářů nebyl ani jeden podle existujících pramenů vysvěcen pražským sufragánem.

V matrikách se vyskytuje řada dvojic s podobným příjmením a stejným místním původem. Předpokládáme, že v některých rodinách byl vzorem pro svého mladšího příbuzného starší sourozenec, strýc nebo bratranec, vykonávající kněžskou službu, i když nelze vyloučit, že šlo o pouhou shodu příjmení. V letech 1630 a 1631 se v ordinační matrice sufragána Brože z Horšovského Týna objevují dvojice Martin Glausch a Antonín Mikuláš Glausch z Ostrovce a Jeroným Schunka a Jan Jakub Schunka (oba z Chroštic).⁸⁶ Navíc se třetím z Glauschů, totiž s Ondřejem z Witchenavy, se setkáme na začátku roku 1613, kdy abatyše marienthalského kláštera žádá o jeho prezentaci k faře v Königshainu místo Valentina Petschelia.⁸⁷ O tom, že její žádost byla vyslyšena není pochyb neboť Ondřej Glausch byl správcem tamního benefícia ještě v roce 1626.⁸⁸ Z Chroštic pocházeli také Matěj Jordan (vysvěcen 1634–1635) a Martin Ondřej Jordan (svěcen 1627) a z Witchenavy další dvojice Adam Hantzka (svěcen 1645–1646) a Martin Hunczich (1636–1638). Za sufragány pražského arcibiskupa přišel z Budyšína Melichar Hopner, jemuž bylo kněžské svěcení uděleno roku 1606. Onofrius Heppner také z Budyšína se stal knězem v roce 1630. Nižší svěcení měl od roku 1610 Ondřej Judex z Witchenavy a o devatenáct let později složil presbyterské zkoušky Jakub Benedikt Judex z Chroštic. U mladíků s věkovým rozdílem jedné generace můžeme vyslovit domněnku o určité rodinné či rodové tradici. V menší uzavřené katolické enklávě nebyl tento jev ničím neobvyklým.

Po vyhodnocení všech známých údajů zjišťujeme, že většina ordinovaných Lužičanů se stala správci v národnostně a jazykově smíšených příhraničních oblastech. Na severozápadě Čech ve vikariátech kadaňském a loketském a na severu boleslavského působili na různých beneficích Martin Badach, Jakub Benedikt Judex, Baltazar Kinsch či Gnaicz, Martin Mikuláš Glausch, Martin Mičanský či Mitschanský, Vavřinec Pacholitus, Alex Blažej či Blažejův, Řehoř Czorlichius či Gorlichius a Martin Cucul či Kokla. Další dva, Matouš Tomášův a Tobiáš Vavřinec Khal spravovali fary na jihu arcidiecéze v krumlovském a jindřichohradeckém vikariátu. Ve vnitrozemí se podle dosavadních poznatků uplatňovali poměrně sporadicky, farářem v Lysé nad Labem byl Josiáš Streuber a v Praze u sv. Václava na Menším Městě pražském byl duchovním správcem

Řehoř Philomela. Někteří z uvedených farářů se při plnění povinností jistě nevyhnuli různým střetům se svými farníky a dokonce i s patrony. Příčinou nemusela být vždy neznalost prostředí či jazyková bariéra, často mohla svou roli sehrát osobní antipatie či jiné důvody. V řadě případů to mohla být i nechuť nekatolické vrchnosti respektovat arcibiskupovo rozhodnutí o obsazení tamního benefícia katolickým správcem. Dnes už těžko zjistíme proč se Maxmiliánovi z Valdštejna zdál nedostatečným dubský farář Martin Cucul, prezentovaný z Harrachovy vůle na faru v Mnichově Hradišti, Loukově a Bakově a proč prikazoval v srpnu 1640 svému hejtmanovi, aby ho vypudil.⁸⁹ Že šlo o zjevnou svévoli patrona dokládá skutečnost, že jmenovaný zastával úřad děkana v Českém Dubu se značně velkým farním obvodem ještě v roce 1652.⁹⁰

Většina novokněží pocházela z tradičních katolických míst jakými byly vedle Budyšina Chrošnice, Ostrovec, Witchenava, Žarov a Lubáň. I zde se při formování názorů a orientace mladých katolíků zřetelně promítl vliv místních klášterů. Téměř polovina všech ordinovaných pocházela z míst patřících pod jurisdikci mariensternského kláštera,⁹¹ na jehož panství bylo nejvíce katolických far. Někteří Lužičané se nejprve zapsali na pražské nebo olomoucké jezuitské akademii, aby zde absolvovali převážně nižší gymnaziální třídy tzv. studia inferiora a potom pokračovali ve studiu filozofie. Úroveň vzdělání kněžského dorostu se postupně zkvalitňovala a zvyšovala v souvislosti s rozšiřující se nabídkou výuky v pobělohorských Čechách. Při výchově nastupujícího hornolužického světského kléru nesplnil předpokládanou roli arcibiskupský seminář, založený jako protiváha Klementina. Pro značnou časovou náročnost zůstalo stranou zájmu teologické vzdělání. Neprokázaly se ani těsnější vazby na další jezuitskou akademii ve Štýrském Hradci nebo na vídeňskou univerzitu, kterou nenavštívil žádný z Lužičanů, vysvěcený v pražské arcidiecézi.⁹²

V letech 1604 až 1612 a 1627 až 1651 bylo v Praze vysvěceno celkem čtyřicet devět laiků z Horní Lužice, přičemž pouze pětina z nich zde nezískala nejvyšší kněžské svěcení, které je opravňovalo k samostatné správě svěřených beneficií. Ani v těchto případech nemůžeme vyloučit možnost ordinování jinými světícími biskupy. Lužičané vzhledem k ostatním národnostem výrazně nezasáhli do vnitřního vývoje pražské arcidiecéze, neboť jejich poměr dosáhl přibližně 6–7 % ze všech světských ordinandů.

Přes omezený rozsah tohoto příspěvku, který je třeba chápat jako úvodní sondu do mnohem složitější problematiky, můžeme vyslovit několik obecnějších závěrů. Převážná většina hornolužických novokněží se uplatnila ve správě beneficií v národnostně smíšeném pohraničí především ve vikariátech kadaňském a loketském a v místech se silnou koncentrací německy mluvícího obyvatelstva. V oblastech bezprostředně sousedících s německými zeměmi byli z po-

chopitelných důvodů vyhledávání pro svoji znalost poměrů a prostředí. Jestliže se u českých ordinandů preferovala při obsazování far znalost rodných míst a městeček, je jisté, že předností farářů z Horní Lužice měla být pastorační služba v příhraničních oblastech. Tady se díky přirozené migraci obyvatelstva a německé kolonizaci, probíhající zejména ve druhé polovině 16. století, nedostali do jazykově i kulturně cizího prostředí.⁹³ Navíc se předpokládalo, že budou nejen dobrými duchovními pastýři svým krajanům, ale také přirozenou hradbou proti pronikajícímu luterství. Laický klérus, který zůstal v pražské arcidiecézi, spravoval v první polovině 17. století beneficia v oblastech s nepřerušným a poměrně konsolidovaným vývojem, která podle možností patronů zajišťovala v nejistých dobách třicetileté války potřebné ekonomické zázemí. Závěrem musíme připomenout, že v budoucnu je třeba věnovat pozornost osudu těch, kteří se po vysvěcení vrátili do Horní Lužice a tam se podle svých možností a schopností podíleli na správě far a posílení pozic katolické církve.

POZNÁMKY

- ¹ Pozornost zasluhují především práce J. Kaprase, *Lužice a český stát*. Praha 1935. Z dalších například O. Bauer, *Žitava v českých dějinách*. In: *Žitavsko v českých dějinách*, Praha 1947; J. Páta, *Lužice*. Praha 1946 a A. Frinta, *Lužičtí Srbové*. Praha 1955.
- ² J. A. E. Köhler, *Die Geschichte der Oberlausitz von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1815 für Schule und Haus*. Neues Lausitzisches Magazin 42, Görlitz 1865.
- ³ Přehled o konfesijním vývoji jednotlivých říšských teritorií v období reformace a protireformace v letech 1500–1650 a shrnutí dosavadních znalostí o pramenech a literatuře podává několikavazková publikace *Die Territorien des Reiches im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500–1650. Bd. 6 – Nachträge*, 1996, s. 92–113, kde je autorem příspěvku o Lužici K. Blaschke; *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648. Ein biographisches Lexikon*. Herausgegeben von Erwin Gatz unter Mitwirkung von Clemens Brodtkorb. Berlin, Dunker und Humblot 1996, zde především pasáž věnovaná míšeňským biskupům a také pražským a olomouckým arcibiskupům; M. Knobloch, *Bemühungen um kirchenrechtliche Selbständigkeit im Sechsstädtebund der Oberlausitz*. In: *650 Jahre Sechsstädtebund der Oberlausitz*, Kamenz 1997, S. 49–62.
- ⁴ F. Kavka, *Karl IV. und die Oberlausitz*. In: *Lětopis. Jahresschrift des Instituts für sorbische Volksforschung, Reihe B - Geschichte* 25, 1978, S. 141–160; týž, *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378)*, I. – II., Univerzita Karlova Praha 1993; L. Bobková, *Územní politika prvních Lucemburků na českém trůně*. Acta Universitatis Purkynianae, Studia historica-Monographiae I., Ústí nad Labem 1993; táž, *Karl IV. und der Sechsstädtebund der Oberlausitz*. In: *650 Jahre Sechsstädtebund der Oberlausitz*, Kamenz 1997, S. 31–48; táž, *Poměr korunních zemí k Českému království ve světle ustanovení Karla IV.*. PHS 34, 1997, s. 17–38. Kromě toho se L. Bobková zabývá otázkou pobělohorské emigrace do Lužice a Saska a připravuje do tisku edici seznamů pobělohorských emigrantů z Prahy a severozápadních Čech do Pirny po roce 1628.

- ⁵ Z. Boháč, *České země a Lužice*. Vyd. SURSUM, Tišnov - Budyšín 1993. Výbor statí a studií dr. Zdeňka Boháče připravený k jeho 60. narozeninám.
- ⁶ J. Kapras, *Právní dějiny zemí koruny české II/1*. Praha 1913.
- ⁷ Srovnej text Pražského recesu otištěného J. Kaprasem, *Lužice a český stát*, s. 32–42.
- ⁸ V Žitavě se objevil první luterský farář r. 1521, v Löbau přestoupil tamní správce k protestantismu v polovině dvacátých let a v Budyšíně kázal evangelický pastor od roku 1530.
- ⁹ Podrobněji k vývoji v tomto období F. Hrejsa, *Česká konfese*. Praha 1912.
- ¹⁰ O. Bauer, c. d., s. 44.
- ¹¹ J. A. E. Köhler, c. d., s. 179–194; S. Seifert, *Niedergang und Wiederausstieg der katholischen Kirche in Sachsen 1517–1773*. Leipzig 1964.
- ¹² Ke klásteru Marienstern patřilo městečko Witchenava.
- ¹³ Z. Boháč, c. d., s. 21–39.
- ¹⁴ Z. Winter, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století*. Praha 1901; F. Palacký, *Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělání v 16. a na začátku 17. století*. ČSČH 18, 1970, s. 345–370; výsledek dosavadní práce o vzdělanosti v předbělohorských Čechách shrnul J. Pešek, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620*. UK Praha 1993 a dále F. Kavka, J. Petráň a kol., *Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48–1622*. Praha Karolinum 1995, s. 219 an.
- ¹⁵ M. Truc, *Národnostní charakter jezuitské akademie pražské*. AUC-Phil. et hist. II., *Vojtíškův sborník*, 1958, zejm. s. 55–58; F. Šmahel, M. Truc, *Studie k dějinám Univerzity Karlovy v letech 1433–1622*. AUC-HUCP 4/2, 1963, s. 3–59 a úvod M. Truce k edici *Album academiae Pragensis Societatis Iesu 1573–1617 (1565–1624)*. *Momumenta historica Universitatis Carolinae Pragensis*, tomus 2., Praha 1968, kde na s. XXV uvádí, že z celkového počtu 1836 studujících bylo 31 mladíků z Lužice, tj. 1,7 % z inskribovaných.
- ¹⁶ Z celé řady prací výběrově připomínáme W. W. Tomek, *Geschichte der Prager Universität*. Prag 1849; Z. Winter, *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů do bitvy bělohorské*. Praha 1897; týž, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje I. Kulturní obraz XV. a XVI. století*. Praha 1899; F. Kavka a kol., *Stručné dějiny Univerzity Karlovy*. Praha 1964, s. 111 an.; K. Beránek, *Promoce v Klementinu 1604–1617*. AUC-HUCP 25/1, 1985, s. 7–32; I. Čornejová, *Kapitoly z dějin pražské univerzity 1622–1754*. Praha 1992; *Dějiny Univerzity Karlovy II. 1622–1802*, Praha Karolinum 1995.
- ¹⁷ Z. Boháč, c. d., s. 159–166.
- ¹⁸ Z. Kristen, *K počátkům vysokého učení v Olomouci*. *Střední Morava 1*, Olomouc 1966, s. 19–35, shrnutí k problematice založení vysokého učení v Olomouci též F. Šantavý, E. Hošek, *Organizace, pečeti a insignie olomoucké univerzity v letech 1573–1973*. Olomouc 1980, s. 26–34.
- ¹⁹ Latinské gymnázium existovalo v Olomouci od roku 1566.
- ²⁰ Výuka filozofie byla v Praze zahájena v roce 1565 a v Olomouci probíhala od roku 1576. První filozofické grady mimo jezuitský řád byly v Praze uděleny až v roce 1573 se zvláštním souhlasem řádového generála.
- ²¹ Teologický kurs byl v Olomouci otevřen už v roce 1582.
- ²² E. Doležalová, *Konvikt svatého Bartoloměje a seminář svatého Václava v Praze na Starém Městě – dějiny, hospodaření a studijní nadace*. In: *Facta probant homines*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové, UK Praha 1998, s. 135–148.

- ²³ Dějiny Univerzity Karlovy I, s. 250 an.
- ²⁴ A. Gindely, O vzniku tak zvané „Cassa salis“. Výroční zpráva KČSN, Praha 1883; F. Tadra, Počátkové semináře arcibiskupského v Praze. Sborník historického kroužku (dále SHK) 2, 1884, s. 270–279 a 339–348; F. Krásl, Arnošt hr. Harrach. Historicko-kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od r. 1623–1667. Praha 1886, s. 157–198; A. Soldát, Z dějin knížecího arcibiskupského semináře v Praze. SKH 5, 1896, s. 61–97; J. Vichra, Pražský arcibiskupský seminář a jeho studenti v 17. a 18. století. Documenta Pragensia 11, 1993, s. 123–134. K Harrachově sporu s jezuitou srv. Krásl, c. d., s. 364–412; I. Čornejová, Kapitoly z dějin, s. 9–61, 97–109.
- ²⁵ Tomuto aktu předcházelo v červnu téhož roku odebrání Karolina s právnickou a lékařskou fakultou jezuitům pro jejich spory vedené s arcibiskupem a ostatními řády o post kancléře univerzity, takže v letech 1638–1654 existovaly dvě univerzity – Karlova a jezuitská filozoficko-teologická univerzita u sv. Klimenta. K nim se přiřadil Harrachův seminář, který studentům povoloval získání všech akademických hodností, přestože studium filozofie a teologie bylo proti klasickým univerzitním zkráceno o jeden rok, takže filozofický kurs trval dva roky a teologický tři roky.
- ²⁶ K počátkům Norbertina v souvislosti s arcibiskupským seminářem srv. D. K. Čermák, Premonstráti v Čechách a na Moravě. Praha 1877, s. 481–487; A. Soldát, c. d., s. 85–91 a H. Kuchařová, Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze (1637–1785). Bibliotheca Strahoviensis 3, 1997, s. 15–57.
- ²⁷ M. Haasová, Z dějin minoritské koleje u sv. Jakuba v Praze. In: Z Archivu ČSAV akademiku Václavu Vojtíškovi k 75. narozeninám, Praha 1958, s. 57–69; Dějiny Univerzity Karlovy II., s. 30 an. a 87 an.
- ²⁸ K vývoji a dějinám pražské arcidiecéze výběrově uvádíme monografie jednotlivých arcibiskupů a novější dílčí správní studie a přehledy církevních dějin. A. Podlaha, Z prvních let činnosti arcibiskupa pražského Zbyňka Berky z Dubé. SHK 6, 1905, s. 1–5, 108–113; V. Bartůněk, Karel z Lamberka, ČSPSČ 51–53, 1943–1945, s. 174–214; V. Ondráček, Bl. Jan Lohel. Vítězové 5, č. 6, Olomouc 1938; F. Krásl, c. d.; E. Čáňová, Status animarum pražské arcidiecéze. SAP 29, 1979, s. 20–55; táž, Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671). SAP 35, 1985, s. 486–557; J. Hanzal, Pobělohorská rekatolizace v jižních Čechách. JSH 48, 1979, č. 3, s. 181–189; týž, Rekatolizace v Čechách – její historický smysl a význam. SH 37, 1990, s. 37–91; J. Kadlec, Přehled českých církevních dějin 2. Praha 1991, s. 73–91; E. Maur, Problémy farní organizace pobělohorských Čech. Traditio et cultus (sborník k šedesátinám arcibiskupa Vlka), Miscellanea historica Bohemica, Univerzita Karlova Praha 1993, s. 163–176; J. Kadlec, Rekatolizace v Čechách. In: Pražské arcibiskupství 1344–1994, Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi. Praha 1994, s. 129–149; sborník Rekatolizace v českých zemích, příspěvky přednesené na konferenci v Jičíně dne 10. září 1993, vyd. Pardubice 1995; V. Semerádová, Visitační písemnosti Čech 17. století. (Farní kostely a farní klérus pražské arcidiecéze v letech 1623 až 1694). SAP 47, 1997, s. 125–204; P. Balcárek, Z korespondence Carla Caraffy, nuncia na císařském dvoře v letech 1621–1628. In: Facta probant homines. UK Praha 1998, s. 33–46.
- ²⁹ Z. Kukánová, Ke struktuře světského kléru v Čechách na počátku 17. století. Paginae historiae 1, 1993, s. 46–68; táž, Zprávy o stavu far pražské arcidiecéze z roku 1650. Paginae historiae 2, 1994, s. 20–62.
- ³⁰ Tyto informace získáme z nejrůznějších zpráv o vizitacích, ze soupisů far a farářů z let 1624 až 1650, uložených ve Státním ústředním archivu v Praze, ve fondu Archiv pražského arcibiskupství I. (SÚA Praha, APA I.), dále to jsou například prezentace k farám z let 1605–1650 signatury C 138/3–4, kartony 2638–2639b, zprávy o vizitaci na Hradecku v roce

1631 sign. C 109/1, karton 2038 a Parochialia, karton 4470 (zde především přehled far a farářů arciděkanátu Horšovský Týn z roku 1631). Další údaje jsou v písemnostech Archivu Pražského hradu (dále APH), fond Archiv pražské metropolitní kapituly (dále KA), karton LXIV, č. 34 je to zpráva o vizitaci far Zbiroh, Žebrák, Zdice a Bezdědice z října až listopadu 1617 nebo kart. LXIX, č. 68 – relace kadaňského děkana o vizitaci v kraji kadaňském z 6. až 25. června 1629.

- ³¹ SÚA Praha, APA I., rukopis B 3/3 Matrika kněžských svěcení 1604–1612, rkp. B 3/4 Seznam světců 1626–1643, vysvěcených generálním vikářem a sufragánem Šimonem Brožem z Horš. Týna, rkp. B 3/8 Seznam světců 1644 a fond Řád premonstrátů Strahov (dále ŘP Strahov), rkp. 4192 Kniha svěcení Kryšpína Fucka z let 1644–1653.
- ³² M. Truc, *Album academiae Pragensis Societatis Iesu 1573–1617 (1565–1624)*. Praha 1968; Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, fond Universita Olomouc, rukopis 5, *Matricula Academiae Olomucensis 1576–1724*, originál tohoto rukopisu je uložen v Moravském zemském archivu Brno, Cerroniho sbírka (G 12) pod č. II/6, matrika z let 1590–1641. Oba rukopisy byly nejprve kriticky porovnány a údaje pro léta po r. 1641 byly získány z mladší matriky. Dále K. Beránek, *Promoce v Klementinu 1604–1617*. AUC-HUCP 25/1, 1985, s. 7–32.
- ³³ Podíl jednotlivých národností byl následující: Češi 53,45 %, Němci 23,28 %, Slezané 5,1 % a zbytek připadl ostatním a neurčitelným národnostem.
- ³⁴ Tady je třeba připomenout, že nemáme k dispozici ordinační matriku po roce 1612.
- ³⁵ SÚA Praha, APA I., rkp. B 3/3, fol. 39v.
- ³⁶ Tamtéž, fol. 24r.
- ³⁷ Krásl, c. d., s. 83–84.
- ³⁸ SÚA Praha, APA I., C 78, kart. 748.
- ³⁹ SÚA Praha, APA – listiny, inv. č. 159.
- ⁴⁰ *Album academiae Pragensis Societatis Iesu*, s. 75.
- ⁴¹ Tamtéž, s. 68.
- ⁴² K. Beránek, *Promoce v Klementinu*, s. 17 a 23.
- ⁴³ *Srovnej edici J. Andritsche, Die Matrikeln der Universität Graz. Band 1 (1586–1630)*, Graz 1977, s. 32.
- ⁴⁴ Více než polovina novokněží byla českého původu, téměř 20 % tvořili Němci a 10,5 % Slezané.
- ⁴⁵ SÚA Praha, ŘP Strahov, rkp. 4192, fol. 101r.
- ⁴⁶ Krásl, c. d., 34 an.
- ⁴⁷ Strahovská knihovna Praha, sign. AM IX 100 *Catalogus promotorum alumnorum ad curam animarum ex collegio archiepiscopali Pragensi ab Eminentissimo principe ac domino Ernesto cardinali ab Harrach archiepiscopo Pragensi anno 1636 erecto et a pontifice Romano Urbano VIII. anno 1638, 22. Decembris confirmato. Pragae 1697*.
- ⁴⁸ K. Beránek, *Mistři, bakaláři a studenti pražské filozofické fakulty 1640–1654*. Národní knihovna ČR, Praha 1998.
- ⁴⁹ *Album academiae Pragensis*, s. 98.
- ⁵⁰ *Matricula academiae Olomucensis*, s. 97.
- ⁵¹ Tamtéž, s. 196.

- ⁵² To se podařilo o necelých sto let později zvláštní nadací, jež dala v roce 1728 vzniknout Lužickému semináři v Praze.
- ⁵³ Strahovská knihovna, sign. AM IX 100, fol. A2.
- ⁵⁴ SÚA Praha, APA I, rkp. B 3/4, fol. 146v.
- ⁵⁵ K. Beránek, Mistři, bakaláři, s. 218, č. 1571.
- ⁵⁶ Tamtéž, s. 248, č. 1818.
- ⁵⁷ Tamtéž, s. 79, č. 431.
- ⁵⁸ Tamtéž, s. 250, č. 1835.
- ⁵⁹ Tamtéž, s. 123, č. 787.
- ⁶⁰ Tamtéž, s. 169, č. 1160.
- ⁶¹ Tamtéž, s. 259, č. 1892.
- ⁶² SÚA Praha, ŘP Strahov, rkp. 4192.
- ⁶³ Je třeba upozornit na to, že po roce 1645 nebyla u poloviny vysvěcených uváděna národnost.
- ⁶⁴ Některé biografické údaje mnichů lužicko-srbského původu v cisterciáckém klášteře Plasy uvádí Boháč, c. d., s. 38.
- ⁶⁵ Boháč, c. d., s. 35 registruje jmenovaného mezi oseckými cisterciáky z lužicko-srbské oblasti.
- ⁶⁶ Album academiae Pragensis, s. 97.
- ⁶⁷ Matricula academiae Olomucensis, s. 621.
- ⁶⁸ K. Beránek, Mistři, bakaláři, s. 57, č. 261.
- ⁶⁹ Národní knihovna Praha (dále NK), rkp. Osek 96 Necrologium pro Monasterio B. V. M. de Plassio 1625–1813, fol. 74v a 195v.
- ⁷⁰ NK Praha, rkp. Osek 96, fol. 60v a 194v data úmrtí se však rozcházejí.
- ⁷¹ Srv. pozn. 65 a NK Praha, rkp. Osek 103 Necrologium sive liber mortuorum in monasterio Ossecensi professorum ab anno MDCXLV, fol. 131v.
- ⁷² SÚA Praha, APA I, C 77 recepta, kart. 743.
- ⁷³ SÚA Praha, APA I, rkp. B 3/3, fol. 32r.
- ⁷⁴ F. Mareš, Rozvrh far v archidiakonátu Bechyňském r. 1624 mezi zbývající duchovenstvo. VKČSN, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, 1903, s. 23.
- ⁷⁵ Krásl, c. d., s. 225 „Při tak velikém zmatku farářův a kolátorů nemohu podržeti úřad arciděkaný, aniž lze mi poskytovat nějakého užitku, nebudu-li výnosem nejjasn. Osvíc. Vaší jak děkanům tak i farářům obou krajů /Prácheňského a Budějovického/ představen.“
- ⁷⁶ SÚA Praha, APA I., Parochialia, kart. 4470.
- ⁷⁷ Srovnej pozn. 30 a dále rkp. B 4/8 se zprávami o vizitacích far a jinými písemnostmi z let 1598–1744.
- ⁷⁸ SÚA Praha, APA I., C 77–78, kart. 739–750.
- ⁷⁹ SÚA Praha, APA I., C 138/3–4, kart. 2638–2639b a rkp. B 23/13 Abecední index zemřelých kněží pro léta 1637–1760 a B 21/17 Repertář zemřelých kněží arcidiecéze pro léta 1676–1852.

- ⁸⁰ SÚA Praha, fond Stará manipulace (dále SM), R 109/12.
- ⁸¹ SÚA Praha, SM, R 109/45.
- ⁸² Srv. pozn. 74 a dále edici F. Štědrého, Znovuzřízení katolické duchovní správy po r. 1620. SHK 1925, s. 34–46.
- ⁸³ APH, KA, kart. LIX až LXXVI.
- ⁸⁴ APH, KA, kart. LXXV, č. 7.
- ⁸⁵ SÚA Praha, APA I., kart. 4470
- ⁸⁶ SÚA Praha, APA I., B 3/4, fol. 69r–87v.
- ⁸⁷ SÚA Praha, APA I., C 77, kart. 743.
- ⁸⁸ SÚA Praha, APA I, kart. 4470.
- ⁸⁹ F. Krásl, c. d., s. 241.
- ⁹⁰ T. Bílek, Stav far l. 1650–1652 v krajích Chrudimském (zvláště na panství Pardubickém), Boleslavském, Slanském a Žateckém, pak v knížectví Fridlandském l. 1630. Stav a způsob far a kostelů v kraji Boleslavském 1652. Památky archeologické a místopisné 13, 1885–1886, s. 265–266.
- ⁹¹ Jeho vizitátorem byl opat oseckého cisterciáckého kláštera.
- ⁹² Srv. pozn. 43 a edici F. Galla, Die Matrikel der Universität Wien. Bd. IV. 1579/II-1658/59, Verlag Hermann Böhlau Nachf. Graz-Köln 1961.
- ⁹³ Srv. J. Klik, Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské. ČČH 27, 1921, s. 8–62, 289–352; O. Placht, Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16. až 18. století. Praha 1957; E. Skála, Die Entwicklung der Sprachgrenze in Böhmen von 1300 bis etwa 1650. Germanistica Pragensia 5, 1968, s. 7–15; A. Míka, Národnostní poměry v českých zemích před třicetiletou válkou. ČSČH 20, 1972, s. 207–233; týž, K národnostním poměrům v Čechách po třicetileté válce. ČSČH 24, 1976, s. 535–563; Z. Boháč, Národnostní poměry v zemích České koruny v době předhusitské a do třicetileté války. In: Husitství – renesance – reformace I., sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela, HÚ Praha 1994, s. 123–131.

ZUSAMMENFASSUNG

DER OBERLAUSITZER WELTLICHE KLERUS IN DER PRAGER ERZDIÖZESE IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 17. JAHRHUNDERTS

Zlatuše Kukánová

Die Oberlausitz hatte mit Böhmen langjährige politische Beziehungen, die aus der Sonderstellung der Lausitzer Markgrafschaften folgten. Die Landesordnung des Königs Wladislaus aus dem Jahre 1500 verbürgerte den Lausitzern gleiche Rechte und Pflichten wie anderen Einwohnern in den Ländern der böhmischen Krone. Infolge des Beitritts der Oberlausitz zur Konfederation der nichtkatholischen Stände im Sommer 1619, der Wahl Friedrichs von der Pfalz zum böhmischen König, der Verpfändung der Lausitz dem sächsischen Kurfürsten Johann Georg im Jahre 1623 und infolge der weiteren Ereignisse während des Dreißigjährigen Kriegs kam es zur bedeutenden Lockerung dieser Beziehungen. Der sog. Prager Friedensschluß im Mai 1635, wann der König Ferdinand II. die Ober- und Niederlausitz als Erblehen dem sächsischen Kurfürsten abtrat, bedeutete die Lösung der gegenseitigen Beziehungen. Beide Länder blieben im Lehensbund und waren Teile der böhmischen Krone. Im Falle des Aussterbens des sächsischen Herrscherhauses sollte das Land dem böhmischen Herrscher zurückgegeben werden. Eine der wichtigsten Vereinbarungen des Prager Friedens war die Sicherung aller bisherigen religiösen und politischen Freiheiten, also die Erhaltung des Status quo zwischen den Protestanten und Katholikern auf diesem Gebiet. Einerseits beständigte er den Schutz der katholischen Kirche im ganzen Land, der sich auf das St.-Peter-Domkapitel in Bautzen, auf die Zisterzienserinnenklöster Marienstern und Marienthal, auf die Priorei in Lauban und die Niederlausitzer Abtei Neuzelle bezog. Andererseits wurde die Straflosigkeit der Lutheraner und Calvinisten im Falle der Wiedergeltendmachung des Pfandrechts bedacht. Trotz der laufenden Reformation blieb ein Teil von der Oberlausitzer Bevölkerung katholisch. Zum Zentrum wurden vor allem die Domänen des Bautzener Domkapitels und der Klöster Marienstern, Marienthal und Lauban. Nach dem Übertritt des Meißener Bischofs Johann IX. von Haugwitz zum Protestantismus ging die Verantwortung für die Verwaltung des Lausitzer Vikariats auf den Dekan und das Domkapitel in Bautzen über. Der Schutz der katholischen Religion kam zum Ausdruck in der Anwesenheit der Königskommissäre bei der Wahl der Dekane, Äbte und Äbtissinnen und in deren Bestätigung in die zuständigen Pfründen.

Früher als wir uns auf die Betrachtung des Schicksals des Oberlausitzer weltlichen Klerus konzentrieren, ist es nötig, zur Kenntnis zu nehmen, daß seine

Möglichkeiten mit Rücksicht auf die Position der katholischen Minderheit bedeutend beschränkt waren. Die einheimische Umgebung konnte entweder die erforderliche Bildung, noch die Möglichkeit, die zum Ausübung des Priesterberufs erforderliche Weihe zu gewinnen, anbieten. Für die jungen Männer hieß das, ihre heimatliche Lausitz zu verlassen und sich in ein Nachbarland zu begeben. Die Erziehung der neuen Generation von Pfarrern gewährleistete seit dem 16. Jahrhundert eine Reihe von Jesuitengymnasien in Böhmen (z.B. in Prag, Chomutov /Komotau/, Český Krumlov /Krumau/ und Olomouc /Olmütz/) und die Zisterzienserklosterschulen in Osek (Ossek), Plasy (Pläß) und Vyšší Brod (Hohenfurt), wohin die Wege der Studenten mit Rücksicht auf die Tradition der Klöster Marienstern und Marienthal führten. Die Bewerber um die Priesterweihe mußten sich auf die Prager Erzbischöfe oder auf die anderen Erzbischöfe in den nächsten katholischen Diözesen und Erzdiözesen wenden.

Nach der Ordination, d.h. Priesterweihe, die zur Verwaltung der Pfarren berechtigt, wirkten einige von ihnen in den vakanten Pfründen in der Prager Erzdiözese gemeinsam mit den Pfarrern aus Böhmen, Schlesien, Polen, Bayern, Sachsen, Mähren, Italien und aus den anderen Ländern. In den Jahren 1604–1612 wurden in Prag zehn Laienbrüder aus der Oberlausitz geweiht (3 waren aus Bautzen, die anderen wurden in Crostwitz, Lauban, Wittichenau und Sorau geboren; bei drei jungen Männern gelang es nicht, ihre Abstammung festzustellen). Die meisten gewannen alle Weihen, die mit der Priesterweihe endeten (7 Personen), einer war Diakon (diaconus) und die übrigen zwei hatten nur untere Weihen (quattuor minores). Drei Lausitzern schrieben sich zum Studium in die Gymnasialklassen an der Prager Jesuitenakademie ein und nur einer von ihnen beendete die Philosophie mit der Hochschulprüfung. Der vierte wollte Grammatik an der Akademie in Graz studieren. Für Jahre 1613 – 1626 entbehrt man die Informationen über die geweihten Personen, weil die Ordinationsmatrikel des Prager Erzbistums nicht erhalten blieb.

In der Zeit von 1627 bis 1651 kamen nach Prag 39 Lausitzern, am meisten aus Crostwitz (9), Wittichenau (7), Bautzen (6) und Ostritz (3). Die übrigen stammten aus verschiedenen Städtchen und Dörfern. Sechs Männer gaben keine ihre Abstammung außer der Nationalität an, und es gelang nicht, sie aus anderen Quellen zu ergänzen. Zweiunddreißig Ordinanden gewannen die höchste Stufe der Weihe, die übrigen sieben erhielten aus den Händen der Prager Weihbischöfe nur untere Weihe. Bei der Beobachtung des Bildungsniveaus bei den neugeweihten Priestern nach dem Jahre 1626 war die Forschung beschränkt, weil das Album der Prager Jesuitenakademie nach 1624 verschollen ist. Trotzdem wurde das Studium von vier Personen auf dem Prager jesuitischen St.-Klemens-Gymnasium und weiteren zwei auf der gleichen Bildungsstätte in Olomouc (Olmütz) registriert. Es scheint, daß die Lausitzern bei der Auswahl der Hochschule die traditionelle philosophische Fakultät dem neuerrichteten erzbischöflichen Seminar vorzogen. Während sich sieben Studenten für die Able-

gung der Bakkalaureus- oder Magisterprüfungen (d.h. den Dokortitel in Philosophie zu erwerben) entschieden, das Seminar Erzbischof Harrachs absolvierte nach 1636 nur ein Bewerber aus der Oberlausitz. Wir führen nur der Vollständigkeit halber an, daß in den Jahren 1627–1645 neun Ordensgeistlichen der Lausitzer Abstammung geweiht wurden. Fünf waren die Professoren der böhmischen Zisterzienserklöster, zwei waren Mitglieder der Gesellschaft Jesu und je einem aus dem Prager Augustiner-Eremiten- und Minoritenkloster.

Nach dem Durchstudieren einer Reihe von den im Staatlichen Zentralarchiv in Prag eingelagerten Quellen kann man feststellen, daß sich die Namen einiger neugeweihten Priester in verschiedensten Visitationsprotokollen, Präsentationen und Relationen über den Stand der Pfarren, in den Matrikeln und auch in den Übersichten der testamentierenden Pfründer nicht befinden. Daraus kann man schließen, daß diese jungen Männer wahrscheinlich nach Hause aus Böhmen zurückkehrten, um dort den Glauben zu verteidigen und ihre Pfarrkinder im Kampf mit dem Protestantismus zu stärken. Die übrigen blieben dann in Böhmen und gliederten in die Verwaltung der Pfarren ein. Die überwiegende Mehrheit von den Oberlausitzer neugeweihten Priestern machte sich nützlich in der Verwaltung der Pfründen im gemischtsprachigen Grenzgebiet, vor allem im Nordwesten und im Süden der Prager Erzdiözese. In den mit den deutschen Ländern unmittelbar angrenzenden Gebieten wurden sie aus den begreiflichen Gründen für ihre Sprach- und Lagekenntnisse aufgesucht. Falls die Umgebungskenntnisse bei den tschechischen Ordinanden bei der Pfarrenbesetzung bevorzugt wurden, ist es sicher, daß der pfarramtliche Dienst im gemischtsprachigen Grenzgebiet zum Vorteil der Pfarrer aus der Oberlausitz werden sollte. In diesem Gebiet gerieten sie dank der natürlichen Bevölkerungsmigration und der deutschen Kolonisation, die besonders in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts verliefen, nicht in die sprach- und kulturfremde Umgebung. Der Oberlausitzer Laienklerus, der in Böhmen blieb, verwaltete in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts Pfründen in den Gebieten mit der nicht unterbrochenen und relativ konsolidierten Entwicklung. Diese Pfründen versicherten nach den Möglichkeiten der Patrone in der unsicheren Zeit des Dreißigjährigen Kriegs notwendiges ökonomisches Hinterland.

Der Beitrag sollte als die Einleitung in die viel mehr komplizierte Problematik genommen werden, weil es noch weiter nötig ist, die Aufmerksamkeit den Schicksalen derer zu widmen, die nach der Weihung in die Oberlausitz zurückkehrten, und dort sich an der Pfarrenverwaltung und an der Verstärkung der Position der katholischen Kirche teilnahmen. Ihre Stellung war wahrscheinlich schwerer und komplizierter als ihrer Zeitgenossen, die in Böhmen blieben.

OHLASY ITALSKÝCH UDÁLOSTÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH V 1. POLOVINĚ 19. STOLETÍ¹

Alena Pazderová

Vídeňský mír z roku 1815 byl pro Rakousko triumfem; opět zaujalo první místo v koncertu evropských mocností. Lombardsko a Benátsko s Dalmácií připadly Rakousku, vévodové d'Este získali Modenu, císařovna Marie Luisa Parmu a Piacenzu, arcivévoda Ferdinand se opět stal velkovévodou toskánským, v Neapoli a na Sicílii znovu kraloval Ferdinand IV., papeži byl obnoven skoro celý církevní stát, a tak přímo i nepřímo byl vliv Rakouska v Itálii rozhodující. Rakouský císař spolu s ruským carem a pruským králem uzavřeli Svatou alianci, která po bouřlivých dobách revoluce a napoleonských válek měla být na dlouho zárukou principu legitimacy a upevnění panovnické autority, přičemž starost o věci veřejné byla plně ponechána státním úřadům a policii.²

Politický život v českých zemích v 1. polovině 19. století byl pod silným tlakem Metternichova absolutismu, který udusil jakýkoli zájem o politické otázky. O politickém probuzení širokých vrstev obyvatelstva na venkově ani ve městech až do 40. let 19. století nelze mluvit. Nepochitické noviny a časopisy byly čteny pouze jednotlivci a zájem veřejnosti se obracel jen k lokálním problémům. Širší vrstvy obyvatelstva žily v politické apatii, projevující se navenek jako loajalita k císařskému domu. Jejich nízká vzdělanostní úroveň byla také příčinou, že zahraniční politické noviny byly sledovány pouze úzkým okruhem inteligence, z jejíhož středu vyšel pak podnět k hnutí roku 1848. Stručně lze konstatovat, že v centru zájmu českých vlastenců a politiků byl boj o zrovnoprávnění českého jazyka s německým a o české školství, zrušení robotních povinností venkovského lidu, pěstování myšlenky literární slovanské vzájemnosti, vyrovnávání se s odstředujícími snahami českých Němců, pošilávajících po členství v německém „Bundu“ a hledání cesty k rovnoprávnému a důstojnému zařazení českých zemí v rámci rakouské monarchie. Nejlépe se dařilo hnutí národnímu, protože absolutistický režim, který dusil každý společenský pohyb, k němuž nebyl dán podnět shora, většinou nemohl zasahovat tam, kde se hnutí za růst vzdělanosti v národním jazyce otevřeně nedotýkalo státem přísně střežené sféry politického života a svými výsledky naopak posilovalo produktivitu práce obyvatel, a tím i zámožnost státu.³

S italskými událostmi bylo obyvatelstvo českých zemí poprvé výrazněji konfrontováno ve 20. letech 19. století v souvislosti s karbonářským hnutím, které

si získalo sympatie v kruhu českých vlastenců. Policejní teror v Lombardsku-Benátsku rozpoutala rakouská vláda již v roce 1818. V listopadu téhož roku byla odhalena první karbonářská skupina ve Fratta Polesine, v říjnu roku 1820 došlo k odhalení karbonářské organizace v Lombardii a k uvěznění básníka Silvia Pelica, hudebního skladatele Pietra Maroncelliho a dalších spolupracovníků časopisu „Il Conciliatore“, v březnu roku 1821 byla odhalena skupina tzv. milánských velezrádců. Karbonářům, odsouzeným v letech 1821–23 byl trest smrti změněn na dlouholetý žalář v nejtěžším rakouském vězení – na brněnském Špilberku. K 23 uvězněným karbonářům přibyli v srpnu roku 1826 ještě velezrádci z Brescie.⁴

Významněji ovlivnily italské události dění v českých zemích až ve 2. polovině 40. let. Tehdejší národní a politické úsilí mělo v Čechách, jakožto agrární zemi, své pozadí i v permanentní hospodářské a sociální krizi. Na podzim roku 1847 byly český obchod a průmysl poznamenány událostmi v Itálii. Hlavní odbytiště českého plátva a bavlněných výrobků, Lombardsko, téměř zastavilo svůj dovoz a od prosince uvázl vývoz do italských provincií úplně. Současně do Čech dorazily i zprávy o liberálních reformách papeže Pia IX., které zavedl ve správě církevního státu. Ty jej sice přivedly do konfliktu s Metternichem, zato jej však povýšily na představitele svobody a národní myšlenky. A tak zatímco se Metternich odhodlal k obsazení Ferrary, aby demonstroval proti novým „nebezpečným teoriím“, bylo jméno Pia IX. vyslovováno s úctou nejen za Alpami v italských provinciích Rakouska, ale dokonce až v Čechách.⁵

Politické smýšlení obyvatelstva v českých zemích bylo však stále dušeno cenzurou. Kromě bezbarvých úředních novin nebyl v zemi žádný politický časopis a zájemci z řad inteligence byli odkázáni na zahraniční noviny, z nichž k nejčtenějším patřily „Augsburger Allgemeine Zeitung“ a lipské „Grenzboten“, v Rakousku úředně povolené. Z domácích to byly zejména německé „Bohemia“, „Prager Zeitung“ a „Prager Abendblatt“ a české „Pražské noviny“. Obrat k lepšímu nastal s nástupem Karla Havlíčka, zakladatele české moderní žurnalistiky, do redakce „Pražských novin“ v roce 1846⁶, v nichž věnoval mnoho pozornosti italským událostem. V prosinci 1847 zde otiskl programový článek, nazvaný „Náš pokrok v roce 1848“, v němž oznámil veřejnosti, že se míní sám starat o vzdělání a poučení širokých vrstev popisnými články „o rozmanitých politických ústavech u rozličných národů, o státním hospodářství“ a podobně a podávat pod čarou encyklopedickou formou stručné přehledy z dějin, zeměpisu a statistiky. Píše: „Těžko, aby lid veškerý a zvláště městský a rolnický v novinách onu prospěšnou zábavu nalézal, nevěda (abychom se proudu národně vyjádřili) odkud vlastně vítr jde a kam věje.“⁷ Havlíček usiloval o to, aby se každému, i nestudovanému čtenáři, dostalo potřebných vědomostí pro orientaci v politickém dění. Tento plán začal uskutečňovat hned v prvních číslech Praž-

ských novin roku 1848 pod čarou v rubrice „Přehled nynějších záležitostí evropejských“. Články o zahraniční politice byly tenkrát úředně vyhrazeny oficiálnímu listu „Oesterreichischer Beobachter“, z něhož mohly čerpat zprávy ostatní listy. Avšak i tento list mohl přinášet pouhá fakta bez jakýchkoli komentářů. Úvodníky o zahraniční politice nebyly povoleny vůbec. Již v lednu 1848 otiskuje Havlíček v „Přehledu“ líčení politických poměrů v Itálii a upozorňuje, jak rychle se tam vzrývá myšlenka národnosti, která je základem tamního politického hnutí. Píše: „Ve Vlaších nastal od vyvolení papeže Pia IX. zcela nový a jiný život. Tento dobrotivý panovník přesvědčen jsa, že zřízení zemí jeho velmi potřebuje včasných oprav, počal tyto opravy uváděti, maje brzy po boku svém i velkovévodu Toskánského a později i krále Sardinského. Myšlenka národnosti italské velmi rychle vznikala a upevnila se v myslech obyvatelstva veškeré Italie, a ačkoli většina mužů mírných uznává, že jenom na cestě pokoje, tichých oprav, svornosti mezi vládami a občany pro Vlasy tak zanedbávané pravé blaho vzniknouti může, přece jest dosti prudkých a nedočkavých hlav, kteří nespokojeni jsouce s tou mírnou ale jistou cestou, raději by hned a to třeba násilně všechno změnili. Tito nyní zvláště Piu IX. velice ztěžují kroky k dalším opravám. V Neapolsku vždy panuje jakási nedůvěra, a o častých malých i větších nepokojích slýchati. Úmrtí J.C.M. vévodkyně Parmenské ještě více zapletlo stav věcí italských, a může se říci, že celá Evropa nyní nedočkavě očekává, k jakému konci přijdou Vlachové se svými opravami.“⁸

Události v Itálii – milánský bojkot rakouského tabáku a loterie a krvavé výtržnosti na počátku ledna 1848 v Miláně, Pavii, Padově a Veroně, milánské povstání (tzv. „le cinque giornate di Milano“) 18.–22. března, reformní požadavky Lombardů, žádajících zřízení zvláštní lombardsko-benátské vládní rady, obsazení všech úřadů domácími osobami, zmírnění cenzury, uvřejňování státního rozpočtu, zrušení loterie, snížení různých daní atp., podobné myšlenky hlásal i Daniel Manin z Benátek, revoluce na Sicílii, korunovaná ústavou, konstituční hnutí v Turínu a Florencii- vedly rakouskou vládu 22. února k vyhlášení stanného práva v Lombardsko-Benátsku. Metternich pomýšlel na zdolání revoluce v Itálii ozbrojenou intervencí, přičemž počítal jmenovitě se slovanskými a uherskými pluky.

Události v Itálii měly kromě morálního vlivu opět citelný dopad na hospodářskou krizi v Čechách. Poměry v obchodním a průmyslovém světě vedly k četným úpadkům. Politicky a národně česky uvědomělé kruhy v českých zemích však uvítaly nové politické dění v Itálii právě listem Havlíčkovým. Úřadům neušlo, že národní úsilí v Čechách čerpá vydatně z revolučního hnutí italského, a proto zesílily cenzuru, která měla zabránit šíření nežadoucích ideí. Úspěšné hnutí v italských zemích nejenže působilo přitažlivě, ale svádělo i k napodobení. V noci na 14. února, čtyři dny po vyhlášení ústavy v Neapoli, nalezla pražská policie na třech místech v Praze vylepené lístky s výmluvným

obsahem v německém jazyce: „Ať žijí Sicilané! Češi, vezměte si také příklad z toho, co národ dokáže, jestliže chce!“⁹ Pátrání policie po původci, o němž byla přesvědčena, že je třeba hledat jej v nespokojených nižších třídách obyvatelstva, bylo bezvysledné. Pražský policejní rada Heyde se utěšoval, že jde pouze o ojedinělý projev zloby a příliš se neznepokojoval. Ale již nejbližší dny poučily policii o opaku. Vlny, které rozvířily politickou hladinu v Itálii, zasáhly znatelně i Prahu a přiměly úřady, aby se odrazem italských událostí v Čechách zabývaly vážněji. V Praze se 21. února objevily další cedulky podobného obsahu, jedna z nich dokonce na zadním schodišti guberniální budovy. Hráz, kterou se Metternich snažil postavit italské revoluci, se zhroutila v důsledku pařížské únorové revoluce a pádem Ludvíka Filipa. Počátkem března byly v ohnisku zájmu veřejnosti pařížské události a spolu s nimi i nápadné známky solidarity s povstalci v Lombardsku. Večer 5. března se v hostinci „U tří sekerek“ objevil republikánsky laděný leták, vyjadřující solidaritu s „bratrským“ národem italským tohoto znění: „Bratři! Itálie povstala a bouří proti nepravostem rakouské vlády, která však, nevšímaje si mohutného hlasu, dožadujícího se zlepšení řízení země a posílení národnosti, snaží se udusit šlechetné a spravedlivé povstání krutými prostředky. A tomu nelidskému počínání mají jiné národy, i my Čechové, obětovat své síly, vycedit svou krev a být rakouskému dvoru tak hanebným prostředkem pro jeho snažení. Už muselo táhnout několik českých pluků do Itálie, aby zde byli považováni za cizozemce, za Němce! Nový rozkaz přišel, nové rekruty ve velikém počtu z české země postavit a na italské popraviště poslat! Bratři! Již je konec všeho obětování pro trůn, který nás za otroky považuje, nás utiskuje, ukrutnými daněmi souží. Italové jsou naši bratři, nebojujme proti nim, neb jsou tak nešťastní jako my. Posilte se a netrpte nové verbování, povstaňte, spojte se, ozbrojte se a vysvobodte se sami od panského a královského utiskování a ustanovte si konstituci, která bude založena na rovnosti, svornosti a svobodě. 20. března je všeobecné povstání!“¹⁰ Další dva letáky republikánského charakteru musela policie zničit 7. března; styl i písmo letáků nasvědčovaly, že autora je třeba hledat mezi vzdělanějšími lidmi. A již v dubnu se v Rakousku začalo blýskat na lepší časy. Národní noviny otiskly 7. dubna Havlíčkův článek, nazvaný „Smýšlení vídeňského vládního časopisu o budoucnosti Rakouska“.¹¹ Reagoval zde na článek, otištěný ve vídeňských novinách „Oesterreichische Zeitung“, který se zabýval osudem ohrožené monarchie.¹² List poukazoval na rozdílnost národů, které mají různou historii a měly svá zvláštní zřízení, které politika Josefa II. nesjednotila, ale naopak vzbudila v nich národní uvědomění. Nyní, v boji národů o nejsvětější práva, projeví svá přání zejména ty rakouské národy, které byly v minulosti utlačovány. „Svoboda bez národnosti je tělo bez ducha“, píše se v listu. Co se týče budoucího osudu, list radí: „Nechte odloučit se, co se nedá držet. Pustte, co nechce s námi býti z celého

srdce, a co přirozeným způsobem se sebou souvisí“. Národům má být ponechána jejich vlastní vůle oddělit se nebo zůstat v rakouském svazku, protože žádná vojenská moc ani státní kasa nemají prostředky na to, aby je udržely v nedobrovolném spojení. Rakouské země by tedy měly vytvořit státní spolek, v němž by každý národ měl vlastní zemský sněm, přejal by poměrnou část rakouského dluhu, vydržoval poměrnou vojenskou moc pro svou potřebu a podle určitého klíče platil na dvůr a státní úřady. Spolek se měl skládat z německého, českého, polského, italského, maďarského a ilyrského (jihoslovanského) státu. Kromě toho by se každý národ, se zvláštním sněmem a pod společným panovníkem, mohl připojit i k jiným zemím, s nimiž by jej vázala národnost a řeč. Havlíček vítá tento nový přístup rakouské vlády, který měl umožnit Čechům v rámci Rakouska vlastní vládu, parlament a vojsko. „Proto zůstaneme přece v císařství Rakouském, ale především budeme v království českém“, píše Havlíček a současně odmítá účast Rakouska v německém „Bundu“. Důležitost zachování Rakouska pro rakouské Slovanů dokazuje Havlíček i v pozdějším článku z 30. srpna 1848, kde se dotýká i Itálie.¹³ Píše zde: „Co se politiky národností týče, a když se jen na národnost ohled bere, vidíme, že ani Němcům, ani Maďarům, ani Vlachům na zachování celého Rakouska nezáleží a záležet nemůže. Naopak, když bereme zřetel pouze na národnost, musíme uznat, že by pro Němce, Maďary a Vlasy vlastně bylo lepší, kdyby se Rakousko rozpadlo.“ Rakouští Němci by se připojili k německé říši, Maďaři by měli samostatné velké Uhersko a Vlasy by se připojili k ostatní Itálii. Pouze rakouským Slovanům podobná možnost chyběla. „Kdyby bylo Rusko země svobodná, konstituční, mohli by Slované rakouští tak jako Němci, Maďaři a Vlasy toužit po spojení se svými rodáky“, píše Havlíček a dodává: „Ale Rusko je země despotická a my ostatní Slované musíme se, bohužel, tohoto vlastního bratra co nejhoršího nepřítele varovat“. V zachování Rakouska vidí Havlíček, ve shodě s tehdejšími českými politickými představiteli, záruku existence rakouských Slovanů. Mělo to však být Rakousko svobodné a demokratické, nikoli despotické a aristokratické.

Italské události z let 1848–49 zaplňovaly každý den stránky Havlíčkových Národních novin. Podobně jako předtím využíval ve svých článcích irského boje za svobodu (Repeal) pro skrytou alegorii s českými poměry, využíval nyní události italských. Chápavý čtenář se rychle naučil číst mezi řádky, bavil se vtipnými, navenek nevinnými komentáři, často okořeněnými Havlíčkovou pověstnou ironií, která nenechávala na pochybách, kam autor míří; tyto nuance však tupým cenzurním úředníkům často unikly. 7. dubna 1848 Havlíček komentuje vývoj v Itálii a všimá si březnového povstání v Miláně, které dalo impuls k povstání celé severní Itálie. K osobě velkovévody Toskánského, který slíbil vyslat dvě vojska na pomoc Lombardům, poznamenává: „Vévoda je z rodu Habsburského! Jakou satirou stalo se nyní proslulé „entente cordiale!“¹⁴

A hned následujícího dne informuje o událostech v Římě, kde lid strhl z domu rakouského vyslance rakouský státní znak. Mimo jiné píše: „Praví se u nás, že Lombardi odpadnutím od Rakous velikou jeví nevděčnost, protože jim rakouská vláda dávala přednost před jinými rakouskými národy – odkud se tedy bere ta nenávisť k německé, tj. rakouské vládě v Itálii? I jimi vládl Metternich! Nepokoje s cigáry byly demonstrace, které měly velkou politickou váhu. Není to věc zanedbatelná, když jednotlivec přemůže své chutě, když obchod odřekne se výtěžku! Papež má velký morální vliv na Itálii i Evropu, on ale nezpůsobil svými politickými reformami smýšlení Italů, jen je povzbudil a dal naději, že nejsou opravy ve vládě světoborné a že co v jedné zemi jest, i v druhé stát se může. Příčinou pádu naší vlády v Itálii je vláda stará a vzpomínky na ni.“¹⁵ 9. dubna otiskuje Havlíček v plném znění tvrdé prohlášení Radetzského z Cremony k italskému obyvatelstvu, informuje o tažení 12 000 vojáků z Říma pod generálem Durando¹⁶ na Lombardii a zveřejňuje znění papežského požehnání: „Jakožto hlava církve jsem v míru s celým světem, ale jakožto panovník vlaský mám právo hájiti vlast vlaskou. Já vás žehnám. Věc, kterou zastáváte, jest svatá. Bůh jí dá vítězství!“¹⁷ Mezi každodenní zpravodajství o pohybech Radetzského vojska umístil Havlíček i zprávu o římské peněžní sbírce na osvobození Itálie od cizí nadvlády.¹⁸ Přejímané oficiální zprávy z c.k. hlavního vojenského stanu a zprávy italských deníků oživoval Havlíček zveřejňováním dopisů očitých svědků událostí. Např. koncem dubna otiskuje „Vzbouření Milánské dne 18.–22.3. 1848. (Od Čecha, očitého svědka.)“, které 28. dubna sepsal v Praze Antonín Dobroslav Vyšek¹⁹ Další dopis, tentokrát z Verony, potvrzuje zprávy o útěcích Italů z rakouského vojska a neochotu rakouských Italů bojovat proti vlastním krajanům. Píše se v něm: „Zvláštní úkaz bylo chování se vlaského pluku Havgwitzova, který měl na Piemontské na pravém křídle dorážet, což se i stalo. Piemontští přestáli jejich střelbu trpělivě, aniž na ně stříleli. Jak to pluk Havgwitzův zpozoroval, nebylo více možno jej k útoku pohnouti“. Pisatel, líčící události od 29. dubna do 5. května, poznamenává, že Veronští jsou stále smělejší. Nedávno se dokonce objevil na jedné z veronských zdí nápis: „Nemáme sice pušek, ani šavlí, ani holí, ale máme ještě dost provazů, abychom vašim německým masem naše lucerny ozdobili!“²⁰ Červnové zprávy o neúspěších rakouského vojska na italských bojištích charakterizuje Havlíček závěr: „Zdá se, že nad naší vojnu ve Vlaších nepříznivá hvězda vládne a dávný výrok nad Rakousy, „bella gerant alii“, zdá se potvrzen být.“²¹ V rámci italských zpráv nezapomíná Havlíček ani na bratrské Slované. Např. v červenci otiskuje zprávy Viléma Dušana ze Záhřebu pod titulkem „Graničari v Itálii“. O italských událostech Dušan poznamenává: „Zblízka od očitých svědků dopídí se člověk všelike pravdy, které Radetzského ouřední zprávy neobsahují. V Itálii stojí vojsko proti národu. Vojáci říkají, že nejen každý člověk, ale každý kámen je v Itálii jejich nepříte-

lem. Italové nepřijímají žádnou pacifikaci, pravice, že nevedou válku lombardskou, ale italskou.“²² Sérii zpráv o vítězství rakouských vojsk u Custozy, Radetzského svolání k obyvatelům Lombardie z 27. července 1848, obsazení Milána a zveřejnění kapitulace smlouvy ajn. uzavírá Havlíček slovy: „Má-li být mír v lombardsko-benátském království, pak je třeba dát Italům stejné svobodné ústavy jako v jiných rakouských zemích.“²³

Politická opozice v Čechách i v Rakousku se ve 40. letech začala projevovat otevřeněji i pomocí brožur, které měly být za tehdejších cenzurních poměrů náhradou chybějících politických novin a schůzí. Na postupu rakouské diplomacie ve čtyřech nejpálčivějších otázkách, italské, polské, německé a orientální dokazovaly, že rakouská zahraniční politika je v příkrém rozporu s důležitými zájmy říše, se snahami a sympatiemi větší části vzdělaného obyvatelstva a že spočívá na staré tradici, která pro změněné poměry ztratila svou oprávněnost. Nejmenší zájem budila, kupodivu, italská otázka. Z brožur vládních nebo vládě nakloněných se jí vážněji nezabývala ani jedna; z nevládních pouze tři: „Österreich und Russland“ z roku 1844²⁴, „Über die Entwicklung und Konsolidierung des österreichischen Kaiserstaates“ z roku 1847²⁵ a „Sibyllinische Bücher aus Österreich“ z roku 1848²⁶. První schvalovala rakouskou politiku v Itálii, neboť Itálie je prý historickými i jinými důvody, zejména katolickým rázem země, odkázána na Rakousko jako svého ochránce. Autor si pouze přál, aby se v Itálii provedla jakási federace pod rakouským vedením, čímž by byl dán i pevnější základ katolického monarchického principu. Druhá brožura již vycházela z odtržení italských zemí, a proto s nimi ve svých návrzích ani nepočítala. Třetí brožura víceméně přála sjednocení Itálie, avšak náhradou za italské země žádala pro Rakousko balkánské země až k pohoří Balkánu. To je vše, co v předbřeznových brožurách nalezneme o italské otázce. Ani říšský sněm ve Vídni a Kroměříži v roce 1848 se o řešení italské otázky téměř nestaral. Jen přední český politik a poslanec říšského sněmu František Palacký je pojal do svého ústavního návrhu z prosince roku 1849, v němž mimo jiné poznamenává, že „dokud budou mít národy příčinu obávat se o svou národnost, potud nebude v Rakousku nikdy spokojenosti a míru“ a kromě centrálního řízení společných záležitostí navrhuje zřízení sedmi zemských neboli národních ministerstev včetně italského.²⁷

Na rok 1848 připadalo také, z hlediska českých národních dějin i dějin evropských významné, 500. výročí založení Univerzity Karlovy v Praze (7. 4.). Byla to jediná politická záležitost v Čechách, která upoutávala pozornost vídeňské vlády v kritickém předjaří tohoto roku. Akademický senát již od roku 1842 připravoval důstojné oslavy. Jejich součástí mělo být postavení sochy Karla IV., vydání dějin univerzity a edice starých cenných rukopisů, stipendia studentům pro pobyt na zahraničních univerzitách a založení všeobecných literárních novin. Metternich v zásadě proti oslavám nic nenamítal, i když jedovatě pozname-

nal ve svém dopisu ministru Kolovratovi, že se mu zdá zvláštní stavět sochu Karlu IV. až 500 let po jeho smrti. Co mu však nedávalo spát, byly cesty studentů do ciziny v rámci stipendií a zejména literární noviny v nichž spatřoval „ein Centralblatt für den Slavismus“ – ústřední noviny slavismu. Ostatně ještě v posledních předbřeznových týdnech, v době nakažlivého politického hnutí v Itálii, dělala příští univerzitní oslava v Praze vládě nebývalé starosti. Akademický senát měl v úmyslu pozvat na oslavy zástupce významných evropských univerzit. Nejvyšší kancléř, hr. Inzaghi, ve snaze zabránit nepokojům navrhoval, aby byla pozvání omezena pouze na zástupce univerzit Německého Spolku „aby nebyl bacil revoluce zanesen z Říma, Neapole, Florencie a Bologny do Prahy“.

Další významnou událostí roku 1848, jíž žil celý slovanský svět, bylo uspořádání slovanského sjezdu, zahájeného 2. června v Praze. Impulsem k jeho svolání bylo jednání frankfurtského parlamentu a revoluční hnutí v Maďarsku. Kromě Němců to byli právě Maďaři, v nichž Slované v Rakousku viděli největší nepřátele svých zájmů. Účastníkům sjezdu přišla řada pozdravných dopisů, mezi nimi i jeden italský.²⁸ Italský publicista Giovenale Vegezzi-Ruscalla z Turína ve své zdravici, datované v Turínu 24. května 1848 a psané francouzsky, neboť si byl vědom skutečnosti, že němčina je u Slovanů považována za jazyk utlačovatelů, vyjadřoval své sympatie sjezdu a nabízel své služby slovanské věci. Píše, že jeho etnografické studie jej dovedly k poznání, že osud rakouských Slovanů je v mnohém podobný osudu Italů, neboť stejně jako oni jsou utlačováni nespravedlivou německou hegemonií a stejně jako Italové touží po svobodě svých zemí. On sám se snaží vysvětlovat myšlenky panslavismu, vědomě zkreslované německým tiskem, jehož kontakty s Francií a Itálií znemožňují v těchto zemích uveřejnit slovanský pohled. Dne 12. června 1848 vydali pak účastníci slovanského sjezdu manifest, nazvaný „Prohlášení prvního sjezdu slovanského v Praze k národům evropským“, v němž vysvětlují důvody svolání sjezdu a jeho programové cíle.²⁹

A ještě jedním styčným bodem jsou provázány české dějiny roku 1848 s Itálií. Po potlačení pražské revoluce (12.–18.6) Windischgrätzovým vojskem byl v Praze vyhlášen stav obležení. Windischgrätzův vojenský režim v Praze se však zakrátko stal nepohodlným i samotné vládě, neboť absorboval drahocenné vojenské síly. Po červnových úspěších rakouských zbraní v Itálii, po pádu Vicenzy a Paduy, vládlo na bojišti faktické příměří. Radetzky dával ministerstvu bezpečnou vyhlídku na vítězství a plné obnovení rakouského panství a vlivu v Itálii, dostane-li se mu posily 25 000 mužů. Při shánění žádané posily počítal ministr Latour i se šesti prapory z Windischgrätzovy pražské posádky. Jejich uvolnění bylo důvodem pro zrušení stavu obležení v Praze a restriktce vojenských sil v Praze a v Čechách.

I v roce 1849 byli čeští čtenáři Národních novin Havlíčkem pravidelně informováni o dění v Itálii. Protirakouský odpor Italů byl však na čas zastaven rakouským vítězstvím u Novary dne 24. března. Národní noviny přetiskly zprávu maršála Radetzského, kterou zaslal prezidentu válečné rady Schwarzenbergovi do Vídně.³⁰ V ní podrobně líčí rozmístění rakouských vojenských sborů a jejich vítězný postup od Mortary přes Olengo a Vespolate do Novary, kterou Rakušané dobyli po dlouhém boji v noci 24. března. Současně byla přetištěna zpráva z „Wiener Zeitung“ o nepokojích v Lombardsku, v němž „nevěrní uprchlí nobili a signori“ připravovali pomocí svých emisarů vzbouření měst, což jim Radetzký překazil. List poukazoval na odmítavý postoj venkova, kdy prý k Magentě přijelo z Piemontska šest vozů se zbraněmi, aby se lombardští sedláci mohli vyzbrojit, ale rolníci je odmítli. O dva dny později přinesly Národní noviny další zprávy o bitvě u Novary a o vyjednávání krále Viktora³¹, doprovázeného generalitou v čele s oběma generály Marmora³², s Radetzkým o podmínkách příměří. Jednání se uskutečnilo večer 24. března ve dvoře domu č. 106 nedaleko Novary³³ Píše se zde: „Král Karel Albert³⁴ se skutečně vzdal trůnu, nynější král Viktor vyjednával osobně s Radetzkým nedaleko Novary na silnici Momo. Podivně působil mladý král na rakouské vojsko se svými nesmírně červenými vousy. Nejprve se velmi napařoval a chlubil, že má 150 000 mužů vojska, ale Radetzky se nedal obalamutit a řekl, že je starý voják a ví, co je na tom pravdy. Podmínky příměří jsou tyto: Země až k Sesii zůstane obsazena Rakouskem, Alessandria se musí vzdát, piemontská armáda se musí zredukovat na stav obvyklý v míru, všichni Lombardané, Poláci atd. musí být propuštěni. Piemontská armáda v Novaře se rozpadá, Novara hoří na všech stranách. Rakouské vojsko bojovalo u Novary velmi udatně. Strašlivá to byla bitva, která 8 hodin trvala.“ Zpráva od Novary je opět doplněna zprávami uveřejněnými ve Wiener Zeitung, které čtenáře informovaly o nepokojích ve Veroně a Milánu po zprávě o vítězství Radetzského. Rakouští dragouni museli dokonce doprovázet Karla Alberta, který abdikoval, přes Vercelli, aby se nestal obětí rozhořčeného davu. V královském paláci v Novaře bylo nalezeno mnoho zlata a stříbra, které prý patřily lombardské konzultě, uprchlé z Milána, která z tohoto pokladu vyplácela dobrovolníky. V Miláně strhal lid 23. března plakáty o vítězství Rakušanů u Mortary a roztloukl rakouské státní znaky před úřady. Žandarmerie bez obtíží nastolila pořádek, jen při střelbě na náměstí del Mercanti bylo zraněno několik povstalců. Ke střelbě došlo i v Brescii a Bergamu. Podobně jako Národní noviny sledovaly dění v Itálii den po dni i německé Prager Zeitung a Prager Abendblatt. Na rozdíl od Havlíčkových novin držely se doslovně textů přejímaných ze zahraničních novin a byly výrazně prorakouské. Kromě zpráv o politickém dění přinášely i zprávy ze společnosti. Právě z nich si můžeme udělat obrázek o necilivém chování Rakušanů v Itálii, jak dokládají dvě následující ukázky. V polovině ledna 1849 informoval

např. Prager Abendblatt: „Divadlo La Scala bylo 26. prosince 1948 otevřeno operou „La sciava saracena, ovvero il campo di Gerosolima“ od Mercadenteho na text Piaveho, která má malou hudební hodnotu.“ Článek pokračuje: „Vojenská hudba Latourova spoluúčinkuje ve Scale a Pražanům dobře známý kapelník Prochaska může být hrdý jak na ni, tak na to, že maršál (tj. Radetzky) přijal věnování vícera kousků oblíbených v Miláně jako „Radetzského vítězný pochod“, polku „Custoza“ a kvapík „Útěk Piemont’anů.“³⁵ Jak provokativně musely tyto názvy znít uším Miláňanů lze si lehko domyslet. O dva dny později též list popisuje Milán, kde se chystají volby do národního shromáždění: „Milán je k nepoznání. Nádherná promenádní cesta k zámku, lemovaná obrovitými kaštany, je úplně zničená. Parco reale připomíná spíše hřbitov. Honosné budovy ukazují zdi, začernalé od strážních ohňů posledních dní“ ...³⁶ Co se týče bitvy u Novary, otiskly shodně jak pražské Prager Abendblatt, tak brněnské Brüner Zeitung článek nazvaný „Poslední bitevní dny v Itálii“, převzaté z rakouského oficiálního tisku.³⁷ Jednalo se o deník „hrdinného důstojníka“, přímého účastníka bojů 20.–24. března 1849 a bitvy o Novaru, z něhož vycházel i Havlíček. Názor svůj i předních českých politiků na italskou otázku vyjádřil Havlíček v Národních novinách v souvislosti s uherským povstáním a žádostí rakouského císaře o pomoc Rusku, kterou ruský car přislíbil.³⁸ Havlíček považuje ruskou pomoc za zjištnou, neboť v podunajské oblasti se stýkaly zájmy Rakouska i Ruska. V této souvislosti poukazuje na zájem Ruska, aby Rakousko neupouštělo od své italské politiky. Píše: „Vyhledávání panství v Itálii jak dříve císaři německému, tak později Rakousku vždy jenom ke škodě a zkáze bývalo, tato politika stála mnoho nesmírných obětí beze všeho prospěchu. Napoleon dobře znal pravý Rakouska i svůj vlastní prospěch, když po vítězné bitvě Slavkovské zamýšlel dát Rakousku Bosnu jako náhradu za ztracenou Itálii, tím by nejenom Rakousko přinuceno bylo, nastoupit správnou politiku zahraniční, ale i ostatní Evropa byla by v něm měla silnou hradbu proti Rusům, k jihu se tlačícím.“ Budoucí vývoj mu dal za pravdu. Z rozjitřené atmosféry revolučních let 1848–49 se vymyká srpnový mírový sjezd v Paříži roku 1849 za předsednictví slavného francouzského básníka a romanopisce Victora Marie Huga, jehož nadčasové poselství bylo vzpruhou všech vlastenců a pokrokových lidí v Evropě: „Přijde čas, že válka mezi Paříží a Londýnem, mezi Petrohradem a Berlínem, mezi Vídní a Turínem bude tak nemožnou a nepravděpodobnou, jako by nyní byla válka mezi Rouenem a Amiensem nebo Bostonem a Filadelfií. Přijde čas, kdy se Francouzi, Rusové, Italové, Angličané a Němci, zkrátka všechny národy, spojí k vyšší jednotě a založí evropské bratrství. Přijde čas, že nebude jiného bojiště, než trhů otevírajících se obchodu a ducha lidského, otevírajícího se novým ideám. Přijde čas, že budou jen dvě veliká soustátí, Americké a Evropské, které spolu svorně budou žít a přes širé moře si budou podávat bratrské ruce.“³⁹ Realizací tohoto nadčasového poselství jsme dnes svědky.

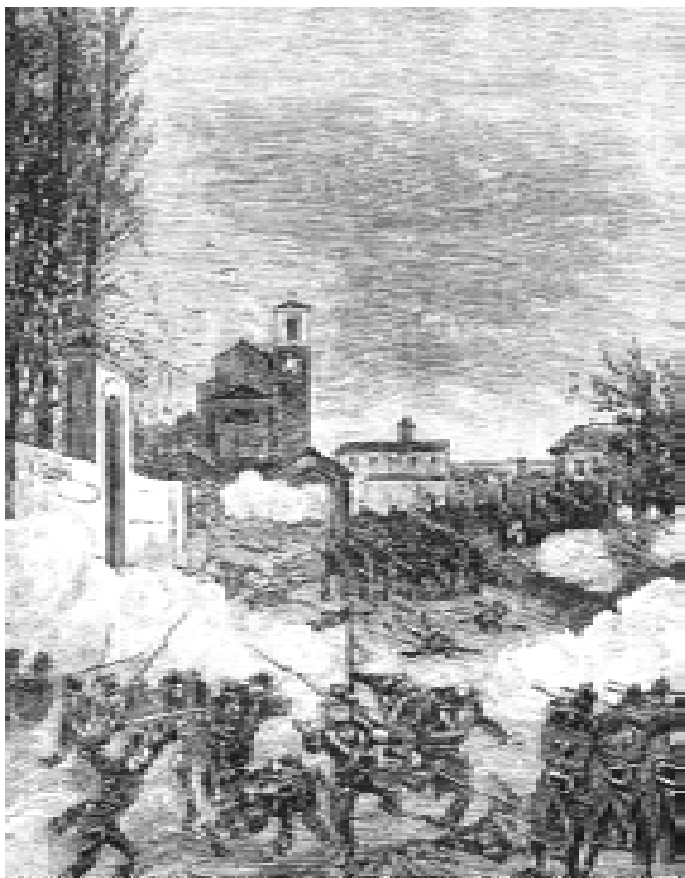
POZNÁMKY

- ¹ Dne 27. 3. 1999 se u příležitosti 150. výročí bitvy u Novary konala v Novaře mezinárodní konference s názvem „Novara crocevia del Risorgimento“ (Novara křižovatka národního obrození). Tento článek byl zde přednesen v mírně upravené verzi pod titulem „Gli ecchi degli avvenimenti italiani nelle terre boeme nella 1. metà dell’ ottocento“.
- ² Karel Kramář, Rakouská zahraniční politika v 19. stol., in: Česká politika, 1. díl, Praha 1906, s. 51n.
- ³ Jan Havránek, Jozef Butvin, Dějiny Československa III., Praha 1970, s. 112n.
- ⁴ Moravský zemský archiv v Brně, arch. fond Moravsko-slezské gubernium 1783–1850. Soupis archiválií, týkajících se věznění italských karbonářů na brněnském Špilberku, kart. č. 946-963.
- ⁵ Zdeněk V. Tobolka, Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, 1. díl, Praha 1900, s. 231–232.
- ⁶ Pražské noviny nesplnily Havlíčkovo očekávání, proto od 5.4. 1848 vydává Národní noviny.
- ⁷ Pražské noviny č. 98 z 19. prosince 1847.
- ⁸ Pražské noviny č. 4 z 13. 1. 1848.
- ⁹ „Es leben die Sicilianer! Böhmen! Nehmt auch ein Exempel daran, was ein Volk kann, wenn es will!“, SÚA Praha, arch. fond Prezídium gubernia-tajné 1846–1849, sign. 15c/3, kart. č. 2213.
- ¹⁰ SÚA Praha, arch. fond Prezídium gubernia-tajné 1846–1849, sign. 15c/3, kart. č. 2213.
- ¹¹ Národní noviny č. 3 ze 7. 4. 1848.
- ¹² „Die Völker Oesterreichs“ in: Oesterreichische Zeitung č. 92 z 1. 4. 1848, s. 441–442.
- ¹³ Národní noviny č. 119 z 30. 8. 1848.
- ¹⁴ Národní noviny č. 3 ze 7. 4. 1848.
- ¹⁵ Národní noviny č. 4 z 8. 4. 1848
- ¹⁶ Gioanni Durando (1804–1869), r. 1848 velitel papežské divize, v témže roce přijat do sardinské armády v hodnosti generála, král Karel Albert jej jmenoval svým pobočníkem a velitelem 1. divize sardinského vojska. Velel sardinským divizím u Novary, Cagliari a Alessandrie.
- ¹⁷ Národní noviny č. 5 z 9. 4. 1848.
- ¹⁸ „Hned první den sebralo se 5 000 skudů. Každý dal, co mohl, paní daly náušnice, řetězy a jiné klenoty, mužové kapesní hodinky.“ Národní noviny č. 9 ze 14. 4. 1848.
- ¹⁹ Antonín Dobroslav Vyšek uvádí svou zprávu slovy: „Opustiv dne 10. dubna Milán, kde jsem po 13 roků přebýval, přes Švýcary, Bavorsy a hořejší Rakousy šťastně do naší milé Prahy jsem se navrátil. Požádán byv od přátel, abych jim poslední události v Miláně a v Lombardii, jakož i vlastní dobrodružství z poslední doby sdělil, milerád následovní zprávu podávám.“ Den po dni pak líčí milánské události 17.–21. března 1848. Národní noviny č. 21 z 29. 4. 1848.
- ²⁰ Národní noviny č. 33 ze 13. 5. 1848.
- ²¹ Národní noviny č. 61 z 27. 6. 1848.
- ²² Národní noviny č. 85 z 23. 7. 1847.
- ²³ Národní noviny č. 135 ze 16. 9. 1848.

- ²⁴ Anonym, Österreich und Rußland, 1844, viz Jan Heidler, Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových, Praha 1920, s. 89, 125, 148, 182.
- ²⁵ Bedřich Deym, Über die Entwicklung und Konsolidirung des österreichischen Kaiserstaates, Prag 1847, viz. Heidler, c.d., s. 111, 157, 182.
- ²⁶ Karl Möring, Sibyllinische Bücher aus Österreich, 1848, viz Heidler c.d., s. 86, 123, 147, 186.
- ²⁷ Do oblasti centrálního řízení zahrnuje Palacký 1) císaře a jeho rodinu, 2) zahraniční záležitosti, 3) pozemní a námořní vojsko, 4) říšské finance, 5) obchodní záležitosti a tím i 6) říšské komunikace s tím, aby to, co platí jako právo v jedné části říše, nebylo považováno za křivdu ve druhé. Sedm národních ministerstev navrhuje pro země: 1) německé, 2) československé, 3) polskorusínské, 4) maďarské, 5) rumunské, 6) jihoslovenské a 7) italské. Národní noviny č. 309 z 21. 12. 1849.
- ²⁸ Archiv Národního muzea v Praze, exhibitní protokol kanceláře slovanského sjezdu č. 48.
- ²⁹ SÚA Praha, arch. fond Sběrka tisků 1848–1851, inv. č. 101, kart. č. 8.
- ³⁰ „Nepřátelská armáda byla vzetím Mortary vytlačena ze své pozice i ustavila se na tom, že se postaví u Olengo před Novarou a tam že se pokusí ještě jednou o boj. Bylat' 50 000 mužů silná. Druhý sbor našeho vojska pod velením polního zbrojmistra D'Aspra byl naším předním vojem i táhl včera z Vespolate k Olengo, kde se na návrších nepřítel postavil. Síla nepřátel byla velká a náš přední voj sotva jí odolal, neb druhé naše vojsko nemohlo ho podporovat. Na pravou stranu nepřítele postavil jsem 4. sbor a za ním hned 1. sbor, aby za Agognou mohl zaskočit nepřítele. Arcivévoda Albrecht stál s 1. divizí v čele předního voje, i odolával náporu nepřátel tak dlouho, až D'Aspre a podmaršál Appel 3. sbor vojska na obě strany Albrechtovy divize postavili, a já sám rezervní sbor za zády oné divize soustředil. Udatnost našeho vojska odolala nepříteli v předním voji, až pak podmaršál hr. Thurn se 4. sborem vojska za Agognou na pravý bok nepřítele tak silně zaútočil, že nepřítel neodolal, nýbrž k večeru na všech stranách couval, skoro utíkaje. I musel proti své vůli couvat na severní stranu do hor.“ Následuje výčet jmen velitelů, kteří se v bitvě zvláště vyznamenali a výčet kořisti. Radetzky sděluje: „Za kořist připadlo císařskému vojsku 12 děl a 1 prapor, do našeho zajetí upadlo 2–3 000 nepřátel. Ztráta nepřítele obnáší 2 mrtvé generály, 16 štábních důstojníků mrtvých neb raněných a 3–4 000 mužů vojska. Též ztráta z naší strany byla toho dne veliká, neb ty pluky, co stály první v boji, ztratily po 10 i po 20 důstojnicích, mimo to jest 2–3 000 raněných a mrtvých. Bitva trvala od 10 hodin zrána až do pozdní noci.“ Národní noviny č. 78 z 1. 4. 1849.
- ³¹ Viktor Emanuel (1820–1878), vévoda savojský, po abdikaci svého otce Karla Alberta 24. 3. 1849 králem sardinským, od 17. 3. 1861 králem italským jako Viktor Emanuel II.
- ³² Alfonso Ferrero de La Marmora (1804–1878), generál, r. 1849 velitel 6. divize piemontského vojska; Alessandro Ferrero de La Marmora (1799–1855), generálmajor a vrchní velitel piemontského vojska.
- ³³ Národní noviny č. 79 z 3. 4. 1849.
- ³⁴ Karel Albert (1798–1849), vévoda savojský, od r. 1831 král sardinský, 24. 3. 1849 po prohrané bitvě u Novary abdikoval ve prospěch svého syna Viktora Emanuela.
- ³⁵ Prager Abendblatt č. 14 ze 14. 1. 1849.
- ³⁶ Prager Abendblatt č. 16 ze 16. 1. 1849.
- ³⁷ Die letzten Schlachttage in Italien, Ost-Deutsche Post č. 61, in: Brüner Zeitung č. 76 z 3. 4. 1849.
- ³⁸ Národní noviny č. 104 z 3. 5. 1849.
- ³⁹ Národní noviny č. 193 z 29. 8. 1849.

PŘÍLOHA

(Obr. označené hvězdičkou jsou převzaty z publikace F. Guerry *Le immagini storiche della battaglia di Novara del 23 marzo 1849*, Novara 1999)

Obr. 1*

Usedlost Bicocca s vilou San Giuseppe, klíčová pozice Piemontanů a dějiště bitvy o Novaru. Rytina Quinta Cenniho (1845–1917).

Obr 2*

Bitva o Novaru 23. 3. 1849. Protiútok piemontské brigády pod velením vévody janovského na pozice Rakušanů a znovudobytí Bicocey. Rytina Quinta Cenniho.

Obr. 3* Návrat maršála Radetzkého z generálního štábu ve Vespolate do Novary dne 24. 3. 1849 na schůzku s Viktorem Emanuelem II. ohledně podmínek příměří. Litografie Franze Adama (1815–1886).

Obr. 4* Bicocca s kostelem P. Marie den po bitvě o Novaru. Litografie Friedricha Würthleho (1820–?).

Obr. 5* Pohled na Novaru od západu. Kryto městskými hradbami, ustupovalo večer dne 23. 3. 1849 15 000 Piemont'anů na západ před vítěznými Rakušany.

2.º Bollettino
DELL' ARMATA D' ITALIA.

Jerì il 23 corrente si fu presso Novara una sanguinosa battaglia fra l' I. R. Armata e la Regia Sarda. L' Armata sarda battuta su tutti i punti, fu respinta entro la città di Novara.

Il Re Carlo Alberto abdicò a favore del suo figlio il Duca di Savoia.

In questo momento si travaglia nel nostro campo il Ministro Sardo Cialdina ed il Generale sardo Cosato, domandando un armistizio, le condizioni del quale sono in discussione.

Se le trattative non dovessero avere risultato, si ricomincerà ancor oggi l' assalto. I ragguagli ulteriori seguiranno.

Quartier Generale Vespolate

il 24 Marzo 1849 alle 8 ore di mattina.

RADEZKY.
FELD-MARESCHALL.

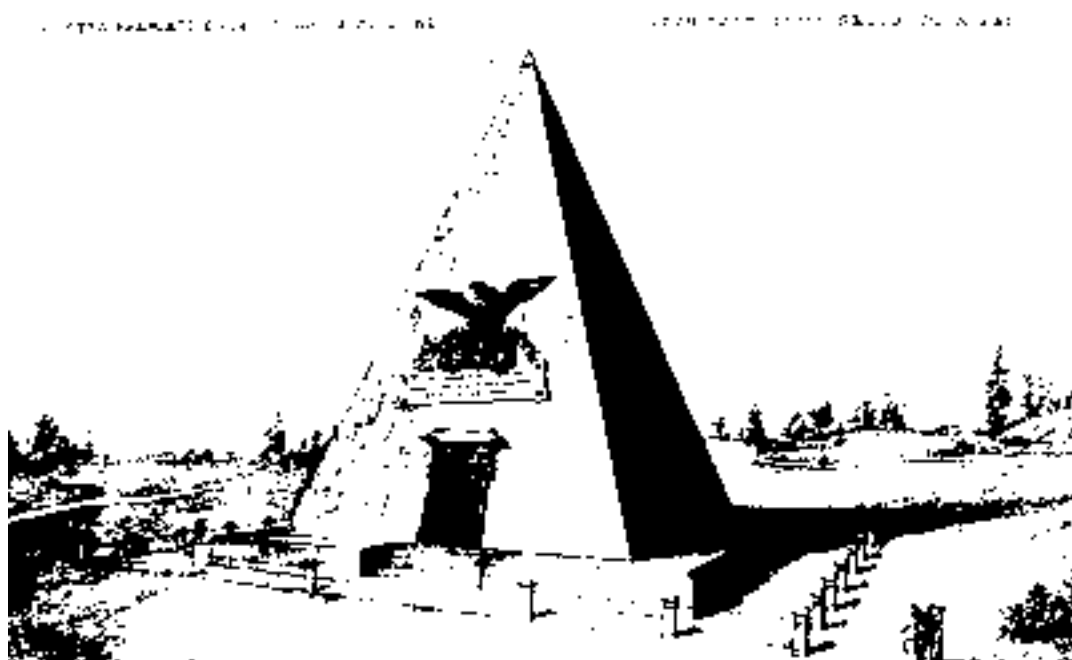
Obr. 6*

Dokument vydaný rakouským generálním štábem ve Vespolate jménem maršála Radetzkého 24. 3. 1849 o osmé hodině ranní, oznamující obyvatelům Lombardska-Benátska porážku královské sardinské armády, abdikaci krále Karla Alberta a jednání o příměří.

Obr. 7* Na bojišti v Bicoce v den prohrané bitvy o Novaru, uprostřed dýmu, kanonů a bajonetů a obklopen svými generály, abdikuje sardinský král Karel Albert ve prospěch prvorozeného syna Viktora Emanuela. Litografie N. Iuncka, vydaná r. 1849 v Turíně. (Ve skutečnosti došlo k abdikaci v paláci Bellini v Novaře).

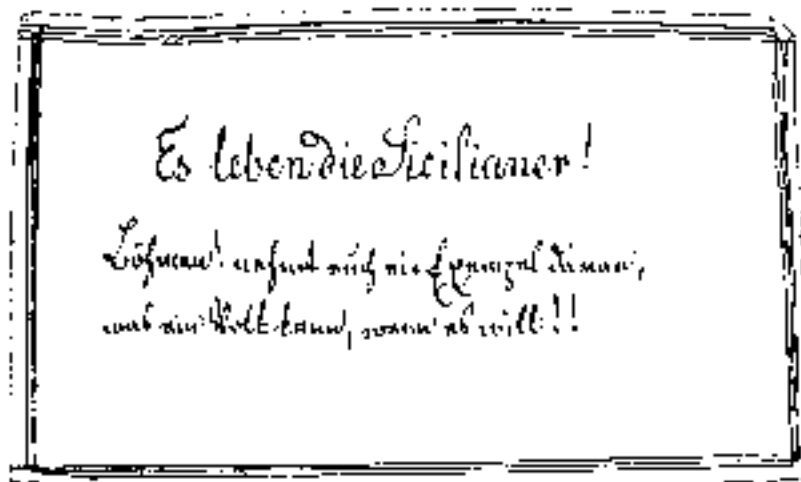
Obr. 8* Vítězný návrh na památník bitvy v Bicoce u Novary autora Luigi Broggiho. Slavnostní otevření se konalo 23. 3. 1879.

Obr. 9* Maršál Radetzky a král Viktor Emanuel II. bouřlivě diskutují o podmínkách příměří. Rytina podle kresby Tranquilla Cremony (1837–1878).

Obr. 10 „Ať žijí Sicilané!“ Leták nalezený 14. 2. 1849 v Praze. SÚA Praha, arch. fond Prezídium gubernia-tajné 1846–1849, sign. 15c/3, kart. č. 2213.

ZUSAMMENFASSUNG

DER NACHHALL DER ITALIENISCHEN EREIGNISSE IN DEN BÖHMISCHEN LÄNDERN IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS

Alena Pazderová

Nach dem Wiener Frieden im Jahre 1815 festigte Österreich wieder seinen entscheidenden Einfluß aufs Geschehen in Italien. Das politische Leben in den böhmischen Ländern in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts war dem starken Druck des Absolutismus Metternichs, der jedes Interesse für die politischen Fragen erstickte, ausgesetzt. Über das politische Erwachen der breiten Bevölkerungsschichten in Böhmen kann bis zur Hälfte der 40. Jahre des 19. Jahrhunderts nicht gesprochen werden. Die unpolitischen Zeitungen und Zeitschriften wurden nur von dem engen Inteligenzkreis gelesen. Und gerade von der Intelligenz kam auch der Anlaß zur Bewegung des Jahres 1848 heraus. Eine Wendung trat mit dem Antritt Karel Havlíčeks in die Redaktion der Prager Zeitung (Pražské noviny), später auf die National – Zeitung (Národní noviny) umbenannt, ein. In deren Feuilletons widmete er große Aufmerksamkeit den italienischen Ereignissen, die er besonders in den Jahren 1848-49 für die versteckte Allegorie mit den tschechischen Verhältnissen ausnutzte. Mit den italienischen Ereignissen wurde die Bevölkerung der böhmischen Länder zum erstenmal in den 20. Jahren im Zusammenhang mit der Bewegung der Karbonari markant konfrontiert. Stärkeren Einfluß hatten die italienischen Ereignisse auf das Geschehen in den böhmischen Ländern erst in der zweiten Hälfte der 40. Jahre, wann der tschechische Handel und die tschechische Industrie ihre Absatzgebiete für Leinwand und Erzeugnisse aus Baumwolle in der Lombardei verloren. Gleichzeitig kamen in Böhmen auch die Nachrichten von den liberalen Reformen des Papstes Pius IX. an, die er in der Verwaltung des Kirchenstaats einfuhr. Unter dem Einfluß der italienischen Ereignisse tauchten vom Februar 1848 in Prag die deutsch geschriebenen Appelle auf, die mit den Sizilianern sympatisierten; im März wurde von der Polizei ein republikanisch abgestimmtes Flugblatt gefangen, das die Solidarität mit dem „brüderlichen italienischen Volk“ ausdrückte und die Tschechen zum Widerstand gegen den Feldzug nach Italien und zum Kampf um die Konstitution aufrief. In den Artikeln aus den Jahren 1848-49 wurden die Leser regelmäßig sowohl mit den revolutionären Ereignissen, als auch mit den Ansichten auf die künftige staatsrechtliche Organisation Österreichs bekannt gemacht. Wenn auch weit entlegen, berührten die italienischen Ereignisse die bedeutenden politischen Begebenheiten in Böhmen – den 500. Jahrestag der Gründung der Karlsuniversität und die Slawische Versammlung. Der Stand auf

dem italienischen Schlachtfeld führte dann zur Beendigung der Belagerungszustand in Prag und zur Restriktion der Militärkräfte in Prag und auch in Böhmen nach der Revolution 1848. Das Schlußwort des Artikels ist der Schlacht bei Novara gewidmet. Diese Schlacht, an der auch die tschechischen Soldaten teilnahmen, beanstandete für eine Zeitlang die Bewegung für das vereinigte Italien.

VÝBORY SPOLKU ČESKÝCH AKADEMIKŮ ŽIDŮ A AKADEMICKÉHO SPOLKU „KAPPER“

Helena Krejčová

O českožidovském asimilačním hnutí můžeme hovořit od roku 1876, kdy byla založena první českožidovská organizace. Jeho geneze je však doložitelná již v diskusích o asimilaci k Čechům, které probíhaly ve čtyřicátých letech 19. století¹. Od revoluce 1848, kdy byla zrušena ghetta, se židé mohli poprvé volně usazovat po Čechách. Mnozí toho využili a především na venkově, v čistě českých mluvících oblastech, přijímali češtinu jako komunikační jazyk. Jejich děti, narozené již v českém prostředí, pak stály u zrodu českožidovského asimilačního usilování. To, podobně jako české společenské aktivity té doby, bylo organizováno na spolkovém základě – ať již se jednalo o spolky vlastenecké, politické, kulturní či stavovské. Některé z nich měly pouze místní dosah, jiné svou působností a agendou pokrývaly celé území Čech. O své činnosti průběžně informovaly spolkovými zprávami, buď v podobě drobných tisků, nebo na stránkách „Kalendáře českožidovského“ (dále KČŽ), kde byly po celou dobu existence tohoto periodika (1881–1938) pravidelně publikovány.

* * *

Jako spolek národní (nikoli tedy politický či náboženský), který měl za cíl bojovat proti německé orientaci židů z Čech, byl ustaven na jaře roku 1876 SPOLEK ČESKÝCH AKADEMIKŮ ŽIDŮ (dále SČAŽ)². Mezi jeho iniciátory najdeme několik později významných osobností, jako byli Leopold Katz³, Adolf Stránský⁴ či Jakub Scharf⁵. Členové, podobně jako u jiných soudobých spolků, se dělili podle výše příspěvků na členy zakládající a přispívající.

Nejdůležitější složkou spolku byli členové činní, kteří o činnosti spolku rozhodovali. Jednalo se o studenty českých vysokých škol židovského vyznání. Ostatními členy byli jednotlivci i korporace, rekrutující se převážně z židovských řad, ale najdeme mezi nimi i české politiky, vědce a umělce, kteří svými členskými příspěvky dávali najevo osobní sympatie k českožidovskému usilování.

Účelem spolku bylo „pěstovat vzájemnost mezi členy a nezámožné činné členy podporovat při studiích“. Spolek mohl pořádat zábavy a přednášky v Praze i mimo hlavní město, vydávat tiskopisy, zakládat knihovny, poskytovat nezúčtelné peněžité zálohy činným členům, zaopatřovat jim bezplatné obědy a zprostředkovávat kondice. Všechny tyto aktivity, které si zakladatelé předsevzali, členové spolku po celou dobu jeho trvání, tedy až do roku 1939, beze zbytku naplňovali.

Historii SČAŽ lze rozdělit do tří etap. V první, která trvala zhruba do přelomu století, tento spolek, vlastně úzce stavovský, suploval zájmy všech česky smýšlejících židů z Čech. Jednalo se o období zakladatelské, kdy českožidovská otázka byla postavena na českém jazykovém vlastenectví a vycházela z něj.

V okamžiku svého ustavení měl spolek 82 členů, z toho 28 činných. Během sedmdesátých let se členská základna zvyšovala a v osmdesátých letech se v podstatě stabilizovala na 50 činných členech a 500-600 členech ostatních. V devadesátých letech činných členů opět přibývá (kolem 80), zatímco v důsledku vznikání dalších českožidovských organizací ubývá členů ostatních.

Činnost spolku se v počáteční fázi zaměřila dvěma základními směry. Jeden lze označit jako národně propagační a agitační. Jeho cílem bylo šířit českožidovskou myšlenku mezi židy z Čech a zároveň s ní seznamovat českou společnost. Tomu měly napomoci spolkové schůze a mnohé přednášky (během prvních dvaceti let činnosti se jich konalo na 110) jednak v Praze, hlavně ovšem na venkově, ale také zábavy a plesy či divadelní představení. V devadesátých letech se v rámci spolku ustavil také pěvecký kroužek a kvarteto „Kytara“⁶. Zvláště důležitým a závažným počinem v rámci židovské pospolitosti byl začátek vydávání periodické české publikace se židovskou tematikou roku 1881 – „Kalendáře českožidovského“. Roku 1884 následoval český překlad Brauerovy „Věro a mravouky“⁷, což byl další zásadní čin, tentokrát na poli náboženském⁸. Pomocí česky tištěných publikací se židovská společnost seznamovala i s českou kulturou. Za tím účelem byly také zřizovány tzv. „kočovné knihovny“, kterých postupem doby založil spolek pět, každou asi o 100 svazcích, a průběžně je posílal do „míst germanizací ohrožených“. Velmi často byla některá z těchto knihoven zasílána také na Moravu, kde se však přes veškeré úsilí českožidovskému hnutí nedařilo uchytit až do 1. světové války.

Jako studentská korporace působil spolek, v souladu se stanovami, i druhým směrem – finančně na studiích podporoval své nemajetné činné členy⁹. Kromě stipendií a bezúročných půjček na kolejně i na zkušební taxy zajišťoval nejpočetnějším také bezplatné obědy, vstupenky na národní oslavy, pořádal ošacovací akce a pod. Kondiční odbor spolku obstarával studentům vyučování v židovských i českých rodinách. Finance na podpůrnou činnost byly získávány částečně z členských příspěvků, částečně peněžitými dary „Podpůrnému fondu“ SČAŽ, a z velké části se jednalo i o výtěžky ze zábav a plesů. Odhadem¹⁰ je možno říci, že na půjčkách a podporách vydal spolek do přelomu století přibližně 8 000 zlatých. Asi 1 000 zl. věnoval na národní účely, např. na podporu spolku „Komenský“, jenž ve Vídni udržoval českou školu o 14 třídách, kterou navštěvovalo více než 900 žáků. SČAŽ byl také členem různých národních korporací, např. „Ústřední matice školské“, „Akademického čtenářského spolku“

(později „Slavie“), „Umělecké besedy“, Národních jednot severočeské a pošumavské a mnoha jiných. Přes bohatou činnost, kterou spolek vykazoval (nebyly zde mj. zmíněny jeho aktivity ve studentském hnutí, např. snaha o zřízení české university na Moravě), dostával se na přelomu století, podobně jako další českožidovské organizace, do názorové krize a jeho příslušníci stále více naráželi na předsudky, v lepším případě na nepochopení a nedůvěru z české strany, což vyvolávalo obdobné reakce i v židovské pospolitosti. Tato krize do značné míry souvisela s narůstajícím antisemitismem v českých zemích, který se lavinovitě šířil i v některých studentských korporacích a vedl k tomu, že se uvnitř studentského hnutí již od počátku devadesátých let utvářela česká antisemitská frakce. Zmíněné vnější tlaky vyvolávaly na jedné straně zájem o sionistická hlediska, zároveň ale vedly ve vzrůstající míře i ke ztotožňování s myšlenkami internacionalismu. Obě tyto perspektivy byly přitažlivé především pro mladou generaci, a proto českožidovským asimilantům nezbývalo nic jiného, než hledat pro své usilování nová východiska, snažit se nahlédnout a řešit konglomerát české a židovské otázky na kvalitativně vyšší úrovni. Dosavadní „plané, obrozenecké“ usilování už nemohlo nastupující generaci českožidovských asimilantů uspokojit.

Tříbení názorů – tak lze nazvat období od přelomu století do 1. světové války, kdy další generace, potomci asimilovaných rodičů, byla výrazně ovlivněna dvěma bývalými funkcionáři SČAŽ – Viktorem Vohryzkem¹¹ a Bohdanem Klinbergerem¹², kteří jsou (vedle Jindřicha Kohna¹³ v meziválečném období) považováni za nejpřednější ideology českožidovské asimilace.

Po přelomu století došlo k určitému uklidnění v akademických korporacích a českožidovští studenti se více zaměřili na aktivní práci uvnitř studentského hnutí. V roce 1902 se SČAŽ stal členem „Unie“, Svazu českých studentských spolků, a roku 1904 čtyři jeho členové v Unii zasedali a pátý člen se stal 2. místopředsedou. České studentstvo také začalo projevovat větší pochopení pro snahy českožidovských asimilantů. Tato spolupráce vyvrcholila roku 1910 na brněnském sjezdu československého studentstva, kde byla přijata rezoluce, uznávající SČAŽ jako menšinovou organizaci a vyjadřující i přímou podporu jeho usilování. Rezoluce byla ovšem napadena klerikály, kteří sjezd označili za „požidovštělý“. Spolek v té době také začal pořádat uzavřené semináře s diskusí, určené pouze studentům, a přednáškové akce v ostatních studentských spolcích.

Vnitřní práce SČAŽ byla rozdělena do několika odborů. Odbor vzdělávací pořádal přednášky a semináře (např. o asimilaci, antisemitismu, sionismu, literárních a uměleckých směrech, politických stranách i o všeobecných studentských otázkách) i další vzdělávací akce, organizoval jazykové kurzy atd. Odbor hudební se mj. staral o pořádání hudebních a recitačních večerů, zábav, plesů, ale i o loutkové divadlo, jehož soubor se ve spolku ustavil roku 1907. Od roku 1903

také organizoval pravidelné taneční hodiny. Velmi iniciativní bylo v těchto aktivitách tzv. Dámské sdružení. Kondiční odbor nadále pracoval v již dříve nastoupených intencích. Podpory nemajetným studentům byly však přesouvány na Jubilejní fond, který na konci prvního desetiletí zahájil činnost jako samostatná českožidovská organizace.

Významnou úlohu měl odbor agitační. Jeho péčí vyšel např. „Otevřený list české veřejnosti o antisemitismu“ z roku 1900. Reagoval i na tzv. „Riegrovu aféru“¹⁴ a do veřejné schůze o této záležitosti pozval jako referenta T. G. Masaryka (1903). Hlavní zájem tohoto odboru se však zaměřil na práci ve venkovských oblastech, kde pořádal přednášky, zapůjčoval své „kočovné knihovny“ atd. Vedle šíření myšlenek českožidovské asimilace na venkově spadala do působnosti tohoto odboru i starost o židovské studenty středních škol, hlavně jejich abiturienty, které se SČAŽ snažil získat pro studia na českých vysokých školách. Pravidelně pro ně pořádal společenské večery, v jejichž průběhu byli seznamováni se situací na vysokých školách, s českožidovskými myšlenkami atd. Ve snaze získávat mladé podnikl spolek i tzv. dotazníkovou akci, během níž obeslal asi 3 800 škol v Čechách a na Moravě. Šlo o zjištění počtu a rozvrstvení židovských žáků na českých obecných školách a zároveň o evidenci příčin přestupu těchto žáků na německé střední školy. Výsledkem akce bylo i zjištění, že procento židovských dětí na českých školách stoupá¹⁵, a to jak na školách obecných, tak měšťanských. Práce tohoto odboru se neomezovala pouze na židovskou společnost, ale propagovala českožidovství také v české veřejnosti a zároveň se silně angažovala proti sionismu.

Válečná léta, podobně jako u většiny korporací vůbec, vedla ke stagnaci spolku. Hned v prvním roce války dvě třetiny členstva nastoupily vojenskou službu a i v následujících letech řada jeho příslušníků odcházela postupně do armády. Již v prvním roce války mnozí z nich padli, mj. i Ervin Taussig¹⁶, první český futuristický básník. Během války se stala těžiskem spolku podpůrná činnost, ale i ta slábla, neboť byla odkázána pouze na příjmy z KČŽ, na členské příspěvky a na podporu movitějších členů a dary příznivců. Kontinuita členstva i činnosti byla válkou přerušena a zbylí členové se převážně omezovali na úsilí získat nové členy. Ti se od r. 1917 začali připravovat na mírovou práci. Po třech letech, 18. listopadu 1917, byla opět svolána valná hromada a postupně začalo docházet ke konsolidaci spolkového života.

Všeobecné změny, které s sebou přinesl vznik Československé republiky, zasáhly samozřejmě i českožidovské studentské hnutí. V prosinci roku 1919 došlo nejen ke změně stanov, ale i názvu spolku – na AKADEMICKÝ SPOLEK „KAPPER“ (dále ASK)¹⁷. Ten se stal otevřenou organizací, jeho činnými členy již mohli být nejen příslušníci židovského vyznání, ale všichni studenti, kteří

sdíleli a podporovali myšlenku asimilace. Ze židovské strany vstupovali do „Kapperu“ příslušníci nejmladší českožidovské generace, kteří se většinou narodili již zcela asimilovaným rodičům. Duchovním otcem této generace byl třetí z předních ideologů asimilace – Jindřich Kohn. Změna se odrazila i v tom, že roku 1920 stoupl počet činných členů spolku na 120 (z celkového počtu 813). „Kapper“ se okamžitě zapojil do aktivit celého studentského hnutí, jeho příslušníci se např. účastnili stavby studentských kolejí na Letné, organizačních prací, spojených s přípravou mezinárodních studentských kongresů i studentských sjezdů, pořádaných v republice, apod. Ovšem roku 1926, když se Ústřední svaz čs. studentstva změnil na odborovou organizaci, ASK s touto změnou nesouhlasil a přestal být jeho členem. Nadále s ním však úzce spolupracoval, v rámci tohoto svazu obeslal např. výstavu „Pressa“ v Kolíně n. Rýnem či „Výstavu soudobé kultury“ v Brně (roku 1928).

Od počátku dvacátých let se ASK aktivně začlenil do práce celého českožidovského hnutí. Návrhem na zřízení Výkonného výboru se pokusil sjednotit všechny českožidovské pracovníky a zasloužil se také o sloučení českožidovských časopisů Rozvoj (Svaz českých pokrokových židů) a Rozhled (Politická jednota českožidovská). Na podzim roku 1922, ve snaze překonat myšlenkovou krizi, která byla způsobena teoretickými i programovými spory, uspořádal „Kapper“ anketu o českožidovském problému. Její výsledky byly publikovány v Rozvoji a velmi se o ně zajímala mj. Kancelář prezidenta republiky. Koncem dvacátých let začal spolek také navazovat intenzivní styky s asimilantskými organizacemi v zahraničí.

V zájmu zkvalitnění vnitřní spolkové práce byly v průběhu dvacátých let zřizovány speciální odbory, jako např. dámské sdružení, odbor středoškolský, plesový, ediční a sociální. Ten uděloval podpory, pořádal ošacovací akce, zaopatřoval bezplatné obědy a ubytování a získával pro členy kondice. Ve snaze dále zvýšit podporu nemajetných studentů přistoupil „Kapper“ roku 1921 k Ústředně pro sociální péči o židy v ČSR.

S přílišným zdarem se nesetkala snaha o zakládání nových poboček. V Bratislavě sice došlo k částečnému úspěchu, ale v Brně, kde se „Kapper“ pokusil zřídit pobočku roku 1922, ztroskotal navzdory několika pokusům o její obnovení. Z 32 ustavujících členů bylo totiž pouze 5 moravských studentů, všichni ostatní byli Češi, kteří zde navštěvoval veterinární fakultu¹⁸.

Během třicátých let se v souvislosti s mezinárodními událostmi příslušníci „Kapperu“ intenzivně zapojili do práce demokraticky orientovaných organizací. Spolek se stal členem „International Student Service“ v Nyonu u Ženevy, vstoupil do „Studentské fronty pro mír, pokrok a svobodu“, účastnil se „Mírového sjezdu studentstva“ v Bruselu a spolupracoval na přípravách „Světového

kongresu mládeže“ v Ženevě roku 1936. V této práci pokračoval i jako člen „Ženevského výboru československé mládeže“ a v československé organizaci „RUP“. Spolupracoval i s „Klubem PAX“ a s „Ligou proti antisemitismu“. Ze všech studentských spolků měl nejbližší vzájemné vztahy se „Spolkem evangelické mládeže Jeroným“, s nímž dokonce pořádal i společné letní tábory.

Vzhledem k českožidovskému zaměření „Kapperu“ může překvapovat jeho spolupráce se sionistickým spolkem „Theodor Herzl“. Společně byla ustavena tzv. „židovská komise“, která se měla zabývat celosvětovými židovskými otázkami a kulturou. Spolky pořádaly společné debaty a spolupracovaly v oblasti problémů, které se dotýkaly obou směrů jejich usilování. Nejzávažnějším z nich byl nárůst antisemitismu v Československu. Společně byla roku 1934 vydána rezoluce proti antisemitismu za tzv. listopadových insigniových demonstrací i během předvolební kampaně v roce 1935. Protižidovské nálady pak narůstaly a mohly se zřetelně projevit za druhé republiky; antisemitismus mezi mládeží, zvláště agrárního zaměření, vedl k podpoře požadavku, aby byl zaveden numerus clausus pro židovské studenty na vysokých i středních školách.¹⁹

Za rozhodující akt, vedoucí k oficiálnímu ukončení činnosti spolku, můžeme považovat vydání nařízení říšského protektora ze dne 5. března 1940, na jehož základě přistoupily okupační orgány k rozpuštění a likvidaci v té době většinou jen formálně existujících židovských spolků. Také činnost Akademického spolku „Kapper“ byla v předchozím období mizivá. V létě 1939 byly spolkové místnosti gestapem uzavřeny a zapečetěny. Archiv, knihovna a jmění spolku byly zabaveny.²⁰

Po válce, v prosinci 1945, oznámil poslední předválečný starosta „Kapperu“ Bedřich Hellman obnovení činnosti spolku, k němuž došlo v únoru 1946, ale spolek se ukázal být „životaneschopným“ a v listopadu 1948 byl definitivně rozpuštěn a vymazán ze spolkového katastru²¹.

V prosinci 1875 podal právník Luděk Fischl žádost k místodržitelství, aby bylo povoleno ustavení Spolku českých akademiků židů. Po mírných průtahách, týkajících se znění zadaných stanov²², byla žádost kladně vyřízena a 4. března 1876 se sešla první valná hromada tohoto spolku, která kromě přijímání přihlášených členů schválila stanovy a zvolila první spolkový výbor. Stanovy vlastnoručně sepsal v té době ještě studující právo Adolf Stránský.²³

Spolkový archiv se údajně nedochoval, a tak jsme odkázáni pouze na neúplné materiály, uchovávané v různých institucích. Výroční zprávy spolku jsou uloženy v Knihovně Národního muzea a v Archivu Univerzity Karlovy ve Vše-studentském archivu, kde jsou dochovány i některé spolkové stanovy. Výroční

zprávy nejsou však ani v jedné instituci úplné a vůbec poslední známá dochovaná výroční zpráva je za školní rok 1921/1922. Naštěstí byly v letech 1881–1938 spolkové zprávy ve stručném znění otiskovány také v Kalendáři českožidovském, který spolek každoročně svým nákladem vydával²⁴. Složení výborů po roce 1919 lze podchytit v Archivu hl. m. Prahy ve spolkovém katastru²⁵.

Právě pro obtížnou dostupnost a roztržitost těchto materiálů se soupis spolkových výborů a jejich personálního složení pokouší o chronologickou rekonstrukci ve snaze podat o nich ucelený přehled. Přesto se pravděpodobně nepodařilo některé výbory podchytit a pro rok 1902/1903 není možné z tištěných zpráv ani písemných pramenů zjistit vůbec žádný. Stejně tak se u osmi funkcionářů nepodařilo určit obor jejich studia.

Podle stanov bylo účelem spolku „šířit lásku k vlasti a mateřskému českému jazyku mezi českými židy“²⁶, „pěstovat vzájemnost“ mezi členy a nezamožné z nich hmotně podporovat. Tohoto cíle měl dosáhnout „pěstováním zábav ve společných schůzích“, pořádáním vědeckých přednášek v Praze i mimo Prahu, poskytováním bezúročných peněžních půjček činným členům na studia a k dosažení akademických hodností, zaopatřováním bezplatných obědů a prostředkováním kondic. Po změně stanov v roce 1880/1881 k tomu přibylo vydávání tiskopisů nepolitického obsahu a při další (roku 1883/1884) ještě zakládání knihoven v Praze i mimo Prahu.

Stanovy se opět měnily v roce 1909/1910, kdy se stávající působení spolku rozšířilo o udílení podpor. K dalším důležitým změnám došlo roku 1919/1920, neboť spolek mohl napříště zakládat a koordinovat své odbory i mimo Prahu. V tomto roce se také Spolek českých akademiků židů přejmenoval na Akademický spolek „Kapper“ a ve změněných stanovách výslovně uváděl, že účelem spolku je, kromě pěstování vzájemnosti mezi členy a jejich podpory, „podporovat a usnadňovat splynutí židů v republice Československé s českým národem“²⁷.

Členové spolku se dělili na čestné, zakládající, přispívající a činné. Čestní členové byli navrhováni na základě svých zásluh o spolek a český národ, a jejich jmenování muselo být odsouhlaseno valnou hromadou. Zakládající a přispívající členové se od sebe lišili výší příspěvků – 20 zl. (40 Kč) splatných během dvou let nebo 2 zl. (4 Kč) splatné každoročně. Členové činní museli být do roku 1920 výhradně židovského vyznání a mohli se jimi stát pouze pražští vysokoškoláci, případně absolventi, kteří se připravovali na vědeckou činnost, ale jen po dobu tří let od skončení studia. V „Kapperu“, po roce 1920, tedy došlo v tomto směru k zásadním změnám: činným členem mohl být každý vysokoškolák na české vysoké škole bez rozdílu vyznání, dále žáci dvou nejvyšších ročníků středních škol a absolventi vysoké školy dva roky po ukončení studií.

Z činných členů byl volen správní výbor spolku. Výbor se v letech 1876–1882/1883 skládal ze starosty, pokladníka, jednatele, archiváře, jednoho člena výboru a dvou náhradníků. Od roku 1883/1884 sestával ze starosty, náměstka

starosty (místostarosty), jednatele, pokladníka, knihovníka, zapisovatele a dvou náhradníků. Od roku 1920 byla funkce jednatele rozdělena mezi dva členy výboru – prvního a druhého jednatele.

V čele výboru stál starosta, který spolek zastupoval vůči úřadům a právnickým i fyzickým osobám, tedy navenek. Svolával a řídil schůze výboru, valné hromady a členské schůze. Měl právo nahlížet do veškeré korespondence došlé spolku a jeho povinností bylo všechny listiny, spolkem vydané, podepsat. Od roku 1891 měl veškeré závazné listiny, vydané spolkem, spolupodepisovat ještě další člen výboru a od roku 1920 je musel spolu se starostou signovat jednatel spolku. V prvních výborech zastupoval starostu v době jeho nepřítomnosti nebo v době od starostovy abdikace do zvolení nového starosty jednatele. Ten kromě toho obstarával i veškerou kancelářskou agendu spolku a oznamoval starostovi a výboru návrhy a stížnosti. Od roku 1920 byla funkce jednatele rozdělena mezi dvě osoby: první jednatel vyřizoval veškerou spolkovou korespondenci a oznamoval návrhy s stížnostmi, druhý mu v jeho činnosti vypomáhal, případně prvního jednatele zastupoval. Funkce pokladníka neprošla za celé sledované období změnami. Přečehovával a spravoval veškeré peněžité jmění spolku. Za toto jmění spolku ručil, stejně tak za škody, které by byly jeho vinou, případně vedením, způsobeny. Na starostův příkaz vyplácel povolené výdaje a půjčky a ve schůzích podával výboru pravidelnou zprávu o stavu pokladny a sestavoval pololetní rozpočet. V nejranějším období existovala ještě funkce archiváře, který spravoval spolkový archiv, oznamoval výboru nově přihlášené členy a doplňoval seznamy členů. Kromě toho činil zápisy z výborových schůzí a valných hromad. Jeho úkolem také bylo sestavovat podle zápisů jednotlivých funkcionářů dějiny spolku. Tato funkce však existovala poměrně krátce a již od roku 1883/1884 byla rozdělena mezi dva členy výboru. Knihovník spravoval spolkovou knihovnu a archiv a měl na starosti evidenci spolkových listin. Zapisovatel pořizoval zápisy z výborových a spolkových schůzí a valných hromad, zveřejňoval jejich obsah na spolkovém prkně, oznamoval výboru nové členy a zapisoval je do seznamu členů a zaznamenával podle zápisů jednotlivých funkcionářů dějiny spolku. Do roku 1920 zastupoval jednatele v době jeho nepřítomnosti a od roku 1920 bylo jeho povinností zvat členy a výbor na schůze. Roku 1883/1884 byla vytvořena funkce místostarosty, který zastupoval starostu spolku v době jeho nepřítomnosti nebo od jeho abdikace do zvolení starosty nového.

Členové výboru i jeho náhradníci byli voleni na jeden správní rok valnou hromadou a do osmi dnů (od roku 1920 do tří dnů) od svého zvolení se výbor musel ustavit, neboť valná hromada volila jmenovitě pouze starostu a pokladníka, tři členy výboru a dva náhradníky. Později, od roku 1883/1884, ještě jmenovitě i místostarostu. Od roku 1920 volila jmenovitě opět pouze starostu a pokladníka, dále pět členů výboru a dva náhradníky. Všichni funkcionáři vykonávali své úřady zdarma a navíc v letech 1876–1882/1883 neměli ani právo žádat spolek o sociální podporu.

Výbor byl povinen scházet se nejméně dvakrát do měsíce. V některých zvláštních případech jej navíc byl oprávněn svolávat starosta. Schůze výboru se však mohly konat pouze v tom případě, že se dostavila nadpoloviční většina členů v čele se starostou nebo jeho zástupcem (jednatelem, později místostarostou). Schůze bývaly veřejné pro členy spolku, vyjma tzv. schůzí „tajných“, ve kterých se jednalo o podporách nebo o osobních záležitostech některého člena. Ve schůzích rozhodoval výbor nadpoloviční většinou hlasů, starosta mohl hlasovat pouze v případě jejich rovnosti. K úkolům výboru patřilo vykonávat veškerá usnesení valné hromady a od roku 1883/1884 také týdenních členských schůzí. Rozhodoval o hospodářských záležitostech, ale také o těch, které se týkaly kázně spolku, a zodpovídal se valné hromadě. Dále přijímal činné, zakládající a přispívající členy spolku, navrhoval valné hromadě čestné členy, vyřizoval žádosti o podpory, jednal o návrzích a stížnostech členů, sestavoval rozpočty, svolával valné hromady a členské schůze, měl právo činit drobná vydání a pečoval o opatrování kondic a bezplatných obědů pro nemajetné členy spolku.

Podle stanov měl být výbor pro jeden správní rok volen podzimní valnou hromadou. Praxe však byla jiná a výbory v naprosté většině nevydržely po celé předpokládané období. V podstatě každá řádná valná hromada (listopadová a květnová) a mnohdy i mimořádná byla nucena volit nový výbor. Svědčí o tom i počet námi zjištěných výborů. Teoreticky, kdyby měl být jeden výbor volen pro celý správní rok, mělo by jich být šedesát čtyři. Ve skutečnosti je doložených výborů sto dvacet sedm, tedy dvojnásobek. Většinou byly voleny výbory dva, v některých letech máme zjištěn pouze jeden, ale vyskytují se období, kdy byly za správní rok voleny výbory tři, jedenkrát i čtyři.

Po celou dobu existence spolku, tedy v letech 1876-1939, se vystříдалo v různých funkcích tři sta osmdesát sedm jeho činných členů. Přibližně čtyřicet procent bylo členy výboru pouze po jedno funkční období, ale někteří činnosti ve výboru věnovali několik let. Technik Jaroslav Schmolka byl zvolen do výboru dvanáctkrát, medik Josef Schidlof desetkrát a technici Bedřich Hellmann a Otto König devětkrát. Podle profesního (studijního) složení bylo nejvíce (přibližně padesát procent) funkcionářů z řad právníků, po nich následovali medicí, technici (sem spadají všichni posluchači Českého vysokého učení technického, tedy chemici, ekonomové, stavaři, strojaři, atd.) a poměrně malý počet funkcionářů se rekrutoval z posluchačů filozofické fakulty. Souhrnný obraz o profesním složení výborů a o tom, v kolika výborech funkcionáři pracovali, nám podá následující tabulka:

počet výborů	medici	právníci	filozofové	technici	nezjištění	celkem	%
1	41	77	4	24	5	151	39,00 %
2	22	44	5	17	1	89	23,00 %
3	21	17	2	16	1	57	15,00 %
4	10	20	1	6	1	38	10,00 %
5	8	12	1	4		25	6,50 %
6	4	4		1		9	2,00 %
7	1	3		2		6	1,50 %
8	2	5		1		8	2,00 %
9				2		2	0,50 %
10	1					1	0,25 %
12				1		1	0,25 %
celkem	110	182	13	74	8	387	
%	28,5 %	47 %	3,5 %	19 %	2 %		100 %

Ve funkci starostů se vystříдалo šedesát členů spolku. Pouze osm z nich (R. Adler, O. Bondy, R. Brumlík, O. Guth, L. Katz, K. Neumann, O. Prager a S. Schulhof) zastávalo výlučně funkci starosty. Ostatní měli před svým starostenstvím (i po něm) ještě jiné funkce. Jedenkrát vedlo výbor dvacet sedm starostů, dvakrát třináct starostů, třikrát dvanáct starostů, čtyřikrát sedm starostů a František Fuchs stál v čele pěti výborů²⁸.

K soupisu výborů Spolku českých akademiků židů a Akademického spolku „Kapper“ jsou pro úplnost připojeni protektoři spolku a chronologický soupis čestných členů spolku. Podává informaci o tom, kdo měl podle akademiků zásluhy o spolek a český národ. Mnozí z čestných členů byli sami v mládí členy spolku a někteří z nich pracovali i ve výborech. Mezi členy spolku i výborů najdeme značný počet jmen, která jsou pojmem ve světě vědy, umění i politiky. Mnozí, když „odrostli“ akademickému spolku a nemohli v něm nadále pracovat, spoluzakládali další českožidovské organizace a stávali se jejich členy. Dokazovali tak nejen smysl a oprávněnost existence Spolku českých akademiků židů a Akademického spolku „Kapper“, ale i jeho nezastupitelnost v celém českožidovském hnutí.

Seznam použitých zkratk:

St. – starosta	Po. – pokladník	Je. – jednatel
Za. – zapisovatel	Vý. – člen výboru	Ná. – náhradník
Ms. – místostarosta	Kn. – Knihovník	
VZ – Výroční zprávy Spolku českých akademiků židů (Akademického spolku „Kapper“)		
SZ KČŽ – Spolkové zprávy, otištěné v Kalendáři českožidovském		

POZNÁMKY

- ¹ Podrobněji viz Krejčová, Helena: Českožidovská asimilace. In: Židovská Praha. Glosy k dějinám a kultuře, Praha, 1991.
- ² Výroční zprávy in: Kalendář českožidovský (dále jen KČŽ), 1881/2 až 1938/9, roč. 1–58, částečně též Archiv University Karlovy, Všestudentský archiv, č. k. A 149, Archiv hl. města Prahy, SK X/15 a soukromý archiv autorky.
- ³ JUDr. Leopold Katz (1854–1927), první předseda Spolku českých akademiků židů, advokát, mecenáš, zakladatel ceny pro výtvarné umělce, objevitel Jistebnického kancionálu. Podrobněji viz Krejčová Helena: Leopold Katz. In: Česká akademie věd a umění 1891–1991. Praha 1993.
- ⁴ JUDr. Adolf Stránský (1855–1931), politik, advokát, zakladatel a vydavatel Lidových novin, poslanec, ministr průmyslu a obchodu (v letech 1918–1919).
- ⁵ JUDr. Jakub Scharf (1857–1922), významný českožidovský činitel, organizátor a redaktor, poslanec zemského sněmu za Josefov, městský radní, znalec problematiky samosprávy.
- ⁶ Viz Krejčová, Helena: Plesy Spolku českých akademiků židů. In: Documenta Pragensia XII, Praha, AMP, 1995.
- ⁷ Překlad pochází od JUDr. Augustina Steina. Stein (1854–1937) byl magistrátním radou, vedoucím asanačního referátu hl. m. Prahy. Byl činný v českožidovském hnutí. Překlada- tel (např. Machsor), prezident Nejvyšší rady Židovských náboženských obcí v Čechách a první český předseda pražské Židovské náboženské obce. V mládí, během studií, byl vychovatelem v rodině Františka Ladislava Riegra.
- ⁸ Viz Helena Krejčová: Publikační činnost Akademického spolku Kapper. In: Documenta Pragensia X, Praha, AMP, 1990.
- ⁹ Viz Krejčová, Helena: Spolek českých akademiků židů a podpora nemajetných studentů. In: Acta polytechnica: Práce ČVUT VI, č. 4, 1990.
- ¹⁰ Lze tak usuzovat z toho, že v letech 1888–1898 bylo spolkem na podporách vyplaceno 5 127 zl. Přitom je třeba vzít v úvahu, že v počátcích své činnosti měl spolek k dispozici podstatně menší peněžní částky. Veškerá finanční politika byla určována základní výší spolkového jmění.
- ¹¹ MUDr. Viktor Vohryzek (1861–1918), lékař ve Vodňanech a Pardubicích, pracovník českožidovského hnutí, vězněn za první světové války za protirakouský odboj, vydavatel Rozvoje, etickosociologický myslitel a spisovatel, beletrista, autor odborných lékařských studií.
- ¹² JUDr. Bohdan Klineberger (1859–1928), pseudonym Antonín Rataj, advokát, činný v českožidovském hnutí, nábožensko-etický myslitel, autor odborných studií z oboru práva, sociologie a filozofie. Za první světové války byl spolu s V. Vohryzkem a S. Schulhofem uvězněn. Jejich obhájcem byl JUDr. Alfred Meissner, pozdější československý ministr.
- ¹³ JUDr. Jindřich Kohn (1874–1935), pseudonym J. K. Pravda, Argus. Advokát, ideolog českožidovského hnutí, filozof, autor mnoha studií, hlavně o asimilaci a antisemitismu.
- ¹⁴ Tzv. Riegrova aféra vypukla v r. 1903 poté, co byl otištěn rozhovor Dostála-Lutinova s F. L. Riegresem. Ten se v tomto rozhovoru vyjádřil nepříznivě o židech z Čech, které mj. nazval »rozkladnou společností«.
- ¹⁵ V r. 1892 studovalo na českých obecných, měšťanských a středních školách pouze 3,7 % všech židovských žáků, r. 1912 to bylo již 15,4 %.

- ¹⁶ MUDr. Ervin Taussig (1887–1914), český futurista, básník, autor studií o divadle, kritik, překladatel. Blízký přítel bratří Čapků.
- ¹⁷ Spolek se tak oficiálně přihlásil k odkazu MUDr. Siegfrieda Salamona Israele Kappera (1821–1879), prvního židovského autora publikujícího v češtině (básnická sbírka „České listy“ z r. 1846). Lékař a spisovatel, literární kritik české poezie pro německé časopisy, propagátor jihoslovanské poezie (hlavně lidové) a její překladatel do němčiny.
- ¹⁸ V té době na vysokých školách v Brně studovalo asi 120 židovských studentů, z nichž pouze 20 uvedlo za svou obcovací řeč češtinu a přibližně polovina z těchto dvaceti se hlásila k sionistickému hnutí. Ani na základním a středním školství nebyla v Brně situace z hlediska českožidovských asimilantů o mnoho příznivější. Před r. 1918 navštěvovali tento typ škol 2 židovští žáci, v polovině 20. let jich bylo přibližně 70.
- ¹⁹ Předcházející pasáž byla převzata z rozsáhlejší autorčiny studie Nástin spolkové činnosti českožidovského asimilačního hnutí. In: Sborník k problematice multietnicity, Praha, 1996.
- ²⁰ Archiv hl. m. Prahy, sign. SK X/15.
- ²¹ Archiv hl. m. Prahy, sign. SK X/15.
- ²² Archiv hl. m. Prahy, sign. SK X/15.
- ²³ Na to, jak a kdo vlastně spolek zakládal, existuje jediná konkrétní vzpomínka Jakuba Scharfa, „Bylo to v listopadu r. 1875: myšlénka, jež seznámila nás několik mladých studentů, blížila se svému uskutečnění. V častých schůzích v soukromém bytě tehdejšího právníka Adolfa Stránského... v Haštalské ulici konaných, probírali jsme základní myšlénky – přesto, že malý nás byl počet, ne beze srážky náhledů a delších debat (...) Malý náš kroužek – právníci Stránský, Katz, Frank, Vondörfer, Podvinec a medik Ed. Kohn mimo nepatrnou osobu mou – malebně jsa seskupen a zasedaje na bohatém mobiliáru přítele Stránského – na židlích, posteli i na různých kufrech – často 2 až 3 hodiny v poradní své síni rokoval, až konečně asi začátkem prosince u nás chmury pochybností byly zaplašeny a učiněno usnesení, svolati ve schůzi větší počet česky smýšlejících souvěrců, by o záměru našem pronesly svůj soud.
- Schůze svolána do malé kavárničky na Starém městě pražském: sešloť se dvacet účastníků: rokování bylo živé... výmluvnost vítězná, správnost důvodů, mravná síla myšlénky dobyly úspěchu a učiněn v následující schůzi správný krok: zvolena 3členná komise, by stanovy – v rudimentech již v této schůzi předložené a v zásadách prozkoumané – opět prohlédla, urovnala a k úřednímu schválení podala.
4. března 1876 – tuším že v sobotu – konala se ustavující valná hromada (...) Když obvyklé formality byly odbyty a vykonána volba prvního výboru – starostou zvolen právník Katz (...) tu sesedli jsme se v užší kruh a za volné, přátelské zábavy a při elektrizujících zvucích našeho věčně krásného „Kde domov můj“ dali jsme si nadšený slib, že myšlénky své neopustíme, dokud nevymře v nás poslední dech.“ Viz: Scharf Jakub: Po dvaceti letech. In: KČŽ 16, 1896/7.
- ²⁴ Ale ani Kalendář českožidovský neexistuje v kompletní řadě v žádné instituci. Jednotlivé ročníky můžeme najít v Národní knihovně, Národním muzeu, Židovském muzeu, Archivu hl. m. Prahy, Ústavu pro českou a světovou literaturu AV ČR a Památníku národního písemnictví.
- ²⁵ Archiv hl. m. Prahy, sign. SK X/15.
- ²⁶ Stanovy Spolku českých akademiků židů v Praze, Praha 1891.
- ²⁷ Stanovy Akademického spolku „Kapper“ v Praze, Praha 1920.
- ²⁸ Zde je třeba se zmínit o zajímavém momentu: oficiální zakladatel spolku Luděk Fischl nikdy nebyl členem výboru a činným členem byl pouze první pololetí trvání spolku.

PŘÍLOHA

Protektori spolku:

JUDr. Josef Zucker (1876–1906)

JUDr. Eduard Lederer – Leda (1920–1940)

Čestní členové:

(jmenován ve správním období)

1876/1877 – JUDr. Josef Zucker, profesor trestního práva

JUDr. Jan Strakatý, notář

1879/1880 – Josef Barák, redaktor

1881/1882 – Bohumil Bondy, průmyslník

Julius Reitler, poslanec

1885/1886 – Josef Jiří Kolár, dramatik

1886/1887 – Jaroslav Vrchlický, PhDr. h.c., spisovatel

1895/1896 – JUDr. Augustin Stein, magistrátní rada

JUDr. Jakub Scharf, advokát a poslanec

1898/1899 – MUDr. Emanuel Engel, lékař a poslanec

1900/1901 – Jakub Arbes, spisovatel

Karel Fischer, magistrátní úředník a redaktor

JUDr. Leopold Katz, advokát

JUDr. Josef Podvinec, advokát

1904/1905 – PhDr. Jan Urban Jarník, profesor romanistiky

JUDr. Eduard Lederer – Leda, advokát a spisovatel

1908/1909 – Ing. Leon Bondy, průmyslník a bankéř

JUDr. Otto Bondy, průmyslník

Ing. Josef Bertl, profesor pozemního stavitelství

1919/1920 – PhDr. Alois Jirásek, spisovatel

JUDr. Jindřich Kohn, advokát a spisovatel

1920/1921 – PhDr. Adolf Heyduk, Dr. tech. h.c., spisovatel

JUDr. Bohdan Klineberger – Rataj, advokát a spisovatel

Max Pleschner, podnikatel, překladatel

Vojtěch Rakous – Österreicher, spisovatel

Mořic Steindler, obchodník (in memoriam ?)

1923/1924 – JUDr. Max Reiner, advokát a publicista

1926/1927 – JUDr. Otakar Guth, advokát a spisovatel

František Stadler, komerční rada, továrník

1935/1936 – JUDr. Viktor Katz, vrchní poštovní rada, numismatik

Max Lederer, vrchní inspektor drah, spisovatel

1937/1938 – Luděk Dux, komerční rada

JUDr. Rudolf Neuwirth, ředitel

Výbory:

1876

1.

St.: Leopold Katz, právník 6.3.1876¹
Po.: Alexander Frank, právník SK X/15
Je.: Adolf Stránský, právník 3 právníci
Za.: Edvard Kohn, medik 2 medici
Vý.: Vojtěch Eisner, technik 2 technici
Ná.: Hynek Brumlík, medik
Josef Weinberger, technik

2.

St.: Adolf Stránský, právník (květen 1876)
Po.: Alexander Frank, právník VZ
Je.: Edvard Kohn, medik 2 právníci
Za.: Josef Weinberger, technik 2 medici
Vý.: Hynek Brumlík, medik 1 technik

1876 – 1877

3.

St.: Alexander Frank, právník 11.11.1876
Po.: Edvard Kohn, medik VZ
Je.: Josef Podvinec, medik 1 právník
Za.: Josef Weinberger, technik 4 medici
Vý.: Hynek Brumlík, medik 2 technici
Ná.: Adolf Eisner, technik
Jindřich Fischer, medik

4.

St.: Alexander Frank, právník (květen 1877)
Po.: Zikmund Stein, medik VZ
Je.: Adolf Eisner, technik 1 právník
Za.: Leopold Roubíček, technik 3 medici
Vý.: Hynek Brumlík, medik 2 technici
Ná.: Jindřich Fischer, medik

1877 – 1878

5.

St.: Josef Podvinec, právník (listopad 1877)
Po.: Edvard Kohn, medik VZ
Je.: Jakub Scharf, právník 3 právníci
Za.: Bohdan Friedländer, technik 3 medici
Vý.: Zikmund Stein, medik 1 technik
Ná.: Samuel Feigl, právník
Hynek (Ignác) Herrmann, medik

6.

St.: Josef Podvinec, právník (květen 1878)
Po.: Edvard Kohn, medik VZ
Je.: Hynek (Ignác) Herrmann, medik 3 právníci
Za.: Augustin Stein, právník 3 medici

¹ Informace o datu zvolení výboru, odkud čerpáno a o profesním složení výboru.

Vý.: Zikmund Stein, medik
Ná.: Samuel Feigl, právník

1878 – 1879

7.

St.: Augustin Stein, právník	11.11.1878
Po.: Hugo Adler, filosof	VZ
Je.: Jar. Karel Hoffmann, technik	4 právníci
Za.: Arnošt Geduldiger, právník	1 filosof
Vý.: Vilém Stern, právník	2 technici
Ná.: Josef Brandejský, právník	
Josef Kohn, technik	

8.

St.: Augustin Stein, právník	(květen 1879)
Po.: Hugo Adler, filosof	VZ
Je.: Josef Kohn, technik	3 právníci
Za.: Josef Kohn, technik ²	1 filosof
Vý.: Vilém Stern, právník	3 technici
Ná.: Josef Brandejský, právník	
Jar. Karel Hoffmann, technik	

1879 – 1880

9.

St.: JUDr. Josef Podvinec	15.11.1879
Po.: Vilém Lustig, právník	VZ
Je.: Samuel Feigl, právník	4 právníci
Za.: Josef Kohn, technik	3 technici
Vý.: Ludvík Fuchs, technik	
Ná.: Vilém Zirkl, právník	
Josef Čamperlík, technik	

10.

St.: JUDr. Josef Podvinec	(květen 1880)
Po.: Ludvík Fuchs, technik	VZ
Je.: Vilém Zirkl, právník	3 právníci
Za.: Josef Čamperlík, technik	2 technici
Vý.: Arnošt Kraus, filosof	1 filosof
Ná.: Albert Weil, právník	

1880 – 1881

11.

St.: MUC. Zikmund Stein	6.11.1880
Po.: Ludvík Fuchs, technik	VZ
Je.: Vilém Zirkl, právník	2 medici
Za.: Arnošt Kraus, filosof	2 technici
Vý.: Josef Taussig, právník	2 právníci
Ná.: Emil Kohn, technik	1 filozof
Moric Reiner, medik	

12.

St.: Ludvík Fuchs, kand. prof. chemie	(květen 1881)
Po.: Albert Weil, právník	VZ

² Vykonával obě funkce

Je.: Vilém Zirkl, právník 2 technici
Za.: Berthold Deutschmann, právník 3 právníci
Vý.: Moric Reiner, medik 1 medik
Ná.: Emil Kohn, technik

1881 – 1882

13.

St.: JUDr. Augustin Stein (listopad 1881)
Po.: Albert Weil, právník VZ
Je.: PhC. Arnošt Kraus 4 právníci
Za.: Berthold Deutschmann, právník 1 filosof
Vý.: Hugo Geduldiger, právník 1 technik
Ná.: Jakub Lehenhart, technik 1 medik
Hugo Wolf, medik

14.

St.: JUDr. Augustin Stein (květen 1882)
Po.: Albert Weil, právník VZ
Je.: Ludvík Vodňanský, medik³ 3 právníci
Za.: Hugo Wolf, medik 2 medicí
Vý.: Berthold Thein, právník 1 technik
Ná.: Jakub Lehenhart, technik

1882 – 1883

15.

St.: MUC. Hynek (Ignác) Herrmann (listopad 1882)
Po.: Hugo Wolf, medik VZ
Je.: Josef Čamperlík, technik 2 medicí
Za.: Hugo Geduldiger, právník 2 technici
Vý.: Berthold Deutschmann, právník 3 právníci
Ná.: Heřman Stránský, technik
Leopold Eisner, právník

16.

St.: JUC. Samuel Feigl 20.1.1883
Po.: Josef Čamperlík, technik VZ
Je.: Emil Kohn, technik 1 právník
Za.: Karel Kaufmann, technik 4 technici
Vý.: Vojta Stein, technik

17.

St.: Hugo Geduldiger, právník (květen 1883)
Po.: Josef Čamperlík, technik VZ
Je.: Vojta Stein, technik 3 právníci
Za.: Otto Vogl, technik 3 technici
Vý.: Leopold Eisner, právník
Ná.: Rudolf Katz, právník

1883 – 1884

18.

St.: Vojta Stein, technik 17.11.1883
Po.: Leopold Eisner, právník VZ

³ Zástupce jednatele

Je.: Vojtěch Ippen, medik	2 technici
Za.: Vítězslav Vohryzek, medik ⁴	3 právníci
Kn.: Heřman Stránský, technik	2 medici
Ná.: Edvard Strass, právník Adolf Edelstein, právník	
19.	
St.: nezvolen	(květen 1884)
Ms.: Maxmilián Lengsfeld, právník	VZ
Po.: Albert Kahn, medik	3 právníci
Je.: Vojtěch Ippen, medik	3 medici
Za.: Vítězslav Vohryzek, medik	1 technik
Kn.: Adolf Edelstein, právník	
Ná.: Jindřich Fröhlich, technik Max Levý, právník	
1884 – 1885	
20.	
St.: Maxmilián Lengsfeld, právník	22.11.1884
Ms.: Ludvík Vodňanský, medik	VZ
Po.: Vojtěch Ippen, medik	2 právníci
Je.: Vítězslav Vohryzek, medik	5 mediků
Za.: Jindřich Fröhlich, technik	1 technik
Kn.: Rudolf Katz, právník	
Ná.: Julius Fischer, medik Jakub Hameršlag, medik	
21.	
St.: JUC. Maxmilián Lengsfeld	(květen 1885)
Ms.: MUC. Ludvík Vodňanský	VZ
Po.: Jakub Hameršlag, medik ⁵	2 právníci
Je.: Julius Fischer, medik	4 medici
Za.: Jakub Hameršlag, medik	
Kn.: Rudolf Katz, právník	
1885 – 1886	
22.	
St.: JUC. Hugo Geduldiger	21.11.1885
Ms.: Rudolf Katz, právník	VZ
Po.: Leopold Eisner, právník	4 právníci
Je.: Julius Fischer, medik	4 medici
Za.: Gustav Budlovský, medik	
Kn.: Eduard Strass, právník	
Ná.: Jindřich Herrmann, medik Michal Štastný, medik	
23.	
St.: JUC. Hugo Geduldiger	(květen 1886)
Ms.: Rudolf Katz, právník	VZ
Je.: Julius Fischer, medik	3 právníci
Po.: Gustav Budlovský, medik	5 mediků

⁴ Jedná se o Viktora Vohryzka, pozdějšího lékaře, literáta a ideologa českožidovského hnutí.

⁵ Zástupce pokladníka.

Kn.: Michal Štastný, medik
Za.: MUC. Vítězslav Vohryzek
Ná.: Josef Hájek, právník
Siegfried Taussig, medik

1886 – 1887

24.

St.: JUC. Maxmilián Lengsfeld	27.11.1886
Ms.: Julius Fischer, medik	VZ
Po.: Gustav Budlovský, medik	4 právníci
Je.: Rudolf Lípa, právník	4 medici
Za.: Josef Hájek, právník	
Kn.: Michal Štastný, medik	
Ná.: Edvard Beneš, medik	
Emil Špíra, právník ⁶	

25.

St.: MUC. Vojtěch Ippen	(květen 1887)
Ms.: Julius Fischer, medik	VZ
Po.: MUC. Gustav Budlovský	5 mediků
Je.: Rudolf Lípa, právník	1 právník
Za.: Vilém Fröhlich, medik	
Kn.: Edvard Beneš, medik	

1887 – 1888

26.

St.: JUC. Rudolf Katz	(listopad 1887)
Ms.: Gustav Budlovský, medik	VZ
Po.: Ignác Arnstein, právník	3 právníci
Je.: Vilém Fröhlich, medik	5 mediků
Za.: Leopold Frisch, medik	
Kn.: Ludvík Schulz, medik	
Ná.: Julius Urbach, právník	
Jindřich Reimann, medik	

27.

St.: MUDr. Vítězslav Vohryzek	(květen 1888)
Ms.: MUC. Gustav Budlovský	VZ
Po.: MUC. Edvard Beneš	7 mediků
Je.: Ignác Kauders, medik	1 právník
Za.: MUC. Leopold Frisch	
Kn.: Ludvík Schulz, medik	
Ná.: Julius Urbach, právník	
Karel Glücklich, medik	

1888 – 1889

28.

St.: MUC. Gustav Budlovský	(listopad 1888)
Ms.: Emil Špíra, právník	VZ
Po.: MUC. Edvard Beneš	4 medici
Je.: JUC. Rudolf Lípa	3 právníci
Za.: Ludvík Schulz, medik	1 technik

⁶ Jedná se o pozdějšího profesora trestního a mezinárodního práva Emila Spíru.

Kn.: Julius Urbach, právník
Ná.: Em. Propper, technik
Jaroslav Flašner, medik

29.

St.: MUC. Gustav Budlovský (květen 1889)
Ms.: MUC. Ignác Kauders VZ
Po.: MUC. Edvard Beneš 4 medici
Je.: MUC. Vilém Fröhlich 2 právníci
Za.: Jindřich Fischer, právník
Kn.: Oskar Beckmann, právník

1889 – 1890

30.

St.: JUDr. Ignác Arnstein (listopad 1889)
Ms.: František Strauss, právník VZ
Po.: MUC. Michal Štastný 5 právníků
Je.: Viktor Polák, právník 2 medici
Za.: Gustav Herrmann, technik 1 technik
Kn.: Oskar Beckmann, právník
Ná.: Otto Bondy, právník
MUC. Leopold Frisch

31.

St.: JUDr. Ignác Arnstein (květen 1890)
Ms.: František Strauss, právník VZ
Po.: MUC. Michal Štastný 4 právníci
Je.: Gustav Herrmann, technik 1 medik
Za.: Bohdan Lederer, právník 1 technik
Kn.: Otto Bondy, právník,

1890 – 1891

32.

St.: MUDr. Stanislav Schulhof (listopad 1890)
Ms.: JUDr. Adolf Bloch VZ
Po.: Otto Bondy, právník 3 medici
Je.: Alfred Meissner, právník 5 právníků
Za.: Ludvík Roubíček, právník
Kn.: Bohdan Lederer, právník
Ná.: Edvard Kirschner, medik
Otto Král, medik

33.

St.: MUDr. Edvard Beneš (květen 1891)
Ms.: JUDr. Adolf Bloch VZ
Po.: Otto Bondy, právník 3 medici
Je.: Rudolf Beck, právník 3 právníci
Za.: Rudolf Löwy, medik
Kn.: Otto Král, medik

1891 – 1892

34.

St.: Otto Bondy, právník (listopad 1891)
Ms.: Žibřid Lederer, právník VZ
Po.: Rudolf Löwy, medik 3 právníci

- Je.: Bedřich Sušický, medik
 Za.: Gustav Fink, medik
 Kn.: Oskar Rudolf, právník
 Ná.: Vilém Stadler, medik
 Max Wassermann, medik
 5 mediků
35.
 St.: MUDr. Karel Glücklich (květen 1892)
 Ms.: MUC. Jakub K. Roubíček VZ
 Po.: Oskar Rudolf, právník 7 mediků
 Je.: Richard Winternitz, medik 1 právník
 Za.: Vilém Stadler, medik
 Kn.: Rudolf Löwy, medik
 Ná.: Emil Roubíček, medik
 Karel Fanta, medik
- 1892 – 1893**
36.
 St.: MUDr. Karel Glücklich 26.11.1892
 Ms.: MUDr. Leopold Frisch VZ
 Po.: Karel Fanta, medik 6 mediků
 Je.: Jindřich Kohn, právník 2 právníci
 Za.: Richard Singer, právník
 Kn.: Emil Roubíček, medik
 Ná.: Bernard Spira, medik
 Otto Milrád, medik
37.
 St.: MUDr. Karel Glücklich (květen 1893)
 Ms.: MUDr. Leopold Frisch VZ
 Po.: Emil Glück, medik 6 mediků
 Je.: MUC. Emil Roubíček 1 právník
 Za.: Bernard Spira, medik 1 nezjištěný
 Kn.: Otto Milrád, medik
 Ná.: Artur Moravec, právník
 Polák⁷
- 1893 – 1894**
38.
 St.: IngC. Gustav Herrmann (listopad 1893)
 Ms.: JUDr. Ludvík Roubíček VZ
 Po.: Alois Strass, medik 1 technik
 Je.: Oldřich Štědrý, medik 4 právníci
 Za.: Jindřich Lederer, medik 3 medici
 Kn.: Rudolf Glück, právník
 Ná.: Jiří Kohn, právník
 Otto Košerák, právník

⁷ V tomto správním období byli členy spolku Polákové dva:

1) Richard Polak, medik

2) J. Polak, právník

Který z nich byl členem výboru, nebylo možné identifikovat.

39.

St.: JUDr. Alfred Meissner
Ms.: JUC. Oskar Beckmann
Po.: Alois Strass, medik
Je.: Oldřich Štědrý, medik
Za.: Jindřich Lederer, medik
Kn.: Ignác Popper, medik

(květen 1894)
VZ
2 právníci
4 medici

1894 – 1895

40.

St.: JUDr. Alfred Meissner
Ms.: Jindřich Kohn, právník
Po.: Antonín Pachner, medik
Je.: Alfréd Salus, právník
Za.: Šimon Freiburger, právník
Kn.: Robert Mandelík, technik
Ná.: Emil Fink, právník
Lev Winter, právník

(listopad 1894)
VZ
6 právníků
1 medik
1 technik

41.

St.: JUDr. Otto Bondy
Ms.: MUC. Oldřich Štědrý
Po.: Robert Mandelík, technik
Je.: Arthur Moravec, právník
Za.: Josef Neumann, právník
Kn.: Bernard Spira, medik

23.2.1895
VZ
3 právníci
2 medici
1 technik

1895 – 1896

42.

St.: JUDr. Otto Bondy
Ms.: Jindřich Lederer, medik
Po.: Ignác Popper, medik
Je.: Arnold Singer, právník
Za.: Richard Weisl, medik
Kn.: Artur Streisler, medik
Ná.: Robert Ganz, medik
Richard Recht, medik

(listopad 1895)
VZ
2 právníci
6 mediků

43.

St.: JUDr. Otto Bondy
Ms.: MUC. Josef Pereles
Po.: Ignác Popper, medik
Je.: Richard Weisl, právník
Za.: Šimon Freiburger, právník
Kn.: Rudolf Weissberger, medik
Ná.: Karel Fluss, medik
Artur Aschermann, medik

(květen 1896)
VZ
3 právníci
5 mediků

1896 – 1897

44.

St.: JUDr. Max Bondy
Ms.: Alfred Salus, právník
Po.: Julius König, medik
Je.: Otakar Kraus, filosof
Za.: Karel Fluss, medik

28.11.1896
VZ
3 právníci
4 medici
1 filosof

Kn.: Rudolf Weissberger, medik
Ná.: Karel Ascher, právník
Jindřich Lederer, medik

45.

St.: Alfred Salus, právník
Ms.: Šimon Freiburger, medik
Po.: Robert Ganz, medik
Je.: Viktor Lederer, medik
Za.: Viktor Klein, právník
Kn.: Rudolf Weissberger, medik
Ná.: Alfred Löwy, medik
Adolf Skall, technik

15.5.1897
SZ KČŽ
2 právníci
5 mediků
1 technik

1897 – 1898

46.

St.: JUC. Alfred Salus
Ms.: JUC. Šimon Freiburger
Po.: Robert Ganz, medik
Je.: Julius Lederer, medik
Za.: Julius Fränkl, právník
Kn.: Rudolf Weissberger, medik

(listopad 1897)
SZ KČŽ
3 právníci
3 medicí

47.

St.: JUC. Alfred Salus
Ms.: JUDr. Šimon Freiburger
Po.: Julius Fränkl, právník
Je.: David Teller, právník
Za.: Josef Katz, technik
Kn.: MUC. Rudolf Weissberger
Ná.: Alfred Löwy, medik
Adolf Skall, technik

(květen 1898)
VZ
4 právníci
2 medicí
2 technici

1898 – 1899

48.

St.: JUC. Alfred Salus
Ms.: JUDr. Šimon Freiburger
Po.: Otokar Langer, technik
Je.: IngC. Theodor Bloch
Za.: Gustav Ornstein, právník
Kn.: MUC. Karel Fluss
Ná.: Otokar Klepetář, technik
Rudolf Sim, právník

30.11.1898
VZ
4 právníci
3 technici
1 medik

49.

St.: JUDr. Šimon Freiburger
Ms.: MUC. Jakub Stránský
Po.: Otokar Langer, technik
Je.: Gustav Ornstein, právník
Za.: Otokar Klepetář, technik
Kn.: MUC. Karel Fluss

(květen 1899)
VZ
2 právníci
2 medicí
2 technici

1899 – 1900

50.⁸

St.: JUDr. Šimon Freiburger (listopad 1899)
Ms.: MUC. Jakub Stránský VZ
Po.: Viktor Katz, právník 5 právníků
Je.: Gustav Ornstein, právník 1 medik
Za.: Richard Aron, právník 2 technici
Kn.: Arnošt Kantor, právník
Ná.: Adolf Skall, technik
Adolf Feldstein, technik

1900 – 1901

51.

St.: PhC. Otakar Kraus SZ KČŽ
Ms.: MUC. Jakub Stránský 5 právníků
Po.: Gustav Ornstein, právník 1 filosof
Je.: Viktor Teytz, právník 2 medici
Za.: Kamil Pacovský, právník
Kn.: Arnošt Kantor, právník
Ná.: Otto Pachner, medik
Rudolf Stein, právník

1901 – 1902

52.

St.: Rudolf Adler, právník SZ KČŽ
Ms.: IngC. Adolf Skall 4 právníci
Po.: Viktor Žalud, právník 2 technici
Je.: Heřman Růžička, právník
Za.: Ervín Borges, technik
Kn.: Josef Günsburg, právník

1902 – 1903

výbor nezjištěný

1903 – 1904

53.

St.: Jaroslav Müller, právník SZ KČŽ
Ms.: Vilém Steinschneider, právník 5 právníků
Po.: Oskar König, technik 1 technik
Je.: Alois Klein, právník
Za.: Hugo Frankenstein, právník
Kn.: Oskar Grünberger, právník

1904 – 1905

54.

St.: JUC. Filip Salus (prosinec 1904)
Ms.: Rudolf Guth, právník VZ
Po.: IngC. Oskar König 3 právníci
Je.: Pavel Seger, právník 1 technik
Za.: Artuš Traub, medik 2 medici

⁸ Další výbor podle SZ KČŽ (spolkových zpráv Kalendáře českožidovského) nebyl zvolen, udržel se tak, jak byl zvolen na podzim (viz zpráva z 15.6.1900).

Kn.: Otakar Frankenstein, medik

1905 – 1906

55.

St.: JUDr. Otakar Guth

Ms.: PhC. Oskar Butter

Po.: Jaroslav Müller, právník

Je.: Josef Beck, právník

Za.: Josef Fleischner, právník

Kn.: Kamil Pacovský, právník

Ná.: Rudolf Guth, právník

Josef Polák, právník

(prosinec 1905)

SZ KCZ

7 právníků

1 filosof

1906 – 1907

56.

St.: JUC. Heřman Růžička

Ms.: JUC. Rudolf Guth

Po.: JUC. Jaroslav Müller

Je.: JUC. Josef Polák

Za.: MUC. Jakub Oppenheimer

Kn.: JUC. Julius Friedmann

Ná.: Arnošt Fuchs, medik

Adolf Lövitner, právník

SZ KCZ

6 právníků

2 medicí

1907 – 1908

57.

St.: JUDr. Heřman Růžička

Ms.: JUC. Rudolf Guth

Po.: JUC. Jaroslav Müller

Je.: Kamil Schulhof, medik

Za.: Julius Neu, právník

Kn.: IngC. Kamil Pick

Ná.: Hugo Guttmann, právník

JUC. Richard Stein

SZ KCZ

6 právníků

1 medik

1 technik

1908 – 1909

58.

St.: JUDr. Rudolf Guth

Ms.: JUDr. Josef Polák

Po.: František Grossmann, technik

Je.: Ervín Kars, právník

Za.: Max Jedlinský, technik

Kn.: Josef Železný, technik

Ná.: František Stein, technik

Alfred Weiner, medik

(listopad 1908)

VZ

3 právníci

4 technici

1 medik

59.

St.: JUDr. Rudolf Brumlík

Ms.: JUDr. Josef Polák

Po.: JUC. Karel Prager

Je.: JUC. Emil Freund

Za.: Ervín Kars, právník

Kn.: JUC. Josef Beck

(květen 1909)

VZ

7 právníků

1 medik

Ná.: JUC. Zdeněk Grünfeld
Alfred Weiner, medik

1909 – 1910

60.

St.: JUC. Oldřich Prager
Ms.: JUC. Josef Beck
Po.: JUC. Karel Prager
Je.: Robert Ullmann, právník
Za.: Emil Waldstein, filosof
Kn.: Karel Klein, medik
Ná.: Evžen Štern, právník
Otto Kominík, právník

(listopad 1909)
VZ
6 právníků
1 filosof
1 medik

61.⁹

St.: JUC. Oldřich Prager
Ms.: JUC. Josef Beck
Po.: JUC. Karel Prager
Je.: JUC. Rudolf Neuwirth
Za.: Ludvík Löwit, technik
Kn.: Karel Klein, medik
Ná.: Evžen Štern, právník
Otto Kominík, právník

VZ
6 právníků
1 medik
1 technik

62.

St.: JUC. Oldřich Prager
Ms.: JUC. Josef Beck
Po.: JUC. Karel Prager
Je.: JUC. Rudolf Neuwirth
Za.: Ludvík Löwit, technik
Kn.: Karel Klein, medik
Ná.: Robert Koretz, technik
Rudolf Roubíček, technik

11.5.1910
VZ
4 právníci
3 technici
1 medik

1910 – 1911

63.

St.: JUC. Josef Beck
Ms.: JUDr. Rudolf Neuwirth
Po.: MUC. Karel Klein
Je.: JUC. Rudolf Rábl
Za.: Robert Roubíček, technik
Kn.: Josef Kodíček, právník
Ná.: JUC. Hanuš Winternitz
IngC. Robert Koretz

4.11.1910
VZ
5 právníků
1 medik
2 technici

64.

St.: JUDr. Josef Beck
Ms.: Ing. Alex Mautner
Po.: MUC. Otto Guth
Je.: IngC. Max Jedlinský
Za.: IngC. Robert Koretz
Kn.: Robert Roubíček, technik
Ná.: IngC. Karel Freund
Zdeněk Günsburg, medik

(květen 1911)
VZ
1 právník
5 techniků
2 medici

⁹ Datum se nepodařilo určit.

1911 – 1912

65.

St.: JUDr. Josef Beck
Ms.: JUC. Karel Prager
Po.: IngC. Max Jedlinský
Je.: PhC. Emil Waldstein
Za.: MUC. Alfred Weinstein
Kn.: Alfred Fuchs, filosof

(listopad 1911)
SZ KCZ
2 právníci
1 technik
2 filosofové
1 medik

1912 – 1913

66.

St.: JUDr. Karel Prager
Ms.: Ing. Karel Freund
Po.: IngC. František Wautsch
Je.: JUC. Karel Glückner
Za.: Jindřich Fantl, technik
Kn.: PhC. Alfred Fuchs

(listopad 1912)
SZ KCZ
2 právníci
3 technici
1 filosof

67.

St.: MUC. Alfred Weinstein
Ms.: IngC. František Wautsch
Po.: IngC. Otto Dub
Je.: IngC. Jindřich Fantl
Za.: IngC. Viktor Guth
Kn.: IngC. Karel Munk

(květen 1913)
SZ KČŽ
1 medik
6 techniků

1913 – 1914

68.¹⁰

St.: MUC. Alfred Weinstein
Ms.: IngC. Jindřich Fantl
Po.: MUC. František Prager
Je.: IngC. Karel Munk
Za.: MUC. Karel Ehrlich
Kn.: IngC. Max Kraus
Ná.: Otto Brückner, právník
Karel Berger, právník

SZ KCZ
3 medicí
3 technici
2 právníci

1914 – 1915

69.¹⁰

St.: MUC. Alfred Weinstein
Ms.: IngC. Jindřich Fantl
Po.: MUC. František Prager
Je.: IngC. Karel Munk
Za.: MUC. Karel Ehrlich
Kn.: IngC. Max Kraus
Ná.: Otto Brückner, právník
Karel Berger, právník

SZ KCZ
3 medicí
3 technici
2 právníci

¹⁰ Datum ustavení výboru se nepodařilo zjistit.

70.

Výbor zůstal nezměněn, vzhledem k tomu, že pro nedostatečný počet členů se nemohla konat valná hromada.

Zůstali pouze:

St.: MUC. Alfred Weinstein	VZ
Ms.: IngC. Jindřich Fantl	2 medici
Pa.: MUC. František Prager	1 technik

71.

Členové výboru, až na IngC. Jindřicha Fantla, konali vojenskou službu, proto byli do výboru kooptováni:

IngC. Ervín Hirsch	VZ
MUC. Milan Rosenzweig	2 technici
Antonín Basch, právník	1 medik
	1 právník

1915 – 1916

72.¹¹

IngC. Jindřich Fantl	VZ
IngC. Ervín Hirsch	2 technici
JUC. Antonín Basch	1 právník
MUC. Milan Rosenzweig náhradníci ¹²	1 technik

1916 – 1917

73.

spolek vedli: ¹³	VZ
IngC. Ervín Hirsch	1 technik
JUC. Antonín Basch	1 právník

1917 – 1918

74.

St.: JUDr. Rudolf Neuwirth	18.11.1917
Ms.: IngC. Ervín Hirsch	VZ
Po.: JUC. Antonín Basch	5 právníků
Je.: JUC. Hugo Stein	1 technik
Za.: MUC. Helena Weisslovičová	2 medici
Kn.: JUC. Josef Edelstein	
Ná.: MUC. Karel Alter JUC. Lev Pfeifer	

75.

St.: JUDr. Rudolf Neuwirth	(květen 1918)
Ms.: IngC. Ervín Hirsch	VZ
Po.: JUC. Josef Edelstein	4 právníci
Je.: JUC. Lev Pfeifer	2 technici
Za.: MUC. Helena Weisslovičová	2 medici
Kn.: MUC. Karel Alter	
Ná.: JUC. Josef Lengsfeld IngC. Vilém Herrmann	

¹¹ Volby se nekonaly.

¹² Blíže neurčeni.

¹³ Ostatní odešli na frontu.

1918 – 1919

76.

St.: PhDr. Alfred Fuchs 18.12.1918
Ms.: JUC. Josef Lengsfeld VZ

Po.: MUC. Helena Weisslovičová 1 filosof
Je.: IngC. Vilém Herrmann 4 právníci
Za.: František Fischer, medik 2 medicí
Kn.: Otto Stross, právník 1 technik
Ná.: JUC. František Sander
Josef Schick, právník

77.

St.: PhDr. Alfred Fuchs 21.5.1919
Ms.: Ing. Josef Turnovský VZ
Po.: Robert Stross, právník 1 filosof
Je.: IngC. Vilém Herrmann 2 technici
Za.: JUC. Hugo Stein 5 právníků
Kn.: Otto Stross, právník
Ná.: JUC. Arnošt Steiner
JUC. Bedřich Süsslund

1919 – 1920

78.

St.: IngC. Jindřich Fantl 9.12.1919
Ms.: JUDr. Konrád Katz VZ
Je.: Ing. Josef Turnovský 4 technici
Otto Winterstein, právník 5 právníků
Kn.: Jaroslav Kummermann, technik
Za.: Leopold Sušický, právník
Po.: JUC. Arnošt Steiner
Ná.: Otto Stross, právník
Josef Guttmann, technik

79.

St.: MUC. Kamil Neumann 13.5.1920
Ms.: MUC. František Fischer SK X/15
Po.: MUC. Josef Lustig 6 mediků
Je.: Jaroslav Kummermann, technik 1 technik
MUC. Eugenie Heřmanová 2 právníci
Kn.: JUC. Jaromír Löwy
Za.: JUC. Leopold Sušický
Ná.: MUC. Josef Schidlof
MUC. Josef Eisner

1920 – 1921

80.

St.: MUC. Kamil Neumann 11.11.1920
Ms.: MUC. František Fischer SK X/15
Po.: MUC. Josef Lustig 5 mediků
Je.: JUC. Jaromír Löwy 2 právníci
MUC. Josef Schidlof 2 technici
Za.: Zdeněk Justic, technik
Kn.: IngC. Jaroslav Kummermann

Ná.: Arnošt Weil, medik
Karel Orenstein, právník

81.

St.: MUC. František Fischer 10.2.1921
Ms.: MUC. Richard Hirschfeld SK X/15
Po.: IngC. Jaroslav Kummermann 4 medici
Je.: MUC. Josef Schidlof 4 technici
Zdeněk Justic, technik 1 právník
Za.: MUC. Eugenie Heřmanová
Kn.: Ladislav Polák, právník
Ná.: IngC. Gustav Schwarz
IngC. Jaroslav Schmolka

82.

St.: MUC. František Fischer (květen 1921)
Ms.: MUC. Richard Hirschfeld VZ
Po.: IngC. Jaroslav Kummermann 3 medici
Je.: IngC. Zdeněk Justic 4 technici
IngC. Gustav Schwarz 2 právníci
Za.: MUC. Eugenie Heřmanová
Kn.: JUC. Ladislav Polák
Ná.: IngC. Jaroslav Schmolka
JUC. Josef Edelstein

1921 – 1922

83.

St.: MUDr. František Fischer 27.11.1921
Ms.: JUC. Otto Stross SK X/15
Je.: IngC. Zdeněk Justic 1 medik
Otto Adler, právník 3 právníci
Po.: IngC. Jaroslav Schmolka 4 technici
Za.: Otto Fischl, právník 1 filosof
Kn.: PhC. Adéla Eisnerová
Ná.: IngC. Karel Popper
IngC. Gustav Schwarz

84.

St.: JUC. Otto Stross 26.2.1922
Ms.: JUC. Otto Winterstein SK X/15
Po.: IngC. Jaroslav Schmolka 3 právníci
Je.: Otto Fischl, právník 1 technik
MUC. Karel Kreisl 4 medici
Za.: Hanuš Brock, medik 1 filosof
Kn.: PhC. Adéla Eisnerová
Ná.: MUC. Karel Štern
MUC. Josef Vohryzek

85.

St.: JUC. Otto Winterstein 28.5.1922
Ms.: MUC. Karel Kreisl SK X/15
Po.: IngC. Jaroslav Schmolka 1 právník
Je.: MUC. Josef Schidlof 6 mediků
Hanuš Brock, medik 1 technik
Za.: MUC. Karel Štern 1 filosof
Kn.: PhC. Adéla Eisnerová

Ná.: MUC. Bedřich Mandelík
MUC. Artur Kosiner

1922 – 1923

86.

St.: JUC. Otto Winterstein	10.12.1922
Ms.: MUC. Josef Schidlof	SK X/15
Po.: IngC. Jaroslav Schmolka	1 nezjištěný
Je.: MUC. Karel Stern	1 právník
MUC. Hanuš Brock	5 mediků
Za.: Vilma Stukartová, technik	2 technici
Kn.: Otto Lederer, medik	
Ná.: MUC. Alois Fürst	
Ervín Goldreich	

87.

St.: JUC. Otto Winterstein	16.1.1923
Ms.: MUC. Josef Schidlof	SK X/15
Po.: IngC. Jaroslav Schmolka	1 nezjištěný
Je.: MUC. Hanuš Brock	1 právník
MUC. Alois Fürst	4 medici
Za.: Vilma Stukartová, technik	2 technici
Kn.: Otto Lederer, medik	
Ná.: Ervín Goldreich	

88.

St.: JUDr. Jaromír Löwy	18.2.1923
Ms.: MUDr. Karel Alter	SK X/15
Po.: IngC. Jaroslav Schmolka	2 právníci
Je.: JUC. Rudolf Růžička	2 medici
Otto Lederer, medik	5 techniků
Za.: IngC. Václav Šulc ¹⁴	
Kn.: IngC. Pavel Geschmay	
Ná.: IngC. Karel Popper	
IngC. Václav Šulc	

89.

St.: JUDr. Jaromír Löwy	4.6.1923
Ms.: MUDr. Karel Alter	SK X/15
Po.: IngC. Jaroslav Schmolka	2 právníci
Je.: Otto Lederer, medik	3 medici
JUC. Rudolf Růžička	4 technici
Za.: IngC. Václav Šulc	
Kn.: MUC. Lev Pick	
Ná.: IngC. Pavel Geschmay	
IngC. Karel Popper	

1923 – 1924

90.

St.: JUDr. Jaromír Löwy	20.11.1923
Ms.: MUDr. Karel Alter	SZ KČŽ
Po.: IngC. Jaroslav Schmolka	2 právníci
Je.: Otto Lederer, medik	3 medici
JUC. Rudolf Růžička	4 technici

¹⁴ Původně byla zvolena filosofka A. Vohryzková, která volbu nepřijala.

Za.: Ingc. Václav Šulc
Kn.: MUC. Lev Pick
Ná.: IngC. Pavel Geschmay
Ingc. Karel Popper

91.

St.: JUDr. Jaromír Löwy 4.12.1923
Ms.: IngC. Karel Popper SK X/15
Po.: IngC. Jaroslav Schmolka 4 právníci
Je.: MUC. Otto Lederer 2 technici
Karel Lederer, právník 3 medici

Za.: Bedřich Lípa, medik
Kn.: MUC. Lev Pick
Ná.: Jaroslav Frischmann, právník
Jindřich Frankl, právník

92.

St.: MUC. Josef Schidlof 3.4.1924
Ms.: IngC. Karel Popper SK X/15
Po.: IngC. Jaroslav Schmolka 4 medici
Je.: IngC. Ervín Schmitz 3 technici
Ladislav Kraus, medik 2 právníci

Za.: Jaroslav Frischmann, právník
Kn.: MUC. Lev Pick
Ná.: MUC. Anna Mahlerová
JUC. Oskar Weil

1924 – 1925

93.

St.: MUC. Josef Schidlof 11.12.1924
Ms.: IngC. Otto Vohryzek SK X/15
Po.: IngC. Ervín Schmitz 4 medici
Je.: MUC. Ladislav Kraus 3 technici
Ingc. Otto König 2 právníci

Za.: JUC. Jaroslav Frischmann
Kn.: Jindřich Weissl, medik
Ná.: JUC. Františka Königová
Karel Eisler, medik

94.

St.: MUC. Josef Schidlof 15.3.1925
Ms.: Ingc. Otto Vohryzek SK X/15
Po.: IngC. Ervín Schmitz 3 medici
Je.: IngC. Otto König 5 techniků
JUC. Františka Königová 1 právník

Za.: Ingc. Zoltán Szóbel
Kn.: Jindřich Weissl, medik
Ná.: Karel Eisler, medik
Ing. Bohumil Feder

95.

St.: IngC. Otto Vohryzek 26.5.1925
Ms.: Karel Braun SK X/15
Po.: IngC. Ervín Schmitz 1 nezjištěný
Je.: IngC. Otto König 4 technici
JUC. Františka Königová 1 právník

Za.: IngC. Zoltán Szóbel
Kn.: MUC. Jindřich Weissl
Ná.: MUC. Karel Eisler
MUC. Lev Pick

3 medici

1925 – 1926

96.

St.: JUC. Otto Fischl
Ms.: IngC. František Fuchs
Po.: IngC. Otto König
Je.: MUC. Arnošt Neumann
JUC. Jaroslav Frischmann

6.12.1925
SK X/15
3 právníci
3 technici
3 medici

Za.: MUC. Ladislav Kraus
Kn.: IngC. Ervín Schmitz
Ná.: MUC. Otto Lederer
JUC. Františka Königová

97.

St.: JUC. Otto Fischl
Ms.: IngC. František Fuchs
Po.: IngC. Otto König
Je.: MUC. Arnošt Neumann
MUC. Vladimír Popper

7.3.1926
SK X/15
1 právník
3 technici
5 mediků

Za.: MUC. Ladislav Kraus
Kn.: IngC. Ervín Schmitz
Ná.: MUC. Otto Lederer
MUC. Karel Eisler

98.

St.: IngC. František Fuchs
Ms.: MUDr. Josef Schidlof
Po.: IngC. Otto König
Je.: MUC. Vladimír Popper
JUC. Emil Schulhof

12.5.1926
SK X/15
3 technici
4 medici
1 právník
1 filosof

Za.: PhC. Josef Košerák
Kn.: IngC. Ervín Schmitz
Ná.: MUC. Jindřich Weissl
MUC. Vilém Roubíček

1926 – 1927

99.

St.: IngC. František Fuchs
Ms.: MUC. Vladimír Popper
Po.: IngC. Otto König
Je.: JUC. Emil Schulhof
JUC. Jiří Weil

10.12.1926
SK X/15
2 technici
2 medici
4 právníci
1 filosof

Za.: JUC. Ervín Freund
Kn.: PhC. Josef Košerák
Ná.: MUC. Jindřich Weissl
JUC. Vojtěch Gemeiner

100.

St.: IngC. František Fuchs
Ms.: JUC. Emil Schulhof
Po.: IngC. Otto König
Je.: JUC. Ervín Freund

27.3.1927
SZ KČŽ
2 technici
6 právníků

JUC. Pavel Vohryzek Za.: JUC. Františka Popperová Kn.: PhC. Josef Košerák Ná.: JUC. Vojtěch Gemeiner Rudolf Koma, právník	1 filozof
101. St.: IngC. František Fuchs Ms.: JUC. Pavel Vohryzek Po.: IngC. Otto König Je.: JUC. Ervín Freund Zdeněk Tohn, právník Za.: JUC. Františka Popperová Kn.: JUC. Jiří Sladkus Ná.: MUC. Vladimír Popper Rudolf Koma, právník	31.5.1927 SK X/15 2 technici 6 právníků 1 medik
1927 – 1928	
102. St.: IngC. František Fuchs Ms.: JUC. Emil Schulhof Po.: IngC. Ladislav Berger Je.: JUC. Jiří Sladkus IngC. Josef Fischer Za.: Vilém Fischer Kn.: JUC. Ervín Freund Ná.: IngC. Zoltán Szóbel MUC. Vladimír Popper	6.12.1927 SK X/15 1 nezjištěný 4 technici 3 právníci 1 medik
103. St.: PhC. Josef Košerák Ms.: JUC. Jiří Sladkus Po.: IngC. Ladislav Berger Je.: JUC. Rudolf Koma IngC. Josef Fischer Za.: Vilém Fischer Kn.: MUC. Vilém Roubíček Ná.: JUC. Vilém Kantůrek František Weidmann, právník	8.3.1928 SK X/15 1 nezjištěný 1 filozof 4 právníci 2 technici 1 medik
104. St.: PhC. Josef Košerák Ms.: JUC. Rudolf Koma Po.: IngC. Josef Fischer Je.: JUC. Vilém Kantůrek Vilém Fischer Za.: IngC. Šimon Polatšík Kn.: MUC. Vilém Roubíček	6.6.1928 SK X/15 1 nezjištěný 1 filozof 2 právníci 2 technici 1 medik
1928 – 1929	
105. St.: JUC. Rudolf Koma Ms.: MUC. Jindřich Weissl Po.: IngC. Josef Fischer Je.: JUC. Ervín Freund IngC. Rudolf Pollak	20.1.1928 SK X/15 5 právníků 1 medik 3 technici

Za.: JUC. Miroslav Körner
Kn.: IngC. Šimon Polatšík
Ná.: JUC. František Fischer
JUC. František Vrba

106.

St.: JUC. Rudolf Koma
Ms.: MUC. Jindřich Weissl
Po.: IngC. Josef Fischer
Je.: JUC. Ervín Freund
IngC. Šimon Polatšík
Za.: MUC. Vilém Klinger
Kn.: JUC. Miroslav Körner
Ná.: JUC. František Fischer

(květen 1929)

SZ KČZ

4 právníci

2 medici

2 technici

1929 – 1930

107.

St.: JUC. Rudolf Koma
Ms.: JUC. František Weidmann
Po.: JUC. Bohumil Bunzl
Je.: JUC. František Fischer
PhC. Pavel Winternitz
Za.: Zdena Steinová, medik
Kn.: MUC. Viktor Klinger
Ná.: Hanuš Braun, právník
Jiří Pick právník

12.12.1929

SK X/15

6 právníků

1 filosof

2 medici

108.

St.: JUC. František Weidmann
Ms. JUC. Ervín Freund
Po.: JUC. František Fischer
Je.: Karel Straka, právník
JUC. Vilém Katz
Za.: Zdena Steinová, medik
Kn.: MUC. Viktor Klinger
Ná.: Hanuš Braun, právník
Anna Krausová, právník

27.2.1930

SK X/15

7 právníků

2 medici

1930 – 1931

109.

St.: JUC. František Weidmann
Ms.: JUC. Vilém Katz
Po.: Arnošt Pick, právník
Je.: Karel Schwenk, právník
JUC. Arnošt Klauber
Za.: MUC. Zdena Steinová
Kn.: Otakar Růžička, právník
Ná.: Anna Krausová, právník
Julius Karkulín, právník
JUC. Jiří Pick

2.12.1930

SK X/15

9 právníků

1 medik

1931 – 1932

110.

St.: JUC. Arnošt Pick
Ms.: JUC. Ervín Freund

10.11.1931

SK X/15

Po.: JUC. Pavel Lewit	6 právníků
Je.: JUC. Jiří Strass	2 medici
JUC. František Bäümel	1 filosof
Za.: MUC. Zdena Steinová	
Kn.: MUC. Israil Litwak	
Na.: JUC. Martin Kubán	
PhC. Václav Chlebovna	
111.	
St.: JUC. František Weidmann	(prosinec 1931)
Ms.: JUC. Vilém Katz	SZ KCZ
Po.: JUC. Arnošt Pick	8 právníků
Je.: JUC. Karel Schwenk	1 medik
JUC. Arnošt Klauber	
Za.: MUC. Zdena Steinová	
Kn.: JUC. Otakar Růžička	
Ná.: JUC. Julius Karkulín	
JUC. Anna Pšeničná – Krausová	
112.	
St.: JUC. Arnošt Pick	24.5.1932
Ms.: JUC. Karel Straka	SK X/15
Po.: Marta Benešová, technik	6 právníků
Je.: Lev Kohn, právník	1 technik
Dolly Kohnová, právník	2 medici
Za.: MUC. Zdena Steinová	
Kn.: MUC. Josef Seidl	
Ná.: JUC. Viktor Müller	
Hana Weidmannová, právník	
1932 – 1933	
113.	
St.: JUC. Arnošt Pick	15.11.1932
Ms.: MUC. Josef Seidl	SK X/15
Po.: Marta Benešová, technik	6 právníků
Je.: JUC. Karel Bondy	2 medici
Karel Radnitzer, právník	1 technik
Za.: Jiří Schwarz, právník	
Kn.: Hana Weidmannová, právník	
Ná.: JUC. Viktor Müller	
Jiří Klein, medik	
114.	
St.: JUC. Arnošt Pick	7.6.1933
Ms.: Hanuš Bonn, právník	SK X/15
Po.: JUC. Viktor Müller	7 právníků
Je.: MUC. Jiří Müller	1 medik
JUC. Zdeněk Münz	1 technik
Za.: IngC. Illa Bišická	
Kn.: JUC. Hana Weidmannová	
Ná.: JUC. Karel Radnitzer	
JUC. Josef Fried	
1933 – 1934	
115.	
St.: JUC. Viktor Müller	7.11.1933
Ms.: JUC. Hanuš Bonn	SK X/15

Po.: JUC. Zdeněk Münz	7 právníků
Je.: JUC. Lucián Benda	2 medicí
JUC. Pavel Kavan	
Za.: JUC. Karel Jontof	
Kn.: MUC. Jiřina Fuchsová	
Ná.: MUC. Jiří Müller	
JUC. Karel Radnitzer	
116.	
St.: JUC. Viktor Müller	24.4.1934
Ms.: JUC. Hanuš Bonn	SK X/15
Po.: Jiří Kraus	1 nezjištěný
Je.: JUC. Karel Jontof	5 právníků
JUC. Kurt Heller	2 medicí
Za.: MUC. Jan Glaser	1 technik
Kn.: MUC. Jiřina Fuchsová	
Ná.: IngC. Marta Benešová	
JUC. František Weidmann	
1934 – 1935	
117.	
St.: JUC. Hanuš Bonn	16.11.1934
Ms.: JUC. Pavel Kavan	SK X/15
Po.: JUDr. Arnošt Pick	6 právníků
Je.: JUC. Lev Kohn	3 technici
JUC. Otto H. Richter	
Za.: JUC. Jindřich Moškovič	
Kn.: IngC. Bedřich Hellmann	
Ná.: IngC. Marta Benešová	
IngC. Lea Neugröschlová	
118.	
St.: JUC. Pavel Kavan	9.4.1935
Ms.: JUC. Lucián Benda	SK X/15
Po.: JUC. Karel Jontof	7 právníků
Je.: JUC. Otto H. Richter	2 technici
JUC. Karel König	1 medik
Za.: IngC. Erich Kohn	
Kn.: IngC. Bedřich Hellmann	
Ná.: MUC. Marta Radnitzerová	
JUC. Jiří Scheuer	
JUC. Pavel Lederer	
119.	
St.: JUC. Pavel Kavan	18.6.1935
Ms.: JUC. Lucián Benda	SK X/15
Po.: JUC. Karel Jontof	7 právníků
Je.: JUC. Otto H. Richter	1 medik
JUC. Karel König	1 technik
Za.: MUC. Josef Seidl	
Kn.: IngC. Bedřich Hellmann	
Ná.: JUC. Hanuš Bonn	
JUC. Zdeněk Münz	
1935 – 1936	
120.	
St.: JUC. Pavel Kavan	5.11.1935

Ms.: JUC. Otto H. Richter
Po.: JUC. Herbert Langer
Je.: IngC. Bedřich Hellmann
JUC. František Ehrlich
Za.: Eliška Friedová
Kn.: IngC. Josef Türk
Ná.: JUC. Lucián Benda
IngC. Helena Fröhlichová

SK X/15
1 nezjištěný
5 právníků
3 technici

121.

St.: JUC. Herbert Langer
Ms.: JUC. Otto H. Richter
Po.: MUC . Jiří Müller
Je.: MUC. Jiří Bondy
IngC . Josef Türk
Za.: IngC. Vilém Brand
Kn.: JUC. František Ehrlich
Ná.: JUC. Jiří Schwarz
JUC. Kurt Heller

21.4.1936
SK X/15
5 právníků
2 medici
2 technici

1936 – 1937

122.

St.: JUC. Otto H. Richter
Ms.: MUC . Jiří Müller
Po.: IngC. Helena Fröhlichová
Je.: Hanuš Münz, medik
JUC. Karel König
Za.: František Pick, právník
Kn.: IngC. Eugen Weiss
Ná.: JUC. Kurt Heller
JUC. František Ehrlich

30.10.1936
SK X/15
5 právníků
2 medici
2 technici

123.

St.: JUC. Otto H. Richter
Ms.: IngC. Bedřich Hellmann
Po.: IngC. Helena Fröhlichová
Je.: IngC. Eugen Weiss
MUC. Jiří Bergmann
Za.: Pavla Haasová¹⁵
Kn.: MUC. Hana Jerusalémová
Ná.: JUC. František Ehrlich
JUC. Kurt Heller

27.4.1937
SK X/15
1 nezjištěný
3 právníci
3 technici
2 medici

1937 – 1938

124.

St.: IngC. Bedřich Hellmann
Ms.: JUC. Kurt Heller
Po.: IngC. Helena Fröhlichová
Je.: MUC. Hanuš Münz

16.11.1937
SK X/15
2 nezjištění
2 technici

¹⁵ Pavlu Haasovou se nepodařilo v seznamech studentů Karlovy univerzity i Českého vysokého učení technického nalézt. V této době je na filosofické fakultě zapsána Anna Haasová. Jméno Pavla nemůžeme chápat jako tiskovou chybu ve SZ KČŽ či jako, přepsání v oznámení o složení správního výboru policejnímu ředitelství, neboť Haasová jako Pavla byla uváděna i v následujících funkčních obdobích.

MUC. Gustav Zdeněk Klinger
Za.: Arnošt Ellinger, právník
Kn.: MUC. Hana Jerusalémová
Ná.: Pavla Haasová
Hanuš Lenk

2 právníci
3 medicí

125.

St.: IngC. Bedřich Hellmann
Ms.: JUC. Kurt Heller
Po.: JUC. Arnošt Smolinský
Je.: Karel Fischer, právník
Arnošt Ellinger, právník
Za.: PhC. Hana Langerová
Kn.: PhC. Edita Gubnerová
Ná.: Pavla Haasová
IngC. Eugen Weiss

10.5.1938
SK X/15
1 nezjištěný
2 technici
4 právníci
2 filozofové

1938 – 1939

126.

Výbor byl tentýž jako č. 125.

19.3.1939 zažádal výbor o povolení valné hromady na 21.3.1939. Na programu byla i volba nového výboru, ale valná hromada již nebyla povolena a nekonala se¹⁶.

1939

127.

St.: IngC. Bedřich Hellmann
Ms.: JUC. Kurt Heller
Po.: JUC. Arnošt Smolinský
Je.: Karel Fischer, právník
Arnošt Ellinger, právník

27.9.1939
SK X/15
1 technik
4 právníci

1945

St.: Ing. Bedřich Hellmann
Vý.: Ing. František Fuchs
Hana Hellerová, úřednice,

15.12.1945
SK X/15

hodlají obnovit činnost Akademického spolku „Kapper“ od 1.1.1946

¹⁶ SK X/15

ZUSAMMENFASSUNG

DIE AUSSCHÜSSE DES VERBANDES DER TSCHECHISCHEN JÜDISCHEN AKADEMIKER UND DES AKADEMISCHEN VEREINS „KAPPER“.

Helena Krejčová

Die Studie bringt auf Grund der verschiedensten Archiv- und Druckquellen fast vollständige Übersicht der Funktionäre der ältesten und sehr bedeutenden tschechisch-jüdischen Organisation – des Verbandes der tschechischen jüdischen Akademiker (Svaz českých akademiků židů), seit 1919 des Akademischen Vereins „Kapper“. Das Material sagt über die Teilnahme der Studenten von den einzelnen tschechischen Hochschulen an der Arbeit des Vereins aus und nennt die Persönlichkeiten, die aktiv an der Vereinstätigkeit teilnahmen. Die manchen von ihnen erreichten die Berühmtheit im politischen Leben des Staats und in verschiedenen Wissenschafts- und Kunstbereichen. Beigeschlossen ist auch das Verzeichnis der Protektoren und Ehrenmitglieder des Vereins.

In der Einleitung gibt die Verfasserin die Informationen über die Entstehung und die Tätigkeit des Vereins, über seine Satzungen, innere Struktur und über Kompetenzen einzelner Funktionäre. Entworfen ist auch die Frage der Beziehungen zu den tschechischen und zionistischen Studentenvereinen und auch die späteren Aktivitäten.

OMLADINÁŘI

Alexandra Špiritová

V roce 1999 uplyne 105 let od velkého politického procesu s pokrokovou českou mládeží, tzv. omladináři. V důsledku obžalování 76 mužů z velezrady, z nichž nejmladšímu bylo 16 a nejstaršímu 31 let, se jednalo o soudní proces, který do dnešních dní u nás nemá obdoby. Dosavadní odborné práce se věnovaly spíše politickému rozboru pozadí a významu procesu. To ovšem zavinilo, že skutečné události, tak jako mnohé ostatní z naší historie, se staly obětí zkreslování a subjektivního líčení podle politického záměru a přesvědčení autorů.¹ Šlo o politický proces, směřující k potlačení zmáhajícího se českého národního cítení a hnutí v mnohonárodnostní monarchii. Mezi omladináře byli proto zahrnuti i začínající čeští politici a novináři, které se vláda pokoušela zastrašit. Jednalo se o zástupce pravicového i levicového zaměření. Většina dosavadních prací k procesu s omladinou se mu věnovala především jako pokusu o zastrašení rostoucího českého politického radikalismu. Jedná se například o kandidátskou práci Jana Havránka z přelomu 50. a 60. let, i několik jeho dalších monografií a studií o pokrokářském hnutí. Pokrokářské hnutí studentstva a dělnické mládeže monograficky zpracoval F. Červinka, studii k němu publikoval J. Galandauer a později v rozsáhlé kandidátské práci a několika studiích se jím z politického hlediska zabýval M. Kučera. Větší práce, zabývající se mimo politické pozadí procesu podrobněji i jeho průběhem, vyšla u nás až v roce 1988.² Pozornosti autora však unikly některé okolnosti soudního řízení, například podání zmatečné stížnosti omladinářů do Vídně. Cílem tohoto příspěvku je pokus o shrnutí, rekonstrukci a doplnění popisu průběhu vyšetřování a soudního řízení na základě dochovaných archivních pramenů i upozornění na dosud v literatuře neuvedené prameny v soudních fondech Státního ústředního archivu v Praze.³ Politickému pozadí procesu se příspěvek záměrně vyhýbá.

Z čeho vlastně byli obviněni omladináři? Podle soudního rozsudku z 21. února 1894 byli uznáni vinnými z trojího přestoupení zákonů rakousko-uherské monarchie: 1) z účasti na demonstracích v letech 1892 a 1893, 2) z rozšiřování pobuřujících tisků, 3) z nepovoleného spolčování.⁴

Rozeberme si podrobněji zdůvodnění jednotlivých obvinění. Nejdříve obvinění z účasti na demonstracích. Jednalo se jmenovitě o účast na jedenácti nepovolených demonstracích: 1) 27.3.1892 při odhalení sochy J. A. Komenského demonstrovalo asi padesát mladíků před arcibiskupským palácem na Hradčanech, 2) 28.3.1892 po povolené oslavě narozenin J. A. Komenského asi dva

tisíce mladíků rušilo veřejný klid zpíváním národních českých písní před pomníky J. Jungmanna a V. Háalka, 3) 3.10.1892 asi dvacet mladíků zpívalo v Národním divadle a na ulici směrem k Perštýnu píseň Hej Slované, 4) 1.11.1892 položila skupina neznámých osob na hrob K.Havlíčka palmovou větev s protivládními nápisy, 5) 6.11.1892 se konala národní demonstrace za účasti asi dvou tisíc osob, převážně z řad mládeže, na Bílé hoře, 6) 8.11.1892 se opakovala národní demonstrace na Bílé hoře, 7) 2.2.1893 demonstrovala mládež u hrobu filosofa Augustina Smetany, 8) 15.5.1893 byl proveden pokus o stržení sochy sv.Jana Nepomuckého na Karlově mostě a zneuctěna socha císaře Františka I., 9) 1.6.1893 byla pořádána pouť k mohyle Prokopa Velikého a uctěna památka bitvy u Lipan, 10) 18.6.1893 se konala protivládní a v podstatě protidrahotní demonstrace u Olšanských hřbitovů. Pobouřený dav se nezalekl ani policejní stráž a donutil ji k ústupu na hřbitov. Zde se stráž musela skrývat mezi hroby až do příchodu posily. Tato demonstrace měla své pokračování i 2.7.1893, 11) 17.8.1893 se konala nepovolená protivládní demonstrace při příležitosti oslav narozenin císaře.⁵

Již z výčtu náplně demonstrací je patrné jisté stupňování národního a politického napětí v Praze. Od původního zpěvu národních písní, což již samo bylo považováno za pobuřování, začalo od poloviny roku 1893 docházet ke srážkám s policií. Demonstrace z 18.6.1893 dokonce přerostla v bitku s policií, kdy při následné srážce 2.7. bylo zatčeno 91 osob.⁶

Mimo tyto demonstrace se množilo poškozování státních znaků a objevily se nálezy hektografovaných letáků s protivládními texty.⁷ Zejména těmto letákům přičítala státní správa velký význam, jak vyplynulo i ze zdůvodnění v rozsudku: „... rozhazovány byly cedule obsahu velezrádného a Jeho Veličenstvo císaře urážejícího, obsahující skutkovou povahu velezrady...“⁸ Také jejich forma se měnila. Zpočátku se jednalo o ručně psané kartičky s bojovnými hesly, jako „Pryč s tyraní“, „Svobodu českému národu“ a jiné. Tyto kartičky se ovšem objevovaly i před rokem 1893. V tomto roce se však jejich množství značně zvýšilo zásluhou jejich rozmnožování hektografem. Tato skutečnost byla pro vyšetřování původce letáků dosti důležitá. Majitelem hektografu, v té době jediného příručního rozmnožovacího přístroje, se totiž nemohl stát každý. O povolení k jeho užívání se muselo žádat na pražském policejním ředitelství s patřičným zdůvodněním a zaplacením poplatku. Majitelé byli takto evidováni a teoreticky bylo možno autora letáků identifikovat. Potíž byla ovšem v tom, že o dosti drahý přístroj žádaly většinou veřejné instituce a jen těžko se dalo prokázat někomu zneužití přístroje. Jistou výhodou proto bylo pro pražskou policii nalezení nehlášeného hektografu při domovní prohlídce u účastníka srpnové demonstrace na Staroměstském náměstí, Jana Zieglosera. Jeho ujišťování, že hektograf si u něho uložil neznámý mladík, sice policie nevěřila, nicméně roz-

bor písma i použitých tiskařských barev nalezených letáků ukazoval na existenci více původců, nejméně osm osob. Toto podezření posílil i obsah Ziegloserova deníku, nalezeného při domovní prohlídce v jeho bytě.⁹

Spolu s úvahou, že zvyšující se počet demonstrací v roce 1893 svědčí o jejich organizované přípravě, dospělo pražské policejní ředitelství k názoru, že existuje nějaká tajná protistátní společnost. Byl samozřejmě vydán příkaz k vypátrání a příkladnému potrestání jejích členů. Tím se dostáváme ke třetímu obvinění z tajného spolčování.

Vedením pátrání po tajné společnosti byl pověřen policejní komisař Václav Olič. Nebyl to žádný ortodoxní monarchista, ale byl na počátku své policejní kariery a viděl v existenci tajné protistátní organizace projev anarchismu, který se musí potírat.¹⁰ Pod dojmem četby Ziegloserova deníku, počátečních výsledků a konečně i dosavadních poznatků policie byl přesvědčen, že při demonstracích nemohlo jít jen o nadšené projevy vlastenectví potlačované národnosti, ale že vše bylo odněkud řízeno a připraveno. Utrzovaly ho v tom i dosavadní informace o možné existenci tajné protivládní organizace. Již v listopadu 1888 dostal pražský policejní ředitel Stejskal anonymní udání o již dva roky existujícím tajném spolku, jehož cílem bylo svržení císaře a obnovení českého státu. Autor o sobě udával, že bojoval v roce 1848 na pražských barikádách a chce zabránit obdobnému krveprolití, protože si je jist, že by to opět skončilo porážkou českého hnutí. Udání bylo samozřejmě v roce 1889 prošetřováno, ale nebylo mu přikládáno mnoho víry a záhy bylo založeno jako mystifikace.¹¹ Obdobně tomu bylo při prošetřování udání na existenci tajného revolučního spolku v roce 1891.¹² V obou případech se mělo jednat o spolky české mládeže. Podobné zprávy zavínily větší ostražitost pražského policejního ředitelství při povolování organizací mládeže v Praze. Proto také nebyl povolen vzdělávací dělnický spolek, který pod názvem Československá omladina v Praze předložil v listopadu 1892 českému místodržitelství ke schválení své stanovy.¹³ V té době vzbuzoval podezření i název Omladina. V obecném povědomí znamenal koncem minulého století označení mládeže. Byl velmi oblíbený a četnost jeho užívání jako názvu spolku již také začala vzbuzovat podezření policejních orgánů. Spolky s názvem Omladina vznikly například v letech 1891 až 1893 na Smíchově¹⁴, v Šárce¹⁵, v Libni¹⁶ a na Žižkově¹⁷. Vznik žižkovského spolku se dokonce objevil i ve svědectví jednoho zadrženého demonstranta, Emila Hocha. Jeho výpověď o tomto spolku utvrdila Oliče, že tentokrát skutečně tajný velký spolek Omladina skutečně existuje. Tím spíše, že nechápal, proč spolky se stejným jménem vznikají i na českém venkově, například v roce 1891 v Liberci¹⁸, v roce 1893 na Kladně¹⁹ a v Domažlicích²⁰. Ve stejné době vznikl dokonce i časopis Omladina, který svou radikálností záhy upoutal pozornost policie. Stále častěji propagoval i myšlenku na sjednocení všeho mládežnického hnutí, to znamená mládeže všech

stavů. Spojení studentské, řemeslnické i dělnické mládeže považovala státní správa pochopitelně za vrcholně nežádoucí a nebezpečné.²¹ Počátkem roku 1893 podchytila rakouská policie dokonce konání sjezdu tzv. studentské omladiny v Mostě.²² Nezanedbatelnými nebyly ani informace o radikalizaci mládeže z ostatních rakouských provincií. Tak v Haliči vzniklo již v roce 1891–1892 podezření na existenci tajného studentského sociálně demokratického spolku.²³ V důsledku všech těchto okolností vydalo již v červnu roku 1893 prezídium českého místodržitelství oběžník s pokynem okresním hejtmanstvím ke sledování údajné samostatné sociálně revoluční organizace, nazvané Omladina.²⁴ Pokyn ke sledování tajného spolku, vydaný českým místodržitelstvím, znamenal v podstatě úřední potvrzení jeho existence. Nelze se proto divit, že byl použit i v případě podezření na existenci pražského koordinačního střediska k organizování demonstrací a šíření protivládních letáků. Tomuto zaměření přizpůsobil své výslechy zadržovaných demonstrantů i komisař Olič. Za této situace záleželo pouze na inteligenci a morální síle vyslýchaných, zda podlehli záměrnému tlaku vyslychajícího a potvrdili existenci spolku. Mnozí, zejména nezkušení zadržaní mladíci, se nechali zastrašit či zmást zkušeným Oličem a vypovídali i věci, o kterých nic nevěděli. Jako první potvrdil existenci tajného protivládního spolku v Praze devatenáctiletý obchodní příručí František Legner. Byl zatčen již koncem července 1893 pro podvodné odebírání zboží pro svou potřebu na účet svého zaměstnavatele. Při výslechu 7. srpna však náhle začal vypovídat o tajném spolku v Praze se čtyřmi sty členy. Spolek se měl jmenovat Omladina a měl mít své pobočky i v Kladně, Plzni a Mladé Boleslavi s celkem sedmi sty dvaceti členy.²⁵ Přesto, že podobně rozsáhlý spolek by těžko mohl unikat pozornosti policie, byla Legnerova výpověď přijata za základ vyšetřování. Legner sám také spolek nazval Omladinou. Není doložitelné, zda měl při použití tohoto termínu na mysli spolek mládeže nebo název spolku. Pražské policii se ovšem, v souladu s pokyny, hodil jako název spolku.

Podobně Olič našel potvrzení Legnerovy výpovědi i v zabaveném Zieglerově deníku, kde si tento zapisoval své postřehy o politickém životě pražské mládeže, kterou nazýval „omladinou“. Ve výkladu policie to bylo ovšem líčení činnosti tajného spolku. Deník se tak stal druhým hlavním důkazem pro prokazování jeho existence při sestavování obvinění proti demonstrantům jako jeho členům.

Třetím důkazem existence spolku se stala výpověď dodnes nejznámějšího svědka proti Omladinářům, rukavičkářského tovaryše Rudolfa Mrvy. Mrva si svou známost mezi Omladináři vysloužil jednak rozsáhlostí své výpovědi, počtem osob, které v ní udal pro protivládní činnost, a konečně i pro to, že byl za ni stoupenci omladinářů zabit, prakticky popraven. O tom se však zmíním dále, nyní si ocitujme jeho výpověď o existenci spolku, kterou opakoval ještě 18. října 1893, kdy ho vyslychal komisař Olič o obsahu jeho výpovědi soudním orgá-

nům²⁶: „.... Vyšetřující soudce se mnou zavedl dlouhý protokol a poněvadž jsem již dříve byl dvakrát ve vyšetřovací vazbě u c. a k. trestního soudu, nabyl jsem přesvědčení, že jest nejlépe u soudu mluvit pravdu a proto jsem také skutečně vyšetřujícímu soudci se přiznal, že jsem patřil k tajnému sdružení, které mělo jméno Omladina pokrokového studentstva a Omladina pokrokového dělnictva a řekl jsem zcela dle pravdy, že sdružení to má za účel ničit posud stávající pořádek pomocí revoluce a násilí...“. Mrvova výpověď, na jejímž základě bylo zatčeno a později souzeno třicet šest jím udaných osob, se stala po Legnerově výpovědi jedním z hlavních osobních svědectví vyšetřování. Byla použita i při soudním řízení, i když Mrva byl v té době již mrtev, a teprve při rozsudku o zmateční stížnosti odsouzených omladinářů byla poněkud zpochybněna.

Z toho, co bylo dosud řečeno, je zřejmé, že policie neměla přímý důkaz o existenci tajného spolku, byla to spíše otázka jejího přesvědčení a také pokusu zastrašení české mládeže. A. P. Veselý, jako jeden z tzv. Omladinářů, ve svých vzpomínkách uvádí, že v druhé polovině roku 1893 byly podniknuty v Praze skutečně dva pokusy o založení tajného mládežnického spolku, ale vzhledem k zostřenému policejnímu dohledu se zakladatelé nepokusili o žádnou činnost, a policie se tak o jejich záměru ani nedozvěděla.²⁷

Rozsah protestní demonstrace při příležitosti císařových narozenin v srpnu 1893, spojené s napadáním policejní stráže, a konečně i začátek šíření projevů odporu vůči monarchii mimo Prahu přivedly rakouskou vládu k rozhodnutí utlumit v Praze jakýkoliv odpor policejním terorem. Stalo se tak vyhlášením stanného práva zemskými zákony z 12. a 13. září 1893.²⁸ Platnost stanného práva zahrnovala mimo Prahu politické okresy Královské Vinohrady, Karlín a soudní okresy Kladno, Zbraslav, Smíchov a Unhošť. Na jeho základě bylo v Praze zrušeno sedmnáct spolků a v pražském okolí pět. Dále byly vytipovány spolky, nad kterými byl zaveden zostřený policejní dohled.²⁹ Obdobně byl tvrdě postižen cenzurou i tisk: čtyři periodika byla zakázána a dvacet dvě periodika byla postavena pod tříhodinovou cenzuru před vyjitím.³⁰ Po vyhlášení stanného práva se však projevy nespokojenosti přenesly ještě více na český venkov a paradoxně byly posíleny o odpor proti policejním opatřením v Praze. Již 17. září 1893 například příbramský okresní hejtman podával zprávou prezídiu českého místodržitelství o nálezů dvou druhů hektografovaných letáků s protesty proti vyhlášení stanného práva.³¹ Pražské policejní ředitelství na tyto protesty reagovalo dalším represivním opatřením: zákazem vycházení mladistvých na pražské ulice ve večerních hodinách.³²

Zvyšoval se i počet zatýkaných příslušníků české mládeže pro účast na demonstracích či pro podezření ze členství v tajném spolku Omladina. Do vyhlášení stanného práva již bylo v Novoměstské věznici třicet osm mladých českých politických vězňů. Z dodnes známých osobností lze jmenovat například

pozdějšího sociálně demokratického poslance F. Modráčka nebo spisovatele S. K. Neumanna. Po vyhlášení stanného práva k těmto vězňům byli přiřčeni mladí novináři a publicisté, kteří byli původně stíháni pro tiskové delikty. Ze známých osob to byl například 20. září Antonín Hajn, 23. září Karel Stanislav Sokol a konečně 29. září dr. Alois Rašín.³³

Přes všechnu perzekuci však i v Praze sílila solidarita se zatčenými. Již po dvacátém září vydal tehdy dvacetiosmiletý tajemník české Národní strany svobodomyšlné, JUC. Antonín Čížek veřejné svolání s výzvou k finanční sbírce na zaplacení kauce pro zatčené.³⁴ Samotní zatčení ovšem také nemlčeli a protestovali nebo se dovolávali práv politických vězňů. Policejní komisař Olič se proto snažil urychleně uzavřít vyšetřování a předat kauzu soudním orgánům. Tím spíše, že většina zatčených svou účast v tajném spolku stále popírala přes to, že v několika případech se podařilo, zejména u mladistvých, je zmást a dovést k jakémusi přiznání o spolku.³⁵ Příkladem může být výpověď šestnáctiletého hodinářského pomocníka Emila Hocha. Byl zatčen na základě udání Mrvy, že svým přátelům vyprávěl o svém vzoru, tajné organizaci italských revolucionářů („karbonářů“). Hoch vypověděl, že 30. dubna 1893 se konala v hostinci Františka Procházky v Žižkově schůzka, na které se jednalo o založení kroužku pokrokové mládeže, omladiny.³⁶ Jako jednoho z účastníků schůzky označil osmnáctiletého typografa v Karlíně, Ladislava Telčera. Telčer po svém zatčení přiznal existenci spolku. Jako jeho zakladatele označil devatenáctiletého typografa Františka Dudu a z dalších členů jmenoval Jana Zieglosera a dvacetiletého knihařského pomocníka Josefa Dutku.³⁷ Vyšetřujícím orgánům se podařilo najít ještě dalších pět svědků o existenci spolku, který v konečném obžalovacím spise byl prohlášen za pobočku hledaného tajného spolku Omladina. Přitom je z dochovaných pramenů zřejmé, že i v tomto případě se jednalo o vzdělávací mládežnický spolek. Tento příklad názorně ukazuje na způsob sestavování obžaloby matením svědků. Měl bohužel svůj tragický konec – Františka Dudu stál život. Tuberkulózní mladík své věznění za členství v neprokázaném protivládním spolku nepřežil a zemřel tři měsíce po svém odsouzení ve vězeňské nemocnici.³⁸

Zatčení Josefa Dutky přivedlo pražské státní zastupitelství po převzetí případu ještě na jednu možnou stopu. Dutka byl v roce 1892 místopředsedou přípravného výboru již zmíněného chystaného spolku Českoslovanská Omladina v Praze, jehož stanovy prezidium českého místopředsedství koncem roku 1892 neschválilo. Toto ovšem přiznal a v důsledku toho byl zatčen i předseda bývalého přípravného výboru, Antonín Holzbach. Existenci záměru založit spolek Holzbach nepopíral, ale bránil se nařčení, že spolek po neschválení stanov přešel do ilegality a měl dokonce pobočky.³⁹ Přes jeho výpovědi byl prohlášen za zakladatele tajné protivládní organizace a hlavního obviněného, podle kterého byla také celá kauza u soudu pojmenována.

Obdobně byla vykonstruována státním zastupitelstvím i organizace údajného spolku. Výsledky se podařilo zjistit, že na Žižkově byla skutečně v červenci založena nepovolená organizace mládeže, či vlastně její jakýsi přípravný výbor, protože se v důsledku policejních opatření k žádné činnosti její členové neodhodlali. Zakladatelem tentokrát byl František Modráček, který navrhl organizační strukturu zakládaného spolku podle románu Karla Sabiny.⁴⁰ Jednalo se o tehdy mezi mládeží velmi oblíbený román z prostředí italského osvobozenec-kého boje. V knize byla podrobně popisována struktura tajné odbojové organizace, která byla rozdělena na pětičlenné výbory (tzv. ruce) a ty se dále dělily na bojůvky o 2–3 členech (tzv. prsty). Členové se navzájem neznali a tím mělo být zajištěno utajení celé organizace. K ustavení Modráčkova spolku pro policejní opatření v Praze již nedošlo. Zadržený Hoch však o jeho záměru věděl a upozornil naň při své výpovědi.⁴¹ Jeho výpověď o struktuře potvrdil i Mrva, který ve své výpovědi udal dokonce o 16 osobách, že jsou prsty tajné organizace Omladina.⁴² Pražské státní zastupitelství tak koncem října mělo již shromážděné důkazy o její existenci i struktuře a mohlo přistoupit ke zpracování žaloby.

Zatčení tolika příslušníků české mládeže i konstrukce obvinění se neutajily před veřejností tím spíše, že mezi zatčenými bylo několik novinářů a příslušníků mladé české inteligence, u kterých bylo možno jen těžko předpokládat nějakou dobrodružnou ilegální činnost. Obviněnému Holzbachovi se také podařilo z vězení propašovat několik motáků redaktoru časopisu Neodvislost Hajnovi ještě před jeho zatčením. Ten zajistil informovanost českého tisku. Z vyšetřování se stále více stávala politická záležitost, která se přesouvala i na půdu vídeňské říšské rady.⁴³ Již 9. října 1893 navštívili zatčené čeští poslanci říšské rady F. Šamánek a T. G. Masaryk. Posledně jmenovaný sledoval celou kauzu především prostřednictvím v té době již zatčeného Hajna, kterého navštívil ještě 13. a 24. října.⁴⁴ Důležitým pro proces se stalo také zatčení Rašína. Jeho otec, jako veřejně známá i činná osoba, zřejmě bral jeho obvinění také jako útok proti své osobě a přes odpor devětatdacetiletého Rašína protestoval všemi způsoby proti jeho obvinění. Mladý Rašín byl původně zatčen pro tiskový delikt, ale po ochotném označení Mrvou za jednoho z náčelníků tajného spolku, byla jeho obžaloba rozšířena. Již při svém prvním výslechu o Omladině ze 6. října upozornil Rašín policejního komisaře Oliče na některé nezákonnosti vyšetřování s tím, že o celé věci jsou informováni čeští poslanci. Po týdnu, když viděl marnost svého protestu, poslal Rašín po svém bratru při jeho návštěvě telegram mladočeskému poslanci J. Heroldovi do Vídně se žádostí, aby vystoupil na říšské radě s upozorněním na machinace kolem vyšetřování. Dr. Herold mu vyhověl 18. října, ale obsahem svého projevu Rašína ještě více pobouřil. Dr. Herold si zřejmě nebyl zcela jist, zda skutečně neexistovala nějaká tajná organizace a nechtěl pobouřit rakouskou státní správu kritikou činnosti policie. Nevyužil

proto Rašínem a jeho přáteli shromážděného materiálu, ale naopak připustil existenci nějakého tajného spolku na socialistických základech. Spolek však prý neměl žádné politické zaměření a byl jen výsledkem idealistických myšlenek mezi českou mládeží. Rašín byl natolik rozhořčen tímto projevem, že odmítl jako svého obhájce J. Podlipného, kterého mu najal jeho otec s tím, že Podlipný je členem výkonného výboru mladočeské strany, která obětuje pro stranické zájmy lidi policejní perzekuci.⁴⁵ Rašína pobouřilo v Heroldově projevu jeho opatrné taktizování a zejména připuštění existence spolku, které Rašín rozhodně popíral.⁴⁶ Různost přístupu k existenci spolku skutečně pramenila z různosti cílů Rašína a Herolda. Připuštění existence nějakého tajného spolku znamenalo především oprávněnost policejního zásahu a všech opatření proti mládeži nemluvě o tom, že v charakteristice tohoto spolku v podání Herolda mohl Rašín vidět zlehčení celého hnutí české mládeže. Na druhé straně mladočeská strana považovala v té době za zásadní nutnost dosáhnout zrušení vyjimečného stavu, který značně omezoval politickou činnost českých politických stran. Neměla proto zájem kritizovat policejní orgány za možné matení vyslýchaných svědků. Tím spíše, že k nim nebyli další svědci připuštěni a bylo by to tvrzení z druhé ruky.

Heroldův projev v říšské radě měl především dva důsledky. Prvním bylo vytvoření zvláštního výboru z poslanců říšské rady, který měl prošetřit důvody vyhlášení stanného práva a navrhnout další opatření k jeho zrušení. Jednání tohoto výboru se však záhy stalo zdlouhavým a ke zrušení stanného práva došlo až 18. října 1895 po dalších protestech zastupitelských orgánů.⁴⁷

Druhým důsledkem Heroldova projevu byl pokyn zemskému soudnímu radovi v Praze Janu Krčmářovi k prošetření faktů, uvedených v projevu. Jednalo se zejména o jeho snahu zpochybnit věruhodnost Mrvova svědectví s poukazem na jeho dřívější soudní vyšetřování pro vylhané tajné spolčování.⁴⁸

Po zprávě o reakci vězněného Rašína a zřejmě i na popud jeho otce se čeští poslanci říšské rady, jmenovitě E. Engel, B. Pacák, J. Sokol, K. Adámek a jiní, obrátili 20. října 1893 s interpelací na ministerstvo spravedlnosti, proč je vězněn dr. Rašín, který prokazatelně má alibi na dobu, kdy se měl zúčastnit tajných schůzek. Poslanci však na tuto interpelaci dostali odpověď až 14. února 1894 v době, kdy se Rašín již zodpovídal před soudem.⁴⁹ Lze naopak soudit, že interpelace Rašínovi přitížila, protože za pět dní po jejím podání bylo obvinění Rašína rozšířeno právě o tajné spolčování.⁵⁰

Přestože při výsleších nakonec jen čtyři z obviněných přiznali existenci tajného protistátního spolku, byla policií i státním zastupitelstvím považována za prokázanou. Po ukončení předběžného šetření obdrželi zadržení 9. prosince 1893 obžalovací spis, zahrnující celek 336 stran, z toho 247 stran zabíralo zdůvodnění.⁵¹ Hlavním svědkem zůstal Rudolf Mrva přes zpochybnění jeho svědectví

s poukazem na podezření z policejní provokace. Ještě 2. prosince 1893 potvrdil své svědectví a popřel jakékoliv spojení s policií.⁵²

Předáním obžaloby zatčeným bylo ukončeno předběžné vyšetřování a byla možnost žádat o jejich propuštění na kauci 10 000 zlatých. Z výnosu sbírky, uspořádané tajemníkem JUC Antonínem Čížkem, byla zaplacena kauce především za novináře a veřejně činné osoby: 22. prosince byl propuštěn Antonín Hajn, 23. prosince J. Škába a K. S. Sokol. Téhož dne byl propuštěn i dr. Rašín, za kterého zaplatil kauci jeho otec.⁵³ Propuštění se z valné části vrátili do svých domovů, aby se připravili k obhajobě při soudním řízení. Nemohli však již zabránit ukvapenému činu několika přátel obviněných, kteří se zřejmě domnívali, že odstraněním Mrvy jako hlavního svědka znemožní proces a zároveň se mu pomstí. V době, kdy probíhalo propouštění na kauce, 23. prosince 1893, došlo k Mrvově zavraždění.

Vražda ovšem konání procesu nezabránila. Byl zahájen u zemského soudu v Praze 15. ledna 1894 za přísného dohledu státní správy i samotné vídeňské vlády.⁵⁴ Předsedou soudního senátu byl jmenován soudní rada Krčmář, jeho přísedícími soudní radové Hofmann, Patera, Maroušek, Maresch a adjunkt Feyer. Náhradníky byli stanoveni soudní rada Trautenberg a adjunkt Barnáš. Veřejným žalobcem byl určen dr. Lorenz se zástupcem Vyšínem. Obhajoby se ujali známí čeští právníci Baxa, Černoorský, Stránský, Schmaus, Just, Kliment a Žalud. Průběh soudního přelíčení, které skončilo vyhlášením rozsudku 21. února 1894, byl podrobně popsán v literatuře i ve vzpomínkách a edicích dokumentů, vydaných samotnými Omladináři.⁵⁵ Méně již bylo věnováno pozornosti rozsudku. Zahrnoval 116 stran a rozhodoval o dalším osudu celkem 76 mladých českých mužů, z nichž šesti bylo 16 a jednomu 31 let.⁵⁶ Věkově byli nejvíce zastoupení osmnáctiletí (18 osob) a nejvíce odsouzených nedosáhlo dvaceti let (56 osob). Ze sociologického hlediska se jednalo o 13 příslušníků inteligence, 16 řemeslníků (včetně sazečů, typografů a číšníka), 42 dělníků a 5 učňů. Přestože se obžalobě podařilo jen s velkým úsilím a za pomoci účelového matení svědků dokázat existenci tajného spolku, bylo pro členství v něm souzeno z oněch 76 osob 54 a z toho 16 jen pro toto obvinění. U ostatních bylo přidáno obvinění z účasti na nepovolené demonstraci, rozšiřování pobuřujících tiskovin a poškozování majetku (státních znaků na poštovních schránkách a asi tři vytlučená okna při demonstraci). Pouze 18 obviněných bylo osvobozeno, zbývajících 68 osob bylo odsouzeno celkem na 96 let, 2 měsíce a 28 dní těžkého žaláře zostřeného pústem. Jen u dvaceti obviněných byl trest vězení tak nízký, že byl odpykán dosavadní vazbou (viz tabulka v příloze). Zbývajících čtyřicet osm osob si mělo tresty odbyvat v pražské věznici na Pankráci (12 osob) nebo v mimopražské věznici na Borech (34 osob). Většina odsouzených nastoupila trest ihned po rozsudku, u některých došlo k souběhu trestů za předchozí, většinou tiskové, delik-

ty a čekalo se na jejich odpykání. Ti z odsouzených, kteří byli z vazby propuštěni na kauci, mohli trest nastoupit až po obdržení rozsudku do vlastních rukou, což se stalo v druhé polovině května. Této možnosti využil na příklad dr. Rašín. Dobu do nástupu trestu trávil pod policejním dohledem u svých rodičů v Nechanicích.⁵⁷

Státní správa využívala plně vyhlášeného vyjimečného stavu a mimo soudní řízení s Omladináři zavedla ještě další zvláštní soudy, např. již 9. října 1893 s A. P. Veselým, Antonínem Hajnem a jinými pro tiskové delikty.⁵⁸ Největší pozornost z těchto dalších soudních řízení upoutal nesporně proces s vrahy Rudolfa Mrvy, hlavního svědka proti Omladině. K vraždě došlo 23. prosince 1893 a již 13. března 1894 byl zahájen soudní proces s jeho vrahy Otokarem Doležalem a Františkem Dragounem. Rozsudkem z 20. března 1894 byli oba odsouzeni k deseti letům vězení spolu s Josefem Křížem, který byl pro neohlášení jejich záměru odsouzen za spoluvinu. Ze stejného důvodu byli obviněni ještě Anna Křížová, Jindřich Vojtěch a JUC. Antonín Čížek. Poslední tři obviněni však byli přes protesty státního zástupce zproštěni obvinění a propuštěni z vazby.⁵⁹

Jako další zvláštní soud si můžeme připomenout soudní řízení s redaktorem mosteckého časopisu Omladina Karlem Rosákem. Pro tiskové delikty byl 5. června 1894 odsouzen na 6 měsíců vězení, zostřeného dvěma posty měsíčně. Rosákův proces se nijak nevymykal z řady soudních řízení, rozpoutaných v době vyjimečného stavu, který se takto nepřímou vztahoval i mimo stanovenou územní oblast. Rosákova osoba je však zajímavá tím, že se ve vazbě před odsouzením setkal s některými Omladináři a zachytil jejich vězeňské osudy i celkovou vazební atmosféru ve svém deníku.⁶⁰

Poslední zvláštní soudní proces, který bych chtěla připomenout, byl ukončen 28. června 1894. Jednalo se o obvinění šestnáctiletého Zdeňka Matějčka a stejně starého Jana Kolečka z Prahy, ze založení tajného spolku „Pomsta Čech“ v únoru 1894. Oba byli odsouzeni na dvanáct let vězení pro přípravu atentátu na členy rakouské vlády jako pomstu za perzekuci českého hnutí a Omladinářů. Zde se jednalo o zcela jasný případ mladického poblouznění: oba obviněni si opatřili dýky a odjeli do Vídně. Ve vlaku se ovšem o svém záměru na atentát hlasitě bavili a byli zadrženi hned na nádraží.⁶¹ Rozsudek na dvanáctileté vězení měl být v tomto případě zřejmou výstrahou pro další „bouřliváky“.

Vraťme se však k soudní kauze Omladinářů a pobytu dr. Rašína po zaplacení kaucy v Nechanicích. Jeho valnou část vyplnil přípravou zmáteční stížnosti proti rozsudku k vídeňskému nejvyššímu soudnímu a odvolacímu dvoru. Po obdržení znění rozsudku v květnu 1894 byla stížnost podána jménem 36 odsouzených Omladinářů nebo jejich rodinnými příslušníky.⁶² Zmateční stížnost například poukazovala na nezákonné připuštění pouze šedesáti důvěrníků souzených, které soud zdůvodňoval nedostatkem místa v soudní síni při připuštění tří důvěrníků

pro každého obviněného, na které měli obvinění zákonné právo, dále na nevěrohodnost Mrvova svědectví, čímž byla napadána i celá konstrukce existence tajného spolku a podobné nesrovnalosti v obžalobě. Odvolací soudní dvůr zmatečnou stížnost 24. července 1894 zamítl. U bodu stížnosti na zmatečné dokazování existence spolku Omladina bylo v rozsudku odvolacího soudu dokonce řečeno: „... Přikročili-li se blíže ku posouzení této části stížnosti, tedy především není třeba podrobného výkladu toho, že tato daleko překračuje meze ustanovení § 281 č. 5 tr. ř., a sluší se jí činiti výtku, že tato způsobem dle § 258 a § 288 č. 3 tr. ř. nedovoleným obsahuje pokus v odpor bráti skutková zjištění sborového soudu a jeho přesvědčení...“⁶³

K zamítnutí zmatečné stížnosti došlo v době, kdy se na únorový soud s Omladináři v české veřejnosti nezapomnělo. Právě naopak. Přispělo k tomu i úmrtí jednoho z odsouzených, devatenáctiletého Františka Dudy. Duda byl odsouzen již s dosti pokročilou tuberkulózou. Nemohl ani nastoupit svůj trest na Borech, ale musel být umístěn ve vězeňské nemocnici.⁶⁴ Po zjištění, že jeho stav je beznadějný, byli 20. června 1894 přivoláni jeho rodiče, aby ho převzali do domácího léčení. Ze strany vězeňské správy to byl jasný pokus o zbavení se odpovědnosti. Jeho stav však již byl tak vážný, že zemřel během převozu do Prahy.⁶⁵ Zpráva o Dudově úmrtí vyvolala v Čechách tak velké pobouření, že 18. července 1894 vydalo prezídium českého místodržitelství pokyn okresním hejtmanům k zvýšení sledování studentského a pokrokového hnutí, protože opět podezřele sílí.⁶⁶ Vydáním pokynu zemská správa jen potvrdila, že se vyhlášením stanného práva ani procesem s Omladináři nepodařilo zastrašit české pokrokové hnutí, které se přeneslo na venkov.⁶⁷

Věznění omladináři se o dění mimo věznic dozvídali zejména prostřednictvím svých rodinných příslušníků při povolených návštěvách. Snášeli své odsouzení různě, podle povahy a nesporně jisté morální síly. Samozřejmě, že mezi nimi byli i obyčejní výtržníci, pro které například účast na demonstraci bylo vytržení z nudy, bouřliváci, kteří za svou pravdu byli ochotni vyhodit do vzduchu celý svět i chlapci, kteří pro své mládí neměli ještě ustálený politický názor. Pro tuto skupinu bylo odsouzení životní školou a záleželo na jejich morální síle, jak ob stojí. Zatímco například soudní písař Václav Čížek z Říčan po svém propuštění spáchal sebevraždu, řezbář František Modráček se stal politikem a poslancem. Rozdíly se začaly projevovat již během věznění. Řezbářský učeň, osmnáctiletý Jindřich Heller po půl roce zešílel, dr. Rašín si v březnu 1895 napsal do svého deníku: „... Zde budou asi dvě žádosti o milost, nepůjde-li to překazit. Mám strach, aby také naše nechytily rapl, obzvláště, aby tatínek nemluvil se Schoenbornem.... Pro mne by to bylo něco tak hrozného, že si to nemohou ve své maloměstskosti ani uvážit...“⁶⁸

V té době však již uplynul rok od vynesení rozsudku a pro uklidnění veřejnosti zvažovalo samo české místodržitelství o zahájení řízení k omilostnění Omladinářů. Na jeho návrh zahájila vídeňská vláda v polovině roku 1895 přípravu k odvolání stále ještě platícího stanného práva. Jedním z prvních kroků měla být amnestie pro dosud vězněné Omladináře. Pražské vrchní státní zastupitelství předložilo 16. července 1895 ministerstvu spravedlnosti přehled o výkonu trestů z únorového procesu s nimi. (Přehled byl základem přiložené tabulky) Vyplývalo z něho několik zajímavých skutečností. Vzhledem k tomu, že se do vyměřeného trestu započítávala i doba vazby před ukončením soudního řízení, bylo z šedesáti osmi odsouzených povinno nastoupit trest pouze 51 osob. Z těchto pak byla jedna osoba v listopadu 1894 omilostněna pro nemoc (Kukla), jedna zemřela (Duda) a jedna byla v březnu 1895 předána do psychiatrického ústavu (Heller). Dále trest nenastoupil pro odpykávání jiného trestu redaktor Hajn a pro nemoc František Modráček.⁶⁹ Po posouzení chování uvězněných byla část z nich propouštěna po odpykání více než poloviny vyměřeného trestu. Ze soupisu vyplývalo, že v říjnu roku 1895 bude ve věznicích již pouze 14 Omladinářů. Vídeňské ministerstvo spravedlnosti vydalo proto 12. října 1895 svůj výnos č. 368 pres. s pokynem k vypracování podkladů pro vyhlášení amnestie. Pražské vrchní státní zastupitelství vypracovalo podrobný elaborát s charakteristikou i zdůvodněním trestů všech 14 Omladinářů.⁷⁰ Jednalo se o vězněné v Praze na Pankráci Jana Ziegloera, Bohumila Stichu, Františka Šulce, Františka Synáčka, Hugo Hradce a Františka Kuneše. Z vězněných v Plzni na Borech se jednalo o Václava Čížka, Aloise Rašína, K. S. Sokola, Bořivoje Weigerta, Josefa Škábu, Aloise Pospíšila, Antonína Hajna a Františka Modráčka. Výsledkem jednání ve Vídni bylo potvrzení amnestie pro všechny jmenované z Plzně, z Prahy pouze pro Hradce, Kuneše a Synáčka. Byli z ní tedy vyloučeni Stich, Šulc a Ziegloser, což bylo zdůvodněno jejich chováním ve vězení. Amnestie byla potvrzena císařem 3. listopadu a vyhlášena výnosem ministerstva spravedlnosti ze 4. listopadu 1895 č. 389 pres.

Amnestie se týkala i pěti osob odsouzených v následných zvláštních soudech v první polovině roku 1885. Jednalo se o Antonína Zemana, Vincence Vosatka, Antonína Havránka, Emila Kobera a Bohuslava Hatliho.⁷¹ Všichni jmenovaní byli vězněni na Borech. V Praze byli v té době vězněni jen vrahové Mrvy a těch se amnestie ovšem netýkala.

Amnestie měla ukončit historii tak zvaných Omladinářů. Dr. Rašín proti ní proto dokonce protestoval s tím, že žádný tajný spolek neexistoval, nemohl být proto ani jeho členem. Proces byl zinscenován z politických důvodů a on je neprávem vězněn. Protože se on ani ostatní odsouzení Omladináři nijak neprovinili, není je z čeho amnestovat. Naopak přijetí amnestie by se rovnalo přiznání nějaké viny. Rašínovy protesty se však nesetkaly s odezvou u ostatních věz-

něných, kteří s radostí opouštěli věznice. Rašín se právem obával částečného rozpadu pokrokového hnutí mládeže i toho, že jejich věznění ztratí politický význam. Společné utrpení na Pankráci nebo na Borech je nijak nesblížilo, což může být důkazem, že opravdu žádný spolek neexistoval. Amnestovaní se po svém propuštění z části stáhli z veřejného života, z části se rozešli do různých politických stran, zejména do mladočeské Národní strany svobodomyšlné a Československé sociálně demokratické strany dělnické.

K popisu historie Omladinářů uvedu ještě jednu menší zajímavost. Po vzniku republiky se v tehdejší revoluční náladě oživila i myšlenka sounáležitosti mezi bývalými Omladináři. Do Sladkovského sálu v pražském Obecním domě byla 22. února 1919 (výročí procesu s Omladinou) svolána beseda Omladinářů a stoupenců pokrokového hnutí z let devadesátých. Většina z těch, kteří se i po propuštění nevzdali politického života se zde opravdu, přes rozdílné politické názory, sešla. Výsledkem setkání byla 26. září 1919 ustavující schůze Politického klubu Omladinářů – devadesátníků. Účelem spolku mělo být „šíření vzdělání k dosažení pravého republikánského smýšlení a lásce k ČSR.“ Spolek však záhy sklouzl k nacionalismu a část členů přestala v něm pracovat. Za druhé světové války svou činnost samozřejmě přerušil, ale obnovil se ještě v roce 1945. Zcela zanikl až v roce 1960. Hlavním významem tohoto spolku se tak stalo setkání Omladinářů po rozpadu monarchie, proti které v devadesátých letech dokázali protestovat i ve věznicích.⁷²

Jak jsem upozornila na začátku, politický význam Omladinářů již byl mnohokrát hodnocen z různých politických hledisek. Bude proto snad správné, když uzavřu své stručné, mnohdy kusé a neúplné, líčení jejich osudů povolanější kritikou pamětníka, prof. T. G. Masaryka: „... Byl to hloupý proces ze strany rakouského státu, tak hloupý, jako později za války proces proti dr. Rašínovi a dr. Kramářovi. Mně ten radikalism těch hochů byl proti mysli, zejména jsem věděl, že na poněkud vážnější demonstraci nejsou připraveni. Tenkrát jsem proti nim napsal slovo, že revoluce je sošáctvím... Tenkrát jsem si nebyl vědom, že jsem mladíkům poněkud křivdil a že za dvacet let nastoupím sám cestu revoluce...“⁷³

POZNÁMKY

- ¹ Subjektivnímu líčení událostí se nevyhnuli především samotní pamětníci soudního procesu, zejména z řad obžalovaných. Jedná se například o vzpomínkové práce A. P. Veselého: *Omladina a pokrokové hnutí. Trochu historie a trochu vzpomínek.* Praha 1902, A. Rašína: *Paměti.* Praha 1929, S. K. Neumanna: *Politická epizoda.* Praha 1911 aj.
- ² Z prací v šedesátých letech se Omladinou zabýval zejména J. Havránek, který jí věnoval v roce 1957 i svou kandidátskou práci na téma *Hnutí Omladiny a boj za všeobecné hlasovací právo roku 1893* a dále několik studií ve sbornících Univerzity Karlovy. V 60. letech vyšla také práce F. Červinky: *Boje a směry českého studentstva na sklonku minulého a na*

počátku našeho století, Praha 1962. Poslední větší práce, věnovaná Omladině, je práce J. Pernese: Spiklenci proti Jeho Veličenstvu. Praha 1988.

- ³ Je samozřejmé, že autoři, citovaní v poznámce č. 2, čerpali i z pramenů uložených ve Státním ústředním archivu (dále jen SÚA Praha). Na rozdíl od nich jsem rozšířila počet zde studovaných archivních fondů k této problematice o fondy soudní povahy a to Vrchní státní zastupitelství Praha (dále VSZ Praha) a Vrchní zemský soud Praha (dále VZS Praha). Oba tyto fondy nebyly v době studia citovaných autorů ještě dostatečně zpřístupněny inventáři a proto unikly jako prameny k Omladině jejich pozornosti.
- ⁴ SÚA Praha, VSZ Praha, prezídium 1855–1918, sign. III a/13/54/72/1893.
- ⁵ Průběh demonstrací je v rozsudku stručně popsán z hlediska policie. Pro jejich případnou dokumentaci viz zprávy o demonstracích v archivním fondu SÚA Praha, Prezídium policejního ředitelství v Praze (dále PP Praha) 1893–1899, sign. D/5.
- ⁶ SÚA Praha, Prezídium českého místodržitelství (dále PM) 1891–1900, sign. 8/1/2/1 čj. 13117/93.
- ⁷ U poškozování státních znaků se jednalo především o zamalovávání tzv. orlíčků na pouličních poštovních schránkách. Dělo se to většinou v noci a policejními orgány to bylo posuzováno jednak jako projev velezrady a jednak jako poškozování majetku státní správy. Zprávy o prošetřování těchto provinění viz SÚA Praha, VSZ Praha, prezídium 1855–1918, sign. III a/12/II/Prag z roku 1893.
- ⁸ Soudní rozsudek nad Omladinou, citovaný pramen v poznámce č. 4, s. 41.
- ⁹ SÚA Praha, PM 1891–1900, sign. 8/1/17/1, čj. 9211/1893.
- ¹⁰ Jednalo se o Václava Oliče, který byl v roce 1915 sám souzen pro velezradu a spojení s českou politickou emigrací. Po vzniku republiky věnoval dr. Rašín ve svých pamětech vzpomínku Oličovu působení při procesu s Omladináři a veřejně mu, jako jeden z odsouzených, prominul s tím, že Olič svou činností za války svou vinu odčinil.
- ¹¹ SÚA Praha, PP 1888–1892, sign. V/43/1.
- ¹² SÚA Praha, PP 1888–1892, sign. V/43/3.
- ¹³ SÚA Praha, České místodržitelství (dále ČM) 1884–1900, sign. 30/38/92. Výnos je podchycen v podacím protokole, ale na místě se nedochoval. V roce 1933 byla při přípravě vzpomínkových akcí na Omladinu větší část spisů půjčena mimo tehdejší archiv ministerstva vnitra a část této signatury se bohužel nevrátila. O pokusu založit spolek svědčil i pamětník A. P. Veselý: c.d. s.164.
- ¹⁴ SÚA Praha, PP 1888–1892, sign. V/29/22.
- ¹⁵ SÚA Praha, PP 1893–1899, sign. V/53/50.
- ¹⁶ SÚA Praha, PP 1888–1892, sign. V/29/11.
- ¹⁷ SÚA Praha, PP 1893–1899, sign. V/53/51.
- ¹⁸ SÚA Praha, PP 1888–1892, sign. V/29/23.
- ¹⁹ SÚA Praha, PP 1893–1899, sign. V/33/20.
- ²⁰ SÚA Praha, PP 1893–1899, sign. V/33/34.
- ²¹ Časopis Omladina vycházel od 29.10.1891. Policejní sledování spolků do roku 1893 viz SÚA Praha, PP 1888–1892, sign. V/48/1.
- ²² SÚA Praha, PP 1893–1899, sign. A/7/1, čj. 939/1893.
- ²³ Veselý, A. P: c.d. s. 64.

- ²⁴ Znění oběžníku se zřejmě dochovalo pouze v práci A. P. Veselého, odkud ho převzal i J. Pernes ve své citované práci na s. 237.
- ²⁵ SÚA Praha, PP 1893–1899, sign. L /7/38.
- ²⁶ SÚA Praha, PM 1891–1900, sign. 8/1/2/1, čj. 13146/1893.
- ²⁷ Veselý, A. P: c.d. s. 170–172, 191.
- ²⁸ Zemský zákon z 12.9.1893 č. 56 z.z. a z 13.9.1893 č. 57 z.z. Vyhlášku o vyjímečném stavu viz SÚA Praha, PM 1891–1900, sign. 8/1/2/1, čj. 9596/1893.
- ²⁹ SÚA Praha, PM 1891–1900, sign. 8/1/2/1, čj. 9576 a 10893/1893.
- ³⁰ SÚA Praha, PM 1891–1900, sign. 8/1/2/1, čj. 9664/1893.
- ³¹ SÚA Praha, PM 1891–1900, sign. 8/1/2/1, čj. 9902/1893.
- ³² SÚA Praha, PM 1891–1900, sign. 8/1/2/1, čj. 11287/1893.
- ³³ Veselý, A. P: c.d., s. 220.
- ³⁴ Archiv Národního muzea, Politický klub Omladinářů, sign. XI, inv. č. 1957 a 1958.
- ³⁵ Následující rozbor výsledků je sestaven na základě zdůvodnění rozsudku nad Omladináři. Nepatrná část zpráv o vyšetřování je uložena v SÚA Praha, PP 1893–1899, sign. 4/2.
- ³⁶ Emil Hoch byl odsouzen za rušení veřejného klidu a účast v tajném spolku na 14 měsíců do vězení.
- ³⁷ Telčer byl za své svědectví propuštěn z vazby již 26. října 1893. Při soudním projednávání byl odsouzen pouze na měsíc, který si odbyl prakticky již vazbou. Jan Ziegloser, který byl obžalován i z nelegálního držení rozmnožovacího stroje a šíření zakázaného tisku, od soudu odešel ovšem s nejtěžším trestem osmi let vězení a nakonec byl vyloučen i z amnestie v roce 1895. František Duda byl odsouzen na třináct měsíců stejně jako Josef Dutek.
- ³⁸ Pohřeb Františka Dudy se konal 24.6.1894 a stal se národní manifestací, která se opakovala při jeho životních výročích i v roce 1895. Policejní zprávy o jeho průběhu viz SÚA Praha, PP 1893–1899, sign. D 5/28, 29.
- ³⁹ Holzbachova činnost byla policejně sledována i po jeho propuštění z vězení. SÚA Praha, PP 1893–1899, sign. H / 18 / 70, 121 prius u PP 1911–1915, sign. H / 20/ 164.
- ⁴⁰ O existenci organizace víme především z citované práce A. P. Veselého. Modráček se po propuštění z vězení začal stále více zabývat politikou. Stal se propagátorem družstevního socialismu, v letech 1907–1918 byl poslancem říšské rady za sociální demokracii. Za první světové války byl posléze jedním z oponentů prorakouské politiky jejího předsedy B. Šmerala. K počátkům Modráčkovy politické činnosti viz SÚA Praha, PP 1893–1899, sign. M/21/9 a 1900–1910 sign. M/26/4.
- ⁴¹ A. P. Veselý ve své citované práci uvedl jako původce myšlenky takovéto organizace spolku přípravný výbor nepovoleného spolku Omladina. Naproti tomu obviněný dr. Rašín ve své obhajobě, kterou celou zahrnul L. Rašín do jím redigovaných otcových Pamětí, první upozornil na román Karla Sabiny.
- ⁴² V konečné podobě byl vzat za základ Omladiny nepovolený spolek z roku 1892 a hlavním obžalovaným byl proto určen A. Holzbach, předseda jeho přípravného výboru.
- ⁴³ SÚA Praha, VZS Praha 1850–1897, sign. Res XVII/72.
- ⁴⁴ Rašín, L: Paměti dr. Aloise Rašína. Praha 1994, s. 70.

- ⁴⁵ Záznam Rašínova výsledku ze 6.10.1893 viz SÚA Praha, PP 1893–1899, sign. V/38/2, čj. 12746/1893. V citovaných pamětech Rašina jsou výsledkům a celému vyšetřování Omladinářů věnovány dvě kapitoly.
- ⁴⁶ Stenografický záznam projevu dr. Herolda a celého průběhu 234. schůze říšské rady viz SÚA Praha, PM 1891–1900, sign. 8/1/21, čj. 11077/1893.
- ⁴⁷ Z protestů lze uvést například petici obecních starších v Praze z 24. ledna 1894 a Kladna z 20. dubna 1895 – viz SÚA Praha, PM 1891–1900, sign. 8/1/2/1, čj. 1206/1894 a 4890/1895. Vyjimečný stav byl zrušen zemským zákonem z 18. října 1895 č. 154 z.z.
- ⁴⁸ SÚA Praha, PM 1891–1900, sign. 8/1/2/1, čj. 1117,13146/1893.
- ⁴⁹ Interpelaci viz SÚA Praha, VZS Praha, prez. tajné, 1850–1897, sign. Res XVII/72, čj. 21120/1893. Odpověď tamtéž pod čj. 107/1894.
- ⁵⁰ Rašín, L: Paměti.... s. 75.
- ⁵¹ SÚA Praha, PP 1893–1899, sign. P 81/7.
- ⁵² SÚA Praha, PM 1891–1900, sign. 8/1/2/1, čj. 12380 prius u čj. 132221/1893. Zápis z Mrvova výsledku je zajímavý i po pravopisné stránce. Je psán, podle úředního předpisu, formou otázek a odpovědí. V otázkách, zda vybízeli Mrva někoho z omladiny k návštěvě u rodiny jednoho z obžalovaných je omladina psána malým písmenem, zatím co v Mrvově odpovědi je psána velkým. Vzhledem k tomu, že šlo o úřední zápis není možno se na tuto „malichernost“ dívat jako na omyl, ale lze to považovat za důkaz machinace se svědectvím.
- ⁵³ SÚA Praha, VSZ Praha, prez. 1855–1918, sign. III a/13/54/70.
- ⁵⁴ Ještě 17. ledna 1894 zaslalo vídeňské ministerstvo spravedlnosti českému místodržiteli šifrovaný telegram s požadavkem zajištění řádného a přísného vedení procesu s Omladinou – SÚA Praha, PM tajné, čj. 4/1894. Prezídium českého místodržitelství tlumočilo tento pokyn Vrchnímu zemskému soudu v Praze, viz SÚA Praha, VZS Praha prez. 1850–1897, sign. Res XVII/72, kart. 8 a VZS všeobecné 1874–1897, sign. C 1894, kart. 1657–1658. Spisy k procesu viz SOA Praha, Zemský soud trestní v Praze 1855–1897, sign. C 1400/1894.
- ⁵⁵ Průběh procesu byl popsán i analyzován v citovaných pracích A. Rašina, A. P. Veselého a J. Pernese. V roce 1895 vydali A. Čížek a A. Hajn soudní protokoly procesu pod názvem Proces s tzv. omladinou. Předmětem pozdějších edic byla především korespondence omladinářů. V období první republiky vydala B. Sokolová: Vězeňská korespondence K. S. Sokola, Praha 1929. Poslední vydanou edicí je práce M. Kučery: Dopisy Aloise Rašina přátelům a rodině z Borů z let perzekuce pokrokařského hnutí. In Moderní dějiny, sv. 5, Praha 1997.
- ⁵⁶ SÚA Praha, VSZ Praha prez. 1855–1918, sign. III a/13/54/72 – 1893.
- ⁵⁷ Zprávy o jeho činnosti viz SÚA Praha, VSZ Praha prez. 1855–1918, sign. III a/13/54/70 a PM 1891–1900, sign. 8/1/15/1, čj. 2893, 3675/1894.
- ⁵⁸ SÚA Praha, VSZ Praha prez. 1855–1918, sign. III a/13/II Prag.
- ⁵⁹ SÚA Praha, VSZ Praha prez. 1855–1918, sign. III a/13/55. Pro Antonína Čížka měla obžaloba, která byla zřejmě i trestem za veřejně projevovanou solidaritu s Omladináři, důsledek, že byl pro svou diskriminaci nucen rezignovat na funkci sekretáře výboru mladočeské strany.
- ⁶⁰ SÚA Praha, VSZ Praha prez. 1855–1918, sign. III a/13/54.
- ⁶¹ SÚA Praha, VSZ Praha 1850–1897, sign. C 30386. Popisy poměrů ve věznicích máme ovšem dochovány i ve vzpomínkách A. P. Veselého v citované práci na s. 200–325 a v

Rašínových pamětech.

- ⁶² SÚA Praha, VSZ Praha prez. 1855–1918, sign. III a/13/54 z r. 1893.
- ⁶³ Rozhodnutí odvolacího soudu viz předchozí citaci, s. 21.
- ⁶⁴ Veselý, A. P: c.d. s. 344.
- ⁶⁵ SÚA Praha, PP 1893–1899, sign. D 5/28.
- ⁶⁶ SÚA Praha, PM 1891–1900, sign. 8/1/15/1, čj. 7869, 8363/1894.
- ⁶⁷ SÚA Praha, PP 1893–1899, sign. A 7/1 obsahuje většinou zprávy o sledování pokrokového hnutí mládeže z let 1893–1895. Cenzura viděla odraz hnutí i v přípravě čtvrtého vydání sbírky básní Svatopluka Čecha: Písně otroka – SÚA Praha, PM 1891–1900, sign. 8/1/15/1, čj. 14397/1894.
- ⁶⁸ Rašín, L: Paměti.. c.d., s. 108.
- ⁶⁹ SÚA Praha, VSZ Praha prez. tajné, sign. Res XVII/72.
- ⁷⁰ SÚA Praha, VSZ 1855–1918, sign. B - IX, kart. 97.
- ⁷¹ SÚA Praha, PP 1893–11899, sign. A 7/1, čj. 26572, 26737/1895.
- ⁷² Písemnosti spolku jsou uloženy ve 34 krabicích v Archivu Národního muzea v Praze. Jejich archivní zpracování provedla Lucie Wittlichová, která také zhodnotila činnost spolku ve studii Politický klub Omladinářů – devadesátníků. Časopis Národního muzea – řada historická, ročník 1997, číslo 3–4, s. 123–137.
- ⁷³ Čapek, K: Hovory s T. G. Masarykem. Praha 1969, s. 99–100.

PŘÍLOHA 1

Seznam odsouzených omladinářů s uvedením výměry trestu vězení i místa a délky výkonu trestu.

Jméno	Věk	Povolání	Trest měsíců	Nástup	Kde	Propuštěn
Baladrán Emanuel	19	truhlářský pomocník	18	21.2.94	Pankrác	28.3.95
Bartoš Jan	24	obuvnický pomocník	6 neděl	vazba	Karlovo n.	
Blažek Josef	18	soustružník	14 dní	vazba	Karlovo n.	
Beršík Bedřich	18	obchodní pomocník	14	21.2.94	Bory	25.2.95
Čížek Václav	20	advokátní písař	72	21.2.94	Bory	amnestie 95
Danko Ladislav	16	student	6 neděl	vazba	Karlovo n.	
Duda František	19	typograf	13	21.2.94	Bory	† 20.6.94
Dutka Josef	20	knihařský pomocník	13	21.2.94	Bory	4.2.95
Fejfar Rudolf	17	malíř porcelánu	14	21.2.94	Bory	14.2.95
Hajn Antonín	18	redaktor	18	amnestie,	nenastoupil	
Havránek Josef	19	kandidát učitelství	13	17.3.94	Bory	10.1.95
Heller Jindřich	18	řezbářský učedník	13	24.2.94	Bory	6.1.95
Heřman Bohuslav	20	obchodní pomocník	1	vazba	Karlovo n.	

Jméno	Věk	Povolání	Trest měsíců	Nástup	Kde	Propuštěn
Hlad Jaromír	17	krejčovský pomocník	14	20.6.94	Bory	7.5.95
Hoch Emil	16	hodinářský pomocník	14	21.2.94	Bory	25.2.95
Holzbach Antonín	19	novinář	13	21.2.94	Bory	4.2.95
Hradec Hugo	17	obchodní účetní	60	21.2.94	Pankrác	amnestie
Chaloupecký Karel	17	holič	1	vazba	Karlovo n.	
Javůrek Karel	17	sazečský učedník	1	vazba	Karlovo n.	
Kasík Emil	18	zlatnický pomocník	14	21.2.94	Bory	25.2.95
Kott Josef	17	typograf	14	3.10.94	Bory	18.8.95
Kučera František	19	knihařský pomocník	1	vazba	Karlovo n.	
Kukla Karel	20	strojní zámečnický	16	21.2.94	Bory	8.11.94
Kuneš František	17	sazeč	42	22.2.94	Pankrác	amnestie
Legner František	19	obchodní pomocník	18	21.2.94	Pankrác	27.3.95
Lešner Jaroslav	18	student	1	vazba	Karlovo n.	
Mayer Jan	18	lakýrnický pomocník	24	21.2.94	Pankrác	15.9.95
Miňovský Jaroslav	19	obchodní příručí	13	2.3.94	Bory	18.1.95

Jméno	Věk	Povolání	Trest měsíců	Nástup	Kde	Propuštěn
Modráček František	22	řezbářský pomocník	22	3.8.95	amnestie,	nenastoupil
Nedvěd František	17	obchodní příručí	13	21.2.94	Bory	4.2.95
Nechvile Gustav	18	dělník	14 dní	vazba	Karlovo n.	
Neuman Stanislav	18	novinář	14	10.4.94	Bory	24.2.95
Novák Josef	16	sazeč	15	22.2.94	Bory	18.3.95
Ott Antonín	20	leštič pokojů	14	21.2.94	Bory	25.2.95
Parma Václav	18	číšník	13	22.2.94	Pankrác	3.2.95
Peroutka Jindřich	18	tiskař	13	3.10.94	Bory	29.7.95
Poici Jan	18	obchodní příručí	14 dní	vazba	Karlovo n.	
Pokorný Eduard	21	obchodní příručí	1	vazba	Karlovo n.	
Pospíšil Josef	16	zlatnický učeň	36	21.2.94	Bory	amnestie
Prkno Josef	20	dělník	16	21.2.94	Bory	7.4.95
Rambousek Karel	27	krejčovský pomocník	3 týdny	vazba	Karlovo n.	
Rašín Alois	25	advokátní koncipient	25	4.6.94	Bory	amnestie
Rudolf Eduard	21	účetní	24	21.2.94	Pankrác	21.1.95

Jméno	Věk	Povolání	Trest měsíců	Nástup	Kde	Propuštěn
Rybák Antonín	21	kloboučnický pomocník	24	21.2.94	Pankrác	15.9.95
Sekyra Jan	23	zámečnický pomocník	14 dní	vazba	Karlovo n.	
Sokol Karel	26	novinář	29	4.6.94	Bory	amnestie
Springer Josef	17	rukavičkářský pomocník	1	vazba	Karlovo n.	
Stačina František	18	malíř pokojů	16	10.4.94	Bory	6.4.95
Stern Isidor	18	obchodní příručí	14 dní	vazba	Karlovo n.	
Sticha Bohumil	22	krejčovský pomocník	60	21.2.94	Pankrác	1896
Svoboda Jan	21	dělník	15	15.10.94	Bory	20.9.95
Synáček František	18	uzenářský příručí	72	21.2.94	Pankrác	amnestie
Šerák Josef	16	obchodní učedník	18	26.7.94	Pankrác	4.9.95
Škaba Josef	23	redaktor	24	2.4.94	Bory	amnestie
Šrekr Ferdinand	24	sazeč	14	8.10.94	Bory	22.8.95
Šulc František	19	dělník	30	21.2.94	Pankrác	1896
Telčer Ladislav	18	typograf	1 měsíc	vazba	Karlovo n.	
Toužil František	27	zlatnický pomocník	1 týden	vazba	Karlovo n.	

Jméno	Věk	Povolání	Trest měsíců	Nástup	Kde	Propuštěn
Trnka Vratislav	28	mechanik	6 týdnů	vazba	Karlovo n.	
Tuček Alois	19	student	14	28.2.94	Bory	20.1.95
Vainer Jan	22	zámečnický pomocník	13	21.2.94	Bory	23.12.94
Vajgert Bořivoj	19	typograf	60	21.2.94	Bory	amnestie
Veselý Josef	18	rukavičkářský pomocník	14	21.2.94	Bory	25.2.95
Veselý A. Pravoslav	20	typograf	7	21.2.94	Bory	19.2.95
Vondruška Josef	18	typograf	1	vazba	Karlovo n.	
Walter Antonín	16	sazečský učedník	1	vazba	Karlovo n.	
Zettl Jaroslav	17	typograf	14 dní	vazba	Karlovo n.	
Ziegloser Jan	18	truhlářský pomocník	96	21.2.94	Pankrác	1898

PŘÍLOHA 2

Vyhlášení stanného práva nad Prahou (SÚA Praha, PM 1891–1900, sign. 8/1/2/1, čj. 131ž/1983)

Vyhlášení.

Na základě zákona ze dne 5. května 1869, říšského zákonníku čís. 66, vidí se mi pro obvod, pro který výjimečná opatření nařízením veškerého ministerstva ze dne 12. září 1893, říšského zákonníku čís. 139, zavedená v platnosti jsou, prozatím naříditi:

1. Shromažďovati se na ulicích a veřejných místech, jakož i choditi ulicemi v zástupech není dovoleno; vybídnutí úředních orgánů k rozejití se budiž tedy ihned uposlechnuto.

2. Dále zapovídá se všeliké demonstrativní nošení odznaků, jakož i nošení a vyvěšování praporů, pokud to nejsou prapory říšské neb zemské.

Proti těm, kdož uznání budou vinnými přestoupením těchto zákazů, použito bude trestních ustanovení § 9. zákona ze dne 5. května 1869.

V Praze, dne 13. září 1893.

C. k. místodržitel:

František hrabě Thun.

PŘÍLOHA 3

Ukázka potvrzení rozsudku proti Omladinářům ze zamítnutí odvolání (SUA Praha, VSZ Praha prez. 1855–1918, sig. IIIa/13/-54 z r.1893).

§ 5. br. 7. a §. 285. br. 1. a použitím §. 55. br. 7. do lázeňského žaláře na dobu dalších sedmi měsíců, zůstávajícího a dovyzraňujícího jedním postem měsíčně, a dle §. 4. žalován podle §. 37. prosince 1866. č. 6. r. 7. a 1868. a použíté právní dělení žalován se prospěch, sislavě služebních v Praze, a právní nevydobylosti do vězení na 118 hodin, a dle §. 189. br. 1. K náhradě nákladů řízení krestního, odsouzen byl, —

ad 4. Josef Dutka

a) zláčením řízení veřejného postojů v §. 65. lit. a), b), c) br. 7. naznačeným, a
b) přičiněním proti veřejnému postojů a řádku v §. 285, 286. a 287. lit. c) br. 2. naznačeným, vinným uznán, a proto dle §. 65. br. 2. s obědem na §. 95. br. 2. s použitím §. 54. br. 2. Krestu lázeňského žaláře na dobu dvanácti měsíců, zůstávajícího jedním postem měsíčně a dle §. 189. br. 1. K náhradě nákladů řízení krestního, odsouzen byl, —

ad 5. František Synáček

a) zláčením veřejného postojů v §. 58. lit. a), b) c) a §. 59. lit. c) br. 7. naznačeným,
b) zláčením veřejného postojů v §. 63. br. 2. naznačeným,
c) zláčením řízení veřejného postojů v §. 65. lit. a), b), c) br. 2. naznačeným,
d) přičiněním proti veřejnému postojů a řádku v §. 285, 286. a 287. lit. c) br. 2. naznačeným, vinným uznán, a proto dle §. 59. lit. c) br. 2. s obědem na §. 95. br. 2. s použitím §. 338. br. 1. Krestu lázeňského žaláře na dobu šesti měsíců, zůstávajícího jedním postem čtrnácti a samovolnou vlemní slavnice, s tvrdým křivkem a dalším postem vždy dne 14. srpna každého postu, a dle §. 189. br. 1. K náhradě nákladů řízení krestního, odsouzen byl, —

ad 6. Alois Čospišil

a) zločinem velezrády v §§. 58. lit. c) a 59. lit. c.)
 b) zločinem proti veřejnému pořádku v §§.
 285., 286. a 287. lit. a.) k. z. a
 c) zločinem v §. 24. zákona ze dne 17. prosince
 1862. čis. 6. ř. z. ai 1863., nepovoleným,
 jiným způsobem, a proto dle §. 59. lit. c.) k. z.
 s občedem na §. 35. k. z. s použitím §. 338. k. ř. dle trestu
 vědného žaláře na dobu tři roky, zbytečného jedním postem
 čtvrtletně, a dle §. 24. zákona ze dne 17. prosince 1862. čis. 6.
 ř. z. ai 1863. a použitím postulo deseti letých na prospěch
 vědomí studijní a práce, s práche nevyčíslytelnosti do
 vězení na 48 hodin, a dle §. 339. k. ř. k náhradě ná-
 kladu řízení trestního, odsouzen byl; —

ad 7. Hugo Hradec

a) zločinem velezrády v §§. 58. a 59. litera
 c) b) zločinem proti veřejnému pořádku v §§.
 285., 286. a 287. lit. c.) k. z., nepovoleným,
 jiným způsobem, a proto dle §. 59. lit. c.) k. z.
 s občedem na §§. 34. a 35. k. z. s použitím §. 338. k. ř.
 dle trestu vědného žaláře na dobu pět let, zbytečného
 jedním postem čtvrtletně, a samostatně v šesti komnatech
 po 24 hodin s tvrdým ložkem. a zbytečným postem výtýdne
 30. dnů trestního, a dle §. 339. k. ř. k náhradě ná-
 kladu řízení trestního, odsouzen byl; —

ad 8. František Hurneš

a) zločinem velezrády v §. 58. lit. a) a §. 59. lit.
 c) k. z.,
 b) zločinem proti veřejnému pořádku v §. 63. k. z.

PŘÍLOHA 4

Ukázka z deníku redaktora mosteckého časopisu Omladina Karla Rosáka, v němž popisuje své zážitky z vazby u zemského soudu v Praze (SÚA Praha, VSZ Praha prez. 1855–1918, sig. IIIa/13/54).

41

Do toho že me nic není. A že již jsem několikrát řekl by s námi, nic neměli, a nechali nás v klidu býti, neboť že dobře vědí že jim se nedáme. Víšce me vadit vypracoval. Odpovědne není udělo jak obyčejně velmi rychle. Děsa mi byl přinesen vgněs 2. H. v. rok. místo třetího soudu. Dne 17. se mi pakozuje vozovka I. instance co poradního soudu kdež jsem byl odsouzen na 2 měsíce s dvěma posty měsíčně dostatečně a takto jsem se pak za podal odvolání co vyše k tomu. Většinu soudu však vozko je na mě odvolání zamítl z důvodu že k tomu jsem měl být co nejméněji vgněs. Pak se odjel děsa jak obyčejně. Vnuce um měl na mě rodně. Nabyl to první neboť nebylo onid ještě me jedna noc by se mi o rodině a domově nezdělo. Luj mi pak případu iako druhý dan jest bych se střešnosti u toho byl.

52.) Dne 14. prosince 1894.

Dnes jsem se neobyčejně brzy probudil neboť mi různé myšlenky svou spůsobeně vedali vše umocnit. Pak jsem vyšel a posvídav, k tomu jsem si hodlal nepřekročit zabrán. Xi což se mi však nechtělo dříve. Ani na procházku jsem nešel, čekali jsme dříve. Pak byl volán Soukup na dvorě však byl v malé chvíli zpět přiveden, z důvodu těch že nice jeho jediné známí na chodbě dosti, které každý sám má vydí. Za nejdelší chvíli byl opět volán, když přišel k tomu záležal je byl co svědek volán k tomu které měl du známý "obruč" Benák. Pak ostatní dan nám udělo bez všich důležitosti. Jen to že jsme měli na procházce, každé "Larogancůvka" kterému nebylo o hod že jsme chodili každý vydí. Pak nechtějí se nás napomínat! Děsa byl jak obyčejně zbraven.

53.) Dne 15. prosince 1894

Dnes jsme jak obyčejně vstali a šli jak o 9 hod. na procházku. Odtud jsem byl volán o kážku volán k žalářnímu. Tento mi předložil

ZUSAMMENFASSUNG

DIE OMLADINA-MITGLIEDER

Alexandra Špiritová

Im Jahre 1999 verflossen 105 Jahre seit dem in der tschechischen Geschichte vereinzelt Gerichtsverfahren mit den Omladina-Mitgliedern. So wurden von der Staatspolizei in der 90. Jahren des vorigen Jahrhunderts die Angehörigen der tschechischen fortschrittlichen Jugend bezeichnet, die der illegalen regierungsfeindlichen Bündelei beschuldigt wurden. Zu diesem Zwecke wurde seitens Polizei durch die Zweckverhöre der festgenommenen Teilnehmer einiger Nationaldemonstrationen die Existenz des illegalen Vereins Omladina (Jugendvolk) ausgeklügelt. Der Verein sollte sich mit der Fertigung und Verbreitung der staatsfeindlichen Flugblätter und mit der Organisation der regierungsfeindlichen Demonstrationen beschäftigen. Für diese Tätigkeit wurde anfangs 1894 über insgesamt 76 Männern Gericht gehalten, von denen der jüngste sechzehn Jahre alt war, der älteste einunddreißig. 68 Personen wurden am 21. Februar 1894 wegen Hochverrats zu insgesamt 96 Jahren Gefängnis verurteilt. Den Nichtigkeitsbeschwerden gegen das Urteil, die die Verurteilten und ihre Familienangehörigen im Mai 1894 eingelegt hatten, gab der Appellationsgericht in Wien nicht statt. Sie wurden nur nach ihrem Benehmen im Gefängnis erst nach der Hälfte der Strafe freigelassen. Die letzten Omladina-Mitglieder wurden in Folge der für sie bestimmten kaiserlichen Amnestie vom 4. November 1895 freigelassen. Das Gerichtsverfahren mit den Omladina-Mitgliedern, amtlich als die Anklage gegen A. Holzbach u. Co. geführt, hatte den Charakter eines politischen repressiven Prozesses. Es ist nicht gelungen, den Angeklagten die Existenz des illegalen Vereins, aber auch eine andere regierungsfeindliche Tätigkeit zu beweisen. Unter die Angeklagten wurden auch die antretenden jungen tschechischen Politiker eingereiht, z. B. Dr. A. Rašín, Fr. Modráček, A. Hajn u. a. In ihrem Falle ging es um den Versuch der Ängstigung, der aber nicht gelungen ist. Ebenso ist der Versuch um die Unterdrückung der tschechischen Nationalbewegung durch das Verhängen des Ausnahmezustandes, das den Prozeß begleitet hat, nicht gelungen.

ZAŘIZOVÁNÍ PRVNÍHO ČESKÉHO PENZIONÁTU PRO DÍVKY V PRAZE 1898

Irena Štěpánová

Společenská úloha ženy v poslední třetině 19. století byla vážnou, všeobecně diskutovanou otázkou. V poměrech rakouské monarchie se v česky smýšlejícím prostředí k tomuto tématu jako ostatně i k jiným záležitostem připojoval akcent na národnost. Ideální česká žena, matka a vychovatelka, měla být nejen přiměřeně vzdělaná a emancipovaná, ale také národnostně probudilá.

Ženské časopisy i denní tisk od 60. let vštěpují každé nově nastupující generaci zřetel na vlastenecké povinnosti žen a dívek¹. Žena má i svým zevnějškem prokazovat, že je skutečnou Češkou. Má se oblékat do českého národního kroje a pečovat o to, aby i její domácnost byla vedena a upravena v tomto duchu².

Možnosti vzdělání pro ženy se s postupem doby rozšiřovaly. Nejlepší podmínky byly v Praze. Významnou úlohu zde sehrál K. Světlou založený Ženský výrobní spolek, který svým frekventantkám nabízel kursy zaměřené na výuku cizích jazyků, výtvarného umění, hudby, ale i praktických předmětů, jako je účetnictví, těsnopis, ošetrovatelství a šití. Dobrou úroveň měla Vyšší dívčí škola, Městská dívčí pokračovací škola a Ústav pro vzdělávání učitelek, rodinnou školou byla Domácnost, exkluzivním ústavem bylo od r. 1890 dívčí gymnázium Minerva. Mimopražské uchazečky bydlely většinou v soukromí a ty, které jejich rodina nemohla tímto způsobem zabezpečit, měly od r. 1893 možnost ubytování ve velmi jednoduchých podmínkách útulny Záštitá, založené M. Červinkovou-Riegrovou.

V této nabídce, relativně široké, chyběla ovšem instituce typu penzionátu³ pro dívky z dobře situovaných mimopražských rodin. Nedostatek takového zařízení byl možná palčivěji pocíťován v pražské české společnosti než v těch kruzích, z kterých se měla vytvořit klientela budoucího ústavu. Je pravděpodobné, že jedním z impulsů vzniku českého penzionátu byla snaha vyrovnat se moravským poměrům. Brněnská Vesna měla český penzionát a druhý nabízela Olomouc ve svém Poettingeu. Zároveň je fakt, že instituce tohoto typu vznikají až teprve poté, co je vybudována poměrně široká základna umožňující dosáhnout vzdělání dívkám a ženám ze středních i dělnických a chudších zemědělských vrstev, dokladem značné demokratičnosti české společnosti.

První český penzionát pro dívky v Praze byl otevřen v r. 1898. Iniciativa k jeho založení vyšla z kroužku předních českých dam, které se angažovaly při

nejrůznějších kulturních a společenských příležitostech. Některé z nich měly osobní vazby na významné správní a finanční instituce, což bylo v tomto případě obzvláště důležité. Předsedkyní zařizujícího výboru, který se scházel od začátku března, se stala Anna Podlipná, manželka pražského primátora, místopředsedkyní Anna Srbová-Lužická, jednatelkou Renata Tyršová a pokladní Leopoldina Ortová, jejíž manžel byl ředitelem Svatováclavské záložny. Ve výboru působila Růžena Jelínková-Doubková, Josefa Náprstková, Marie Čelakovská, Marie Gregorová, Anna Lauermannová a některé další.

Od prvních schůzek bylo zřejmé, že ústav bude sloužit nikoli jako vzdělávací, ale pouze ubytovací a výchovné zařízení, což bylo vzhledem k nabídce pražských učilišť přirozené. Druhým předpokladem bylo, že penzionát bude určen pro dívky pocházející z dobře finančně situovaných rodin. Uvažovaná kapacita byla 30–40 chovanek. V čele ústavu bude stát ředitelka odpovědná výboru, budou zde dvě české a jedna francouzská vychovatelka, hospodyně a pomocný personál.

Jakmile byla žádost schválena pražským magistrátem a získána dotace od České spořitelny⁴, soustředila se práce výboru na získání vhodného objektu, který by vyhovoval náročným požadavkům. Podařilo se za přijatelných podmínek pronajmout dům v Žitné ulici, který zakoupil pro účely penzionátu Josef Ort⁵. Od dubna se potom rozeběhla práce zaměřená jednak na získání kvalitního personálu a propagaci penzionátu, jednak na jeho zařizování. Bylo rozhodnuto, že ústav zahájí svou činnost 15. září, tedy s novým školním rokem.

Počátkem května vyšly informativní zprávy ve všech předních denících, v zábavných i ženských časopisech, v regionálním tisku i v tisku krajanském⁶. Zároveň byly uveřejněny inzeráty na místa ředitelky a vychovatelek. Požadavky, které si výbor kladl, vypovídají samy o sobě o základním duchovním nalaďení. Žena, která se bude o toto místo ucházet, musí být „rodem i smýšlením Češka, náboženství křesťanského, z bezúhonné rodiny, mravně zachovalá, vdova neb svobodná, 30–40 let stará, všeobecného vzdělání, jemného ušlechtilého chování, mocna francouzské konverzace, hudebně vzdělaná, s vychovatelskými zkušenostmi, obeznaná ve vedení domácnosti“⁷.

Program budoucího penzionátu vypracovaný Annou Srbovou-Lužickou byl distribuován i ve formě letáčků, zasílaných vybraným rodinám. V textu se mimo jiné píše: „Máme za to, že význam vzdělaných a vlastenecky uvědomělých paní a dívek v organizaci národní plně uznáváte, dovolujeme si Vás proto prositi, abyste ráčili v kruhu svých přátel penzionát náš, který jsme v každém ohledu tak zařídily, aby mohl s elegantními ústavu cizinskými soutěžit, laskavě doporučovali. Budete tím pomáhati k vymanění českých dušiček dívčích z neblahého ovzduší ústavů cizáckých, jimž dosud tolik dcer ze zámožných kruhů našeho

měšťanstva a inteligence bývá svěřováno...“⁸. Domácí řád určoval denní režim a pravidla chování pro dívky, vychovatelky, ředitelku i ostatní zaměstnance. Dívky, přestože měly hodiny němčiny, měly zakázáno hovořit tímto jazykem na veřejnosti. Velký důraz byl kladen na výuku francouzštiny, ale existovala možnost vzdělávat se i v jiných jazycích. Při jídle se po české modlitbě konverzovalo francouzsky a bylo dbáno, aby dívky dodržovaly pravidla společenského chování. Dívky také byly poučovány, jak předkládat jídla a obsluhovat při stole. Do penzionátu docházel taneční mistr a pořádaly se pravidelné literární dýchánky, o jejichž program se staraly samy chovanky. Knihovna byla sestavena pod pečlivým dozorem dámského výboru. Do divadla směly pouze starší dívky na vybrané kusy se svolením kuratoria a samozřejmě v doprovodu vychovatelky. Zcela striktní byl zákaz vycházet z domu bez doprovodu. I cestu do školy a ze školy bylo nutno vykonávat společně s vychovatelkou. Děvčata nesměla mít u sebe větší peněžní částky. Kapesné 1–2 zl. měsíčně bylo určeno převážně na almužny, jisté cenzuře podléhala korespondence atd.

Je přirozeně diskutabilní, zda podobné ovzduší bylo pro rozvoj mladých dívek nejvhodnější. Základní pravidla přísné klauzury byla společná všem podobným zařízením. Jsou produktem své doby. To, co zde bylo nebo chtělo být navíc, byla orientace na české národní zájmy. Tato myšlenka měla prolínat celým ústavem a měla se výrazně promítnout i do jeho vnější podoby, tedy do materiálního vybavení.

Zařízení domu považovaly členky výboru za stejně důležité jako jeho duchovní atmosféru. Zároveň zde byla možnost poskytnout zakázky českým firmám, neboť interiéry měly být nejen elegantní, aby se vyrovnaly „cizáckým“ penzionátům, ale zároveň měly být vizitkou české produkce. Vybavování domu probíhalo shodou okolností v době, kdy kulminuje svérázově laděný tzv. „český národní styl“, vydatně posílený vlivem Zemské jubilejní a Národopisné výstavy a střetá se s postupně sílící „kosmopolitní“ secesí. Nebylo sporu o tom, na kterou stranu se výbor přikloní.

Stačilo několik oznámení v tisku a několik žádostí o prospekty a podmínky případných zakázek, aby se čeští obchodníci a výrobci sami začali ucházet o možnost stát se dodavateli zařízení. Vznikala tu ve zvětšeném měřítku kompletní vzorová domácnost, která byla sice určena pro výuku a výchovu, ale přesto byla svým způsobem na přechodnou dobu dívkám i personálu domovem. Zakladatelky věnovaly vybavování domu mnoho času a úsilí. Hlavní slovo tu měla Renata Tyršová spolu s pokladní výboru Leopoldinou Ortovou. Otázka zařízení domu se pravidelně projednávala na výborových schůzích, takže je možné sledovat, jak se postupně neurčité představy a nápady přeměňovaly do konkrétní podoby⁹. Dům se zařizoval jako komplet, který měl suplovat v jistém směru

„rodinný“ život. Musel tedy mít jak svou „provozní“ část, studovnu, ložnice dívek a pokoje vychovatelek, tak i část reprezentativní, salon a jídelnu a samozřejmě i technické zázemí, umývárny, koupelnu, kuchyň a ubytování pro pomocný personál.

Salon a dvě jídelny, velká a malá, se staly téměř esencí českého stylu v jeho kultivované podobě. Renata Tyršová požádala o konzultaci arch. Jana Koulu, člověka, který ideálně spojoval svou profesi s letitým zájmem o lidovou kulturu. Záhy se ukázalo, že nábytek do reprezentačních místností penzionátu už vlastně existuje. 15. června 1898 byla na pražském Výstavišti (kde ještě stála výstavní dědina z Národopisné výstavy i Česká chalupa z výstavy Jubilejní) otevřena Výstava architektů a inženýrů. Široce pojatá expozice měla i své oddělení „interieurů“. Právě tady na nábytkových kompletech byla patrnější než v jiných oblastech konfrontace národního a secesního stylu. Jan Koula byl autorem dvou garnitur, salonu a jídelny. Byl soudobým tiskem považován za předního představitele českého národního stylu. Jeho protiváhu, sloh nazývaný „anglický“ prezentoval arch. Edv. Kadraba¹⁰.

Koulův černě mořený salon s intarzií ze slonové kosti, inspirovaný českou renesancí, a jídelna odvozená od lidových vzorů, zhotovená z dubu a vykládaná „národními ornamenty“ ze vzácných barevných dřev¹¹ byly zakoupeny pro penzionát a Koula sám se podílel na dovybavení těchto místností¹².

Nábytek byl nejdůležitějším prvkem zařízení, udával celkový ráz a výbor neváhal za obě garnitury zaplatit značný obnos¹³. Stejně důležité se jevílo vybavení kuchyně. Bylo předem rozhodnuto, že jídlo se bude vařit ve vlastní režii. Při plném obsazení bylo nutné počítat s plnou penzí pro zhruba 50 osob. Kuchyňský nábytek a zařízení měly využívat všech dostupných dobových vymožeností, protože i zde, i když nešlo o rodinnou školu typu Domácnosti, kde by se chovanky učily vařit, měla být předvedena ukázková kuchyně. Firma J. Hrubý a M. Vyhnálek ze Smíchova nabídla penzionátu „vzorný a praktický nábytek kuchyňský ze smrkového dřeva, pevný nátěr světlé barvy lakovaný, zdobený českými ornamenty“ a dodala náčrtky, přesný popis a rozpočet¹⁴. Do kuchyně byly objednány i „stroje“ (bohužel bez bližší specifikace) a lednička.

V domě byl zaveden plyn, který se používal na svícení v hlavních místnostech a částečně i k vaření a vytápění. V jídelnách a v salonu a studovně byly plynové lustry, v ložnicích se svítilo mimo to i petrolejovými lampami. Nábytek do ložnic, studovny a pokojů vychovatelek byl zakoupen z běžné sériové výroby. Tady dominovalo hledisko účelnosti, praktičnosti a pochopitelně také ceny. Ložnice byly vybaveny bílým nábytkem (kovové postele, skříňky na prádlo, věšáky na šaty, židle). V pokoji každé vychovatelky byla postel podobného typu¹⁵, skříň, stůl, židle, „židle pro pohodlí“ a mycí stolek. Zcela účelově a podle sou-

dobých zásad hygieny byla zařízena i umývárna (dvojité mycí stolky s konvicí, umyvadlem, věšákem na ručníky a plentou).

Vedle základního nábytku bylo třeba dům vybavit „mnohonásobnými těmi drobnostmi, jichž v domácnosti je třeba“¹⁶. I tady probíhalo zařizování po dvou liniích, reprezentativní a praktické. Aby byl ústav skutečně pohodlně a elegantně zařízen, požádaly dámy z kuratoria o dovolu prohlédnout si právě dokončenou Strakovu akademii. Zdá se, že tu našly inspiraci především pro dokončení úpravy společenských místností penzionátu. Bylo třeba objednat koberce, záclony, obrazy, dekorativní nádoby, svícny a lustry atd. Zároveň se rozběhla korespondence ohledně stolního prádla, utěrek, ručníků, povlaků. Muselo se zajistit kuchyňské a stolní nádobí, přístroje¹⁷, samovar¹⁸ a podobně.

Nejvíce nabídek se sešlo k textilu. Výbor tu neměl jednoduchou úlohu, protože si navzájem konkurovaly české závody. Některé doporučovaly i zboží zdobené národními ornamenty ve tkaných vzorech a strojových výšivkách¹⁹. Podobně proti sobě stály i podniky nabízející koberce²⁰.

Za velmi důležitý byl považován výběr uměleckých předmětů, především obrazů a plastik. Už v prvních pracovních náčrtech se v zařízení reprezentativních prostor objevují obrazy, busty, „nějaká výzdobně užitná dílka“, zrcadla, dekorační nádoby, socha do výklenku, ikona, květinová dekorace, záclony atd. Vše je psáno zřejmě v průběhu porad rukopisem R. Tyršové a blíže neurčeno. Postupem doby a snad i po konzultacích s J. Koulou se výběr upřesňuje. Do velké jídelny přijde Leonardova Poslední večeře a „nějaké panorama od Muchy“, do salonu „některá reprodukce obrazů českých malířů, Čermáka, Brožíka, Hynaise, Aleše obsahu vlasteneckého, Poselství královské se znaky Zemí koruny české, Komenského mravoučné desatero a některá vhodná soška pěkně vypracovaná s českým syžetem“. Malou jídelnu zdobilo podobně jako na výstavišti fajánsové nádobí a vyšívané textilie. Celek zařízení doplnily dva klavíry (velká jídelna a studovna), hodiny, svícny, kalendáře a umělecké sklo. Příruční knihovna se vybavovala převážně z darů členek výboru, ale předem bylo stanoveno, že musí obsahovat zeměpisné mapy, slovníky německo- a francouzsko-české, naučný slovník, dějiny české literatury, dějiny české, dějiny literatury všeobecné, kulturní dějiny, nějaké antologie, něco z přírodních věd, adresář, Světozor, Zlatou Prahu a další časopisy.

Čistota stylu byla tedy striktně dodržována v salonu a malé jídelně. Do zařízení velké jídelny, která byla využívána i jako taneční sál, volněji pronikla jak klasická, tak zcela moderní „kosmopolitní“ umělecká díla.

Podobně nediferencovaný, spíše na náboženskou výchovu zaměřený byl výběr výzdoby ložnic, studovny a dokonce i soukromých pokojů vychovatelek²¹.

Vnitřní uspořádání a vybavení penzionátu vyjadřovalo tedy do značné míry jeho myšlenkovou náplň. Jeho zakladatelky musely odrážet kritiku ve dvojnásobném směru. Plná penze 50 zl. měsíčně omezovala okruh možných zájemců. Zařízení bylo částí veřejnosti považováno za příliš nákladně vybavené.

Obě výtky členky výboru očekávaly. R. Tyršová se ve stati v Národních listech dva měsíce před otevřením ústavu²² pokusila vysvětlit, že půjde o instituci určenou pro úzkou společenskou vrstvu, která právě takovéto zařízení postrádá. Odráží námitky z kastovníctví, protože penzionát přispěje k rozvoji českého života a pomůže vychovat skupinu vzdělaných žen vyšší třídy. „Ani chvíli nebyly jsme na vahách, jaký ráz dáme svému ústavu. Ani před výtkou nelidovosti jsme se nezarazily, když jsme své požadavky postavily dost vysoko...“ Druhá námitka, týkající se zbytečného luxusu, byla zpochybněna později²³.

Ukázalo se, že existuje společenská poptávka po podobné instituci. Penzionát zahajoval svůj první rok 1898-99 s plným stavem třiatřiceti chovanek. Dvě třetiny dívek docházelo externě na celý denní program bez snídaně²⁴. Děvčata ve věku od deseti do dvaceti let pocházela většinou z Čech, čtyři frekventantky byly z Moravy a dvě byly dcery českých rodičů žijících v cizině (otcové byli sládky v Porchově v Rusku a v bulharské Sofii). Nejčastějším povoláním otců byl ředitel cukrovaru (5x), statkář (4x), majitel realit, majitel válcového mlýna, notář, obchodník, inspektor, majitel továrny, lékař, majitel hotelu, majitel tkalcovny, gymnaziální profesor, stavitel²⁵. Jediná chovanka byla evangelického augsburského vyznání, ostatní římské katoličky. Většina dívek navštěvovala Vyšší dívčí školu, některé mladší její přípravku, jedna žákyně studovala konzervatoř a jedna se vzdělávala v malbě v soukromém ateliéru. Mimo cizojazyčné konverzace a tanečních hodin zabezpečoval penzionát výuku hry na klavír a pro zájemkyně kurzy malby, vyšívání, případně i praxi v ústavní kuchyni. Konaly se přednášky z literatury, dějin umění a hudby, dívky společně navštěvovaly výstavy a muzea, zúčastňovaly se vzdělávacích vycházek a výletů, účinkovaly na domácích dýchánkách, cvičily v Tělocvičném spolku paní a dívek pražských.

Výroční zpráva po prvním roce fungování ústavu je velmi optimistická. Slibuje rozšíření míst frekventantek na čtyřicet (počítá s návratem dvou třetin původních chovanek) a konstatuje, že ústavní budovu se podařilo zařídit tak, že „při volbě tvaru nábytku a jeho výzdoby řídily jsme se, pokud to prostředky a okolnosti dovolovaly, ohledem na národní rázovitost, abychom chovanky naše zvykly v rázu tom zálibu nalézati a vkus si tříbiti na výrobcích domácí tvorby a českého ducha,“ a zároveň se učinil významný krok ke vzdělání dcer těch vrstev společnosti, „při nichž vahou svého postavení neb národohospodářským významem svého jmění každý jedinec své povinnosti národní platně vykonávající má svůj význam“²⁶.

Praxe tak idylická zřejmě nebyla. Ústav s tuhou kázní pro chovanky i vychovatelky dost často měnil personál²⁷ a v průběhu několika málo let se připojily zásadní problémy svázané s pronajatým domem, který nejdříve odkoupila Svatováclavská záložna a posléze přešel do vlastnictví pražského magistrátu. Penzionát měl nájemní smlouvu do podzimu r. 1903. V r. 1904 přechází dům na nového majitele a penzionát se stěhuje do blízké Krakovské ulice č. 58. Na novém místě ještě krátkou dobu působí, ale pak je nahrazen jinými institucemi podobného charakteru²⁸.

První český penzionát pro dívky v Praze byl od samého počátku budován jako instituce pro malý počet společensky přesně vymezených chovanek. Protože jeho existence byla krátká, je obtížné dohadovat se o tom, zda splnil naděje svých zakladatelek. Jeho společenská role byla v dobovém kontextu spíš okrajová, přesto byl jistým fenoménem hodným pozornosti. Dobře zachovaná dokumentace, zde využitá jen z menší části, je malou sondou do dobové atmosféry a může přinést zajímavá doplňující fakta k dějinám pedagogiky, sociologie, kulturní historie, dějin umění, etnologie i ženské emancipace.

POZNÁMKY

- ¹ Zde může být zmíněna například výzva „Češkám!“ K. Světlé, Jenny kněžny Taxisové, B. Macháčkové, B. Křížkové, F. Zapové, J. Pechové a několika dalších, agitující k založení Náprstkova českého průmyslového muzea, *Národní listy* 28. ledna 1863, nebo iniciativa Zlatá kniha dívek českoslovanských, vzniklá téhož roku k cyrilometodějskému miléniu.
- ² Snahy po zavedení národního kroje lze sledovat v málo přerušované linii od r. 1848, v 60. letech dominuje těmto tendencím časopis *Lada*, od 80. let se vedle Prahy stává dalším významným centrem Olomouc a zde vydávaná *Domácí hospodyně* s přílohou *Náš kraj*. Množí se i návody na vybavení české domácnosti i celého domu v českém stylu, uveřejňované například v *Kalendáři paní a dívek českých*. 90. léta s euforií kolem Zemské jubilejní a Národopisné výstavy tyto tendence dále posilují.
- ³ V 90. letech minulého století bylo v Praze sedm německých nebo německo-francouzských penzionátů. Byl to např. roku 1855 založený penzionát J. Kirschbaumové, vedený později M. Plačkovou na Václavském náměstí, penzionát M. Wagnerové roz. Lwowské na Valdštejnském náměstí (založ. 1852), ústav V. Winterové na Staroměstském náměstí, francouzský penzionát v Celetné ulici vedený S. Kellnerovou atd.
- ⁴ Základní archivní materiály týkající se penzionátu jsou uloženy v archivu Náprstkova muzea, dále jen ANápM., fond VN/XVIII. – Žádost zařizujícího komitě z 23.3.1898 adresovaná Městské spořitelně (dotace 15 tisíc zl.). Spořitelna ji schválila 30.3.1898 pod čj. 3508. Přípis Městské rady král. hl. města Prahy z 27.4. vyjadřuje „ochotu k uskutečnění myšlenky té přispěti a ctěnému kruhu dam při provádění její své morální podpory a ochrany neodepřiti.“ Josef Hlávka věnoval ústavu 500 zl. ANápM. XVIII/3. Srovnej též Brabencová, Jana: Renata Tyršová a české dívčí odborné školství. *Documenta Pragensia* 11, 1994, s. 200–208.

- ⁵ Dvoupatrový dům č. 25 v Žitné ulici byl zakoupen za 85000 zl. Nájemníci v přízemí zatím zůstali, horní dvě podlaží byla do srpna uvolněna a pronajata penzionátu za 4 500 zl. K domu patřila zahrada, která byla penzionátem rovněž využívána. Dům měl výhodnou polohu. Bylo odtud blízko do Vodičkovy ulice, do Vyšší dívčí školy, kterou navštěvovala většina frekventantek i do Resslovy ulice, kde byla Vyšší obchodní a průmyslová škola Ženského výrobního spolku.
- ⁶ Zprávy byly poslány do 60 časopisů.
- ⁷ Inzerát Národních listů z 8.5.1898. Po uskutečnění výběrovém řízení se ředitelkou penzionátu stala Julie Emingerová, první vychovatelkou Otilie Palečková, druhou Marie Štiková, francouzská vychovatelka Mlle. Gonnin pocházela z Paříže. První hospodyně se stala Justina Rambouská. ANápM. XVIII/2.
- ⁸ V Programu se mj. uvádí, že ústav je určen chovankám české nebo jiné slovanské národnosti, náboženství křesťanského. Budou „vychovávány v duchu ryze národním, aby jednou ve svém povolání důstojně reprezentovaly československé ženy jak v rodinném, tak i v národním a společenském životě. Výchovou, poučením a příklady chceme vésti chovanky své k pravé zbožnosti, k ideální ženskosti, ke ctnostem, které dívky kráší a ženy obšťastňují, k pracovitosti... chceme v nich probouzeti lásku a úctu k povinnosti rodinné, národní i společenské, k české literatuře, vědě a umění, k trpícímu a strádajícímu lidstvu i k blahodárné prospěšné práci národní...“ ANápM XVIII/2.
- ⁹ Např. první náčrt zařízení studovny: 40 skříněk na učení, stolky k učení, židle z ohýbaného dřeva k nim, knihovna (či malé dvě?) – vše od firmy Navrátil. Co na zemi pod stoly? Houně? Rámce na 2–3 obrazy, lustr... ANápM XVIII/1.
- ¹⁰ Národní listy 28.6. a 4.8. Koula byl zároveň spoluautorem výstavní hospody „U Nesmysla“, parodující secesní sloh.
- ¹¹ Nábytek salonu byl vyroben v pražské truhlářské dílně V. Mlcha, jídelna byla dílem umělecké truhlářské dílny při Průmyslovém muzeu v Chrudimi. Výstava architektury a inženýrství 1898. Katalog a průvodce, Praha 1898 s. 53–54. Salon je uveden pod č. 29, jídelna pod č. 30.
- ¹² Do salonu přišla na Koulův návrh tapeta barvy starého zlata, která dobře ladila se zeleným čalouněním nábytku. Na dva sloupovité podstavce byly umístěny busty B. Smetany a S. Čecha atd. Druhý nábytkový komplet přišel do tzv. malé jídelny. Velká jídelna, která zároveň sloužila jako taneční sál, byla vybavena sklápěcími stoly speciální konstrukce rovněž podle Koulova návrhu.
- ¹³ Souprava do salonu stála 12 000 zl.
- ¹⁴ Celková suma za kuchyňský soubor činila 313 zl. 40 kr. V soupise je obsaženo na 20 položek, od kredence a stolu přes skříň na mytí nádobí, police, spižírnu, stolice a stoličky, bednu na uhlí, k válu na těsto, věšákům na utěrky a prkénkům na krájení. ANápM XVIII/1.
- ¹⁵ Veškeré postele a linolea do provozních prostor dodala firma Gottwald.
- ¹⁶ R. Tyršová, První český penzionát pro dívky v Praze. Jeho založení a první rok činnosti. Praha 1899, s. 6.
- ¹⁷ Velký stolní porcelánový servis pro 50 osob dodala firma Neff. Příbory a další doplňky nabídl pražský zástupce vídeňské c.k. Dvorní a výsadní továrny na kovové zboží J. L. Herman: „...dovoluje si učiniti uctívou nabídku...jak příborů, kávových a čajových koněvek, košíčků na pečivo, mís na pečeně, svícnu a pod., vše v čínském stříbře, tj. bílém alpakovém kovu silně v jakosti zaručené stříbřeno. Vzhledem k mé uctivé nabídce dovoluji se odvolati na mé dodávky pro slavnou Akademii p. hr. Straky, dále kadetní školy

- v Praze, Národního domu na Král. Vinohradech atd., což samo svědčí o důkladnosti mých výrobků...“ ANápM XVIII/1.
- ¹⁸ Dívky se učily při pravidelných dýcháncích servírovat čaj.
- ¹⁹ VN 18/1/1. Alois Bolom ze Senovážného náměstí doporučuje svou „výstroj stolní, ložní i kuchyňskou, vše výhradně české výrobky za nejlevnější cenu.“ Firma Klazar a synové z Kruhu v Čechách posílá obsáhlý ceník, Vondrova tkalcovna v Červeném Kostelci nabízí své „zboží výtečné jakosti, obzvláště damašky s národním ornamentem v cenách nejlevnějších“. Bratři Tšídové, majitelé První české továrny na vyšívání v Nové Kdyni prezentují své zboží, které má „báječnou láci a trvanlivost, je to vyšívání všeho druhu, bílé i barevné, zvl. pak vyšívání národní, přesně podle vzorů československých zhotovené.“ ANápM XVIII/1.
- ²⁰ Hlavními konkurenty byly firmy Čenych a synové z Josefova a Adolf Novotný z Týniště nad Orlicí. Tato druhá firma byla vybrána především proto, že poskytla větší slevu. Zakázka obnášela 18 kusů velkých koberců a 40 předložek k postelím. Majitel svou kolekci charakterizuje jako „výběr pěkný, který i mému českému závodní dělá čest a jeho dobrou pověst mezi chovankami ústavu, budoucími to českými ženami, šíří.“ ANápM XVIII/1.
- ²¹ „Do ložnic chovanek a tří pokojů slečen jednak kříže, jednak obrazy P. Marie aj. Snad 4 kříže, pak Sixtinská Madona, fotografie neb světlotisk. Některá gotická neb ranně renesanční Madona, P. Marie Hostýnská, Schweigerem reprodukováná, Ukřížovaný Maxův, Myslbekův sádrový krucifix...“ ANápM XVIII/1 (rukopis R. Tyršové).
- ²² Národní listy 27. 7. 1898, R. Tyršová, Slovo o českém penzionátu.
- ²³ „Mnoho se mluvilo o přepychu a nadměrné nákladnosti celého zařízení, ale pravdě budiž dáno svědectví, že tu není ani stopy plýtvání nebo okázalosti, nýbrž dívky se tu každým pohledem i hnutím musí učití poznání, že s elegancí nejlépe se shoduje jednoduchost a s distinkcí skromnost. Ovšem je tu každý kousek úpravy nový a vkusný, moderní a důkladný, vše jest vybraně pěkné a účelné...“ Ženské listy 1898, č. 12, s. 243.
- ²⁴ Byly to převážně dcery pražských měšťanských rodin (i malá Jaromíra Podlipná) a platily 30 zl.
- ²⁵ ANápM XVIII/3.
- ²⁶ R. Tyršová, První český penzionát..., s. 4 a 9.
- ²⁷ Vychovatelka O. Palečková odešla hned po ukončení prvního školního roku. Byla vystřídána L. Hudcovou, která v penzionátu působila dva roky do června 1902. Také první francouzská vychovatelka, Mlle. Gonnin, dala výpověď hned na konci školního roku. Na její místo nastoupila Mlle. Laforge. Hospodyně J. Rambouská odešla po dvou letech. V září 1900 nastupuje na její místo A. Bindarová. První ředitelka Julie Emingerová opustila ústav také za dva roky. Vystřídala ji M. Štiková, která tu působila původně jako vychovatelka. Přes velký zájem relativně vzdělaných a schopných samostatných žen (v původním konkursu se sešlo několik desítek žádostí), nebylo asi jednoduché v penzionátu žít a pracovat. ANápM XVIII/2.
- ²⁸ Např. Československý penzionát na Karlově náměstí.

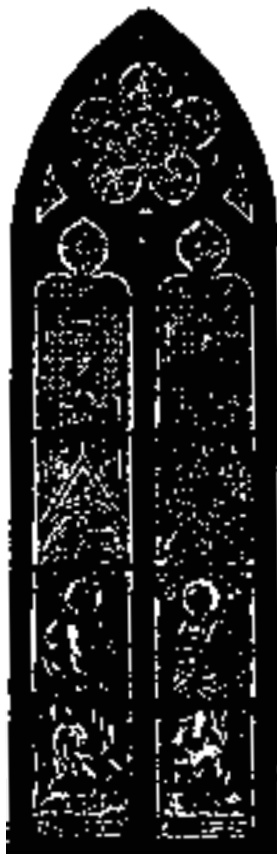
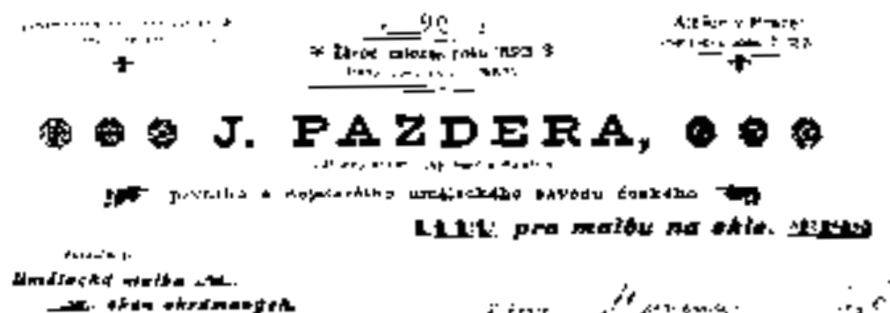
PŘÍLOHA 1

Návrhy iniciál Českého penzionátu vypracované industriální učitelkou M. Walterovou z Městské průmyslové pokračovací školy pro dívky.

PŘÍLOHA 2

Dopisní papír firmy J. Pazdery s objednávkou nádobí pro penzionát.

Uctívám paní
paní Štefka Cháposthovou
1 kusy jítek Komenského, pramen a 75 k
1 kábel
1 kus na stěnu 20
1 kus na stěnu 20
.....
Děkujeme vám
.....

PŘÍLOHA 3

Záhlaví letáku továrny na vyšívání v Nové Kdýni.

BRATŘÍ
TŠÍDOVÉ

PRVNÍ ČESKÁ
továrna na vyšívání
V NOVÉ KDÝNI.

Vyznamenána na výstavách:—

Na Jubilejní Průmyslové výstavě v Plzeňské 1896
výstavní — v Jubil. Průmyslové — v Rozstav-
kách výstavní — v Internac. výstavní — v Berl.
výstavní — v Kdýni výstavní — v Nov. Brně
výstavní — v Domažlicích výstavní — na Svět. vý-
stavní — v Paříži 1904 výstavní.

Vzorky
na požádání
franko.

PŘÍLOHA 4

Leták firmy na lněné a bavlněné zboží v Červeném Kostelci (ubrus s motivem Národopisné výstavy).

tkalcovna na lněné a bavlněné zboží všeho druhu,
bílé a barevné grádle,
ručníky a ubrusy v rozličných barvách
(dle přání i s jícenem).
Rozličné zboží různých druhů. ✦ Vzorky na požádání zdarma.

No. 14 1/11

No. 14 1/11

Zákonem chráněný vzor ubrusu!

MILICA ČADUC TROJKA

na Českou Národopisnou výstavu v Praze 1895

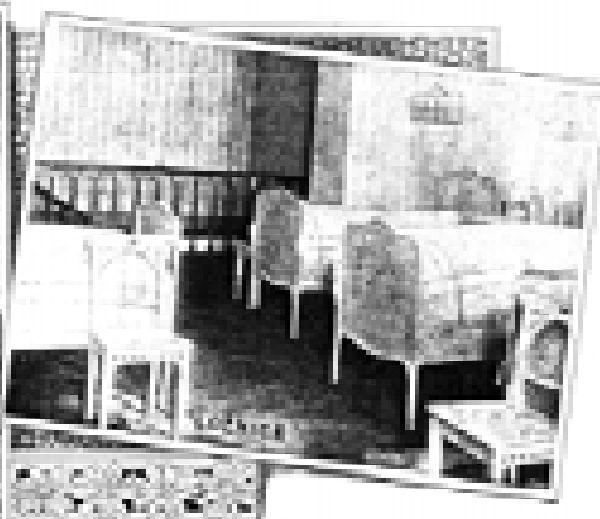
Zákonem chráněný vzor ubrusu!

PŘÍLOHA 5

Pohlednice s ukázkou interiéru penzionátu

První český penzionát pro dívky v Praze. —

První český penzionát pro dívky v Praze.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ERRICHTUNG DES ERSTEN TSCHECHISCHEN PENSIONATS FÜR MÄDCHEN IN PRAG 1898

Irena Štěpánová

Am 15. September 1898 wurde das erste tschechische Pensionat für Mädchen in Prag geöffnet. Es war die erste derartige Institution in Böhmen, die auf tschechisch geleitet wurde (in Mähren entstanden kurz davor zwei tschechische Pensionate). Der Anstalt entsteht relativ spät, erst danach, was die genug breite Netz vom Grund- und Oberschulwesen, teilweise auch die Mittelschulen (Gymnasium Minerva), die Anstalten für Bildung der Lehrerinnen und die allgemeinen und praktischen Kurse bei Ženský výrobní spolek český (Tschechischer Frauenherstellungsverein) errichtet wurden. Die spätere Entstehung der exklusiven, sehr kostspieligen und für enge Gesellschaftsschicht der Töchter der wohlhabenden tschechischen Eltern aus dem Lande bestimmten Einrichtung beweist die ziemlich große Demokratie der tschechischen Gesellschaft. Die reiche Archivdokumentation ermöglicht den Prozeß der Pensionatentstehung zu rekonstruieren, wie nach der Ideenseite (der Akzent auf das Tschechentum war der einzige, von der allgemeinen pädagogischen Konzeption verschiedene Punkt), so nach der Personalseite und auch nach der materiellen Ausstattung, die trotz der allmählich antretenden Sezession vorwiegend im aus dem Volksmilieu abgeleiteten „tschechischen Nationalstil“ getragen wurde.

MLADOČEŠI A KONEC PRINCIPU VŠENÁRODNÍ STRANY – VOLBY DO ŘÍŠSKÉ RADY 1900–1901. *

Luboš Velek

Když v září roku 1876 František Ladislav Rieger komentoval spory mezi jednotlivými frakcemi Národní strany (staročechů), žádal svého přítele a spolupracovníka z nejbližších Antonína O. Zeithammra, aby „...této polemice hledal učiniti konec, jelikož z ní mají potěšení jen naši úhlavní nepřátelé a způsobuje se tím nové drobení ve velké straně národní.“¹ Stěží by si tehdy „vůdce národa“ Rieger dovedl představit, že za čtvrt století bude po jeho „velké straně národní“ dávno veta a v nadcházejících letech vezme za své i princip tzv. všennárodnosti, na němž byla Riegrova staročeská strana vystavěna. Z Riegrova listu Zeithammrovi není zcela jasné, kdo se skrýval pod oním pojmem „úhlavní nepřátelé“. Rieger měl tehdy nejspíše na mysli německé liberály, kteří ještě pevně třímali otěže centralistické vlády. Také jimi mohl ovšem myslet rebelantskou frakci nespokojenců ve vlastní straně, jimž se již od poloviny 60. let začalo říkat mladočeši. Tito rebelanti se v r. 1874 od své mateřské strany oddělili a ustavili vlastní Národní stranu svobodomyšlnou (mladočeskou).

České všennárodní strany 19. století si v první řadě kladly za cíl prostřednictvím zastupování co nejširší části malého a nerovnoprávného národa, tedy koncentrací všech „národních sil“, dosáhnout rychlého splnění svého státoprávního resp. národního programu. V habsburské monarchii se politická uskupení a strany organizovaly od samých počátků na nacionálním základě. Až na specifickou a nedokonalou výjimku v podobě rakouské sociální demokracie nedošlo nikdy k utvoření nadnárodní politické strany založené na jakémkoli světonázorovém či stavovském základě. Idea nacionalismu hladce vítězila nejen nad liberalismem, konzervatismem, socialismem obou směrů (nacionálním a internacionálním), ale i kosmopolitním katolicismem všeho zabarvení (sociálním a konzervativním) a stavovským agrarismem. V říši obývané národnostně nespokojenými a nerovnoprávnými národy si každý z nich vytvářel své strany jednotlivých ideologických proudů, přičemž světonázorové odnože jednotlivých národů spolu nejen nespolupracovaly, ale raději se spojovaly s ideovými odpůrci, s nimiž měly společný jazyk. Překážkou dorozumění v habsburské monarchii tedy nebyla světonázorová ideologie (liberalismus – konservatismus – socialismus), nýbrž nacionalismus podporovaný nevyřešenými národnostními otázkami. Dostatečným pojátkem nebyla mnohdy ani kmenová sounáležitost. Příkladem může být např. v různých obdobích se objevující pevná parlamentní

koalice převážně konzervativně a autonomisticky orientovaných Poláků s liberálně orientovanými německými centralisty. Toto slovansko-germánské společenství z části zdánlivě vylučuje, co bylo o nadnárodní spolupráci v habsburské monarchii řečeno výše, na vysvětlenou jen uvedme, že nebylo založeno na nějakém ideovém souznění, ale že to bylo společenství jen pro daný čas a založené ryze za účelem získávání výhod (i národních) pro obě strany. Jedinou ideovou konstantou této parlamentní spolupráce bylo přihlášení se obou stran k rakušanství. Dodejme ještě, že Poláci a Němci, na rozdíl od ostatních národů, mezi sebou nevedli žádné vážnější národnostní spory, neboť spolu neobývali společnou korunní zemi.² Němci by se ovšem nikdy nespojili v jedné koalici s Čechy a stejně tak bychom stěží přiměli ke spolupráci Poláky s Rusíny, či Jihoslovany s Italy. K „nadnárodnímu“ řešení docházelo vždy na úkor společných národních konkurentů (stejně dobře mohli spolupracovat Poláci s Čechy proti Němcům, jako Němci s Poláky proti Čechům).

Kořeny tohoto jevu lze nalézt již na půdě kroměřížského sněmu, kdy politické strany, jak je známe z druhé poloviny 19. století, sice ještě nevznikly, docházelo ale k pozvolnému sdružování národních poslanců jednotlivých zemí v různých klubech (např. Moravský klub uvnitř Slovanského klubu), které můžeme spolehlivě pokládat za zárodky politických stran.³ Jestliže se politické strany založené na národním resp. všennárodním principu objevují již v letech 1848-49, v době nevyzrálé politické kultury rodících se národních společností a společnosti občanské, pak se nelze pozastavovat nad tím, že po obnovení ústavnosti v 60. letech se tento trend rychle prosadil.⁴ Pochopitelně ve všennárodních stranách nezůstávalo jen u společného postupu při hájení čistě národních požadavků. Časem se všennárodní strany přirozeně a s důrazem na taktickou nutnost staly reprezentanty všech požadavků (nejen národních či státoprávních) svých národů. Tento vývoj jen potvrdilo poznání, že uskutečnění všech národních požadavků je otázkou velmi vzdálené budoucnosti. Všennárodní strany se staly touto cestou mluvčími všech společenských vrstev, které jim dávaly ve volbách své hlasy, ale nezříkaly se ani zastupovat zájmy těch národních vrstev, kterým v důsledku nedemokratických volebních řádů bylo upřeno při volbách projevit své mínění.

Aspirace všennárodních stran na zastupování zájmů celé národní společnosti byla zcela přirozeně velmi problematická a přes nevídané úspěchy během celonárodního táborového hnutí na přelomu 60. a 70. let jen stěží dlouhodoběji praktikovatelná. Koncem 70. let se z všennárodního tábora začalo pozvolna vydělovat „nenárodní“ sociálně demokratické dělnictvo, které nemohlo očekávat od majetných vrstev uspokojivé řešení svých sociálních potřeb – nehledě ke skutečnosti, že abstinující čeští poslanci mohli stěží splnit požadavky kterékoli vrstvy.⁵ Na druhé straně společenského žebříčku vypadala situace obdobně.

Historickou šlechtu se nikdy nepodařilo získat pro projekt všennárodní strany a samo úzké spojenectví s ní bylo dosti komplikované. Přispíval k tomu i fakt, že volby v kurii velkostatku, kdy vítěz bral vše, byly pokaždé *va banque*.⁶ Záleželo na přízni dvora a vlády, zda vyhraje „česká“ historická šlechta či německá šlechta ústavověrná, a tak se tento nejistý a navíc nespolehlivý spojenec stával překážkou českých všennárodních stran (staro- i mladočeské). Všennárodní „Národní strana“ tak spočívala především na středních vrstvách a teoreticky i na vrstvách bez volebního práva. Zájem o požadavky nemajetných voličů byl však až do 80. let povíce jen proklamativní. Přes všechny tyto výhrady lze říci, že staročeši nám, zvláště v 60. letech, představují takřka ideální typ všennárodní strany. Strany objímající teoreticky všechny vrstvy národní společnosti a tlumočící – byť rozdílnou měrou – jejich potřeby.

Národní strana svobodomyšlná (dále NSS), která jako první vnesla rozkol do do té doby poměrně pevně semknutého národního stáda vedeného jedním pas-týřem (Palackým, resp. Riegrem), byla od svého počátku „prazvláštní společností“. Tím nemám na mysli ani tak císařův výrok („eine sonderbare Gesellschaft“) na adresu mladočechů z roku 1889, jako vlastní strukturu této strany. Mladočeši v prvních letech po svém oddělení od Národní strany představovali spíše velmi různorodé společenství excentrických nespokojenců a výstředníků, kteří nebyli schopni společné práce uvnitř jedné celonárodní strany.⁷ Tito jednotliví rebelové, stavící se na odpor autoritě Palackého, Riegra a vůbec vedení Národní strany, stanovili na počátku 60. let požadavek provádění striktně liberální politiky bez ohledu na konzervativní spojence (česká konzervativní šlechta a klerikální kruhy). Vedení Národní strany však nehodlalo ustoupit ani o píď od principu všennárodnosti, pod jejíž křídla zahrnovalo nejen občanské konzervativce a klerikální proudy, ale snažilo se k sobě připoutat i českou šlechtu, byť při zachování jejího jistého „exkluzivního“ či „autonomního“ postavení v národním táboře.⁸ Jednalo se sice o šlechtu českou spíše jen dle jména země, ale v době vyostřeného státoprávního boje, v němž šlo o bytí a nebytí samostatného českého státu, musely jít otazníky kolem národního zařazení šlechty stranou. Rozhodující bylo, že se starobylé šlechtické rody vedené Clam-Martiniči, Schwarzenbergy a Lobkoviczi nekompromisně přihlásily k státnímu právu a projevíly – alespoň v rovině řečnické – odhodlanost bojovat za ně „až do těch hrdel a statků“. Krom toho tu byl lákavý příklad uherské šlechty, která se přimkla ke svému národu a bojovala s ním o samostatný národnostně maďarský stát. Někteřím z českých vůdců byl tento příklad tak přitažlivým, že si nebyli zprvu ochotni připustit jeho nereálnost v českém prostředí a v skrytu duše doufali v to, že anacionální „böhmisch“ šlechta z Čech se přispěním i jejich vlivu časem přemění v bojovníky nejen za práva českého státu, ale i za práva českého národa.

Mladočeši tento postup sice kritizovali, ale jeho taktickou oprávněnost mu v době boje s centralisty upřít nemohli. Situace se prudce změnila po roce 1871. Tehdy, po porážce českého federalistického projektu na přestavbu Rakouska (fundamentálky), Češi opět a na dlouho opustili zemský sněm a nastoupili cestu pasivní opozice. Gesto to bylo jistě dojemné a s ohledem na nespravedlivé volební řády a volební machinace snad i oprávněné. Efektivnost tohoto kroku potvrzovala i absence českých poslanců na říšské radě ve Vídni, odkud Češi odešli již v roce 1863. Cesta „trucpolitiky“ však Národní stranu postupně zavedla do slepé uličky. Ostatní rakouští federalisté (Poláci, rakouští konzervativci a klerikálové) nebyli s Čechy solidární a říšskou radu obeslali. Záhy se k nim přidali i Moravané a svojí menšinovou přítomností pomohli po letech experimentů a zvrátů vytáhnout „státní káru“ z bláta a vytvořit obraz relativně fungujícího parlamentně-konstitučního systému. Zavedení přímých voleb do říšské rady v roce 1873 pak bylo jednoznačnou výzvou k ukončení pasivního odporu. Žel neústupnost českých politiků, a z nich především Palackého, neměla konce. Obdobně tomu bylo i s českým sněmem. Mladočeši prohlédli bezvýchlednost zvolené taktiky a začali se halasně dožadovat zahájení aktivní politiky, a to především na zemském sněmu, kde by sice byli v menšině, ale mohli by se alespoň do jisté míry podílet na řízení zemských záležitostí. Důvody byly jasné, o „hrdla“ sice nešlo, ale o „statky“ již ano, a to nejen o ty šlechtické.

Požadavek obeslání zemského sněmu, hlásaný zejména Eduardem Grégrem, ale i mnoha dalšími, vedl roku 1874 k úplnému rozchodu obou frakcí Národní strany. Kardinální problém „národní jednoty a politického stranictví“, který se řešil již od prvního rozkolu v roce 1863, byl vznikem mladočeské strany rozřešen.⁹ Mladočechům, kteří byli od svého vzniku obviňováni z národní zrady a rozkolnictví, teoreticky hrozilo živoření ve stínu staročechů, avšak vstupem na půdu českého sněmu si zjednali náležitou pozornost celé české veřejnosti, jejíž volání po ukončení pasivní politiky nabývalo na intenzitě. Riegrovo vedení staročeské strany však tvrdošijně setrvalo až do roku 1878 v rozhodném odporu k návratu do sněmu.

Rieger však nebyl sám, kdo odsuzoval obeslání zemského sněmu. Poněkud paradoxně s ním souzněl i jeho odpůrce a jeden ze zakladatelů mladočeské strany Julius Grégr. Ještě po dvaceti letech kritizoval mladočeský vstup na zemský sněm: „Nejsem si vědom jediné chyby, které bychom se od šedesátých let byli dopustili. Strana naše chybila jen tenkrát, když obeslala sněm 7 svými šváby [tj. mladočeskými poslanci] a tenkrát byl jsem proti tomu.“¹⁰ Tento překvapivý postoj mladočeského vůdce lze vysvětlit jen tím, co bylo uvedeno výše, mladočeská strana byla od samého počátku velmi nepevné a nejednotné uskupení víceméně rebelantských a individualistických politiků, kteří již déle nebyli sto vydržet v pevném rámci Národní strany.

Mladočeská strana od svého vzniku uznávala potřebu jednotného postupu celé české poslanecké delegace, ať té ve sněmu nebo po roce 1879 oné ve vídeňském parlamentě. Podporovala tak v jiné rovině starou myšlenku „všenárodní strany“ či spíše jednotné politiky prosazované všennárodním poslaneckým klubem. Těmto postojům odpovídaly i mladočeské pokusy o smír v národním táboře. Mladočeši požadovali jedno: konec pranýřování za „národní zradu“ a uznání své politické samostatnosti a rovnoprávného partnerství se staročeskou stranou.¹¹ Jako výraz přijetí této ideje v obou stranách vznikl v r. 1878 tzv. státoprávní klub. Klub si kladl za cíl postupovat společně při prosazování nejen obnovy samostatného státoprávního postavení Českého království, ale vůbec všech českých národních požadavků. Zásada společného postupu se však neměla týkat pouze činnosti na sněmu či v říšské radě, ale i voleb. Mezi staročechy a mladočechy docházelo občas k dohodám o kandidátech nebo dokonce k sestavování společné volební kandidátky.¹² Vedle oficiálně kandidovaných se však objevovali i samostatní kandidáti, kteří nejednou z volebního kolbiště odcházeli jako vítězové.

Mladočeská strana se v polovině 80. let navenek vnitřně zkonsolidovala a pustila se do zápasu o převzetí vedení českého národa. Roku 1887 došlo dokonce k rozbití jednotného státoprávního klubu a o rok později se na říšské radě vytvořil samostatný mladočeský klub. Tato „sedmička“ či později „osmička“ mladočeských poslanců však nebyla výsledkem ani tak konsolidace mladočeské strany jako spíše již zmíněných „nestálých“ a konfliktních charakterů jednotlivých mladočeských poslanců.

V konečném měření sil obou českých občanských stran pracoval čas pro mladočechy. Poměr mezi oběma stranami se začal měnit právě v 80. letech, kdy došlo k prvnímu rozšíření volebního práva. Toho dokázali využít především mladočeši, kteří se začali aktivně ujímat požadavků nižších středních vrstev a zejména rolnictva. Nahrávala jim dlouhodobá hospodářská krize, která zasáhla nejprve zemědělství a postupně i průmyslové obory směřující k centralizaci a monopolizaci výroby. Hospodářská krize, proletarizace malovýrobců, živnostníků, malých a středních rolníků doprovázená „proletarizací“ humanisticky vzdělané inteligence, jejíž stále rostoucí počty nenacházely dostatečné uplatnění ve státní správě, vedly ve svých důsledcích k prohlubující se radikalizaci postižených vrstev.¹³ Roku v ruce se sociálním radikalismem šel radikalismus nacionální vyvolaný neúspěchy české politiky při prosazování národních a hospodářských požadavků české společnosti.

V prvním měření sil během zemských voleb 1889 získali mladočeši překvapivých 39 mandátů a o dva roky později ve volbách říšských smetli staročechy zcela z politického kolbiště. Staročeská strana sice až do roku 1895 byla silně

zastoupena v zemském sněmu, její význam však stále klesal.¹⁴ Nakonec zůstala nepočetnou organizací zámožné a vlivné měšťanské honorace, která kumulovala posty v akciových společnostech, bankách, úřadech, samosprávě a na univerzitě.¹⁵ V praktické politice však v době rozšiřující se demokratizace a nástupu nemajetných tříd neměla šanci uspět. Svoji samostatnost a tisk si sice podržela, ale podobala se více elitnímu klubu „notáblů“ než politické straně. Prosazení svých zájmů nadále (po přelomu století) svěřovala spolupráci s mladočechy (ostatně ztrácejícími též vliv), kteří rádi využívali zbývající mocenský potenciál někdejší všenárodní staročeské strany (tisk, pozice v samosprávě, finančních institucích...). Princip všenárodnosti byl vznikem mladočeské strany a posléze i jejím drtivým volebním vítězstvím silně otřesen, nikoli však vykořeněn. V politickém povědomí se udržel i nadále a znovu dokázal, byť jen na několik málo let, svoji mocnou sílu. Mladočeši se po staročesích ochotně stali dědici a ochránci politické všenárodnosti (v užším pojetí, kdy rezignovali na pevnější zapojení šlechty i sociálních demokratů).

V roce 1891 mladočeši vystřídali staročechy a stali se vůdci národa.¹⁶ Jejich pozice však nebyla tak neotřesitelná, jak by se mohlo zdát. Prvním zkreslením skutečného stavu byl většinový volební systém, který sice mladočechům pomohl k totálnímu vítězství z pohledu získaných mandátů, ale při pohledu na procentuální výsledek odevzdaných hlasů (poměrný volební systém) zjistíme, že si staročesi udrželi relativně silné pozice.¹⁷ Během 90. let však nadále ztráceli. Druhým momentem, který výrazně relativizoval sílu „všenárodního postavení“ mladočeské strany, bylo vnitřní složení voličstva strany a ostatně i poslanců, kteří byli obrazem voličské obce. Mladočeská strana byla téměř po celá 90. léta skutečně všenárodním slepencem, který sdružoval širokou frontu různorodých nespokojenců. Vedle „starých“ mladočechů kolem bratří Grégrů se v nové straně objevili v hojné míře nespokojení rolníci, kteří byli dosud staročeskou oporou (s výjimkou Podřipska), zradikalizovaní živnostníci, i nespokojená inteligence z řad radikálně orientovaných pokrokářů a universitních realistů. Na první pohled je zřejmé, že se jednalo o účelové sdružení, které vyvolala v život nejen chronická agrární krize a proletarizace městského „malého muže“, nýbrž i nespokojenost s neúspěšnou provládní politikou staročechů, která byla korunována především rozporupně přijímanými punktacemi. Mladočeská strana jako celek se ale přes pokusy různých nespokojenců s daným stavem nepokoušela zavést nějakou uniformitu myšlenek svých poslanců a setrvala v poměru ke svým jednotlivým frakcím na zásadě „jednoty v různosti“ či někdejší Sladkovského teorii o české delegaci jako „harmonickém koncertu“.¹⁸

Mladočeši obdobně jako staročesi a některé pozdější malé občanské či „městské“ strany byli tzv. klasickou stranou honoračního typu. Tyto strany, které vyplňují celé 19. století, byly produktem nedemokratických volebních řádů umož-

ňujících volební právo pouze majetným, popřípadě vzdělaným vrstvám společnosti (tzv. honorace) a nevyspělé politické kultury společnosti. Z toho přirozeně plyne, že přes proklamovanou všenárodnost se honorační strany obracely především k těm vrstvám, z nichž pocházeli jejich voliči. Nevyspělý politický systém v habsburské monarchii, kdy strany začaly vznikat teprve počátkem 60. let, vedl k tomu, že strany v rozporu s pozdějším chápáním byly dlouho do 80. let spíše okruhem stoupců významných osobností požívajících společenské či národní autority. Toto tvrzení platí zejména o českém prostředí, kde vlivem pasivní politické resistance došlo k vývojovému zaostávání politické scény především ve srovnání s rakouskými a českými Němci. Rodící se „honorační strany“, jejichž protějškem od konce století budou „strany masové“, se vyznačovaly především velmi volnou strukturou, která se do konce 80. let omezovala pouze na vlastní neformální ústředí reprezentované několika autoritami a časem se vytvořivším nějakým „výkonným výborem“, celkově však bez veškeré pevnější a strukturované organizace. Spojení s voliči zajišťovali pouze tzv. důvěrníci, kteří byli místními přívrženci, stoupcí či přáteli stranických vůdců.¹⁹ U mladočechů docházelo od 90. let k formalizaci tohoto důvěrnického systému a pomocí shora vytvářených „důvěrnických pěték“ byla v okresech – zejména v čase voleb – vytvářena stranická organizace. Prostřednictvím těchto pěték vznikaly v době kolem a hlavně po zavedení všeobecného a rovného volebního práva v roce 1907 i místní stranické organizace. Dodejme jen, že vytváření místních, okresních resp. krajských stranických organizací honoračních stran – tedy mladočechů – a jejich pevné propojení s ústředím mělo za cíl nahradit dosavadní volný, neformální a málo funkční model stranické organizace opírající se o důvěrníky, spolky a regionální tisk. Bylo reakcí na mohutný nástup a volební úspěchy masových politických stran (sociální demokraté, národní socialisté, agráři).

Zdokonalená stranická organizace mladočechů kombinovaná s určitým stavovským zaměřením na konkrétní vrstvu voličů měla čelit úspěchům masových politických stran a pomoci uhájit přiměřené politické zastoupení tradičních občanských elit. Předválečné snahy mladočechů orientovat se na určité vrstvy (podnikatelé, vyšší úřednictvo, inteligence) však neznamenaly úplnou kapitulaci na starý princip všenárodnosti, ten zůstal v jejich politickém programu i nadále, byť ve značně okleštěné podobě: stavovské zájmy a potřeby necht' si hájí jednotlivé strany zastupující určité voličské vrstvy, zájmy národní, všem vrstvám společné, však nelze prosazovat na vlastní pěst. Z toho důvodu měly jednotlivé strany v národních otázkách úzce spolupracovat a jakýmsi svorníkem jejich společného úsilí měla být právě dědička principu všenárodnosti – Národní strana svobodomyšlná. To byla mladočeská představa, která byla v rámci možností a ochoty zúčastněných politických subjektů naplňována. Nicméně k této před-

stavě měli mladočeši na přelomu století ještě velmi daleko. Tehdy totiž stále nechápali neodvratnost nutného vyklizení svých pozic ve prospěch stavovských a masových hnutí. Řadu let trvalo, než si tuto neodvratnost uvědomili, vyrovnali se s ní a našli nové prostředky k obraně svých zájmů a k svému částečnému udržení se při moci. Zlomovým okamžikem, kdy došlo k definitivnímu prolovení principu všenárodnosti a k prvnímu překvapivému mocenskému nástupu masové strany (agrárníků), byly říšskoradní volby na přelomu let 1900 a 1901.²⁰ V následujících letech byla potvrzena přirozenost tohoto výsledku a především obecného trendu (zemské volby 1902, kdy agrárníci získali 21 mandátů). Mladočeši se proto po pokusech analyzovat volební výsledky začali intenzivně zabývat myšlenkami na reorganizaci a celkovou modernizaci strany a jejího programu. Jejich snažení přes první pokusy z počátku století však vyvrcholilo až v letech 1907–1910. V následující části se budu zabývat průběhem a výsledky voleb 1900/01 pro mladočeskou stranu a její soupeře.

Česká politika 90. let znamenala na jedné straně sérii politických neúspěchů a zdrcujících porážek a na straně druhé přinášela plody v podobě neustálého sílení pozic české společnosti v oblasti hospodářství, kultury, vědy, samosprávy apod. Rozvoj a rozmach českého národa v těchto sférách se přirozeně začal projevovat i ve snahách po přístupu k politické moci ve státě a uchopení náležitýho podílu na ní a zároveň na získání takových pozic v rakouském státním aparátě, jaké by odpovídaly hospodářskému a kulturnímu postavení národa. Jestliže se mladočeši po svém volebním vítězství v r. 1891 ocitli v říšské radě díky své radikální politice zcela izolováni, tak po nástupu umírněného křídla do vedení strany v polovině 90. let dochází k pozvolnému obratu. Realisticko-oportunističtí vůdci mladočechů (J. Kaizl, B. Pacák, K. Kramář, G. Eim, E. Engel) začali navazovat na kdysi tak odsuzovanou „drobečkovou politiku“ staročechů z 80. let a snažili se získat za cenu jisté spolupráce s vládou případ od případu dílčí zisky na poli národního zrovnoprávnění a posílení českých mocenských pozic. Svoji politiku pojmenovali jako „etapovou“ a v jejím rámci dosáhli především zrovnoprávnění češtiny a němčiny ve vnitřním úřadování státních úřadů (Badeniho resp. Gautschova jazyková nařízení z let 1897–1898). Vedle tohoto dočasného úspěchu, který rozzuřil předlitavské Němce, však pracovali i v zákulisí. Tato jejich zákulisní činnost (zejména za Kaizlova ministrování) spočívala především v obsazování důležitých postů ve státní správě a zvláště v tzv. centrálech (v mladočeské hantýrce ústřední úřady – ministerstva) národně uvědomělými českými úředníky.²¹ Právě tato personální politika mající za úkol zjednat Čechům náležitý vliv na důležitých místech státního aparátu a u dvora se ukázala do budoucna jako velmi perspektivní. Naopak snahy o spravedlivé vy-

řešení jazykové otázky vedly do ztracena. Jazyková nařízení musela být pro nepřekonatelný odpor Němců odvolána (1899) a ani návrat k národnostním „smlířovačkám“ nevedl k cíli.²²

Mladočeši se po zrušení jazykových nařízeních úspěšně chopili obstrukce a v létě 1900 se jim podařilo zcela zablokovat říšskou radu, která musela být odročena. Po mohutném oslavování českého vítězství a podání důkazu nemožnosti vládnout proti Čechům nastalo rychlé vystřízlivění a byla přirozeně nastolena otázka, co dál. Nejasno o budoucí taktice měla i Koerberova vláda, jejíž rozhodnutí o postupu mělo padnout do poloviny srpna 1900, kdy císař odjížděl na manévry. Mladočeši však oficiálně mlčeli a neoficiálně se šířily zvěsti o pokračování obstrukce. Vůdce strany exministr Josef Kaizl koncem srpna 1900 konstatoval, že strana je tam, co byla při rozpuštění říšské rady, a že neopustí obstrukci zadarmo. To oznámil i 28. srpna Koerberovi. Český ministr krajan Antonín Rezek, který byl obdobně jako Kaizl rozhodným odpůrcem pokračování obstrukce, začal ve vládě pracovat na novém plánu: „...ve svém činulačném, pěkném sanguinismu spřátelil se [Rezek] s tím a má zase novou linii: pracuje zuby nehty, aby se teď prostě rozpustila říšská rada – víc nic; tím nám neublíží, naopak...dostaneme se z obstrukční kaše.“²³ Česká neústupnost nakonec v září skutečně dohnala Koerbera k rozpuštění říšské rady. Mladočeši tak svojí taktikou vládu donutili vypsát nové volby. K těm docházelo poprvé od přijetí prosincové ústavy (1867) v mimořádném termínu, až dosud se totiž císař zakládající si na přesnosti a včasnosti všech státních dějů povždy vyhýbal vypsát nové volby dříve, než uplynulo ústavou dané šestiletí činnosti nejvyššího zákonodárského sboru.²⁴ Císařovu nechuť vyhlásit nové volby dokládá i dlouhé rozhodování o dalším vývoji.²⁵ Mladočeši a jejich obstrukce byli v roce 1900 jedinou příčinou vypsání nových voleb, od kterých si, jak ukážeme, slibovali schválení dosavadního postupu voličstvem a posílení své strany pro nastávající jednání s Koerberovou vládou o národnostních požadavcích. To, že volby výrazně otřesou postavením mladočeské strany a jejich výsledky budou v podstatě znamenat konec principu všennárodních stran v české společnosti, nepředpokládal mezi mladočechy ani ten největší pesimista.

NSS vstupovala do podzimní předvolební kampaně s pocitem politického vítězství ovšem bez toho, aby její předáci měli jasno o budoucí taktice. Volby ale byly přede dveřmi, a tak se všechny zraky upíraly k jejich výsledkům. Narozdíl od zemských voleb 1895 a říšských voleb 1897 nabízela volební scéna voličům daleko pestřejší výběr.²⁶ Volby 1900/1901 si mladočeši představovali jako manifestaci jednoty národa a jeho odporu k Vídni, jako tomu bývalo i v předešlých letech.²⁷ K tomuto předpokladu mladočeské vedení mylně přivedlo celonárodní opojení z výsledku jarního obstrukčního tažení, domnívalo

se totiž, že svým rázným vystoupením ve sněmovně vyšlo maximálně vstříc radikálním náladám svého voličstva. Opak však byl pravdou. Vídeňský triumf byl rychle zapomenut, každodenní problémy voličů záhy převážily nad nacionalistickým nadšením a neustálé rozpory mezi umírněným a radikálním (redakce Národních listů, E. Grégr, J. Sokol, V. Březnovský, J. G. Maštálka, E. Brzord) křídlem strany jen mladočeské pozice v očích radikální veřejnosti oslabovaly.

Voliči byli tehdy po letech postaveni před skutečnou volbu, komu dát svůj hlas. Volby 1900/01 totiž nebyly již jen záležitostí jedné silné všenárodní strany okrášlené o účast skomírajících staročechů. Na přelomu století došlo ke zformování nových politických subjektů, které se měly čile k životu. Při jejich vytváření se uplatnily tři momenty: vyostřený nacionalismus, důraz na hájení stavovských zájmů a v menší míře i potřeba řešení naléhavé sociální otázky. Dva první momenty úzce souvisely se stávající politikou mladočeské strany. Nedávno vzniklé „mladé strany“ vyčítaly NSS nedostatečné hájení jak stavovských zájmů venkovského obyvatelstva během jednání o rakousko-uherské vyrovnání koncem 90. let (především agráři), tak národních a státoprávních zájmů národa (hlavně národní sociálové a státoprávní radikálové, ale i u agráriků hrál národní moment silnou roli). Národní sociálové tvořící nacionální protipól „bez-národní“ sociální demokracii, pak kombinovali oba momenty v dokonalé symbióze.

Že volební boj 1900/1901 nebude selankou, naznačovala řada skutečností počínaje nevybíravými a demagogickými útoky tiskových orgánů „mladých stran“ na NSS a její představitele, přes stoupající lidovou podporu novým stranám (např. agráři pořádali masové volební schůze, kde byli mladočeši veřejně tupeni), radikalizací obyvatelstva paradoxně rozdmýchávanou Národními listy až po různé doplňovací volby za zemřelé a odstoupivší poslance.²⁸ Přesto však mladočeši k volbám přistupovali s optimismem.²⁹ Seznam kandidátů, zájemců o mandáty, ale i zájem místních důvěrníků o konkrétní osoby sledoval mladočeský výkonný výbor (dále v.v.) a jeho volební komise. Nejdůležitější osobou byl předseda v.v. Václav Škarda, který s dosud poměrně nerozvinutým sekretariátem strany – tvořeným dobrovolníky, kteří své funkce vykonávali ve volném čase – řídil celou kampaň, což při počtu 62 mandátů nebylo jednoduché (k tomu měl vlastní advokátní praxi a složité rodinné poměry). Sestavením volebního svolání strany (podobně jako i při volbách 1895 a 1897) nebyl původně pověřen J. Kaizl, ale nakonec přispěl významnou měrou k jeho stylizaci (ve spolupráci s Josefem Heroldem).³⁰ Volební kampaň NSS vyvrcholila 16. prosince 1900 sjezdem důvěrníků strany, kterých přijelo jen 250.³¹

NSS šla do voleb s víceméně staronovými kandidáty, o kterých se soudilo, že svým dosavadním postupem získali ve voličstvu kredit (Kaizl doporučoval kan-

didovat všechny poslance až na pár radikálů typu J. Sokola) a budou znovu zvoleni. Tento předpoklad se vyplnil ovšem pouze částečně: na jedné straně byli např. manifestačně zvoleni radikál E. Grégr či umírněný J. Kaizl (měl nejvíce hlasů ve své kurii – 2.583 z 3.239), ale i „oportunista nejoportunističtější“ E. Engel, který byl zvolen i přesto, že vůbec nekandidoval a veřejně se své kandidatury zříkal. Naopak známý obstrukčník J. Doležal propadl, stejně jako i jeden z vůdců strany Heřman Janda. Určující pro zvolení byla tehdy už nejen známost kandidáta a jeho zásluhy, ale i volební kurie a především **stranická** (nikoli stavovská) příslušnost – na venkově tak propadla řada známých a radikálních mladočechů, kteří sami byli rolníky (Janda, Dostál, Krumbholz...)

Přestože před volbami převládal optimismus, doporučoval Kaizl posílit mladočeské volební pozice přechodnými kompromisy s jinými stranami. Předně tu byli staročeši, kteří sami stěží mohli úspěšně kandidovat, ale jejich hlasy a zejména tisk mohly ve městech podpořit mladočeské kandidáty. Kaizl počítal v září dokonce s nabídkou některých mandátů staročechům, ale přimlouval se za venkovské staročechy či „Mattušovce“ (proti srsti mu byl A. Bráf a staročeský „štrébr“ L. Jeřábek). V prosinci už by Kaizl strávil i Jeřábka, ovšem jeho hlas byl v mladočeské straně osamocen. Kaizlovi kolegové se naopak zajímali o kompromis s národními sociály a agrárníky, ovšem i zde tyto úvahy nepřesáhly hranici vnitrostranických spekulací.³²

Na mladočechy v jejich okresech útočil kdekdo, roudnický mladočech Ervín Špindler si stěžoval na radikály, kteří v jeho okrese poštváli živnostníky tím, že mladočeši pro ně prý nic neudělali, a činili tak i pomluvou „...aby v kalu lovíli.“³³ Radikální státoprávníci však sami o sobě nebyli příliš velkým nebezpečím. Nebezpečí z jejich strany spočívalo v tom, že v případě definitivního rozkolu v NSS by se s nimi spojilo radikální křídlo mladočeské strany.³⁴ Kaizl si zase stěžoval na národní sociály – ani ne tak proto, že by na něho poštváli voliče, ale z obav, co se stane, dostanou-li se do parlamentu. V. Klofáč totiž už před volbami hrozil na volebních schůzích rozšířením „Zde agitace“³⁵ i mezi poddůstojníky, čímž vyvolal „velké rozčílení“ v ministerstvu války.³⁶ Největší obavy však panovaly z agrárníků.³⁷ Rolníci tvořili jeden z pilířů mladočeské strany, v jejímž nitru se ostatně záhy po roce 1891 vytvořilo osobité agrární křídlo. To bylo silné zejména v zemském sněmu, kde v mladočeských řadách ve venkovské kurii zasedalo 31 rolnických resp. statkářských poslanců (a další 3 nemladočeští) ze 49 členů této kurie.³⁸

Vlivem vzrůstající nespokojenosti zejména jihočeského rolnictva se stávajícími poměry v zemědělství (přetrvávající agrární krize) docházelo pozvolna k politizaci rolnictva a k separaci části rolnických politiků od mladočeské strany, která nedokázala nalézt recept na neduhy českého zemědělství.³⁹ Rolníci

pozvolna dospívali k názoru, že výměna všenárodní strany staročeské za všenárodní stranu mladočeskou jejich zhoršujícím se postavení příliš nepomůže. Není tedy ani divu, že odstavený F. L. Rieger v roce 1893 škodolibě konstatoval, že mladočeši pustili agrární otázku zcela ze zřetele a „...lapajíce po přízni dělnictva, pustili z huby sousto, jež měli bezpečné.“⁴⁰

Nejvýraznějším představitelem s mladočechy nespokojeného proudu v rolnictvu byl padařovský sedlák a antiklerikální myslitel Alfons Šťastný. Ten se na samém počátku 90. let rozešel s mladočeskou stranou a podnikl několik víceméně neúspěšných pokusů o vytvoření samostatné rolnické strany.⁴¹ Šťastnému se však přes veškerou snahu nedařilo oslovit širší vrstvy rolnictva, příčinou toho bylo Šťastného sledování výhradně „politicko-taktických cílů“ a zcela nedostatečné akcentování hospodářských zájmů rolníků.⁴² Na neúspěchu se zajisté podepsala i Šťastného hašteřivá povaha neschopná tvořivé „pozitivní práce“ při formování a organizování nové politické strany.⁴³ Přes všechny nezdary při budování „selské strany“ se dostavilo několik úspěchů. Během roku 1895 došlo na Táborsku a Písecku ke zvolení dvou samostatných rolnických poslanců stojících mimo „všenárodní“ mladočeský klub (J. Rataj, A. Šťastný).⁴⁴ Postupem doby se doplňovacími volbami (1899) počet samostatných rolnických poslanců zvyšoval a vznikla tak jakási skupina nezávislých agrárních poslanců (J. Rataj, A. Šťastný, K. Prášek, J. Novotný) udržující nicméně vztahy s mladočechy. Tato skupina byla podporována zejména původně mladočeským „Sdružením českých zemědělců“ (S. Kubr, K. Prášek), které od roku 1898/99 ostře vystupovalo proti mladočechům.⁴⁵

Politickým amalgamem, který urychlil rozchod „Sdružení“ s NSS, se staly pro české zemědělce nevýhodné předlohy připravovaného rakousko-uherského vyrovnání. Tyto předlohy z titulu svého úřadu ministra financí hájil v parlamentě mladočeský předák J. Kaizl a NSS byla připravena přes vnitřní nesouhlas s jejich obsahem hlasovat pro jejich přijetí. Mladočeši si tak vykupovali u vlády a císaře splnění svých národních požadavků. V lednu 1899 byl zvolen do zemského sněmu první samostatný kandidát „Sdružení“ Karel Prášek. Zůstal mimo politické strany, nevstoupil do mladočeského klubu a stal se tak „prvním poslancem nové strany“.⁴⁶ „Sdružení“ samo se zřejmě v boji s mladočechy neštítilo žádných prostředků. Mladočeši v roce 1899 obviňovali Práška z rozesílání štvavých dopisů podepsaných fingovaným jménem předsedy mladočeského výkonného výboru V. Škardy.⁴⁷ Na přelomu let 1899 a 1900 se pozvolna konstitovala samostatná agrární strana, strana zatím bez programu, regulí a jasnější struktury. Její přihlášení se k českému státnímu právu, autonomismu a odpor proti předloženému rakousko-uherskému vyrovnání však stačily, aby si jako budoucí obhájce hospodářských zájmů rolnictva rychle získala srdce českých sedláků. Vznik strany pak byl dovršen 28. října 1900 spojením „Sdružení českých zemědělců“ s konkurenční Šťastného „Zemskou selskou jednotou“.

Vznikající agrární strana byla zastáncem tvrdé obstrukce vůči vládě, kterou vinila nejen z národnostní neobjektivnosti, ale hlavně z hospodářských problémů. Nepřímo tak ovlivňovala mladočeské poslance za venkovské okresy, kteří ve snaze vyhovět vzednutému českému nacionalismu podporovali bezvýhradně obstrukční taktiku.⁴⁸ Mladočeši odsuzovali osamostatnění agrárníků. E. Grégr se tázal, proč k tomu došlo, a zároveň konstatoval, že nenalézá věcného důvodu k tvrzení: „...že prý strana nestarala se o zájmy rolnické. To není pravda. Vždyť všechny návrhy, které směřují na povznesení zeměděls[tví], vycházely buď z lůna strany, aneb byly od ní podporovány.“ Škarda ve svých vývodech docházel k závěrům, že není národu třeba zvláštní strany agrární, „...protože zájmy zemědělců jsou a byly naši stranou co nejlíp a nejpečlivěji opatřeny, kteráž starala se o ně co nejsvědomitěji...“ a pokračoval: „...tvoření strany agrární bylo horší věcí nežli zbytečností, že bylo svévolným trháním naší společné obce české a zanášením protiv do ní, kterých tam není.“ Je vidět, že mladočeši neměli pochopení pro tehdejší trendy ve společnosti a neviděli dění ani v okolních národech, kde docházelo ke stejné sociální diferenciaci způsobené rychle postupující modernizací společnosti.⁴⁹ Ve vzniku agrární strany viděli jen nepochopení a nedocenění své letité práce pro zemědělce.

Národním sociálům byla v mladočeské straně věnována ve srovnání s agrárníky daleko menší pozornost. Jednak proto, že v nich byly viděny jakési „děti“ mladočeské strany, jednak proto, že se jich dalo využít v boji proti „beznárodním“ sociálním demokratům, a hlavně proto, že se spoléhalo na spojenectví (a možná i sloučení) v budoucnosti. Založení národně sociální strany přímo souviselo s prohlášením českých sociálních demokratů v říšské radě proti českému státnímu právu 30. března 1897. Ovšem při vymezování vůči sociální demokracii sehrálo svou roli nejen přihlášení se národních sociálů k státnímu právu a českému nacionalismu, nýbrž i odmítnutí třídního boje.

Nová „dělnická“ strana opírající se v budoucnu nejen o „národní dělnictvo“ ale i část české střední vrstvy se však na svět klubala velmi pozvolna. Oficiálně byla ustavena až po roce od svého prvního proklamování (duben 1898) a i dlouho poté postrádala ustálený vlastní název a musela si jistý čas počkat i na svého prvního skutečného vůdce. Tím se stal nakonec agilní a sympatický redaktor Národních listů Václav J. Klofáč.⁵⁰ Vznik „národních dělníků“ uvítali zvláště radikálové v NSS, kteří nad nimi do budoucna drželi ochrannou ruku a ještě roku 1901 se domnívali, že národní sociálové posílí jejich radikální řady v klubu.⁵¹ Naopak umírnění mladočeši z nich měli tehdy oprávněný strach. Kaizl v poslední chvíli před volbami vyzýval Škardu, ať se strana raději spojí se sociální demokracií než s Klofáčem. Navrhoval ve spolupráci se sociálními demokraty získat mandát v budějovické všeobecné volební kurii a naopak jim přenechat Kladno, na Moravě volit zase Hybeše a získat tak podporu v Ostravě.⁵²

Podobně tomu bylo i se státoprávními radikály. Ti byli sice nepříjemnými soupeři (zvláště K. Baxa), ale zároveň outsidersy. Radikální křídlo v NSS mělo pro ně sympatie, umírnění se jich báli, ale přeci jen jim (Kaizlovi) byli bližší než Klofáč.⁵³

Volby se konaly po jednotlivých kuriích v jednom či dvou kolech od 12. prosince 1900 do 18. ledna 1901.⁵⁴ Nejostřeji sledovanou byla toho roku kurie venkovských obcí, kde se předpokládala ztráta maximálně tří mladočeských mandátů. Nakonec zde propadlo 6 mladočechů.⁵⁵ Výsledky v kurii venkovských obcí vyvolaly nelíčené zklamání a vztek.⁵⁶ Nejvíce soptil propadlý H. Janda, který kandidoval na Semilsku. (Na Semilsku dosud působil K. Kramář, který se zřejmě v předtuše prohry vzdal zdejší kandidatury a vymohl si zaručený mandát v tábořské městské skupině. Tento mandátový „kšeft“ vyvolal ve straně velkou nevoli.) Zdrcený Janda napsal Kramářovi: „...kdyby nebylo té okolnosti, že proti mně byl zvolen člověk, který ve své obci to ani do výboru nepřivedl, věru bych si z toho nic nedělal a pak z toho, že se řekne, že Tys z okresu šel a mne že tam za Tebe zbili...Kdyby nebylo onoho smutného faktu, že naši rolníci jsou blbci, kteří sednou každému tlučhubovi a takovému švindlěři jako je B. Schwarzenberg, na vějičku...“⁵⁷

Mladočeské pozice v rolnictvu, které bylo základnou strany, byly vážně ohroženy. Dokladem toho byla nejen ztráta zmíněných mandátů, ale i často se vyskytující velice těsné poměry hlasů vůči ostatním protikandidátům z řad agrárníků. Zemské volby v následujícím roce jen potvrdily nastoupený trend, který ve svém důsledku znamenal úplné vyklizení venkova mladočechy ve prospěch rodící se agrární strany.

Volební výsledky – venkovské obce

Volební skupina	mladočeský kandidát	hlasy	kandidát agrárníků	hlasy
Smíchov	Krumbholz	202	Kubr	232
Kolín	Barták	169	Hrubý	222
Mladá Boleslav	Teklý	144	Prášek	275
Jičín	Janda	203	Zázvorka	215
Hradec Králové	J. Dvořák	147	Jaroš * ⁵⁸	283
Písek	Kovařík	33	Rataj	365
Karlín	Heller	410	Novák	98
Příbram	König	228	Syrový	95
Rychnov	Hovorka	205	Paďour	159
Roudnice	E. Grégr	423	Toužil	20
Chrudim	Udržal	326	–	–
Čáslav	Pacák	315	–	–
Německý Brod	Brzorád	200	Hyrš *	147

Tábor	Lang	215	Suhrada	158
Sedlčany	Loula	198	Kožmín	134
Budějovice	V. Dvořák	279	Šrámek	83
Plzeň	Dyk	265	Žďárský	219

*Legenda: tučně označen vítěz ve volební skupině; * Hyrš a Jaroš kandidovali jako nezávislí kandidáti.*

Vedle venkovských obcí byla druhou ostře sledovanou kurií V. všeobecná kurie, kde kandidovali jen ti „nejstatečnější“ a nejoblíbenější kandidáti, kteří byli vystaveni nevybíravému volebnímu boji s celou řadou stran ucházejících se o hlasy nejširších lidových vrstev. Volební kampaň v V. kurii bývala vedena v duchu sociální a nacionální demagogie, k svému přišel i antisemitismus, korupce, osobní útoky a vůbec vulgárnosti všeho druhu. Ne nadarmo bývala tato kurie označována za „zvěřinec“. Zde měla NSS za soupeře převážně národní sociály a sociální demokraty.⁵⁹ Sociální demokracie, podobně jako národní sociálové, doufala, že V. kurie bude ponechána celá dělníkům a dělnickým stranám. Tento předpoklad se však nenaplnil a o přízeň dělníků a nejen jich se kromě okrajové Masarykovy lidové (realistické) strany ucházely i ostatní politické subjekty.⁶⁰ Sociální demokracie byla soupeři demagogicky napadána nejen pro svůj marxistický program, ale především pro svou údajnou „beznárodnost“. Odmítání teritoriálně-státoprávního principu v českém národním programu a značná míra integrace Československé sociální demokracie v celorakouské sociálnědemokratické straně byly příčinou těchto útoků.

Transparentním měřením sil mezi mladočechy a dělnickými stranami se stala stejně jako v roce 1897 Praha, kde se utkali V. Klofáč (Kaizl ho označoval za „starého žurnalistu, machra, velkého agitátora a ke všemu sympathický zjev a desperado“) a V. Krunert s mladočeským radikálem a antisemitou V. Březnovským. Březnovský získal v I. kole 16.563 hlasů a triumfoval tak snad až překvapivě jak nad Klofáčem (2.763 hlasů), tak nad sociálním demokratem Krunertem (8.134 hlasů).⁶¹ Klofáč však zároveň kandidoval ve vícero okresech, vyhrál v V. kurii na Smíchově, kde mladočeši nekandidovali, a rovněž v Litomyšli, kde porazil mladočecha Dostála. Litomyšlský mandát si nakonec také ponechal. Kromě Klofáče se prosadili ještě Černý, Fressl a Choc (tento až v doplňovací volbě po Klofáčovi na Smíchově).

Volební skupina	mladočeský kandidát	hlasy	protikandidát mladočechů	hlasy
Praha	Březnovský	16.653	Krunert – sociál. demokrat	8.134
Smíchov	–	–	Klofáč – národní sociál	414
Mladá Boleslav	Šrámek	358 (253)	Choc – národní sociál	427 (259)
Jičín	Doležal	279 (269)	Černý – národní sociál	289 (298)
Hradec Králové	Formánek	363 (313)	Weinstein – národní sociál	221 (192)
Litomyšl	Dostál	217 (133)	Klofáč – národní sociál	266 (203)
Tábor	Holanský	486	Toužil – sociální demokrat	59
Písek	Kratochvíl	273 (177)	Kalina – státoprávní radikál	247 (244)
Kolín	Karbus	385	Šeplavý – národní sociál	190
Plzeň	–	–	Fressl – národní sociál	226
Čáslav	Bečvář	409	Mölzer – národní sociál	71
Budějovice	Müller	271 (250)	Schreiner – Němec	309 (249)

Legenda: tučně označen vítěz ve volební skupině, čísla v závorce znamenají výsledek v I. kole. Nepoměr v počtu odevzdaných hlasů mezi Prahou a ostatními volebními okresy byl způsoben tím, že v Praze (i Brně) byl uplatněn přímý volební systém, kdežto v ostatních okresech nepřímý, prostřednictvím volitelů.

V městských obcích probíhaly volby mnohem méně napjatěji. Staročeši, narozdíl od Moravy, kde postupovali společně s lidovou stranou (tj. s mladočechy), v Čechách vůbec nekandidovali a ponechali na svých stoupencích, komu dají hlasy.⁶² Hlavními rivaly mladočechů ve městech se tak stali především radikální státoprávníci, pokrokaři a sociální demokraté. Nejvíce sledovaný byl souboj se státoprávníkem K. Baxou, který se již roku 1895 prosadil v listopadových volbách do zemského sněmu.⁶³ Tehdy kandidoval samostatně za ještě nerozdělené „pokrokaře“, neboť mladočeská strana měla s Baxou rozepře a proti Baxově kandidatuře vystoupila i část mladočeských voličů v Poděbradech, když slyšeli, že Baxa je „ošemetný charakter“.⁶⁴ Výkonný výbor NSS se tehdy po dlouhých debatách nejprve rozhodl Baxu kandidovat, ovšem jen za podmínky, že podepíše „kandidátní prohlášení“ – revers o dodržování klubovních zásad. K tomu se však Baxa zřejmě stavěl rezervovaně. Výkonný výbor NSS proto posléze, snad na základě protestů důvěrníků, 16. listopadu 1895 rozhodl, že Baxu nebude kandidovat, ani pokud revers podepíše.⁶⁵ Po Baxově zvolení se jej mladočeši marně pokoušeli získat pro svůj klub. Nabízeli mu přistoupení pod podmínkou podepsání nového, přísnějšího reversu. Baxa toto rezolutně odmítl a stal se „divokým poslancem“.⁶⁶ V českém sněmu pak býval nepříjemným kritikem mladočeské politiky.

Pokrokové hnutí však pro vnitřní rozkol na počátku roku 1897 na čas ztratilo svou dynamiku a přestalo ohrožovat mladočeské pozice. Radikálně státoprávní směr pokrokářů, reprezentovaný A. Rašínem, K. S. Sokolem a K. Baxou, se však roku 1899 konstitoval v samostatnou stranu a pokusil se zasáhnout do volebního boje 1900/01. Stalo se tak pod radikálně státoprávními a nacionálními hesly. Baxa v roce 1900 kandidoval v Kolíně proti mladočeskému radikálovi J. Fořtovi, jenž Baxu po tuhém a demagogickém boji porazil poměrem hlasů 1 664 : 1 014. V budějovické městské skupině byl zvolen, podobně jako roku 1897, Bedřich Schwarzenberg. V obchodních a živnostenských komorách získali mladočeši 4 mandáty: v pražské OŽK J. Bromovský a V. Sehnal, v plzeňské M. Hájek a v budějovické J. Brdlík.

Volby skončily pro NSS hlubokým rozčarováním. Kramář vzpomíná, že se počítalo s demonstrativní volbou staré delegace, oproti tomu se však do parlamentu dostali 4 čeští národní sociálové (posléze k nim přistoupil ještě jeden z Moravy) a 5 agrárníků, čímž se mladočeský klub po volbách a následných krystalizacích uvnitř stran „smrskl“ z 62 na 53 členů (40 českých a 7 moravských mladočechů resp. lidovců, 5 moravských staročechů a 1 moravský národní sociál). Vítězství „prázdného radikalismu“ a „stavovských zájmů“ dle Kramáře vedlo u mladočechů k opuštění víry v obstrukci a pohřbilo národní jednotu a disciplínu v době, kdy jí bylo nejvíce zapotřebí. NSS ztratila pod dojmem voleb sebedůvěru a byla donucena činit kroky, které by dříve neudělala.⁶⁷

Zklamání dokládá i fakt, že ve výkonném výboru padl návrh na přejmenování strany. J. Kaizl toto odmítl s tím, „...že ta svobodomyšlnost zase přijde ke cti.“ Výbor dále konstatoval, že straně nehrozí nebezpečí zleva od radikálů, ale naopak zprava od reakčních agrárníků, což zastával zejména E. Grégr. Agrárníci, těšící se podpoře konzervativního velkostatku (B. Schwarzenberg) a staročechů (Bráfovy frakce kolem Hlasu národa), se do budoucna stali úhlavním nepřítelem NSS. Mladočeští radikálové – na rozdíl od umírněných – však byli s volebními výsledky spíše spokojeni. Grégr si poznamenal: „Strana mladočeská může tedy býti pokládána za vítěznou a vstoupili šest národních socialistů...do klubu, bude mít z této kurie o 2 poslance více než předtím, a co hlavní, poslance směru rázného.“⁶⁸

Předpoklad mladočeských radikálů tehdy byl, že se čeští poslanci sjednotí v jednom všenárodním poslaneckém klubu a většinoví mladočeši budou jeho prostřednictvím nadále ovládat českou politickou scénu. V důsledku tohoto uvažování ještě před ukončením voleb přišla na přetřes otázka budoucího společného postupu s agrárníky a národními sociály ve vídeňském parlamentě. Názory nebyly ani zdaleka jednoznačné. Kaizl 5. ledna 1901 rezolutně odmítl myšlenku na vytvoření nějakého jednotného klubu: „...ať ti pánové zůstanou

venku, ať ukáží co umějí a ať nás...flankují a podporují jako samostatné radikálnější křídlo...jistá záhuba by byla s nimi býti v jednom klubu.“ Naopak E. Engel v souznění s F. Schwarzem a J. Fořtem myšlenku jednotného klubu prosazoval. Radikálové redaktor J. Anýž a V. Březnovský podporovaní umírněným V. Škardou zase doporučovali agrárníky a národní sociály „osamotit a ubíjet“. Nakonec padlo rozhodnutí vyčkat, jak se dotyční sami zachovají. O dva týdny později, dne 17. ledna, se záležitost znovu projednávala ve výkonném výboru. J. Jaroš se tehdy přimlouval za jejich přijetí do klubu. Anýž se postavil proti (bylo to chápáno jako „autoritativní projev“ Národních listů) a dosáhl svého. S podporou Anýže a Březnovského Kaizl nakonec prosadil tuto linii: „...teď ani ceknouti, později snad společný výk[onný] výbor parl[amentární].“ Agrárníci a sociálové po dlouhém váhání projevíli zájem o společný klub. Mladočeská parlamentárka se dokonce zabývala jejich příписy s tímto návrhem. Na Kaizlovo doporučení byl dán souhlas pod podmínkou dodržování přísné kázně.⁶⁹ To zřejmě uvedeným stranám nevyhovovalo, neboť k vytvoření jednotného klubu nakonec nedošlo a agrárníci a národní sociálové zůstali mimo mladočeský klub ve volném samostatném státoprávním sdružení.⁷⁰ Grégr si poznamenal, že se radikálové „báli“ Kaizlova oportunistu, a proto nechtěli do společného klubu. K tomuto rozhodnutí však vedly nejen „nepřijatelně tvrdé“ Kaizlovy podmínky, ale určitě i náležitě vzedmuté sebevědomí mladých stran z volebních výsledků, které byly příslibem do budoucnosti.

Rozkol mezi českými poslanci šel tak daleko, že obě nové strany odmítly podepsat společné státoprávní ohrazení a v říšské radě podaly své vlastní. Grégr v tom viděl osobní a nikoli stavovské důvody a litoval, že nepomyslely na to, že by všechny české strany (agrární, pokrokové, liberální, sociální, radikální i konzervativní) mohl spojovat jeden program – program národní.⁷¹ Předpoklad mladočeských radikálů na utvoření společného klubu, v němž vstřebají agrárníky a zvláště národní sociály, a zároveň tak posílí své pozice proti umírněným mladočechům, se tedy nakonec nekonal. E. Grégrovi tak nezbylo, než shledat nový mladočeský klub beznadějně oportunistickým. Zástupci „mladých stran“ do klubu vůbec nevstoupili, řada vlastních mladočeských radikálů ve volbách propadla (zůstalo jich prý jen sedm), naopak zvítězili noví poslanci umírněného, „rozhodně oportunistického“ směru (zejména F. Pantůček). Grégr nakonec trpce konstatoval: „Kaizl má téměř neobmezený vliv a ukazuje se již nyní co rozhodný odpůrce každého ráznějšího postupu.“

Grégr měl pravdu. Kaizl již dávno před volbami psal: „Po volbách musíme my železnou rukou zasáhnouti a káru vytáhnouti z bahna, do něhož nás zrušení jazykových nařízení dostalo a v němž bychom obstrukcí ještě více uvízli. Pak budeme musiti dělati politiku ultraoportunistickou, mandáty na 6 let v ruce a zase krůček za krůčkem ku předu a vzhůru, abychom na konec presentovali národu

přec jen řadu pěkných úspěchů a pokroků.“ Ano, nyní po volbách mohli umírnění přes celkové oslabení prosadit oportunistickou taktiku v duchu zdánlivě opuštěné etapové politiky či již se hlásící Kramářovy „aktivní politiky“, aniž by se dívali napravo a nalevo.⁷² NSS byla od tohoto okamžiku připravena opustit obstrukci, která jí při volebním klání nepomohla obhájit dosavadní mandáty, a provést tak zásadní obrat od své rok trvající negativní a destruktivní politiky.⁷³ Nemělo to být však zadarmo. Vláda měla poskytnout mladočechům náležitě ústupky. Umírnění tak získali požehnání strany pro jednání s vládou. Neřešitelné jazykové a národnostní otázky byly odsunuty do pozadí a nahradily je hmotné zájmy. Mladočeši tak rozhodli o záchraně říšské rady a nejspíše i Koerberovy vlády.⁷⁴

Volby 1900/01 byly nejen svědectvím o úpadku NSS, o krachu až dosud zachovávaného principu jednotného celonárodního zastoupení, o agrární krizi, úpadku malovýrobců, ale i o mohutném politickém a sociálním rozvoji národa, který již přestal být masou sociálně blíže nediferencovaného venkovského a maloměstského obyvatelstva české národnosti. Hospodářský a kulturní vzestup české společnosti nastoupený v 80. a 90. letech měl za následek rozdělení dosud víceméně sociálně kompaktní české společnosti na stavovské skupiny a z toho vyplývající rozbití politické jednoty národa. Česká politika, přes svoji dosavadní převážnou neúspěšnost, totiž nepreferovala již pouze stěžejní prosaditelné národní resp. jazykové požadavky, ale i požadavky ryze hmotné. Hmotné a sociální zájmy jednotlivých vrstev společnosti měly do budoucna dle nejpesimističtějších předpovědí slavit triumf nad ideou národa. Ostatně důkazem toho – obecně platným pro celé Předlitavsko – bylo prosazení tzv. „vodocestných předloh“ v říšské radě roku 1901, kdy se zainteresované strany jednotlivých národů dohodly na společném zájmu.⁷⁵

Volby 1900/01 však byly i výrazem znechucení voličstva nad neplodnými politickými poměry i snížení zájmu o činnost nedělního parlamentu. Dokládá to hluboký pokles účasti občanů ve volbách, která se z 60 % v uplynulých letech snížila na 30–50 % v městských a venkovských kuriích a v kurii všeobecné se pohybovala kolem 30 %.⁷⁶ Nezájmu obyvatelstva se dalo čelit jednak návratem k „dělnosti“ parlamentu, což znamenalo zamezení obstrukce prostřednictvím novelizovaného jednacího řádu, a jednak ráznou volební reformou směrem k všeobecnému a rovnému volebnímu právu, které by vtáhlo do politického dění nejširší vrstvy obyvatelstva. Badenihovo volební reforma z roku 1896 byla totiž jen krokem stranou vynuceným okamžitou nouzí. Nepřirozená kombinace principů všeobecného, zájmového a plurálního volebního práva po počátečním nadšení (volby 1897) vedla k nezájmu o volební dění. Politické strany byly

nuceny hledat ve změněné situaci nová východiska a myšlenky. Mladočeši zprvu hledali příčiny svého relativního volebního neúspěchu v osobní rovině a svalovali odpovědnost na jednotlivé členy vedení strany. V následujících letech se jasně ukázalo, že osobní obviňování je zcela neopodstatněné, protože krize má daleko hlubší a především přirozené kořeny. Možné východisko k záchraně všenárodní mladočeské strany, která si činila právo na monopolní zastupování českých voličů, se čím dál více hledalo v reorganizaci strany. Ta skutečně v budoucnosti výrazně napomohla k udržení mladočechů v politickém životě, ale ani sebelépe provedená reorganizace nemohla v žádném případě zachovat všenárodní charakter strany a jednotné zastupování národa. Všenárodnost a jednota byly v době nastupující sociálně, hospodářsky a politicky bohatě diferencované moderní společnosti chimérou a patřily nenávratně minulosti.⁷⁷ Každý pokus o jejich návrat proto musel nutně skončit nezdarem.

POZNÁMKY

* Tato práce vznikla díky podpoře The Research Support of the Open Society Support Foundation, grant No: 282/1999.

¹ Heidler, Jan: Příspěvky k listáři Dra Frant. Lad. Riegra. díl II., č. 166, Rieger Zeithammrovi 20.9.1876, Praha 1926, s. 72.

² Počet Němců v Haliči byl relativně nízký a jednalo se hlavně o židovské obyvatelstvo německého jazyka, které nebylo středem zájmu německých stran – to se pochopitelně týká až doby od konce století (šířící se antisemitismus). Slezsko představovalo okrajový problém.

³ Malíř, Jirí: Od spolků k moderním politickým stranám. Brno 1996, s. 30–31.

⁴ V 60. letech lze nalézt ojedinělé výjimky, jako byl např. roku 1861 společný požadavek Čechů a Němců na českém sněmu na korunovaci Františka Josefa českým králem, nebo společné česko-německé tábory lidu v 60. letech – Urban, Otto: Česká společnost 1848–1918, Praha 1982, s. 167.

⁵ Urban, Otto: Otázka národní jednoty a politického stranictví v Čechách na počátku šedesátých let 19. století. In: Acta universitatis Carolinae 3, 1982, s. 28.

⁶ Této otázce se např. věnoval Purš, Jaroslav: Volby do českého zemského sněmu v dubnu 1872. Praha 1987.

⁷ Tento pohled na mladočechy prezentovaný staročeským tiskem odpovídal skutečnosti. – Kučera, Karel: Pokus o smír v národním táboře po Palackého smrti. In: Acta universitatis Carolinae 3, 1982, s. 43.

⁸ Urban, O: Otázka národní jednoty..., s. 15–16 a 23. Mladočeši na rozdíl od staročechů nevnímali absenci šlechty v národním táboře nijak tragicky. Oproti staročeským snahám získat historickou šlechtu pro národ postavili vlastní koncepci „dotváření sociální skladby“ české společnosti, a to směrem zdola. – Tamtéž: s. 18 a 23.

⁹ K otázce, proč nedošlo již v 60. letech k osamostatnění mladočechů, viz Kučera, K.: Pokus o smír..., s. 35; Též Urban, O.: Otázka národní jednoty..., s. 20–26.

¹⁰ Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), fond G. Eim, kart. 2, J. Grégr Eimovi 24.6.1893.

- ¹¹ Kučera, K.: Pokus o smír..., s. 62.
- ¹² Např. 1878, 1883 a 1885. – Tobolka, Zdeněk V.: Politické dějiny národu československého od 1848 až do dnešní doby. sv. II, Praha 1933, s. 323, a sv. III/1, Praha 1936, s. 99 a 102.
- ¹³ Otázkám spojeným s nástupem mladočechů v druhé polovině 80. let se nejpodrobněji věnovali: Heumos, Peter: Agrarische Interessen und nationale Politik in Böhmen 1848–1889. Sozialökonomische und organisatorische Entstehungsbedingungen der tschechischen Bauernbewegung. Wiesbaden 1979; Vojtěch, Tomáš: Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách. Praha 1980; Křížek Jurij: Krise cukrovarnictví v českých zemích v osmdesátých letech minulého století a její význam pro vzrůst rolnického hnutí. Československý časopis historický 4 (dále ČsČH), 1956, s. 270–298 a 407–447, ČsČH 5, 1957, s. 473–506, ČsČH 6, 1958, s. 46–59; Týž: T. G. Masaryk a česká politika. Politické vystoupení českých realistů v letech 1887–1893. Praha 1959.
- ¹⁴ Do sněmu bylo tehdy za občanské poslance zvoleno 88 mladočechů, 3 staročeši (Zátka, Baar, Effmert), 2 agrárníci, 1 pokrokař a 2 samostatní „divocí“ kandidáti (Mixa a Vašatý – tento byl roku 1896 vyloučen z mladočeské strany).
- ¹⁵ Poslední fázi vývoje staročeské strany se naposledy věnoval Kučera, Martin: Albín Bráf, reorganizace staročeské strany 1906 a její zánik. In: Český časopis historický 92 (dále ČČH), 1994, s. 706–731.
- ¹⁶ K tomu Vojtěch, Tomáš: Vítězství mladočeské strany v Čechách v roce 1891. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století 4, 1977, s. 3–62.
- ¹⁷ Tobolka, Z.V.: c.d., sv. III/1, s. 260.
- ¹⁸ Urban, O.: Česká společnost..., s. 177.
- ¹⁹ Problematiky typologie politických stran v 19. století se dotýká ve své převratné práci i J. Malíř – Malíř, J.: Od spolků..., s. 25–27.
- ²⁰ Pro přelom století není zcela adekvátní klasifikovat agrárníky jako „masovou“ stranu. Neměla tehdy totiž rozvinutý stranický aparát, pevnou vertikální stranickou organizaci ani masové organizace společenskopolitického charakteru (tělocvičné, mládežnické, ženské, družstva,...) jako tomu bylo u „masové“ sociální demokracie. I později byl mezi oběma masovými stranami jeden zásadní rozdíl: agrárníci vedle „masovosti“ kladli větší výraz na „stavovství“. Na rozdíl od českých sociálních demokratů měli také už před rokem 1907 relativně silné zastoupení v zákonodárných sborech (sněm i říšská rada).
- ²¹ Největším úspěchem bylo zajisté jmenování Antonína Rezka sekčním šéfem v ministerstvu kultu a vyučování. Rezek se v roce 1900 stal i českým ministrem krajanem. – Velek, Luboš: Sestavení vlády Ernesta von Koerbera a obnovení úřadu českého ministra krajana roku 1900. In: Paginae historiae 6, s. 38–63.
- ²² Ableitinger Alfred: Ernest von Koerber und das Verfassungsproblem im Jahre 1900. Österreichische Nationalitäten- und Innenpolitik zwischen Konstitutionalismus, Parlamentarismus und Oktroyirtem allgemeinem Wahlrecht. Wien-Köln-Graz 1973; Velek, Luboš: Pokus o česko-německé vyrovnání 1899–1900 – Konference u K. Chiariho. ČČH 96, 1998, s. 532–560.
- ²³ Kaizl, Josef: Z mého života. sv. III/2., vyd. Z. V. Tobolka, Praha 1914, deník 22. a 28.8.1900 a Kaizl Pacákovi 29.8.1900, s. 1072–1073.
- ²⁴ Volby do říšské rady se konaly v letech 1867, 1873, 1879, 1885, 1891, 1897, 1901, 1907, 1911. Během půlstoletí tedy došlo pouze dvakrát k volbám v mimořádný rok 1901 a 1911.
- ²⁵ Koerber během pozdního léta 1900 dokonce císaři nastínil velkolepý plán na provedení státního převratu, který zahrnoval vedle oktrojů jazykového zákona a nového jednacího

- řádu říšské rady i projekt volební reformy, která měla přispět k vymýcení šovinismu. Tento návrh je otištěn in: Rutkowski, Ernest (vyd.): *Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie unter besonderer Berücksichtigung des böhmisch-mährischen Raumes. Teil II. Der verfassungstreue Großgrundbesitz 1900–1904.* München-Wien 1991, s. 371–442. Rozbor těchto předloh učinil Ableitinger, A.: c.d., s. 178–213. Ableitinger podrobně sleduje i příčiny zamítnutí tohoto plánu počátkem září. – Tamtéž, s. 170–176.
- ²⁶ O tom, že se jistě mnohým voličům zajídala volba jedné ze dvou stran, či po roce 1891 de facto strany jediné, svědčí vzpomínka novináře B. Hlaváče na slavného českého herce F. F. Šamberka. Ten, když byl lákán svým hospodským kumpánem mladočeským poslancem V. Březnovským k volbám, odvětil: „Koho mám volit? Mladočechy nevolím, poněvadž jsem staročech a staročechy nevolím, poněvadž jsou volové!“ – Hlaváč Bedřich: *Postavy ze staré Prahy*, Praha 1932, s. 17. Toto expresivní vyjádření sice příliš nevypovídá o obecné náladě voličstva, ale jasně naznačuje omezenost výběru.
- ²⁷ „...volby mají míti ráz manifestační o smýšlení českého lidu vůči vládě a Vídni,...“ – LA PNP, fond E. Engel, kart. 7, Škarda Englovi 22.9.1900; Kramář, Karel, *Dějiny české politiky nové doby za vedení národní strany svobodomyšlné.* In: *Česká politika*, sv. III, red. Z. V. Tobolka, Praha 1909, s. 665–666.
- ²⁸ Jedním z varujících okamžiků byly doplňovací volby na Lounsku, kdy mladočech J. Čelakovský musel být ke všeobecnému překvapení zvolen až ve druhém kole. NSS zde byla vystavena nenávistné kampani státoprávních radikálů, kteří nabourávali její předvolební schůze. – Kaizl, J.: c.d., Kaizl Pacákovi 22.1.1900, s. 999., Škardovi 22.1. a 22.2.1900, deník 20.2.1900, s. 1000 a 1014–15; Radikální listy, 31.1.1900.
- ²⁹ Engel psal, že ve volbách vidí ohrožení jen pro Krumbholze a Teklého a snad ještě 2 či 3 mladočechy. – Archiv Národního muzea (dále ANM), fond J. Kaizl, kart. 2, Engel Kaizlovi 27.11.1900; Kaizl, J.: c.d., Kaizl Kramářovi 10.9.1900, s. 1078.
- ³⁰ NSS v předvolební provolání odmítla vládní představy o úloze hospodářských a sociálních zájmů a postavila se na stanovisko všenárodního programu minulých let – Národní listy (dále NL), 16.9.1900; Kaizl, J.: c.d., Kaizl Škardovi 14. a 23.9., 2.10.1900 a deník 12.–15.12.1900, s. 1079, 1083, 1087, 1101–1102.
- ³¹ LA PNP, fond E. Engel, kart. 28; Hlavní projev, útočící na agrárníky a národní sociály, přednesl J. Herold. – NL, 17.12.1900.
- ³² Kaizl, J.: c.d., Kaizl Škardovi 23.9. a 10.12.1900, s. 1083 a 1101. Pacák psal 20.11., že kompromis s agrárníky a národními sociály se „rozbil nadobro“. – Tamtéž, Pacák Kaizlovi 20.11.1900, s. 1096; Grégr se podívoval, že národní sociálové nechtějí vstoupit do společného klubu, přestože mají velice nedokonalou organizaci. – LA PNP, fond E. Grégr, kart. 3, deník 6.11.1900; Stejně výhrady k organizačním nedostatkům a k nedostatku osobností, což by prý vedlo k pasivitě, měli mladočeši i u radikálů – Kaizl, J.: c.d., Škarda Kaizlovi 14.8.1900, s. 1071.
- ³³ Státní ústřední archiv, fond RA Adámků, kart. 33, Špindler Adámkovi 28.11.1900. Špindler chtěl proti „pomluvě“ radikálů bojovat Adámkovou brožurkou pro živnostníky, o jejíž zaslání žádal.
- ³⁴ O tom, že radikálové (a nejen státoprávní) byli magnetem pro mladočeské radikály, svědčí fakt, že řada z nich s radikály úzce kooperovala. Grégr měl blízko k státoprávníkům, k jiné skupině zase poslanci J. Sokol, J. Šíl, J. Vašatý. Bývalého poslance J. Slavíka dokonce pro svoji stranu získal Antonín Hajn. – Kučera, Martin: *Česká strana radikálně pokroková na konci 19. století a jednání s realisty na podzim 1899.* In: *Sborník k dějinám 19. a 20. století*, 13, 1993, s. 13.
- ³⁵ „Hier – Zde aféra“ spočívala v hlášení se českých záložníků na vojenských cvičeních českým „Zde“ namísto dosud obecně uznávaného „Hier“. Hlavním agitátorem byli národní

sociálové vedení V. Klofáčem. Armádní velení včetně císaře reagovalo na české „Zde“, hrozící zavlečením nacionálních sporů do dosud jimi nedotčené armády, nejpřísnějším postihem.

- ³⁶ ANM, fond J. Kaizl, kart. 4, Rezek Kaizlovi 19.8.1900; Šantrůček, Bohuslav: Václav Klofáč (1868–1928). Praha 1928, s. 77.
- ³⁷ Nejnověji o vzniku samostatné agrární strany Kučera, Martin: K reorganizaci České strany agrární. ČČH 96, 1998, s. 307–343; Dostál, Vladimír V.: Agrární strana. Její rozmach a zánik. Brno 1998.
- ³⁸ Mezi zbývajícími poslanci venkovské kurie bychom našli advokáty, dva lékaře a po jednom mlynáři a řediteli školy. – Navrátil, Michal: Almanach českého sněmu (1896–1901). Praha 1896.
- ³⁹ Kučera, M.: K reorganizaci..., s. 308.
- ⁴⁰ Heidler, J.: Příspěvky k listáři..., č. 1126, Rieger Mattušovi 8.9.1893, s. 512.
- ⁴¹ V roce 1891 např. ovládl dosud mladočeskou organizaci „Zemská selská jednota pro království české“ a záhy poté založil „Českomoravskou stranu hospodářskou“.
- ⁴² Kučera, M.: K reorganizaci..., s. 317.
- ⁴³ Tobolka, Z. V.: c.d., sv. III/2, s. 271.
- ⁴⁴ V listopadových volbách 1895 do sněmu bylo zvoleno celkem 89 mladočechů (Vašatý byl 1896 vyloučen). Vedle dvou zmíněných agrárníků narušili „politický monopol“ mladočechů jen 1 pokrokář a 3 samostatní staročestí kandidáti. Staročeská strana jako taková se však voleb vůbec neúčastnila. Kramář, K.: c.d., s. 578; J. Rataj byl členem mladočeského poslaneckého klubu již v předchozím sněmovním období. V únoru 1895 však z klubu vystoupil. – ANM, fond Archiv NSS, Rataj klubu NSS 12.2.1895; Šťastného těsné zvolení (217 : 216 hlasům) proti mladočechu H. Langovi bylo nejprve zrušeno, ale v následující doplňující volbě se opět prosadil. – Navrátil, M.: Almanach českého sněmu..., s. 72.
- ⁴⁵ „Sdružení“ založil na přelomu let 1896/97 S. Kubr, sedlák v Kněževsi. Původně bylo úzce napojeno na NSS, jejíž politický program mělo doplnit o rolnické požadavky, aniž by však mladočeské straně upíralo „právo na politické vedení národa“. Během následujících dvou let se však Kubrova organizace dostávala do sporů s vedením mladočeské strany, které nevraživě hledělo na nežádoucí Kubrovu iniciativu. – Tobolka, Z. V.: c.d., sv. III/2, s. 272–274; Kučera, M.: K reorganizaci..., s. 317–320.
- ⁴⁶ S Práškem záhy začali spolupracovat i mimo kluby stojící rolničtí poslanci Rataj, Šťastný a Novotný. V březnu 1900 tito poslanci požadovali na mladočeských místa v komisi rozpočtové, školské, obecní a okresní a zemědělské. Vystoupili tak poprvé a neoficiálně jako zvláštní strana. – LA PNP, fond E. Engel, kart. 22; Tobolka, Z. V.: c.d., sv. III/2, s. 274.
- ⁴⁷ ANM, fond V. Škarda, kart. 1, Pacák Škardovi v únoru 1899, přiloženy falzifikáty Škardových dopisů. Podezření však bylo nejspíše vyvráceno – jinak by NSS nepozvala Práška k účasti na česko-německých konferencích 1900.
- ⁴⁸ LA PNP, fond A. Rezek, kart. 22, Penížek Rezkovi 21.8.1900; Jediným, kdo měl vliv na agrárníky (je to pochopitelné, neboť jejich základnou byly jižní Čechy), byl B. Schwarzenberg, který „...přiměl agrárníky svým vlivem na ně, aby své obstr[ukční] nálady zklidnili.“ – ANM, fond J. Kaizl, kart. 4, Rezek Kaizlovi 15.8.1900; Grégr o Schwarzenbergovi tvrdil, že „...je takřka kmotrem selského sdružení...“, neboť je ve spojení s Ratajem a podporoval v doplňovacích volbách do sněmu 1899 agrární kandidáty (Novotného) – LA PNP, fond E. Grégr, kart. 9.
- ⁴⁹ Tamtéž, kart. 10; ANM, fond V. Škarda, kart. 1, „Informace pro pány poslance“ z roku 1902, s. 10.

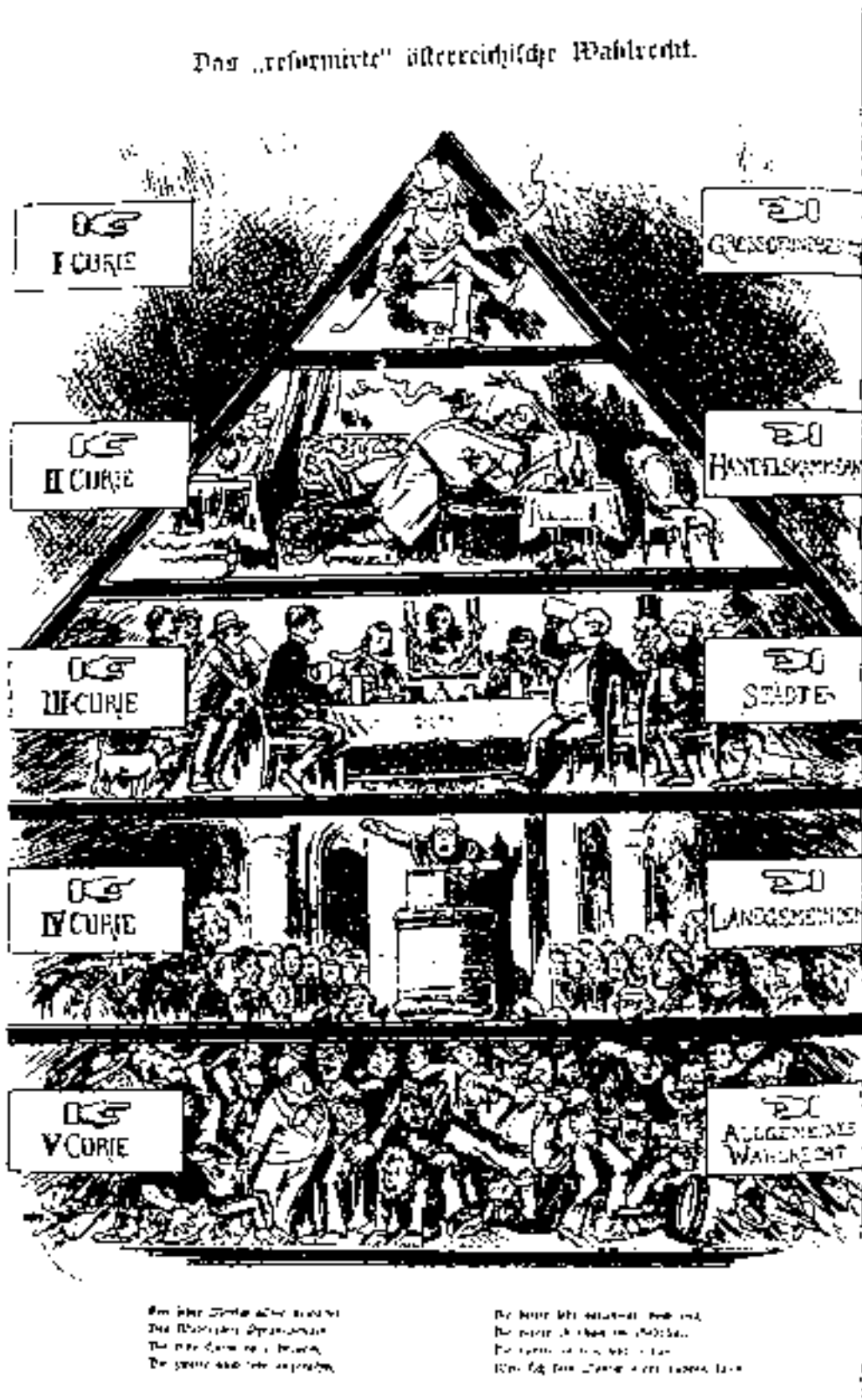
- ⁵⁰ Tobolka, Z. V.: c.d., sv. III/2, s. 126–131.
- ⁵¹ E. Grégr se v průběhu roku 1899 zúčastňoval jejich akcí, naopak umírnění (Engel, Kaizl, Herold) na ně hleděli s krajní nedůvěrou. – LA PNP, fond E. Grégr, kart. 26, Škarda Grégrovi 28.8.1899.
- ⁵² Kaizl, J.: c.d., Kaizl Škardovi 25. a 29.12.1900, s. 1103–1104. Pacák byl s Kaizlem zajedno.
- ⁵³ Ostatní strany v Čechách mladočeši vůbec nereflektovali, maximálně počítali s 1 mandátem pro realisty. Na Moravě měli mladočeši naopak soupeře navíc v klerikálech. Krásný je dopis brněnského biskupa Bauera Rezkovi: „Dle zprávy p. dr. Stojana...ohrožena kandidatura p. Seicherta [lidovec/mladočech] a vzdal by se jí úplně, kdyby mu zajištěno bylo místo alespoň c. kr. expedienta v nějaké c. kr. nemocnické lékárně. Že by tím kandidatura dra Hrubana náramně získala, je patrné.“ – v konceptu odpovědi stojí, že je místo zajištěno. – LA PNP, fond A. Rezek, kart. 1, Bauer Rezkovi 26.11.1900.
- ⁵⁴ Při zpracování volebních výsledků jsem vycházel z dobového tisku a následujících přehledů: Navrátil, Michal: Almanach říšské rady (1901–1906), Tábor 1901; Tentýž: Almanach českého sněmu (1895–1901). Praha 1896; Knauer, Oswald: Das österreichische Parlament 1848–1966. Wien 1969; Lišková, Marie: Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách v letech 1861–1913. Praha 1994. Zejména některé Navrátilovy informace jsou chybné a je nutná jejich korekce na základě tisku.
- ⁵⁵ Mladočeši nakonec získali pro svůj klub jednoho z těchto protikandidátů – J. Jaroše. Agrárnických poslanců mimo mladočeský klub tak zbylo pět.
- ⁵⁶ Agráři před volbami neúspěšně požadovali od mladočechů jako koncesi za společné kandidování získání 8 mandátů. Nakonec jich samostatným postupem – a s podporou radikálních pokrokářů na venkově – získali 5. V doplňovacích volbách získali v následujících letech další dva mandáty. V parlamentě jich tak měli nakonec 7 – Tobolka, Z. V.: c.d., s. 301.
- ⁵⁷ ANM, fond K. Kramář, kart. 9, H. Janda Kramářovi 2.2.1901. Janda měl toho roku opravdu smůlu. Strana jej totiž chtěla odškodnit mandátem budějovické obchodní a živnostenské komory (dále OŽK), avšak Janda nebyl dosti diskrétní a členové OŽK se tímto „kšeftováním“ urazili a zvolili J. Brdlíka. – ANM, fond J. Kaizl, kart. 3, Moudrý Kaizlovi 13.1.1901; NL podrážděně reagovaly – s poukazem na jednotu národa a representace: „Politici národní odpůrci...pasou se na těch čtyřech [správně 5 – L.V.] poslaneckých mandátech, kteréž tato strana v kurii obcí venkovských ztratila, jako na zeleném jeteli s patrnou chutí, aby všichni se jimi – nadmuli! Jak známo k čemu takové nadmutí se pravidelně a přirozeně vede.“ – NL, 10.1.1901.
- ⁵⁸ Mladočech MUDr. J. Dvořák byl poražen (283:147 hlasů) rolníkem J. Jarošem. Ten kandidoval jako samostatný kandidát (nikoli agrárník) podpořený i hlasy agrárníků. Jaroš však vstoupil do mladočeského klubu. V různé literatuře se ale můžeme setkat s mylným údajem, že bylo zvoleno 6 agrárníků. Navrátil, M.: Almanach českého sněmu..., s. 45 a 175. Dvořák byl v roce 1902 zvolen do říšské rady v doplňovacích volbách – Knauer, O.: Das österreichische..., s. 84.
- ⁵⁹ Sociální demokracie vyšla z voleb 1900/1901 – oproti volbám 1897 – značně oslabena rivalitou s národními sociály, které v nejednom okrese podpořili mladočeši. Mladočeši měli vůči sociální demokracii tradiční výhrady k její „beznárodnosti“ a předhazovanému spojení s Němci a židy.
- ⁶⁰ Tobolka, Z. V.: c.d., s. 301. V páté všeobecné kurii volili všichni oprávnění muži, bez ohledu na to, zda měli oprávnění volit i v jiné kurii. Z toho vyplývá, že movitější voliči měli více hlasů a mohli volit ve dvou kuriích (tzv. plurální právo).
- ⁶¹ Roku 1897 dostal Březnovský 22.142 hlasů a K. Dědic (sociální demokrat) 14.310. Srovnání výsledků voleb v V. kurii 1897 a 1901 nabízí: Vávra Jan: Československá sociální demokracie a pátá volební kurie (1896–1897). AUC 3, 1982, s. 67–94; Winter, Franz: Das

österreichische Parlament. Die Gewählten und ihre Wähler. Wien 1902. V roce 1897 získali sociální demokraté v Čechách 2 mandáty (Steiner a Vrátný), 1901 zasáhli neúspěšně pouze do dvou užších voleb.

- ⁶² Mattuš, Karel: Paměti. Praha 1921, s. 161.
- ⁶³ Baxa tehdy kandidoval na Jičínsku, kde byl poražen, a zároveň v Kolíně a Poděbradech, kde porazil (473:442) J. V. Kalaše.
- ⁶⁴ LA PNP, fond. E. Engel, kart. 3, Bouček Engelovi 11.11.1895. Voliči tehdy navrhovali za protikandidáta J. Fořta.
- ⁶⁵ LA PNP, fond E. Engel, kart. 24, zápis z v.v. 10.11.1895 a kart. 21, Engelovy koncepty Baxovi 14.11. a 16.11.1895.
- ⁶⁶ ANM, fond Archiv NSS, kart. 3, Engel Baxovi 21.1.1896 a Baxa Engelovi 30.1.1896.
- ⁶⁷ Kramář, K.: c.d., s. 665–666; Malíř, Jiří: Vývoj liberálního proudu české politiky na Moravě. Brno 1984, s. 195; Tentýž: Od spolků..., s. 216–217.
- ⁶⁸ Kaizl, J.: c.d., III/2, deník 17.1.1900, s. 1115; LA PNP, fond E. Grégr, kart. 3, deník 4.1.1900.
- ⁶⁹ Kaizl, J.: c.d., Kaizl Pacákovi 5.1.1900, s. 1107 a deník 17.1. a 31.1.1901, s. 1114 a 1118. Kaizl v názorech o společném klubu dosti kolísal: „Já chci udělati nějaký všečeský parl[amentární] svazek, ale do našeho klubu nevzítí rozkolníky.“ – deník 8.1.1901, s. 1112. Kaizl tedy nebyl apriori proti společnému klubu, ale jeho vytvoření podmiňoval kázní radikálů a odsunoval celý projekt do budoucna.
- ⁷⁰ Agrární v. v. 15.1. schválil Kubrův návrh „...že má agr[árním] poslancům ponechána býti co do klubovních formací úplná volnost a co do taktiky uloženo jim vyčkávací stanovisko.“ – LA PNP, fond A. Rezek, kart. 1, Baštyř Rezkovi 16.1.1901; Co obsahoval přípis, o kterém se 31.1. zmiňuje Kaizl (Kaizl, J.: c.d., deník 31.1.1901, s. 1118.), není známo, agrárníci zřejmě chtěli na veřejnosti svěst své odmítnutí (15.1.) jednotného klubu na nepřijatelnost mladočeských podmínek. Vše byla jen hra, Prášek se měl dokonce chlubit: „...nemyslil jsem, že tak chytrý advokát jako dr. Herold se námi dá tak napálit.“; Vstoupit do klubu NSS se původně měl zavázat i národní sociál Fressl. – ANM, fond J. Kaizl, kart. 3, Moudrý neznámému, 20.1.1901; Tobolka, Z. V.: c.d., s. 302.
- ⁷¹ Urban, O.: Česká společnost..., s. 512; LA PNP, fond E. Grégr, kart. 3, deník 4.1.1901, kart. 5, deník 30.1.1901 a kart. 6.
- ⁷² Tamtéž, kart. 5, deník 30.1.1901; Kaizl, J.: c.d., Kaizl Pacákovi 27.9. a Kaizl Škardovi 27.9.1900, s. 1084–1085.
- ⁷³ Až příliš pesimisticky píše Tobolka, že „Ztráta 8 mladočeských mandátů měla za následek, že mladočeská strana pozbyla víry v správnost své politiky, nebyla si jista, zda si kuriové voličstvo opravdu přeje nejdříve a především vnitřní češtinu.“ – Tobolka, Z. V.: c.d., sv. III/2, s. 303.
- ⁷⁴ LA PNP, fond E. Grégr, kart. 5, deník 30.1.1901. Grégr píše, že Fořt v debatě vyzýval k zamezení dělnosti říšské rady všemi prostředky. Kaizl hájil naopak „drobečkovou“ politiku; Kaizl, J.: c.d., Kaizl Škardovi 27.9.1900, s. 1085 a deník 28., 29. a 30.1.1901, s. 1118.
- ⁷⁵ Tuto problematiku nejnověji sleduje Binder, Harald: Die Wasserstrassenvorlage und die wirtschaftlichpolitische Lage Österreichs im Jahre 1901. Österreichische Zeitschrift für Geschichte, 1, 1992, s. 44–63. A především ve své vynikající licenciátní práci: Binder, Harald: Die österreichische Wasserstrassenvorlage von 1901. Bern 1989.
- ⁷⁶ Urban, O.: Česká společnost..., s. 511; Volební účast statisticky zdokumentoval a vysvětlil Winter, F.: Das österreichische..., s. 21–22 a 28–29.
- ⁷⁷ Urban, O.: Otázka národní jednoty..., s. 27.

PŘÍLOHA 2

Zpodobnění Badeniho volební reformy z roku 1896.

PŘÍLOHA 3

Dopis mladočeského v. v. členům strany. (LA PNP, f. E. Engel)

V Praze, dne 27. října 1946.

Slovitný Pane!

Dovolujeme si Vám upozorniti, že základní, ve jakési agrární sdružení přijímající, kterou mají vyhradně zabývatí, se bude řešení otázky; směřující si na právo poměrně, stanov, voličského a týkáje - věk, a se, tím, účelem, namýje, sdružení toto, vyhledati časopis, který by, organizaci tohoto agrárního sdružení přestavil.

Také o, celé, této záležitosti jednáno bylo, již, ve vybraném výboru, avšak, nějaké, určité, programové, stanovisko, se, strany komitétu, tohoto agrárního sdružení, doposud, nám, přísti, označeno; nebylo, a proto, také, vykonaný, výbor k, akci, té, mu, stanovisko, vyčkávání, strávati, musí, poněvadž, má, oprávněné, obavy, že, by, se, o, tohoto, na, pohled, umírněného, významného sdružení; vyvinuti, mohla, organizace; samostatné, politické, strany, na, poskytnutí, zásad, a, programu, nejen, strany, naší, ale, i, celého, národa.

Že, to, jistě, tak, na, národ, vykonaný, výbor, se, národně, upozorniti, Vás, abyste, v, případě, kdyby, Vám, nějaké, problémy, v, tom, směru, od, komitétu, zmíněného, sdružení, k, podpisání, předloženo, bylo; - prosativně, než, vykonaný, výbor, stanovisko, své, strany, k, věci, samé, zejména - nepodepisoval, aneb, kdyby, se, snad, bylo, již, tak, stalo; abyste, tak, k, ně, podpis, svůj, a, opatnosti, odvolati, ráčil.

Sdělení, toto, jest, důležitě; jeť, celá, věc, nás, velmi, náležitě, svabý, a, proto, je, nutno, vyčkati, se, strany, páni, poslanci, dalšího, utváření, jeť, v, této, nové, věci, nastane.

S, veškerou, úctou, a

oddaností

a, vykonaný, výbor
národní, strany, osvobodomyšlné.

Č. 15. 10. 46. ;

PŘÍLOHA 4

Mladočeši potírají „agrární škodnou“. (Šípy, 4. 3. 1899)

Mělk jste si pane myslivci přivstal za to „kuny“ rozhodně dřív! Ale ještě strážte jako Vy, řádku s tím
hobák i teď hrzy lotosí!

PŘÍLOHA 5

Spojení agrárníků (Kubr) s konzervativní šlechtou (Schwarzenberg). (Šípy, 9. 5. 1903)

Siamská dvojčata?

N. p. 1887 pro. čes. zemědělské společnosti, jedné tělo, jedno srdce. Lidové slovo a šarlat. dvojčata v podobě dvou mužů přiléhá. Dvojčata takto se zjevují šlechtě — musí žít v křesle a v šarlatě.

PŘÍLOHA 6

Humoristické pojetí konce „všenárodních stran“. (Šípy, 21. 4. 1906)

ZUSAMMENFASSUNG

DIE JUNGTSCHECHEN UND DAS ENDE DES PRINZIPS DER ALLNATIONALEN PARTEI – DIE REICHSRATWAHLEN 1900/1901

Luboš Velek

Die ersten fünfzig Jahre der tschechischen Politik waren durch die Tätigkeit der sog. allnationalen Parteien charakterisiert, die ausschließlich die politische Führung der Nation im Wettkampf um nationale und staatsrechtliche Forderungen beanspruchten. In Böhmen während der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts übten zwei solche Parteien ihre Wirkung aus. Die ältere, die tschechische Nationalpartei (Alttschechen), hatte ihre Wurzeln schon in der Parlamentsepisode der Jahre 1848/49, aber ihre Tätigkeit nahm sie erst bei der Wiederaufnahme des konstitutionellen Lebens in den 60. Jahren auf. Gerade die 60. Jahre waren eine klassische Wirkungsetappe der allnationalen Partei, die sich dank unentwickelter politischer Kultur, unzulänglicher Sozial- und Wirtschaftsdifferenzierung der Wähler und überhaupt des ganzen Volkes das Monopol auf die Vertretung aller Volksschichten und ihrer Interessen unbeschränkt machen konnte. Die Wahrung der immer mehr gegensätzlichen Interessen hatte oft selbstverständlich nur proklamativen Charakter. Trotzdem sah die ganze tschechische Gesellschaft in den Alttschechen ihre Repräsentanten. Der erste Durchbruch in die alttschechische Position war die Entstehung der Nationalen Freisinnigen Partei (Jungtschechen) in der Hälfte der 70. Jahre. Dies war die Folge der sich entwickelnden allgemeinen politischen Kultur und der Verteidigung des Rechts auf die Anschauungspluralität in der tschechischen Politik. Die Entwicklung führte zur allmählichen Abspaltung der am Rande der Gesellschaft stehenden Schichten. Erfolglos blieben die Bemühungen, für die Idee einer einzigen allnationalen Partei die historische Adel zu gewinnen. So entstand die Tschechoslawische Sozialdemokratische Arbeiterpartei (1878), die die allnationalen Parteien um den Einfluß auf die Arbeiter in der Zukunft brachte. Die Taktik und Ideenerschöpfung der Alttschechen führten um die Wende der 80. und 90. Jahre zur Abwechslung an der Spitze der allnationalen Repräsentation. Die Jungtschechen nahmen zwar den Prinzip der allnationalen Vertretung ein, aber sein fast idealer Typus aus der Alttschechenära lag ihnen fern. Nicht deswegen, daß außer ihrem Einfluß die besiegten Alttschechen und die Sozialdemokraten (ohne Wahlrecht) blieben, sondern deswegen, daß sie selbst eine wandelbare Verbindung von einer Reihe sozialpolitischer Strömungen waren,

deren allmählichen Sezessionen die Entstehung einer Menge von „jungen Parteien“ ermöglichten. Diese Parteien konstituierten sich um die Jahrhundertswende und zwar auf dem Prinzip der Massenhaftigkeit oder des Standesbewußtseins und ihrer eventuellen Kombination (die Tschechische Agrarpartei, die Tschechische Nationalsoziale Partei). Die bunte Mosaik der Parteien wurde auch von einer Reihe der neuen Parteien ergänzt. Diese Parteien näherten sich mit ihrer Organisation den „klassischen Honorarparteien“, aber sie strebten nicht nach der allnationalen Vertretung (Staatsrechtler, Fortschrittler, Realisten, katholische Parteien). Dieser Prozeß war das Ergebnis nicht nur des allgemeinen Radikalisierens der Gesellschaft, aber vor allem der Vollendung der Wirtschafts- und Sozialdifferenzierung der Schichten entstehender moderner Gesellschaft. Der letzterwähnte Moment war der entscheidende und seine Unreife führte anfangs 60. Jahre zum Einwurzeln des Prinzips allnationaler Parteien in der tschechischen Politik. Um die Jahrhundertswende war aber die Situation der tschechischen Nation quantitativ und auch qualitativ grundverschieden. Es gab hier eine moderne, reife und selbstbewußte Vielmillionennation mit der relativ breiten Führerelite. Gleichzeitig auch eine reich sozial und ökonomisch differenzierte Nation. Die Wahlen 1900/01 waren dann die erste ausdrucksvollere Durchsetzung dieses Prozesses und sein Resultat machte endgültig das Ende der Existenz der allnationalen Parteien bekannt.

VÝSTAVNÍ ČINNOST ZEMĚDĚLSKÉ JEDNOTY ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY

Jiřina Juněcová

Ve svém příspěvku bych se chtěla zabývat celostátními hospodářskými výstavami v době první republiky, které se konaly v Praze na výstavišti v Královské oboře. Jejich hlavní koordinátorkou byla ve spolupráci s ostatními institucemi Zemědělská jednota ČR. Výstavy organizované za doby předmnichovské republiky navázaly ve všech směrech na tradici hospodářských výstav z 19. století.

V naší velice rozmanité literatuře existuje řada studií a článků, které se zabývají hospodářskými výstavami. Vývojem těchto výstav v 19. století a na počátku 20. století a počátky hospodářského výstavnictví v celostátním měřítku u nás se zabývají práce Františka Sittenského, Gustava Jahna, Edvarda Reicha a Antonína Kubačáka.¹ Další neméně bohatá škála článků popisuje a hodnotí průběh i ohlas jednotlivých pražských hospodářských výstav.² Pro dobu předmnichovské republiky u nás chyběl celkový obraz o jejich existenci, a proto jsem se pokusila sestavit tento přehled na základě archivního materiálu a na základě tištěných pramenů, které mohou archiválie nahradit. Jedná se především o zprávy o činnosti Zemědělské jednoty uveřejněné v jejím odborném časopise se stejným názvem. Časopis je možno využít i ke zpracování naznačené tematiky. Zemědělská jednota Československé republiky byla založena na sklonku roku 1919 z podnětu agrární strany pro hájení zájmů zemědělců. Jako spolek byla úředně schválena 29. prosince 1920. Vedle Zemědělské jednoty existovala instituce se stejnou náplní, která se jmenovala Ústřední hospodářská společnost. Velmi krátkou dobu obě organizace působily souběžně vedle sebe. Ústřední hospodářská společnost zanikla již v roce 1920 a všechny její úkoly převzala Zemědělská jednota a stala se její pokračovatelkou. Zemědělská jednota byla zlikvidována roku 1942 na základě vládního nařízení č. 294/1942 Sb.³

Během svého krátkého působení byla Zemědělská jednota vedle jiných činností hlavní koordinátorkou celostátních hospodářských výstav v Praze. Výstavy měly poskytovat široké veřejnosti obraz současného hospodářského stavu v zemědělské výrobě a průmyslu, výchovně působit na návštěvníky, umožnit další zemědělský pokrok, zprostředkovat přímý styk výrobců se spotřebiteli a podporovat rozvoj zemědělství a uplatnění zemědělských produktů na trhu.

Jednotlivé expozice hospodářských výstav kromě výstav zaměřených tematicky byly rozděleny do několika věcných skupin. Členění navazovalo na tradi-

ce hospodářských výstav z 19. století a především na jubilejní výstavu z roku 1891. Tohoto rozdělení výstavních expozic jsem se přidržela. Jejich obecná struktura vypadala následovně:

I. Zemědělství, kam byl začleněn zemědělský výzkum, školství, literatura, spravověda a zemědělská statistika.

II. Rostlinná výroba – pěstování zemědělských plodin, lnářství, vinařství, zahradnictví, ovocnictví a ovocnářství, zelinářství, choroby rostlin, léčivky a chmelařství.

III. Lesnictví a myslivost

IV. Chov dobytka – výstavy skotu a koní a veškeré záležitosti týkající se drůbežnictví, rybářství, včelařství a zvěrolékařství.

V. Zemědělský a potravinářský průmysl – cukrovarnictví, lihovarnictví, mlynářství, mlékárny, pivovary, škrobárny, zpracování ovoce a zeleniny, kávoprůmysl a výroba umělých hnojiv.

VI. Hospodářské stroje – jejich novinky a zejména stroje ke zpracování půdy a plodin.

VII. Hospodářské družstevnictví

VIII. Zemědělské, řemeslnické a průmyslové živnosti a jejich výrobky.

IX. Hospodářské stavebnictví – plány, modely a rozpočty zemědělských staveb, stavební hmoty a keramika.

X. Různé

Význam hospodářských výstav a jejich obliba mezi tehdejší veřejností neustále stoupala. Zvětšovala se výstavní plocha, rostl počet vystavovatelů i návštěvníků v jednotlivých letech, jak je patrné z následující tabulky, která uvádí počet vystavovatelů celkem, počet vystavovatelů v jednotlivých skupinách (římská čísla odkazují na uvedené schema hospodářských výstav) a výstavní plocha je uváděna v m².⁴

Rok	Celkem	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	Plocha
1921	1986	40	12	15	667	56	162	115	8	11	–	17980
1922	1156	48	327	13	469	40	137	101	6	15	–	21689
1923	963	70	175	14	470	20	59	127	14	14	–	11389
1924	859	69	122	5	368	19	129	130	4	13	–	21870
1925	937	144	37	24	425	21	128	146	3	9	–	21687
1926	930	118	50	18	367	50	143	160	10	14	–	12351
1927	1187	84	58	8	522	34	183	269	4	27	–	47209

1928	1654	55	28	26	922	24	173	400	4	22	–	69793
1929	1760	142	80	27	867	29	172	421	2	20	–	69744
1930	1686											72 780
1931	1516	85	118	11	591	47	165	314	4	25	155	76121
1932	1512	24	29	8	789	34	121	302	–	18	177	76227
1933	1776	19	26	335	758	18	117	297	–	27	179	75882
1934	1835	43	110	184	899	30	120	283	–	21	155	77642
1935	1660	26	36	218	773	44	80	257	–	26	200	69540
1936	1844	27	34	331	876	31	130	257	–	21	140	74869
1937	1934	38	27	283	908	18	129	251	1	177	102	80748
1938	1741	34	42	304	775	17	208	226	1	56	78	82767

K tabulce je třeba poznamenat, že pro rok 1930 se nepodařilo zjistit počet vystavovatelů v jednotlivých skupinách. V letech 1934–1937 se návštěvnost pohybovala v průměru mezi 300–400 tisíci osob.

První celostátní hospodářská výstava v Praze, které se Zemědělská jednota zúčastnila, se konala roku 1921 a veřejnost ji hodnotila velice pozitivně. Téhož roku ještě Zemědělská jednota uspořádala hospodářskou výstavu v Bratislavě ve spolupráci se slovenskou expoziturou ministerstva zemědělství.

Řada hospodářských výstav byla často tematicky zaměřena. V roce 1927, v době 100. výročí vynálezu pluhu bratraci Veverkovými, se pořádala výstava pod názvem „Z historie vývoje pluhů a zpracování půdy“ a následujícího roku se jmenovala „Vše pro venkov“.

Roku 1931 se konal XV. Mezinárodní zemědělský kongres v Praze, který ovlivnil přípravy celostátní hospodářské výstavy. Byl kladen důraz na prezentaci československého zemědělství a průmyslu vůči cizině. K plánování výstavy v následujícím roce se přistupovalo s krajními rozpaky a dokonce se uvažovalo o tom, zda by se měla vůbec konat, a pokud by se uskutečnila, tak pouze v omezeném rozsahu. Hospodářská výstava byla uspořádána jako obvykle a se zdárným průběhem. Program se zaměřil na propagaci domácích výrobků a zemědělských produktů a snažil se získat pro ně českého konzumenta vzhledem ke ztrátě zahraničních trhů. V roce 1933 se pražská výstava konala pod názvem „Zač zemědělec prodává a zač konzument kupuje“. Jejím hlavním úkolem bylo ukázat za jaké ceny zemědělec nakupuje hospodářské stroje a za kolik prodává své výpěstky a zdůraznit rozdíl mezi cenou hlavních zemědělských produktů, za kterou je zemědělec prodával a konzument nakupoval – tedy téma stále aktuální.

Změna mezinárodních politických poměrů se odrazila i v námětu XV. hospodářské výstavy v roce 1935. Její ústřední expozice se jmenovala „Venkov a branná moc“ a měla názorně vylicít, jakou složku představuje armáda jako konzument

zemědělských výrobků, co potřebuje a očekává od našeho venkova a čím ji on může přispět. Roku 1938, kdy se slavilo dvacáté výročí samostatnosti československého státu, se konala hospodářská výstava v pořadí již osmnáctá. Byla zaměřena na výsledky, jichž dosáhlo naše zemědělství a průmysl od roku 1918, ale i na možný budoucí vývoj.

Výstavy pořádané v letech 1939–1940 proběhly již pod německým patronátem a výstava v následujícím roce, která měla být uspořádána jako putovní hospodářská výstava v Pardubicích, se po mnoha průtazích neuskutečnila vůbec.

Součástí jednotlivých hospodářských výstav se staly ještě tzv. výstavy speciální věnované vždy jiným tématům, jako např. zemědělskému školství, lesnictví a myslivosti, kynologii, drobnému hospodářskému zvířectvu, dále existovaly výstavy hospodyňské spojené se zdravou výživou a péčí o děti (od roku 1926 se staly součástí celostátních hospodářských výstav), dále výstavy jako mlékařská ap.⁵ Z nejvýznamnějších speciálních výstav byla uspořádána v roce 1926 výstava pod názvem „Hygiena venkovské ženy“, roku 1927 se jmenovala expozice ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy „Zdravý venkov“.

Velmi dobrou úroveň měly lesnické výstavy v letech 1929–1930 zaměřené na hospodářské zřízení lesů a na jejich ochranu. V roce 1932 se konala lesnická výstava pod názvem „Dřevo v našem národním hospodářství“, kde hlavním vystavovatelem bylo Ústřední ředitelství státních lesů a statků v Praze. Jejím úkolem byla propagace dřeva v národním hospodářství. Následujícího roku se pořádala I. celostátní československá výstava myslivosti a v dalším roce opět lesnická výstava věnovaná lesnímu průmyslu a výstava loveckých trofejí ulovených předešlého roku.

Mezi speciálními výstavami roku 1936 měla své místo výstava zabývající se pěstováním brambor a jejich využitím v průmyslu a výstava, která se týkala dřeva a jeho upotřebení v hospodářství. V roce 1937 se pořádala přehlídka pšenice z celostátní jakostní soutěže pšenice ze sklizně z předchozího roku, výstava pod názvem „Slovenské hory“ a výstava nazývaná se „Voda, plyn a zdravotní technika“ věnující pozornost zemědělskému obydlí a o rok později se konaly speciální výstavy jako např. III. celostátní meliorační výstava pod názvem „Věda a půda“, II. celostátní výstava kukuřice, mlékařská výstava zabývající se mlékařským družstevnictvím za posledních dvacet let a přehlídka pšenice a ječmene z celostátní jakostní soutěže ze sklizně minulého roku, která se uskutečnila i v následujícím roce.

Součástí hospodářských výstav se stala od roku 1925 odborná poradna Zemědělské jednoty, ve které zemědělští odborníci vyřizovali bezplatně na výstavišti pro veřejnost dotazy z oblasti zemědělské správy, účetnictví, pojištění, daní, pěstování a výživy rostlin, hnojení, chovu a nemocí zvířat, zemědělských sta-

veb, strojů a pozemkové reformy. Na základě přinesených vzorků půd byly prováděny pro zájemce rozborů.

Zemědělská jednota se podílela prostřednictvím okresních odboček na organizování regionálních zemědělských výstav ve spolupráci s tamními spolky a na některé výstavy přispívala i finančně.

Chtěla bych upozornit na skutečnost, že Zemědělská jednota navazovala kulturní i obchodní styky se zemědělci cizích států nejen při příležitosti hospodářských výstav v Praze, ale i uskutečňováním zájezdů do ciziny, např. roku 1921 na výstavu do Lipska a do Holandska, roku 1922 na výstavu do Norimberka a do Dánska, v roce 1923 do Švédska a opět do Dánska. Obdobně tomu bylo i v následujících letech.

Z další osvětové činnosti věnovala jednota pozornost i organizování přednášek, a to od roku 1923 každoročně v rámci tzv. Zemědělských týdnů. Přednášky se týkaly takřka všech odvětví zemědělství a konaly se jak v Praze, tak později v jednotlivých venkovských městech po celé republice. Pro ně se podařilo jednotě získávat přední zemědělské odborníky.

Jednota pořádala i praktická školení ve formě různých kurzů. V této oblasti se zaměřila především na výcvik zemědělského dorostu organizováním zájezdů a odborných praxí jak doma, tak i do ciziny (zvláště do Dánska, Holandska a Švýcarska).

Kromě výstav se na veřejnosti prezentovala Zemědělská jednota řadou nej-různějších soutěží jako např. soutěže na rozmetadla strojených hnojiv a na stavbu hnojišť, víceleté jakostní soutěže pšeničné, celostátní soutěže a výstavní trhy pivovarských ječmenů, soutěže na plakáty jednotlivých hospodářských výstav, soutěže fotografické ap.

Od 1. ledna 1922 vydávala jednota časopis „Zemědělská jednota“ s přílohami „Zhospodárnění práce zemědělské“ a „Zemědělské poradnictví – Praktické pokusnictví“.

Závěrem je možné podotknout, že Zemědělská jednota organizováním celostátních hospodářských výstav a výstav regionálních navázala na tradici výstav z konce minulého století, položila základy československému výstavnictví a pořádáním hospodářských výstav přispěla k propagaci zemědělské výroby a výzkumu, lesnictví a technickému pokroku jak doma tak i v cizině.

Písemnosti vzniklé z bohaté činnosti Zemědělské jednoty jsou dnes uloženy ve Státním ústředním archivu v Praze.⁶ Velkou část tvoří materiály týkající se zemědělského výstavnictví. Obsahují informace o přípravách a organizování jednotlivých výstav. Neméně cenné jsou i doklady vztahující se k úpravám pražského výstaviště jako např. plánky ap.

POZNÁMKY

- ¹ Sittenský, František: Vzpomínky na počátky hospodářského výstavnictví v Čechách. Zemědělská jednota, 1, 1922, č. 10–11, s. 123–124; Jahn, Gustav: K dějinám pražských hospodářských výstav. Venkov, 16, 1921, č. 110, s. 2; Reich, Edvard: Sto let selských výstav a polních kázání (František Horský). Věstník Čsl. zemědělského muzea 14, 1941, s. 110–115; Kubačák, Antonín: Dějiny zemědělství v českých zemích. II. díl. Praha 1995, s. 123.
- ² Jedná se o zprávy a články týkající se jednotlivých výstav a jejich hodnocení, které byly uveřejněny v denním i odborném tisku a hlavně v publikacích Zemědělské jednoty. Dále je nutné vzpomenout i výstavní katalogy vydávané jednotou.
- ³ SÚA Praha, fond Zemědělská jednota. Bližší dějiny obsahuje inventář fondu.
- ⁴ SÚA Praha, Zemědělská jednota, inv. č. 20, kart. 9.
- ⁵ SÚA Praha, Zemědělská jednota, inv. č. 29, kart. 20.
- ⁶ dtto

ZUSAMMENFASSUNG

DIE AUSSTELLUNGSTÄTIGKEIT DES LANDWIRTSCHAFTLICHEN VEREINS DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN REPUBLIK

Jiřina Juněcová

Die Autorin befaßt sich in ihrem Beitrag mit den gesamtstaatlichen Wirtschaftsausstellungen in der Zeit der ersten Tschechoslowakischen Republik, die in Prag stattfanden und deren Hauptkoordinator der Landwirtschaftliche Verein der Tschechoslowakischen Republik (Zemědělská jednota Československé republiky) in Zusammenarbeit mit anderen Institutionen war.

Die vom Verein organisierten Ausstellungen gingen vollkommen von den Traditionen der Ausstellungen des 19. Jahrhunderts aus. Sie sollten die breite Öffentlichkeit mit den erreichten Ergebnissen der landwirtschaftlichen Produktion und der Industrie bekannt machen, den landwirtschaftlichen Fortschritt ermöglichen, die heimischen landwirtschaftlichen Produkten auf dem Markt propagieren und weitere Entwicklung der Landwirtschaft unterstützen.

Viele Arbeiten in unserer Literatur befassen sich mit der Entwicklung der Wirtschaftsausstellungen bei uns im 19. und anfangs des 20. Jahrhunderts. Für die Zeitperiode der ersten Republik fehlte bis jetzt das Gesamtbild über ihre Existenz, und deshalb versuchte die Autorin diesen Überblick zu schaffen, auf Grund der Archivmaterialien und des Druckquellen, die in der Fachschriften des Landwirtschaftlichen Vereins veröffentlicht wurden und die man für die Verarbeitung dieser Thematik ausnützen konnte.

SIONISTICKÁ VOLEBNÍ POLITIKA NA KONCI 20. LET

Marie Crhová

Sionismus, který propagoval ideu židovského národa a usiloval o jeho svobodnou existenci na vlastní půdě (v Palestině), se rozšířil v Rakousku-Uhersku na konci 19. století. Sionistické spolky v českých zemích byly spravovány vídeňským Sionistickým svazem, slovenští sionisté spadali pod ústředí v Budapešti (na Podkarpatské Rusi se sionismus jako organizované hnutí nevyskytoval).

Po roce 1918 založili sionisté v nové republice samostatnou organizaci (Ústřední svaz sionistický v Československu), jejíž sídlo bylo od roku 1922 v Moravské Ostravě. Novou židovsko-národní organizací, která sdružovala všechny „uvědomělé“ Židy bez ohledu na to, zda se hlásili k sionismu, socialismu, ortodoxii či jinému ideovému proudu, byla Židovská národní rada. Vznikla v říjnu roku 1918 a reprezentovala československé Židy na mírové konferenci v Paříži a při jednáních s představiteli československého státu. Dohlížela na dodržování židovských menšinových práv a vedla židovskou politiku v Československu, které se sionistický svaz nemohl plně věnovat pro svou palestinskou orientaci. Přesto však zůstala vnitřní politika součástí sionistického zájmu, protože byli sionisté v Radě nejsilněji zastoupeni (z jejich středu přirozeně vycházelo nejvíce Židů hlásících se k židovské národnosti).

K prosazování svých politických záměrů a požadavků založila Židovská národní rada v roce 1919 Židovskou stranu, která měla za úkol především vyslat do parlamentu obhájce židovského národního programu. V rámci tohoto programu „národní Židé“ (jak se označovali Židé hlásící se k židovské národnosti) usilovali o politickou a národní rovnoprávnost, kulturní autonomii, udělení státního občanství židovskému obyvatelstvu na východě republiky, podporu hebrejského školství atd.

Ačkoliv volební výsledky Židovské strany (dále též ŽS) z parlamentních voleb v letech 1920 a 1925 dokazovaly úspěch její politiky, hlavního cíle – parlamentního zastoupení – dosaženo nebylo.¹ Volby v r.1929 pak byly chápány jako určitý rozhodující moment, mělo se prověřit, zda je tento cíl v Československu vůbec realizovatelný. Systematická a dlouhodobá příprava na tyto volby byla završena úspěchem. Od r.1929 zasedali v poslanecké sněmovně také dva zástupci národních Židů: dr. Ludvík Singer, čelný představitel sionistické organizace v ČSR, a dr. Julius Reisz, předseda Židovské strany na Slovensku.

Součástí příprav na volební kampaň v r. 1929 byly volby do okresních a zemských zastupitelstev roku 1928. Zkušenosti z těchto voleb byly hlavní příčinou úspěšného postupu Židovské strany v následujícím roce. Pozice sionistů ještě na začátku a vlastně i v celém průběhu roku 1928 nebyla jednoduchá. Národní Židé byli nuceni bojovat s židovskou opozicí vnější (především s asimilanty, hlavně v historických zemích, a ortodoxními kruhy na východě republiky) i vnitřní. Židovská národní rada (dále ŽNR) konala na toto téma na přelomu let 1927/1928 několik porad. Na slavnostní schůzi ŽNR v Brně 9.1.1928 pronesl Dr. Ludvík Singer optimistický projev o pozici sionistů na československém politickém poli opíraje se přitom o výsledky obecních voleb: „...Stejně byla prokázána jednota a síla strany výsledkem posledních obecních voleb, v nichž byla židovská posice přes pokusy roztržštění nejen udržena, nýbrž mnohonásobně posílena. Byl zvolen značný počet židovských zástupců do obcí, jimž byla při ustavení přidělena značná řada důležitých komisí a vlivných referátů v městské radě. V tom možno viděti záruku, že kulturní a hospodářské zájmy Židů budou v novém funkčním období našimi zástupci na všech těchto místech co nejušplivněji zastupovány.“² Nejnovější výsledky obecních voleb byly skutečně slibné, např. 25.3.1928 kandidovala Židovská strana do obecních zastupitelstev v Kyjově, Lipníku, Mariánských Lázních, Podbořanech, Uherském Brodě, Uherském Hradišti a Valašském Meziříčí a pouze ve dvou z těchto obcí došlo k úbytku hlasů (Mariánské Lázně a Podbořany). V této souvislosti byli vysoce hodnoceni zejména židovští voliči z moravských měst.³

Situace na východě republiky

1. Slovensko

Výsledky obecních voleb znamenaly pro sionisty jistě úspěch a určité povzbuzení k další práci, ale celkově jejich pozice mnoho důvodů k optimismu neskýtala. Jejich pevná pozice na Moravě byla, možno říci, trvalá. Ale Morava představovala jen menší, byť spolehlivou, část židovského voličstva. Daleko problematičtější byla popularita sionismu na Slovensku a Podkarpatské Rusi, kde však bylo židovské obyvatelstvo nejpočetnější. Připomeňme jen, že ve východních částech republiky čelili sionisté zejména opozici ortodoxních kruhů. V parlamentních volbách roku 1925 kandidovala na Slovensku a Podkarpatské Rusi proti sionistům Židovská hospodářská strana, která vznikla z iniciativy bratislavské Ortodoxní zemské kanceláře rabína Kolomana Webera.⁴ Na Podkarpatské Rusi pak Židovské straně ubírala hlasy i masivní agitace českých agrárníků. Slovenská ortodoxie na jedné a exponenti agrárníků na druhé straně přinesli sionistům v roce 1925 porážku.⁵

Ortodoxní kancelář v Bratislavě a její představitelé vždy vnášeli do politiky rušivý element.⁶ Jejich hlavními politickými odpůrci byli přirozeně sionisté s programem židovské národní obrody. Osvětová práce sionistů mohla ohrozit jejich přirozenou náboženskou autoritu. Ortodoxní vůdci byli ochotni se spojit prakticky s kteroukoli politickou silou v zemi (přednost dávali samozřejmě vládním stranám – hlavně agrárikům), jen aby pozice „sekulárních sionistů“⁷ oslabili. S oblibou kritizovali sionisty pro údajný nedostatek loajality vůči státu a označovali je za „maďaróny“. K jejich volebním taktikám patřilo i zneužívání postavení náboženských vůdců k ovlivňování voličů. Poněkud extrémním případem byli v tomto směru tzv. zázrační rabíni (např. Chaim Eleazar Spira z Mukačeva), kteří působili zejména mezi chasidskými Židy na Podkarpatské Rusi, kde plamenně kázali, konali zázraky a proklínali bezvěrce (sionisty).⁸

Kvalitní židovská politika se na východě republiky prosazovala jen s obtížemi, čehož dokladem byl i soudní proces, který vedli vedoucí představitelé ortodoxie na Slovensku a Podkarpatské Rusi, vrchní rabíni Koloman Weber a Samuel Hirschler, proti předsedovi Židovské strany dr. Emilu Marguliesovi. Tento proces měl dalekosáhlý význam po stránce morální i politické. Jádrem sporu byl otevřený dopis, který dr. Margulies po zmařených volbách roku 1925 zaslal oběma rabínům a ve kterém je označil za zaprodanou skupinu, která ničí jednotu Židů a zneužívá náboženských prostředků k manipulaci židovských mas. Margulies oba rabíny vyzval, aby jej pro tyto výroky žalovali. Po několika soudních přelíčeních a předvolání svědků bylo prokázáno, že ortodoxní strana před parlamentními volbami r. 1925 vedla jednání s viceguvernérem Podkarpatské Rusi Antonínem Rozsypalem, ministrem vnitra Janem Malypetrem a předními představiteli agrární strany s cílem oslabit úspěšnou kandidaturu Židovské strany na Slovensku a Podkarpatské Rusi a přijala za tímto účelem 100 000 Kč. Podle výpovědi svědků bylo na Slovensku a Podkarpatské Rusi dokonce všeobecně známo, že Hospodářská strana kandiduje v parlamentních volbách jen s podporou vládních peněz a agráriků.⁹

Ačkoli Marguliesovo vítězství v tomto procesu, který trval až do března 1928, jistě přispělo k morální očištění sionistů, větší počet hlasů v následujících volbách jim nepřineslo. Od jara 1928 se totiž na východě museli potýkat i s opozicí vnitrosionistickou. Nová frakce vznikla v Košicích, kde se 18.3.1928 konal zemský sjezd Židovské strany na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Sjezd, kterému předsedal Julius Reisz (dosavadní předseda ŽS na Slovensku), se zabýval situací Židů v našem státě. Důležitým usnesením bylo sjednocení slovenské a podkarpatoruské organizace v jedinou stranu, která vystupovala pod nezměněným názvem Židovská strana. Jejím předsedou byl zvolen dr. Reisz.¹⁰ Kontinuita názvu však byla jednou z mála věcí, které ze staré organizace Židovské strany přetrvaly. V „obnoveném“ programu se nová sjednocená strana odklonila od

základního sionistického principu menšinové politiky, dosud propagovaného Židovskou stranou. Nová strana tak pravděpodobně chtěla deklarovat svoji loajalitu vůči vládě a poukázat na to, že vnitropolitické poměry v Československu jsou natolik konsolidované, že Židé vyvíjet menšinové politické aktivity ani nepotřebují. Že se jednalo především o taktiku by nám mohla potvrdit i policejní zpráva z této schůze, vyhotovená pro Prezidium policejního ředitelství v Bratislavě. V ní se mj. píše: „Dřa d'alsích informácií z dôverného prameňa v židovskej strane sa očakáva, že aké stanovisko zaujme vláda k tomuto revidovanému programu židovskej strany z príležitosti budúcich volieb. Isté je – ako sa povie – že výšeuvedené rozhodnutie strany slúži k tomu, aby vyjasňovalo pomer tak vůči doterajšej takzvanéj židovskej opozícii a že vraj budúca doba bude ‚rozhodovať o tom, či dobrá vôľa židovskej strany bude dostatočne honorovaná‘.“¹¹

Sjednocená Židovská strana vsutku kladla velký důraz na spolupráci s vládou, což byl jeden z dalších bodů, ve kterém se s ní sionisté nemohli plně ztožnit. Zastávali totiž názor, že státotvornost, lojalita vůči státu, nemusí vždy znamenat i loajalitu vůči vládě. Jejich postoj byl opodstatněný, vždyť na nedaleké Podkarpatské Rusi se agrární strana, která ovládala tamní státní správu, pokoušela korupcí získat židovské hlasy (viz proces dr. Marguliese). A přestože si sionisté oprávněně stěžovali, židovské pozice proti útokům agrárníků žádná z ostatních vládních stran nepodpořila.¹²

Z výše uvedených skutečností vyplývá, že nová Židovská strana Slovenska a Podkarpatské Rusi vznikla na základě opozice k dosavadní politice sionistů (ti sice neměli vedení ŽS výlučně ve svých rukou, ale měli v ní vždy rozhodující většinu). Sionistická organizace na Slovensku, v čele s dr. Leo Síposem, samozřejmě protestovala proti návrhu dr. Karla Ferbsteina (Prešov) na změny v dosavadním programu ŽS. Bohužel se však nakonec mnozí sionisté v Košicích na stranu Ferbsteina a Reiszze přidali (dr. Sípos se stal místopředsedou strany v západoslovenském okrese) a byla tak založena de facto nová Židovská strana, která se sionistickým ústředím v Moravské Ostravě měla již pouze formální styky.¹³

Jen zdánlivě epizodní sjednocená ŽS Slovenska a Podkarpatské Rusi získala respekt sionistů až po úspěchu ve volbách do okresních a zemských zastupitelstev roku 1928, kdy Reiszova strana jako jediná z židovských stran v ČSR dosáhla mandátu. Nemalou zásluhu měl na tom jistě její ambiciózní předseda Julius Reisz, bratislavský advokát a člen městského zastupitelstva. Ten budoval novou ŽS od počátku s cílem sloučit v ní všechny politické tábory a zájmové skupiny Židů na Slovensku a Podkarpatské Rusi a získat parlamentní zastoupení, o které se dosud marně pokoušela původní Židovská strana. Aby byly tyto snahy vůbec uskutečnitelné, musel dr. Reisz nejprve získat na svou stranu hlasy

ortodoxních Židů, kteří vždy stáli v ostré opozici vůči sionistům. Jak vyplývá z policejních zpráv z poloviny roku 1928 byl dr. Reisz na Slovensku osobou vlivnou a velmi schopnou. Jako spoluzakladatel a hlavní akcionář Dunajské banky rozhodl o založení pobočky v Mukačevě, která pak měla financovat jeho předvolební agitaci. Za tímto účelem také „finančně podpořil“ košický časopis Kassai Napló, jehož hmotná situace byla tehdy velmi nepříznivá, a stal se jeho největším akcionářem. Svou volební kampaň měl totiž dr. Reisz v úmyslu vést především na východoslovenském venkově, neboť na západním Slovensku nebyl oblíben.¹⁴

Reiszovy ambice neušly pozornosti policejního ředitelství v Bratislavě: „Je otevřenou tajností, že nedávno zvolený předseda spojených židovských stran Dr. Július Reisz, bratislavský advokát, za každou cenu chce sa dostať do snemovne v Prahe, ale najmenej chce byť aspoň členom novej administratívnej krajinkej správy ... dlá dôverných informácií je rozšírená ta mienka, že sjednocenie židovskej strany je len zdánlivé, uskutočnilo sa len v záujme Dra Reisza a že väčšina cionistov nechce sa uspokojiť zrieknutím sa menšinovej politiky.“¹⁵ Ať již Reiszovy aktivity pramenily především nebo pouze z jeho osobních ambicí či nikoliv, rozhodně měl zásluhu na tom, že Židovská strana na Slovensku a Podkarpatské Rusi získala v zemských volbách r. 1928 mandát.

Sionistické ústředí na košické události zareagovalo až o dva měsíce později, 1. května 1928 na konferenci Politické říšské komise (dále PŘK) a exekutivy sionistického svazu v Ostravě. Pro nedostatek pramenů ovšem není zcela jasné, zda sionistické vedení nemělo do té doby k dispozici dostatek podkladů o košické konferenci či zda tak dlouho váhalo s jejím hodnocením. Sionistický tisk přinesl informace o formální a věcné nejasnosti košických usnesení a jistém odklonu od sionistické politiky vesměs až v dubnu.¹⁶ To mohlo být samozřejmě způsobeno utajováním informací o rozkolu v hnutí před veřejností.

Květnová konference v Ostravě však v závěrečné rezoluci jasně odmítla nové pojetí židovské politiky na Slovensku. Tato politika se neslučovala se základními sionistickými principy.¹⁷ „Neposlušní“ slovenští předáci však od reformovaného košického programu neustoupili. Sionistické ústředí se naposledy pokusilo zvrátit situaci na východě na župním sjezdu sionistů v Bratislavě, 3. listopadu 1928. V jednom ze svých nejlepších politických projevů zde Ludvík Singer odsoudil košický sjezd, který přeorganizoval Židovskou stranu ve stranu jinou, která má jiný program a vychází z jiných zásad a která tudíž nemůže být pokračováním staré Židovské strany. Vyzval slovenské sionisty k nápravě těchto neudržitelných poměrů a jako příležitost nabídl nadcházející zemské volby.¹⁸ Singerův projev byl slovenskými sionisty nadšeně přijat. Jeden z účastníků sjezdu, Leo Spielberger, představitel sionistické skupiny v Košicích, pak Emilu Margu-

liesovi napsal: „Bei der Kreistagung in Bratislava, bei der Dr. Singer ein genaues Referat erstattete, wurde die Stellungnahme des Zentralkomitees mit grossen Enthusiasmus aufgenommen. Die Zionisten erklärten, dass sie durch die entschiedene Haltung des Zentralkomitees wie von einem Alpdruck befreit seien. Die Verhandlungen mit Dr. Reisz dauern fort.“¹⁹ V závěru konference byla přijata resoluce, ve které sionisté podmínili podporu Židovské strany na Slovensku a Podkarp. Rusi přijetím jejího původního (předkošického) programu. Bratislavský sjezd naplnil sionisty nadějí, že je situace opět v jejich rukou. Ludvík Singer s předsedou Juliem Reiszem jednal a dle mínění dr. Františka Kahna (ze sionistické exekutivy v Ostravě) Reisz již situaci správně pochopil a jeho původní stanovisko bylo izolováno.²⁰ Opak byl však pravdou. Značná část sionistů zůstala na Reiszově straně a podpořila jej i v dalších krocích, které již znamenaly skutečnou roztržku mezi sionistickým svazem a Židovskou stranou Slovenska a Podkarpatské Rusi. Reisz v rámci svého plánu sjednocení židovského voličstva totiž začal dojednávat volební spolupráci s ortodoxní Židovskou hospodářskou stranou, která po skandálním procesu s Marguliesem obnovovala svou činnost. Spojení Reisz – Weber sionisté opravdu nečekali. Protože však neznali ani podmínky této smlouvy, ani program kandidátů, nechali si ještě čas na rozmyšlenou a souhlasili s Reiszovou nabídkou spolupráce. Poslední slovo mělo padnout 25. listopadu v Žilině, na schůzi sionistických důvěrníků ze Slovenska, kam Reisz pozval zástupce PŘK. Měl v úmyslu komisi přesvědčit, aby netrvala na svém odmítavém stanovisku k účasti sionistů na jeho volební kandidátce. Mimo všech významných slovenských sionistů byli tedy za PŘK přítomni dr. Angelo Goldstein, dr. Ludvík Singer a dr. Emil Margulies, který schůzi předsedal. Reisz však ani tentokrát neobhájil nezbytnost košického programu pro sjednocení Židů a v závěrečné rezoluci byl obviněn, že se snaží odvrátit většinu voličů od národních zásad a pod záminkou jednoty jedná s ortodoxní stranou. Sionisté proto svou kandidaturu na této listině a její jakoukoli podporu odmítli a svým stoupencům na Slovensku dali volnost hlasování. To znamenalo, že aktivně proti Reiszovi ve volbách vystupovat nechtěli, čímž se zřejmě sionisté chtěli vyhnout možnému označení za nepřátele židovské jednoty a přitom se distancovali od porušování sionistických principů.

Cíl sjednotit Židy na východě republiky se přesto Reiszovi zdařil, společná kandidátka „Volebního sdružení »Židovské strany« a »Židovské strany hospodářské«“ obdržela neuvěřitelných 45 244 (3,42 %) hlasů (roku 1925 získala ŽS na Slovensku 38 442 hlasů, ortodoxní Hospodářská strana Židovská 5 144 hlasů, jejich spojení tedy přineslo ještě mírný nárůst)²¹ a tedy jednoho židovského zástupce ve slovenském zastupitelstvu. Byl jím ředitel Gestätner, který ještě před volbami v dopise ujišťoval sionistické ústředí o své bezvýhradné oddanosti sionistickým myšlenkám.²² Tento výsledek byl tedy pro sionisty výhrou i prohrou. Slovenské Židy reprezentoval člověk, který sionistické ideje podporoval, ale zároveň stál mimo sionistickou organizaci.

2. Podkarpatská Rus

Propagace sionismu na Podkarpatské Rusi byla ještě složitější. Tamní Židé, jejichž počet dosahoval téměř sto tisíc, ve srovnání s židovskými komunitami ve střední Evropě kulturně zaostávali a přizpůsobovali se daleko více svému nežidovskému selskému okolí. Žili ze dvou třetin na venkově, kde se věnovali hlavně řemeslu a zemědělství, dlouho postrádali vlastní židovskou inteligenci. V tomto směru zde sionisté vykonali kus záslužné práce, když v první polovině dvacátých let založili několik židovských obecných škol a hebrejské gymnázium v Mukačevu, začali organizovat mládež v židovském skautském hnutí (Ha-Chaluc), získali dobročinnou organizace amerických Židů, tzv. Joint, aby zde zřídila židovská úvěrní družstva a řemeslnické dílny atd.²³ Zúročení sionistické práce ve volbách však mařilo působení agrární strany, která ovládala správu Podkarpatské Rusi. Měla dostatek prostředků k tomu, aby židovské obyvatelstvo získala na svou stranu. Před zemskými volbami r. 1928 měli všichni ještě v čerstvé paměti korupční dohodu agrárníků s židovskou ortodoxií při posledních parlamentních volbách a její soudní dohru. Přesto se v polovině roku objevilo podezření, že na květnovém sionistickém sjezdu v Berehovu bylo zvoleno do obvodního sionistického výboru Podkarpatské Rusi několik osob, které jsou pod vlivem republikánské strany (mj. také předseda Mořic Guttmann, statkář ze Sevljuše). Noví členové výboru na sebe upozornili tím, že publikovali v maďarském tisku kritiku dosavadní politiky Židovské strany, která prý byla konstruována proti vládě.²⁴ Poté přijali usnesení, na jehož základě byla jednotlivým sionistům udělena volnost spolupracovat s jakoukoli stranou. Jako důvod tohoto opatření uvedli těžkou situaci hebrejského školství, které potřebuje čtvrt milionu Kč a ty údajně slíbila poskytnout agrárníká vláda na Podkarpatské Rusi. Stanovila si ovšem podmínku, že Židé nepůjdou samostatně do voleb. Exekutiva v Moravské Ostravě na to tehdy reagovala pouze varovným prohlášením, že závaznost smluv, které uzavřou s politickými stranami jednotlivci, nikdy neuzná.²⁵

V čele těch, kteří za pasivity instancí Židovské strany a sionistických úřadů takto porušili disciplínu židovské zemské politiky, stáli také členové revisionistické unie: Alexander Sauber a Alexander Spiegel.²⁶ Vedení této frakce, které brzy poznalo rozpor mezi svým programem a politikou několika svých stoupců na Podkarpatské Rusi, vyslalo jednoho člena exekutivy, aby celou situaci prověřil. Následkem šetření byli oba členové z revisionistické unie vyloučeni a mukačevská skupina rozpuštěna. Dr. Spiegel, náměstek mukačevského starosty, se však pustil do boje proti tomuto rozhodnutí s odůvodněním, že vyšetřovatel byl určitými židovskými kruhy podplacen. Své obvinění poněkud nešťastně směřoval na instituce americké dobročinné a nepolitické společnosti „Joint“ (v jejím výboru ovšem zasedali i sionisté), která prý iniciovala jeho

sesazení z obavy, že by mohl odhalit její hospodářské přestupky a podporu opozičních stran. Svou kampaň proti Jointu vedl Spiegel hlavně v tisku, silně podporován agrárníky. Ačkoli nakonec vyšetřující komisař z Berlína hospodaření Jointu závadným neshledal a ani důkazy o jeho zpolitizování nebyly nalezeny, dobré jméno sionistické organizace bylo poškozeno.²⁷

Spiegelův případ byl v podstatě pouze sporem několika osob, ale jeho nepodložená obvinění a osobní útoky jistě nevyvolaly u karpatoruských Židů příznivý názor na úroveň sionistických předáků. Příčiny i důsledky tohoto stavu si sionistické vedení uvědomovalo velice dobře. Nechyběla ani sebekritická slova: „...Současně však zračí se v těchto obviněních (Spiegelových – pozn. MC) politická a morální rozervanost Židů na Podkarpatské Rusi. Sionistické úřady mají na této situaci vinu potud, že v této zemi nezřídili silný sekretariát. Jen tak se dá zadržeti postupující korupce židovských mas na východě republiky. O těchto věcech bude řeč na VIII. sjezdu sionistů v Č.S.R.“²⁸ Podkarpatská Rus tedy zůstávala místem, kam bylo třeba investovat největší část energie, ale i financí.

Prvním konkrétním důsledkem neblahého vedení sionistické politiky na Podkarpatské Rusi bylo založení místní skupiny Poale Sion v Užhorodě. Její zakladatelé odůvodnili svůj krok trvalým nezájmem ostravské exekutivy o Podkarpatskou Rus a nečinností Židovské strany, která prý zavinila, že pro židovský proletariát nebyl dosud ani vypracován program. Sionistům a Židovské straně bylo dále vytýkáno, že nevěnovala pozornost vytlačování Židů z hospodářských pozic, problematice přidělování státního občanství atd. V tomto směru měli poalesionisté pravdu jen částečně. Sionisté financovali veškeré hebrejské školství, zasadili se o zřizování institucí Jointu a Židovská strana měla ve svém programu zlepšení sociální situace slovenských a karpatoruských Židů jakož i nápravu přidělování občanství, ale ke splnění těchto cílů potřebovala hlavně finanční prostředky a parlamentní zastoupení, které dosud postrádala.²⁹ List „Židovské zprávy“ na kritiku Poale Sion reagoval souhlasně: „Jak patrně, neliší se jejich názory a úmysly, až na zdůrazňovaný socialismus, od obecného programu sionistického. Bylo by snad dobře, kdyby aspoň nyní sionistická organizace si vzpomněla, že existuje Podkarpatská Rus a že tam má jisté povinnosti.“³⁰

Sionistické ústředí bylo skutečně špatně informováno o práci svých podkarpatoruských kolegů a v důsledku této nedokonalé organizace a malého zájmu, který byl zintenzivněn jen před volbami, situací na východě nebylo schopno ovládat. Svědčí o tom také řešení situace na sionistickém obvodním výboru Podkarpatské Rusi, který měl stále v moci Mořic Guttmann, exponent agrární politiky. Od zmíněné rezoluce, odmítající individuální spolupráci sionistů s politickými stranami, se Ostrava neodhodlala ke konkrétnímu činu a tak iniciovali

změnu sami podkarpatští sionisté (zásluhu na tom měla především mládežnická skupina ze Sevljuše, kterou vedl dr. Leopold Palkovič). V září vydali resoluci, ve které odsoudili způsob boje, který někteří sionisté používají v osobních sporech a kompromitují tak sionistické hnutí. Na 15. říjen 1928 svolali schůzi obvodního výboru, kde byli Spiegel i nepřítomný Guttmann sesazeni a novým předsedou zvolen Leopold Palkovič.³¹ Tento postup dokazoval, že sionistické hnutí na Podkarpatské Rusi ještě není zcela rozvráceno.

Z této reality také sionistická PŘK vycházela při zvažování postupu v zemských volbách v prosinci 1928. Židovská strana měla kandidovat samostatně, nehledě na pokusy agrárníků založit provládní židovskou republikánskou stranu. Za účelem bližšího poznání situace byli na Podkarpatskou Rus vysláni členové prezidia PŘK (Emil Margulies³², Ludvík Singer a Pavel März), kteří uspořádali velké volební schůze a shromáždění v Užhorodě, Mukačevu a Berehovu. Jejich prvořadým úkolem bylo dohlédnout na to, aby zde ŽS kandidovala na základě starého programu a stálých zásad a předejít utvoření nové strany jako na Slovensku.

Kandidátku „staré“ Židovské strany se díky intenzivnímu působení předsedy Marguliese podařilo prosadit, ale její pozice nebyla silná, neboť agrárníci postavili protikandidátku židovsko – agrární (vedl ji rabín Arpád Kroh). Hlasy podkarpatských Židů se snažil získat také sionisty odvržený Mořic Guttmann, který kandidoval za živnostenskou stranu. Židovská strana tedy vstoupila do volebního sdružení se sociální demokracií (v čele její kandidátní listiny stál dlouholetý sionista Adolf Rottmann). Tato spolupráce byla dr. Singerovi navržena ing. Jaromírem Nečasem, předsedou československé sociální demokracie na Podkarpatské Rusi, se kterým byl Singer v korespondenčním styku a získával tak informace o aktivitách agrárníků.³³

Na rozdíl od Slovenska byly ovšem volební výsledky na Podkarpatské Rusi pro Židovskou stranu úplným zklamáním. Získala 6 828 (2,81 %) hlasů, což byla polovina hlasů Židovské republikánské strany, jejíž výsledek dosahoval 14 302 (5,89 %) hlasů. Také Mořic Guttmann (Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská) obdržel více hlasů než Židovská strana: 11 465 (4,73%). Hlavní příčinou těchto výsledků bylo samozřejmě desetileté působení agrárnícké vlády na Podkarpatské Rusi a její uplatňování metody slibů a hrozeb v předvolební kampani. Sionistický tisk přímo psal: „Ne tolik z naděje, že se jim povede lépe, jako z obavy, aby strana, které odevzdali své hlasy, jim nepřihoršila, jak ve své agitaci nescíslněkrát pohrozila. Židé si koupili prostě bezpečnost, tak jako se kupovala ve středověku.“³⁴ Důležitou okolností neúspěchu ŽS byla i nedostatečná sionistická organizace na Podkarpatské Rusi a chybějící finance. Dr. Chaim Kugel píše 8.12.1928 Marguliesovi: „Denn 7 000 reine zioni-

stische Stimmen, ohne ein gehöriges Arbeitsapparat und matterielle Mittel, gewonnen zu haben ist gar nicht so ein unbefriedigendes Resultat.“³⁵

3. VIII. sionistický sjezd a konsolidace poměrů v r. 1929

Ústřední událostí roku, na niž se soustředila energie sionistické práce, byl sionistický sjezd. Jako nejdůležitější orgán hnutí dával podklady pro další sionistickou činnost. Sjezd v roce 1928 měl mimořádný význam, měl rozhodnout o další cestě sionistického hnutí v ČSR. Témat k diskusi nabízela zejména situace na východě více než dost. Bylo třeba, aby příští parlamentní volby židovská nejednotnost opět nezabránila získání mandátů.

Osmý sjezd se konal v Brně 30. a 31. prosince 1928. Ale již v sobotu 28. prosince zasedaly přípravné komise. Komise k politickým otázkám, pořádaná sionistickým Ústředním výborem a PŘK, se měla věnovat především záležitostem slovenským.³⁶ Předseda Emil Margulies byl v čilém korespondenčním styku s některými loajálními sionisty na Slovensku (zejména s dr. Arpádem Kondorem z Bratislavy a dr. Josefem Eislerem z Hlohovce), kteří jej informovali o tamních poměrech hnutí a posílali mu seznamy spolehlivých lidí, které by bylo vhodné do Brna pozvat. Margulies totiž zastával vůči slovenským „heretikům“ radikální postoj, hovořil často o nutnosti očištění sionistické politiky a zemské volby považoval v tomto smyslu za velmi důležité („Unsere Wahlen waren Wahlen der Reinigung, hier liegt eine weitere Aufgabe für uns,“ píše Pavlu Märzovi).³⁷

Za neúspěch Židovské strany ve volbách byli podle Marguliesova názoru zodpovědní Alexander Spiegel, Mořic Guttmann a Karel Ferbstein. Margulies byl proti tomu, aby byli do Brna pozváni lidé, kteří se postavili proti žilinským závěrům a napomáhali Reiszově propagandě. V dopise sionistické exekutivě přímo píše: „Wenn wir nicht den Mut haben, diejenigen Leute, welche offen sich gegen unseren Beschluss aufgelehnt haben, welche offen erklärt haben, dass sie den nationalen Ballast weggeworfen haben welche sich offen mit unseren Feinden verbündet haben, aus der zion. Organisation auszuschliessen, dan hat unserer Organisation jede moralische Autorität und Kraft eingebässt...Man muss den Mut zu einer solchen, meinerwegen revolutionären Handlung haben. In normalen Zeiten genügen Schiedsgerichtsverfahren. In Fällen der Rebellion ist Standrecht notwendig.“³⁸

Toto Marguliesovo radikální stanovisko se však na sjezdu tak zcela neprosadilo (přítomni byli mj. Vilém Sternbach a Leo Sipos, sionisté a spolupracovníci Reiszovi). Prvořadým úkolem sjezdu totiž nebylo Židovskou stranu dělit, ale reorganizovat a znovu sjednotit na sionistických principech. V jedné z přijatých rezolucí bylo zakázáno utváření separátních organizací za účelem plnění úkolů

sionistické organizace. Na Marguliesův návrh byla také vydána rezoluce o mimořádném disciplinárním řízení. V důležitých případech, které vyžadovaly rychlé jednání, měla napříště místo rozhodčího soudu ihned zakročit exekutiva: „Výkonný výbor jest povinen po vyslechnutí zástupce organizace suspendovati člena od jeho členství v organisaci s okamžitou účinností, jestliže to navrhl některý Obvodový výbor nebo komise Ústředního výboru a návrh jest odůvodněn tím, že člen dopustil se těžkého, zřejmého a veřejného poklesku proti kázni a Výkonný výbor uzná, že k takovému poklesku skutečně došlo. Suspendovaný má právo odvolat se k sionistickému sjezdu.“³⁹ Tato opatření byla samozřejmě směřována především na disciplinu slovenských sionistů. Museli se podepsat také pod rezoluci připomínající, že vnitrostátní politika je součástí činnosti sionistické organizace a politické aktivity sionistů tedy podléhají Politické říšské komisi. PŘK v rezoluci požadovala, aby byly na Slovensku a Podkarpatské Rusi zřízeny politické sekretariáty vázané pokyny sionistické organizace, dále řádný sionistický tisk a sekretariát PŘK.

K exemplárnímu vyloučení Reiszových přívrženců tedy na sjezdu nedošlo. Naopak, někteří získali pozice v hlavních orgánech hnutí (nikoliv ovšem v PŘK), např. Leo Sipos z Bratislavy a dr. Vilém Sternbach z Mukačeva (Ústřední výbor), F. Weinberger z Piešťan (náhradník tamtéž) atd. Další integrační opatření byla pak přijata 3. února 1929 na zakládající schůzi Ústředního výboru. Zde byla Židovská národní rada v Praze (v níž tvořila PŘK sionistickou delegaci) znovu pověřena vedením národní politiky, ale již nejen v historických zemích, nýbrž i na Slovensku a Podkarpatské Rusi.⁴⁰

Ačkoli se slovenská Židovská strana sionistické organizaci podřídila, ztracenou důvěru zpátky plně nezískala. V parlamentních volbách r. 1929 umístili sionisté těžiště volební práce opět na Moravu (resp. volební kraj Moravská Ostrava), kde obnovili dohodu s polskými menšinovými stranami a to přesto, že Reiszova Židovská strana jako jediná v minulých volbách uspěla a před volbami r. 1929 jasně deklarovala společný postup se židovskou stranou v historických zemích. Židovská strana na Slovensku sice oproti volbám zemským poněkud oslabila (33 679 = 2,36 % hlasů), ale odečteme-li hlasy ortodoxních voličů (v r. 1925 získala Židovská hospodářská strana 5 144 hlasů), nebyla to ztráta zásadního významu. Reiszova práce byla nakonec uznána, když mu byl 1. listopadu 1929 na schůzi PŘK přidělen jeden ze dvou získaných poslaneckých mandátů.⁴¹

Podkarpatská Rus v těchto volbách, stejně jako dříve, bezpečnou voličskou základnu neskýtala. Sionistům se sice podařilo sestavit spolehlivé vedení tamní organizace, které bylo plně podřízeno ostravskému ústředí, ale neočekávali, že by výsledek jejich práce umožnil porážku agrárníků a živnostníků ve volbách. Tuto situaci však brali po minulých zkušenostech již méně vážně, neboť mandát

měli zajištěn v jiné zemi, kam také soustředili své největší úsilí. Roku 1929 se nakonec agrárikům nepodařilo sestavit samostatnou listinu židovských republikánů, ale na jejich (stejně jako na živnostenské) kandidátce opět figurovalo mnoho židovských osobností, které měly odlákat sionistům hlasy. Tentokrát se jim však Židovskou stranu nepodařilo pokořit do takové míry jako v r. 1928, neboť získala 16 768 (6,3 %) hlasů, což byl po jediném roce téměř dvojnásobek. To bylo pro sionisty především morální vítězství.⁴²

Historické země

V Čechách a zejména v Zemi moravskoslezské měli sionisté daleko pevnější pozice. Jednak zde sionistická organizace velice dobře fungovala již před vznikem Československa a jednak zde židovská národní myšlenka nenarážela na silnou opozici ortodoxních kruhů. Ideologické spory byly vedeny především s asimilanty, v Čechách hlavně českožidovskými. Jejich hnutí zde mělo dlouhou tradici sahající do minulého století, ještě před vznik sionismu.

Ačkoli se sionisté v těchto zemích mohli opřít o spolehlivé voliče, nebyl na druhé straně jejich počet dostatečně velký, aby Židovské straně zajistil mandát v Poslanecké sněmovně. Po dvou neúspěšných pokusech v parlamentních volbách roku 1920 a 1925 začínalo být zřejmé, že se Židé budou muset spojit s jinou stranou, aby dosáhli odpovídajícího volebního čísla.

Na konci 20. let se navíc aktivovala sionistická sociálně demokratická strana dělnická Poale Sion („dělníci sionští“), která mohla přetáhnout část voličů Židovské strany do tábora českých nebo německých sociálních demokratů. Sionisté obnovení její činnosti (stagnovala od poloviny 20. let, kdy se odštěpilo komunistické křídlo) podporovali a doufali, že jim přinese rozmnožení, nikoliv roztržštění sil. Poale Sion se v rámci své ideologie – socialismus a sionismus – orientovala na specifické vrstvy obyvatelstva, zejména proletariát a mládež, mezi kterými mohla získat další přívržence sionistických idejí. To mohlo vylepšit pozice sionismu mezi chudším židovským obyvatelstvem Slovenska a Podkarpatské Rusi. Naděje na společný postup při volbách však byla opět lichá. Již na středoevropské konferenci Poale Sion 14. dubna 1928 v Olomouci bylo rozhodnuto, že strana Poale Sion je vázána pouze usneseními Sionistického světového kongresu a světového svazu Poale Sion, a po stránce politické přijímá zásadu spolupráce se sociálně demokratickou stranou dotyčné země.⁴³ To znamenalo pro Židovskou stranu další potencionální ztrátu hlasů, se kterou musela počítat.

V severozápadních Čechách se pokoušelo získat hlasy židovských voličů Německé pracovní a hospodářské společnosti (Deutsche Arbeits- und Wirt-

schaftsgemeinschaft). Jeho letáky byly podepsány „Výborem židovských voličů“ a obsahovaly hesla proti společné polsko-židovské kandidátce.⁴⁴

Protože bylo v Čechách volební číslo pro zemské volby příliš vysoké a šance na získání mandátu mizivá, rozhodla se Židovská strana v této zemi nekandidovat. Židovským voličům bylo doporučeno podporovat ty strany, které se v okrese i zemi budou zastávat zájmů židovské národní menšiny, a to po stránce sociální, kulturní, ale i politické.⁴⁵ Sionističtí předáci všechno vsadili na volební smlouvu s Poláky na Moravě a ve Slezsku, která dle propočtů výsledků minulých voleb měla konečně přinést úspěch.

Ačkoli polsko-židovská kandidátka kýžený mandát nezískala, byl její volební výsledek natolik slibný, že také v parlamentních volbách r. 1929 ponechali sionisté svou volební základnu na Moravě. Kandidatura Židovské strany se tehdy ovšem vztahovala na území celé republiky, tedy i na Čechy. Vyhlídky na získání mandátu v Čechách však byly příliš nízké, osídlení západních oblastí republiky židovským obyvatelstvem patřilo mezi nejřidší. Pomineme-li Prahu, soustředil se větší počet Židů hlavně v severních a západních Čechách. Navíc, jak už bylo zmíněno, musela zde židovská kandidátka čelit poměrně silnému vlivu asimilantů. Bylo propočítáno, že volebního čísla nebylo možno dosáhnout v žádném českém volebním kraji, i kdyby všichni židovští voliči odevzdali své hlasy.⁴⁸ Ve dvou českých krajích Židovská strana ani nekandidovala (Pardubice a České Budějovice). Této situaci také odpovídal volební výsledek Židovské strany v Čechách. Obdržela 13 699 (0,35 %) hlasů.

Dohoda s polskými menšinovými stranami se v této situaci jevila jako možná cesta k získání poslaneckých křesel. Oficiálně byla oznámena 12. listopadu 1928 na schůzi prezidia Politické říšské komise, které z pověření sionistické organizace rozhodovalo o postupu Židovské strany v zemských volbách. Smlouva mezi Poláky a Židy nebyla v r. 1928 novinkou. Tato koalice byla českou variantou, i když v mnohem menším rozsahu, menšinového bloku založeného v Polsku r. 1922. Ačkoli ji Poláci tehdy kritizovali jako antipolský akt, v Československu byli s Židy ochotni spolupracovat. Důvod pro vznik menšinového seskupení byl v obou zemích stejný – především touha zvítězit nad volebními zákony, které znesnadňovaly menšinám získání parlamentních zástupců. V obou případech byla tato taktika úspěšná. Židovská strana v Československu poprvé obdržela dva mandáty v Poslanecké sněmovně.

Jednání o případné spolupráci mezi Židy a Poláky v Československu proběhlo již na kongresu menšin v Ženevě r. 1926. K praktickému uskutečnění této spolupráce mělo dojít až při volbách do okresních a zemských zastupitelstev r. 1928. Jednotný blok polských stran tehdy narušil odchod Polské socialistické strany dělnické (dále jen PSPR – Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza) a tak

se ostatní polské strany rozhodly pro spolupráci se Židy. Z židovského hlediska měly být tyto zemské volby jen jakousi přípravou na mnohem důležitější volby parlamentní (Poláci měli svého zástupce v parlamentu již od r. 1925⁴⁷). Často bylo zdůrazňováno v židovském tisku i v rámci předvolebních agitací, že v těchto volbách (1928) ani tak nejde o dosažení mandátu, ale o udržení kontinuity politických principů a prověření funkčnosti polsko – židovského spojení pro příští úspěšnou politickou činnost.⁴⁸

Polská a židovská strana se na schůzce konané v Českém Těšíně 4. listopadu 1928 dohodly o definitivním názvu volebního sdružení (původní „polnische Partei“ nahrazeno „Polski Zwiasek Ludowy“): „Wahlgemeinschaft des Polski Zwiasek Ludowy und der jüdischen Partei“ a projednaly některé její podrobnosti. Za sionistickou organizaci v Těšíně jednali ing. Ernst Frischer a dr. Emil Müller z Moravské Ostravy, za Poláky jednali zástupci stran „Stronictwo ludowe“ (dále SL) a „Zwiasek slaskich Katolikow“ (dále ZSK). Dohoda tehdy ještě nemohla být pevně uzavřena, neboť stále nebylo jasné, zda ke smlouvě přistoupí také Koždoňova „Slaska partja Ludowa“. Její předseda tehdy na spojení s Poláky příliš nerefletoval a hledal spojence v táboře německých nacionalistů. Zástupci polské strany, včetně jejich nejvýše postaveného kandidáta dr. Wallacha, se však zavázaly, že budou s Židy kandidovat s Josefem Koždoněm i bez něj.⁴⁹

Společnou kandidátní listinu Poláků a Židů nakonec vytvořily pouze dvě výše uvedené polské strany (SL a ZSK) a strana židovská. Kandidovaly tak společně ve volbách do zemských zastupitelstev, při okresních volbách šla každá strana zvlášť, protože „Zwiasek“ společný postup odmítl.⁵⁰ Uzavření smlouvy oznámil Ústřední svaz sionistický všem místním skupinám na Moravě a ve Slezsku 6. listopadu 1928, kdy byla dohoda oběma stranami podepsána. Podle tohoto oznámení měla Židovská strana v okresních volbách kandidovat samostatně a pouze ve dvou okresech (ostravském a brněnském), a v zemských volbách pak na společné listině s Poláky. Bylo zdůrazňováno, že mezi Poláky a Židy jde pouze o „technické“ volební souručenství, které nemá vliv na program Židovské strany a její postup po volbách. Zároveň bylo poprvé uvedeno, že spojení s Poláky bude mít pro ŽS „zvláštní význam“ především v příštích volbách parlamentních.⁵¹ Na polské straně byla účelovost koalice se Židy také proklamována, z čehož lze usuzovat, že i v jejich politickém táboře existovaly obavy z odmítnutí spolupráce právě se Židy.

Polsko-židovská listina do zemských voleb r. 1928 byla sestavena tak, že na prvním místě kandidoval Polák (dr. Wallach z Orlové), na druhém místě kandidát Židovské strany (dr. Karel Sonnenfeld z Brna), na třetím místě opět Polák (notář Skudrzyk z Fulneku), dále sionista Gustav Finzi z Opavy atd.⁵² O úspěšnosti tohoto postupu sionisté nepochybovali. Statistické prognózy vyhotovené na základě výsledků parlamentních voleb r. 1925 jejich jistotu opodstatňovaly:

polské strany tehdy kandidovaly ve volebním kraji Moravská Ostrava pod názvem Polský svazek lidový a dělnický = Polski Związek Ludowo-Robotniczy a získaly 29 884 platných hlasů (tj. 6,25 % všech hlasů odevzdaných v tomto kraji), tedy jeden mandát. Volební číslo 1. skrutinia ve volebním kraji Moravská Ostrava činilo 25 184 hlasů. Židovská strana, která zde v r. 1925 obdržela 5 664 hlasů (tj. 1,19 %), tedy bez Poláků neměla šanci mandát získat.⁵³

Dohoda s Poláky v Zemi moravskoslezské do značné míry uvolňovala sionistům ruce pro řešení složité situace na východě republiky. Potvrzuje to i dopis sionistické Ústřední volební komise pro volební agitaci na Moravě (sídlo v Moravské Ostravě) z 11. listopadu 1928, adresovaný všem důvěrníkům Židovské strany ve volebním kraji Moravská Ostrava. V něm je (proloženě) uvedeno: „Der Kreis M.-Ostrau soll also jene Aufgabe übernehmen und erfüllen, welche die Podkarp. Rus bisher nicht leisten konnte und wir sind überzeugt, dass wir dieser schweren aber dankbaren Aufgabe mit Rücksicht auf unsere politische Reife und disziplinierte Wählerschaft nachkommen werden.“⁵⁴

Ačkoliv polsko-židovská koalice v zemských volbách r. 1928 mandátu nedosáhla, přinesl její volební výsledek uspokojení. Obdržela 29 510 = 1,8 % hlasů (k dosažení jednoho mandátu bylo nutné získat alespoň 39 930 hlasů), což při porovnání s výše uvedenými výsledky voleb z r. 1925 byla ztráta⁵⁵, ale počítalo se s tím, že k polsko-židovské dohodě přistoupí i PSPR, která v zemských volbách kandidovala ve sdružení s českou a německou sociální demokracií a získala 9 299 (0,57 %) hlasů. Toto spojení mohlo v příštích parlamentních volbách, jejichž volební geometrie navíc byla zcela odlišná, získat přes 40 000 hlasů.

V těchto volbách měla určitý podíl na ztrátě židovských hlasů obnovená Poale Sion. Ještě 30. listopadu 1928 píše Pavel März председови ŽS Emilu Margulievovi, že na komunální úrovni se spolupráce s Poale Sion daří, poněvadž se v Ostravě zavázala podporovat židovskou listinu poté, co židovský kandidát slíbil podporu židovským dělníkům a zaměstnancům. März správně usuzuje, že problémy nastanou u zemských voleb, protože velká část socialistických Židů volí německou sociální demokracii.⁵⁶

Ztrátě hlasů ve prospěch sociální demokracie (ať už české či německé) chtěli sionisté zabránit nabídkou spojení s PSPR.⁵⁷ Polští socialisté sice nebyli příliš početní (od vzniku komunistické strany byli slabšími partnery polských občanských stran⁵⁸), ale mohli společné polsko-židovské kandidátce zajistit dalších téměř 10 000 hlasů. Poláci, vzhledem k blížícím se parlamentním volbám, také zvažovali společný postup.

Na jaře 1929 byl založen sjednocený výbor nazvaný Komitet Miedzypartyjny, v němž měly všechny tři polské strany své zástupce a který vedl se sionistickým svazem v Moravské Ostravě jednání o společné kandidátce při podzim-

ních volbách.⁵⁹ Bylo dohodnuto, že první tři místa kandidátky do Poslanecké sněmovny budou obsazena Poláky (dr. Emanuel Chobot za PSPR, dr. Jan Buzek za SL a dr. Leon Wolf za ZSK), za nimi bude následovat kandidát Židovské strany (dr. Rudolf Kramer) a dále opět tři Poláci následováni národním Židem (Jan Löwe) atd. Při druhém skrutiniu měl ovšem první, třetí, čtvrtý a pátý mandát připadnout Židům. Do senátu kandidoval na prvním místě Polák Josef Junga, kterému byl mandát do zemského sněmu v Brně po volbách 1928 přidělen.⁶⁰

Potenciální voliče polsko-židovské kandidátky se snažili získat na svou stranu především komunisté a sociální demokrati (ti agitovali mezi polskými socialisty), ale také živnostníci, kteří se soustředili na polské a židovské obchodníky. Okresní policejní ředitelství v Karviné zachytilo ve svých zprávách okresní konferenci Živnostensko-obchodnické strany, na které: „...bylo usneseno provést pro kandidátku vlastní strany agitaci mezi polským a židovským obchodnictvem a poukazovati při agitaci zejména na to, že na prvním místě kandidátky polsko-židovské jest socialista Chobot, který jako představitel konsumů těžce poškozujíc obchodnictvo.“⁶¹ Poláci a Židé naopak agitovali ve svůj prospěch mezi polskými komunisty a příslušníky Koždoňovy Slezské strany lidové, která pro vnitřní roztržičnost opět nekandidovala. Dosavadní komunistický poslanec, Polák Karel Sliwka, se v těchto volbách ocitl až na druhém, nezvolitelném místě komunistické kandidátky, proto polsko-židovské sdružení počítalo i s určitým počtem hlasů polských komunistů.⁶²

Posílení polsko-židovské kandidátky nakonec přinesla i Poale Sion, která 29. září 1929 na schůzi PŘK v Moravské Ostravě závazně přistoupila k paktu.⁶³ Vzhledem k tomu jaké strany byly v tomto paktu zastoupeny a ke skutečnosti, že mimo ně žádná jiná polská či židovská strana v tomto kraji nekandidovala, mohl volební výsledek přesáhnout 30 000. A protože se volební číslo pohybovalo kolem 24 000, dalo se usuzovat, že v prvním skrutiniu získá polsko-židovské sdružení jeden mandát. Ten by byl pak předpokladem pro získání dalších mandátů ve druhém skrutiniu, kdy se straně připočítaly všechny její hlasy i z okresů, kde volebního čísla nedosáhla.

Kandidátní listina č. 5 „Volební souručenství polských a židovských stran“ přinesla sionistům 27. října 1929 skutečně úspěch a zadostiučinění. Získala celkově 104 556 hlasů, ve volebním kraji Moravská Ostrava 30 710, což bylo sice méně než se očekávalo, ale čtyři mandáty v poslanecké sněmovně byly zaručeny. V prvním skrutiniu byl zvolen dr. Emanuel Chobot (PSPR) a po druhém skrutiniu, konaném 5. listopadu, bylo přiděleno první místo Ludvíku Singerovi, druhé Poláku Janu Buzkovi (SL) a třetí Juliu Reiszovi.

Závěr

Volby do okresních a zemských zastupitelstev zastihly sionistické hnutí v nepříznivé situaci. Rozkol na východě republiky ohrožoval jeho jednotu a snižoval šanci na získání zastoupení v parlamentu. Politické poměry v ČSR byly tak různorodé, že vyžadovaly individuální postup sionistického svazu ve všech čtyřech zemích. Náročnost volby taktiky byla komplikována ještě tou okolností, že převrat poměrů na východě nastal pouze krátce volbami. Nová situace, kterou bylo nutno urychleně řešit, odhalila organizační nedostatky v sionistickém svazu a slabost dosavadní práce sionistů na zemské a obvodní úrovni. Za těchto nepříznivých podmínek byl kladen důraz na zachování kontinuity židovského národního programu a sionistických idejí. Tam, kde by měli slevit ze sionistických zásad, rozhodli se sionisté nekandidovat (Slovensko).

Přestože zemské volby r. 1928 opět nepřinesly Židovské straně mandát, byly během nich vybudovány předpoklady k úspěchům příštím. A to především základy spolupráce polsko-židovské, jejíž zásluhou Židovská strana obdržela v následujících parlamentních volbách dva poslance. Dále byly navázány kontakty s československou sociální demokracií, které sehrály významnou roli ve volbách roku 1935 a umožnily sionistům udržet si v parlamentu status quo.

V neposlední řadě je třeba připomenout situaci na Slovensku roku 1928. Nejprve znamenala pro sionisty velké zklamání, pokus o porušení základních bodů a ideové jednoty jejich programu. Úspěch Reiszovy Židovské strany v zemských volbách navíc vyvolával otázku, zda ryzost sionistické myšlenky není prosazována na úkor jednoty Židů a jeho zájmů v ČSR. Konsolidace poměrů a úspěch Židovské strany v roce 1929 však podal důkaz o kvalitách a schopnostech československých sionistických vůdců a smysluplnosti jejich politických aktivit.

Snad bylo věnováno volbám do zemských zastupitelstev příliš mnoho prostoru, z hlediska sionistického hnutí v ČSR však představovaly záležitost zlomového významu. Jejich vliv na židovskou „parlamentní“ politiku překračoval význam zemských voleb. Nešlo tedy ani tak o zisk zastupitelů, jako o volby samotné, které měly hrát úlohu určitého politického barometru. Taktika, kterou sionisté zvolili v r. 1929 byla velmi prozíravá. Především se ve svých nadějích přestali upínat na voličstvo Podkarpatské Rusi, ačkoli bylo nejpočetnější. Udrželi si dobré vztahy s jinými menšinovými stranami a jejich spolupráce zaručila Židům dva hlasy v zákonodárném shromáždění. A to i přesto, že zde existovala řada nepříznivých faktorů. Volby byly vypsány poněkud neočekávaně a na jejich přípravu zbýval pouhý měsíc. Předvolební agitace a shromažďování volebních fondů jistě nemohlo proběhnout tak, jak by si sami sionisté představovali vzhledem k závažnosti, kterou těmto volbám přikládali. Kromě toho byla pol-

sko-židovská kandidátka pro Židy v Čechách, na Slovensku a Podkarpatské Rusi úplně novum, které bez dostatečné agitace a objasnění mohlo židovské voliče spíše odradit. Určitou roli hrál i pesimismus, který někteří židovští voliči pociťovali po dvou neúspěšných kandidaturách Židovské strany. To všechno snad mohly být důvody proč v celkové bilanci Židovské straně hlasů oproti r. 1925 ubylo (kromě Podkarpatské Rusi).

Rokem 1929 začala v židovské národní politice v Československu nová etapa. Po desetiletém úsilí o vlastní židovské zastoupení přišel zasloužený úspěch. Oba židovští poslanci začali aktivně prosazovat hlavní body sionistického programu v parlamentu (aktivně se účastnili při reformě zákona o státním občanství, intervenovali proti zavádění povinného nedělního klidu na Slovensku, podíleli se na úpravách v exekučním právu, protestovali proti rostoucí vlně antisemitismu atd.) Vstoupili jako hospitanti do klubu československé sociální demokracie, aby mohli uplatňovat právo interpelace a získat zastoupení v některých parlamentních výborech. V r. 1931 byl po smrti Ludvíka Singera zvolen jeho nástupcem dr. Angelo Goldstein, který důstojně reprezentoval židovskou menšinu v československém parlamentu i po volbách r. 1935.

POZNÁMKY

- ¹ R. 1920 získala Židovská strana 79 714 hlasů (bez účasti Podkarpatské Rusi), což byla zhruba polovina všech židovských hlasů. V roce 1925 se její volební výsledek rovnal již 98 845 hlasů.
- ² Židovské zprávy, roč. 11, č. 3, 13. 1. 1928, s. 1.
- ³ Židovské zprávy, roč. 11, č. 14, 30. 3. 1928, s. 1.
- ⁴ Strana vznikla 19.10.1925 v Bratislavě, tzn. necelý měsíc před volbami do Poslanecké sněmovny (15.11.). Viz Státní oblastní archiv Bratislava, fond Župní úřad v Bratislavě, pres., 8833/1925.
- ⁵ The Jews of Czechoslovakia, díl 2. Philadelphia – New York 1968, s. 272.
- ⁶ Konflikty vnášeli také do židovských obcí. Ortodoxní slovenské obce byly zmítány spory mezi členstvem obcí a stoupenci správců bratislavské kanceláře. Viz Album reprezentantů všech oborů veřejného života československého. Praha 1927, s. 494.
- ⁷ Ve skutečnosti sionisté nebyli zastánci sekularizace Židovstva. Naopak tvrdili, že náboženskou a národní stránku židovství od sebe nelze oddělovat.
- ⁸ The Jews of Czechoslovakia, díl 2., New York – Philadelphia 1968, s. 292.
- ⁹ Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích, fond Okresní úřad Litoměřice, inv. č. 293/2491, kart. 66.
- ¹⁰ Organizačně byla strana rozdělena na tři župy se sídly v Bratislavě, Košicích a Užhorodě.
- ¹¹ Slovenský národný archív (dále SNA) Bratislava, fond Krajský úřad Bratislava – pres., inv. č. PIV-žid., kart. 115.

- ¹² Zajímavou postavou byl v této souvislosti předseda čsl. sociální demokracie na Podkarpatské Rusi ing. Nečas, který se sionisty sympatizoval, sledoval jejich aktivity na Podkarpatské Rusi a s některými předáky byl v kontaktu. Viz korespondence s L. Singrem, kde jej upozorňuje na tajná jednání sionistických vůdců s agrární stranou. Státní ústřední archiv (dále SÚA) Praha, fond Margulies Emil dr., sign. 36, kart. 9.
- ¹³ Místopředsedou pro východoslovenský okres (se sídlem v Košicích) byl zvolen dr. Ferbstein, pro Podkarpatskou Rus (Užhorod) dr. Moric Juszkovits. Viz SNA Bratislava, fond Krajinský úrad Bratislava – pres., inv. č. PIV-žid., kart. 115.
- ¹⁴ SNA Bratislava, fond Krajinský úrad Bratislava – pres., inv. č. PIV-žid., kart. 115.
- ¹⁵ Tamtéž.
- ¹⁶ Židovské zprávy, r. 11, č. 19, 27. 4. 1928, s. 1; Selbstwehr, r. 22, č. 16, 20. 4. 1928, s. 4.
- ¹⁷ Židovské zprávy, r. 11, č. 20, 4. 5. 1928, s. 1.
- ¹⁸ Židovské zprávy, r. 11, č. 47, 9. 11. 1928, s. 2.
- ¹⁹ SÚA Praha, fond Margulies Emil dr., sign. 36, katr 9.
- ²⁰ Tamtéž.
- ²¹ Československá statistika, sv. 51, Volby do Poslanecké sněmovny v listopadu 1925, Praha 1926.
- ²² Židovské zprávy, r. 11, č. 51, 7. 12. 1928, s. 1.
- ²³ Přesto byla jejich kulturní úroveň přece jen vyšší než u rusinského obyvatelstva, např. problém negramotnosti nebyl nikdy mezi Židy zdaleka tak velký. Statistické údaje jsou v tomto směru poněkud zavádějící (Chaim Kugel ve sborníku Podkarpatská Rus z r. 1936 uvádí až 30 % negramotných mezi karpatoruskou židovskou populací před první světovou válkou), neboť nerozeznávají pohlaví. Takže zatímco mezi podkarpatskými Židy mužského pohlaví bychom stěžejně našli úplného analfabeta, protože každý z nich uměl aspoň číst hebrejsky, ženskému vzdělání se věnovala malá pozornost. Viz Brody, Jindřich: Židé v Podkarpatské Rusi, in: Podkarpatská Rus, Praha 1923.
- ²⁴ Židovské zprávy, r. 11, č. 26, 15. 6. 1928, s. 1.
- ²⁵ Židovské zprávy, r. 11, č. 46, 1. 11. 1928, s. 2–3.
- ²⁶ Unie sionistů – revisionistů: jedna ze sionistických stran při Světové sionistické organizaci. Jak vyplývá z názvu, usilovali o revizi sionistického hnutí, oproštění od socialistických, náboženských aj. přívlasků a návrat k původnímu sionismu Theodora Herzla.
- ²⁷ Židovské zprávy, r. 11, č. 38, 7. 9. 1928, s. 1–2, 6–7.
- ²⁸ Tamtéž.
- ²⁹ Chaim Kugel (ředitel hebrejského gymnázia v Mukačevě a od r. 1935 poslanec za ŽS) si v korespondenci s Emilem Marguliesem stěžoval na nedostatek financí pro předvolební kampaň a žádal podporu z historických zemí. Na základě jeho prosby Margulies mezi sionisty v Čechách uspořádal velkou peněžní sbírku. Viz SÚA Praha, fond Pozůstalost dr. Emil Marguliese, sign. 36, kart. 9.
- ³⁰ Židovské zprávy, r. 11, č. 38, 7. 9. 1928, s. 1–2.
- ³¹ Viz SÚA Praha, fond Margulies Emil dr., sign. 36, Kugelův dopis Marguliesovi z 28.10.1928, kart. 9.
- ³² Emil Margulies byl přímo pověřen vedením kampaně na Podkarpatské Rusi. Viz SÚA Praha, fond Margulies Emil dr., sign. 36, kart 9.

- ³³ SÚA Praha, fond Margulies Emil dr., sign. 36, kart. 9.
- ³⁴ Židovské zprávy, roč. 11, č. 51, 7. 12. 1928, s. 1.
- ³⁵ SÚA Praha, fond Margulies Emil dr., sign. 36, kart. 9.
- ³⁶ Tamtéž.
- ³⁷ Tamtéž.
- ³⁸ Tamtéž. Dopis E. Marguliese sionistickému Výkonnému výboru v Moravské Ostravě z 22. 12. 1928.
- ³⁹ Židovské zprávy, r. 12, č. 1, 4. 1. 1929, s. 1–2.
- ⁴⁰ Židovské zprávy, r. 12, č. 6, 8. 3. 1929, s. 3.
- ⁴¹ O obsazení získaných mandátů byly vedeny vleklé spory mezi ostravskou centrálou a Obvodním výborem v Praze. Předseda dr. Emil Margulies, jako představitel radikálních sionistů, kritizoval zejména nominaci dr. Julia Reisz. Viz SÚA Praha, fond Margulies Emil dr., sign. 37, katr. 9.
- ⁴² Židovské zprávy, r. 12, č. 46, 1. 1. 1929, s. 1.
- ⁴³ Židovské zprávy, r. 11, č. 9, 23. 2. 1928, s. 6.
- ⁴⁴ The Jews of Czechoslovakia, díl 2., New York – Philadelphia 1968, s. 280.
- ⁴⁵ Židovské zprávy, r. 11, č. 48, 16. 11. 1928, s. 1.
- ⁴⁶ Židovské zprávy, r. 12, č. 42, 4. 10. 1929, s. 1.
- ⁴⁷ Dr. Leon Wolf (ZSK), hospitant poslaneckého klubu českých agrárníků.
- ⁴⁸ „...Ještě jednou zdůrazňujeme: jde o více než o zemské volby! Z tohoto hlediska upírají se k moravským Židům zraky široké židovské veřejnosti celého státu.“ viz Židovské zprávy, roč. 11, č. 48, 16. 11. 1928, s. 1.
- ⁴⁹ SÚA Praha, fond Margulies Emil dr., sign. 36, kart. 9.
- ⁵⁰ Zemský archiv v Opavě (dále jen ZA Opava), fond Policejní ředitelství Moravská Ostrava (dále jen PŘ Moravská Ostrava), pres., 1928, inv. č. 2566, kart. 280.
- ⁵¹ „Durch diesen Pakt wird in keiner Weise die selbstständige Politik, die bisher von der Jüdischen Partei betrieben wurde, berührt; die Wahlgemeinschaft ist eine durchaus technische, nur für Wahlen bestimmt. Der Pakt gilt auch für die Wahlen in die Nationalversammlung; darin liegt die besondere Bedeutung für die Jüdische Partei.“ Viz SÚA Praha, fond Margulies Emil dr., sign. 36, kart. 9.
- ⁵² Další židovští kandidáti figurovali na 8. a 11. místě listiny (dr. Karel Neumark z Mor. Ostravy a dr. Josef Kleiner z Prostějova). Viz SÚA Praha, fond Margulies Emil dr., sign. 36, kart. 9.
- ⁵³ Československá statistika, sv. 31. Volby do Poslanecké sněmovny v listopadu 1925, Praha 1926.
- ⁵⁴ SÚA Praha, fond Margulies Emil dr., sign. 36, kart. 9.
- ⁵⁵ Největší úbytek polských hlasů byl zaznamenán v soudním okrese Jablunkov, kde v r. 1925 polské strany získaly 56,68 % hlasů, kdežto r. 1928 ve spojení s ŽS jen 48,38 %. Bylo to připisováno nechutí silně katolického voličstva na Jablunkovsku volit kandidátku se Židy. Srovnání s parlamentními volbami r. 1925 se ovšem nedá provést přesně, neboť tyto volby vycházely z jiného právního základu. Volební právo pro volby do Poslanecké sněmovny náleželo všem občanům nad 21 let, kteří měli alespoň tříměsíční pobyt na území ČSR. Pro zemské volby musel mít volič trvalé bydliště v ČSR nejméně jeden rok a jeho věk nesměl

být pod 24 let. Další důležitý rozdíl představovalo odejmutí volebního práva osobám činným ve vojenské službě a četnictvu. To znamená, že počet osob oprávněných volit byl r. 1928 značně snížen. Viz Československá statistika, sv. 60. Volby do zemských zastupitelstev roku 1928, Praha 1929, s. 10–12.

⁵⁶ SÚA Praha, fond Margulies Emil dr., sign. 36, kart. 9.

⁵⁷ „Die Voraussetzung für ein Auftreten bei den Nationalversammlungen kann einzig und allein durch eine Bindung mit den polnischen Sozialisten geschaffen werden. Dies setzt aber sofortige Verhandlungen mit der polnischen Sozialdemokratie voraus, weil meiner Überzeugung nach selbst eine Zustimmung der polnischen Sozialisten gegen den Widerstand der tschechischen Sozialdemokratie (ev. deutschen Sozialdemokratie) unter Umständen wertlos wäre.“ (dopis dr. Märze adresovaný Marguliesovi 6.12.1928). Viz SÚA Praha, fond Margulies Emil dr., sign. 36, kart. 9.

⁵⁸ Gawrecki, Dan: Těšínsko v období mezi světovými válkami. In: Nástin dějin Těšínska, Ostrava 1992, s. 90.

⁵⁹ SÚA Praha, fond Margulies Emil dr., sign. 37, kart. 9.

⁶⁰ Kandidátní listinu do Senátu měl původně vést dosavadní polský poslanec dr. Leon Wolf, několik týdnů před volbami byl však nahrazen Josefem Jungou. Viz ZA Opava, fond PŘ Moravská Ostrava – pres., inv. č. 2462, kart. 293.

⁶¹ ZA Opava, fond PŘ Moravská Ostrava – pres., inv. č. 2462, kart. 293.

⁶² Tamtéž.

⁶³ Židovské zprávy, r. 11, č. 42, 4. 10. 1929, s. 1.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE WAHLPOLITIK DER ZIONISTEN AM ENDE DER 20. JAHRE

Marie Crhová

Die Jüdische Partei, die in der ersten Tschechoslowakischen Republik die Interessen der Juden als einer nationalen Minderheit repräsentierte, erfreute sich seit ihrer Gründung im Jahre 1919 bei der jüdischen Bevölkerung relativ großer Unterstützung. Infolge der ungünstigen Wahlgesetze und der Uneinigkeit der jüdischen Wähler erreichte sie bis 1929 nicht ihren Hauptziel – die Vertretung im Parlament.

In dieser Richtung setzte die Jüdische Partei bis die zweite Hälfte der 20. Jahre am meisten auf die Kraft der jüdischen Bevölkerung in Karpaten-Ruthenien. Nach der zweiten erfolglosen Kandidatur im Jahre 1925 begannen die zionistischen Politiker (die dominant in der Jüdischen Partei waren) um Änderung des bisherigen Vorgangs zu erwägen und werteten ihre politische Taktik um. Die Wahrscheinlichkeit des Sieges unter den jüdischen Wählern im Osten der Republik wurde durch die Opposition des Orthodoxen Landesbüros in Bratislava vermindert. Das Büro gründete vor den Parlamentswahlen 1925 die Jüdische Wirtschaftspartei und zwar mit dem Ziel, den Gewinn der zionistischen Jüdischen Partei zu vermindern. Auch die Kampagne der tschechischen Agrarier in Karpaten-Ruthenien, die die ökonomischen Vorteile der armen jüdischen Bevölkerung versprach, entzog die Stimmen für Zionisten.

Zu Änderung der Taktik wurden die Zionisten von außen und zugleich auch wegen der neuen Verhältnisse innerhalb der Partei gezwungen. Auf dem Kongreß der Jüdischen Partei in Košice im März 1928 wurde eine neue Fraktion gebildet, die vom zionistischen Grundprinzip der Minderheitenpolitik abrückte und die Bildung der einheitlichen jüdischen Kandidatenliste in der Slowakei und in Karpaten-Ruthenien erstrebte. Unter dem ursprünglichen Namen begann die reformierte Jüdische Partei über einem gemeinsamen Vorgehen in den bevorstehenden Landeswahlen mit den orthodoxen Juden zu verhandeln. Die waren nämlich bis jetzt erbitterte Gegner der zionistischen Politik der Jüdischen Partei in der Slowakei und Karpaten-Ruthenien. Die größten Verdienste um das Erfolg dieses diplomatischen Manövers erwarb sich bestimmt der Vorsitzender der neuen Jüdischen Partei in der Slowakei und Karpaten-Ruthenien, Dr. Julius Reisz, ein fähiger und sehr ambitionierter Politiker. Die zionistische Zentrale in Moravská Ostrava (Mährisch Ostrau) und auch die Parteileitung der

Jüdischen Partei nahmen zum Verfahren der slowakischen Kollegen ablehnenden Standpunkt ein und unterstützten die reformierte Jüdische Partei auch nicht in den Wahlen 1928.

Diese Tatsachen und der drohende neue Mißerfolg führten die Leitung der Jüdischen Partei zu Entscheidung, sich in politischen Zielen vor allem an die mährischen jüdischen Wähler zu orientieren. Die waren zwar nicht so zahlenmäßig stark wie im Osten der Republik, aber viel mehr zuverlässig, was die Ergebenheit für zionistische Gedanken betrifft. Aus den wahl-arithmetischen Gründen war es aber nötig, sich mit einem anderen politischen Subjekt in Mähren zu verbünden, welches aber den Juden, bezüglich des Wahlprogramms, die Unabhängigkeit lassen hätte. So entstand eine Vereinbarung über die Wahlzusammenarbeit mit den polnischen Minderheitenparteien. Diese Zusammenarbeit gelangte zu einem greifbaren Resultat schon in den Wahlen 1928, und zum erstenmal brachte sie auch zwei Abgeordnetenmandate für die Jüdische Partei in den Parlamentswahlen 1929.

Die Wahlen in die Bezirks- und Landesvertretungen hatten vom Gesichtspunkt der Geschichte der jüdischen Nationalpolitik in der Tschechoslowakei eine besondere Bedeutung. Die Zionisten, trotz des drohenden Verlustes der Wählerunterstützung im Osten der Republik, ließen nichts von ihren Grundsätzen nach und überdies legten eine Grundlage für die künftige erfolgreiche polnisch-jüdische Zusammenarbeit. Ungeachtet des Erfolgs der Jüdischen Partei des Vorsitzenders Reisz wußten sie die Situation in der Slowakei vor den Parlamentswahlen zu konsolidieren und sich zunutze zu machen. Die jüdischen Abgeordneten, Dr. Ludvík Singer und Dr. Julius Reisz, standen dann am Anfang der neuen aktiven Etappe der jüdischen Politik in der Tschechoslowakei.

DILEMATA ŽIDOVSKÉ POLITIKY V ČESKÝCH ZEMÍCH V LETECH 1933–1938

Jiří Křest'an

Židovské politické proudy v českých zemích vstupovaly do dění třicátých let v relativně stabilizované podobě. Od konce minulého století se upevňovala a pozměňovala organizační struktura čtyř hlavních proudů židovstva v českých zemích: stoupců asimilace (orientované na český či německý národ), sionismu, židovského socialismu a ortodoxního židovství. V profilaci jednotlivých proudů židovské politiky hrály od počátků vlivnou roli studentské spolky. Z nich bychom snad hned v úvodu mohli zmínit alespoň dva, v letech první republiky velice aktivní: na českou asimilaci orientovaný Akademický spolek Kapper a sionistický Spolek židovských akademiků Theodor Herzl. Po roce 1918 se upevňovaly politické struktury jednotlivých proudů v pevnějších vazbách ve formě politických stran a politických spolků, věnujících se výlučně řešení politických dilemat.

Reprezentantem českožidovského hnutí se v letech první republiky stal politický spolek Svaz Čechů-židů, ustavený v roce 1919.¹ Tento spolek navázal na úsilí předválečných asimilantských organizací, především Svazu českých pokrokových židů a Politické jednoty českožidovské. Na rozdíl od německy orientovaných židů se čeští asimilanti vyjadřovali pozitivněji k zachování toho, co přináší hostitelskému národu „věnem“, čím jej obohatí. Otta Stross, dlouholetý předseda Svazu Čechů-židů, například vyjádřil názor, že v procesu asimilace nejde o popření židovských hodnot, ale o „vzájemné působení složky židovské a nežidovské k dobru vyššího národního celku“.² Jindřich Kohn pak vyjádřil svou představu o asimilaci krédem: „Židovský nástroj života. České životní dílo.“³

Němečtí asimilanti byli v Československu početně slabší než jejich česky orientovaní rivalové – početnější byli pouze na Moravě. Akční rádius německých asimilantů neodvolatelně slábl s rostoucím vlivem sionistů (působení sionistů naopak nebylo příliš úspěšné v českožidovském prostředí),⁴ s šířícím se antisemitismem u Němců a odporem Čechů proti „němčení“ židů. Úpadek vlivu německých asimilantů byl nadto objektivně podmíněn rostoucí hospodářskou silou Čechů a na tomto základě se zintenzivňujícími kontakty židů s národnostně českými subjekty. Uvedené faktory prohlubujícího se ústupu německých asimilantů považují za více odpovídající realitě, než názor, který vyjádřil Aharon

Moshe Rabinowicz,⁵ že totiž po roce 1918 došlo ke konjunkturálnímu přechodu židů od jednoho vládnoucího národa ke druhému. V každém případě němečtí asimilanti ve třicátých letech jako vlivná ofenzivní síla nevystupovali.

Českoslovenští sionisté na rozdíl od svých oponentů z řad asimilantů, kteří se považovali za příslušníky „hostitelského“ národa, hájili objektivní existenci židovského národa. Emanuel Rádl v roce 1934 na schůzi Ligy proti antisemitismu svým typicky bezohledným způsobem položil otázku, zda se sionismus nepokouší sjednotit židy na základě rasových a biologických charakteristik a zda se tak vlastně svými východisky nepodobá hitlerismu.⁶ Rádlova výtka byla jistě varující, nebyla však úplně spravedlivá. Připomeňme, že například Max Brod viděl v židovství především duchovní sílu, nacházející svůj inspirační zdroj v první řadě v talmudu.⁷ V židovské ideji a židovském národním programu rozpoznával Brod sílu schopnou odpovídat na základní otázky lidské existence a společenského uspořádání jiným způsobem než pohanství a křesťanství.

Politickým subjektem, který reprezentoval úsilí sionistů u nás, byla Židovská strana v Republice československé. Ta snad jako jediná v Evropě získala dokonce po roce 1929 stálé zastoupení v poslanecké sněmovně parlamentu v počtu dvou mandátů. V řadách sionistů probíhalo v meziválečném období třibení názorů, doprovázené i organizačními změnami, diferenciací jednotlivých skupin, jíž se budeme v dalším textu podrobněji zabývat. Právě třicátá léta přinesla v tomto směru některá zajímavá vyústění.

Židovští socialisté a stoupenci ortodoxního židovství ve svém vztahu k sionismu procházeli dlouhodobými změnami. Společné pro příslušníky těchto dvou jinak v podstatě protikladných proudů bylo, že jejich část se angažovala přímo v sionistickém hnutí a podílela se tak na utváření jeho tvárnosti – šlo na jedné straně o členy různých nemarxistických socialistických židovských skupin a na straně druhé o přívržence ortodoxní organizace Mizrachi, která byla velice aktivní především na východě republiky. Jiné skupiny židovských socialistů a ortodoxních židů nacházely svůj poměr k hlavnímu sionistickému proudu obtížněji (například sociálně demokratický, marxismem inspirovaný spolek Poale Zion) nebo dokonce vstupovaly do nenávistné konfrontace s ním (ortodoxní organizace v Podkarpatské Rusi).

Faktorem, který postavil problémy vzájemné komunikace židovských politických skupin i vztahů k politickým organizacím Čechů a Němců do nové situace, byl příchod nacistů k moci v sousedním Německu. Židovští předáci rozpoznali již před rokem 1933, že součást nacistické doktríny tvoří antisemitismus. Předvídali, že šířící se protižidovská zášť může poznamenat i vztahy mezi Čechy, Němci a jejich židovskými spoluobčany v Československu. „Jsme svědky, že protižidovská nenávist, vštěpovaná z Německa, jeví se mnohým jako slibný

most přátelství. Hrozný omyl, věří-li někdo v Čechách, že říšský vlk se pak spokojí se židovským obětním beránkem; a nejhroznější na něm jest, že naše výstrahy sotva co pořídí,“⁸ prohlásil v závěru roku 1934 vedoucí představitel sionistického svazu Josef Rufeisen.

Židé a Němci: v síti antisemitismu

Je nutno říci, že antisemitismus v řadách českých Němců ve třicátých letech nebyl historicky novým jevem. Od vzniku republiky otevřely dokořán dveře židovským spoluobčanům prakticky pouze dvě německé politické strany: Deutschdemokratische Freiheitspartei⁹ a Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei. Židé patřili k nejvýznamnějším členům těchto stran. Židé a Němci se vedle toho přirozeně setkávali na půdě internacionalistické Komunistické strany Československa. Na druhé straně existovaly německé organizace, které již ve dvacátých letech úzkostlivě dbaly na uchování „árijského charakteru“ svého členstva. Šlo o některé studentské spolky i sportovní a tělovýchovné organizace.

Přeměna antisemitismu ve vládní doktrínu v sousedním Německu a její postupná aplikace našly u Němců z českých zemí půdu připravenou vývojem předchozích desetiletí. Židovští předáci velice rychle pochopili, že události v Německu mají devastující dopad na československou společnost, a v první řadě právě na německé spoluobčany. Již na počátku dubna 1933 zorganizovali předáci česky orientovaných asimilantů, sionistů a židovských sociálních demokratů poměrně mohutné protestní akce, jichž se účastnili i občané jiných národností.

6. dubna 1933 se konala veřejná schůze sionistů, jež pro velký zájem musela probíhat dokonce na dvou místech současně (v Bet Haamu v Dlouhé třídě a na židovské radnici v Maislově ulici),¹⁰ a protestní manifestace spolku Poale Sion, jež proběhla v Lidovém domě za účasti českých a německých sociálních demokratů.¹¹ Téhož dne se sešla členská schůze Svazu Čechů-židů.¹² Všechny tři zmíněné akce demonstrovaly shodně odpor vůči vlně nacistického antisemitismu a vyjádřily ocenění poměrům, panujícím v Československu. Ve stejném duchu pak vyzněla mohutná manifestační schůze Svazu Čechů-židů, jež se sešla 18. května 1933 v Plodinové burze.¹³ Obdobné protestní akce proběhly v dubnu a květnu 1933 i mimo Prahu, například v Brně a Moravské Ostravě.

Novým fenoménem se v Československu třicátých let stala početná emigrace z Německa a později též z Rakouska. Její významnou část tvořili židé, z nichž mnozí se cítili být příslušníky německého národa. Osud německých židů byl mementem, jehož dosah bohužel nedošel docenění. Do spontánně vzniklých akcí na podporu emigrace z Německa se vedle demokraticky smýšlejících Čechů a Němců zapojili rovněž židovští představitelé z českých zemí. Již v dubnu

1933 se v Praze ustavil Výbor pro pomoc židovským uprchlíkům.¹⁴ Předsedou výboru se stal předseda Nejvyšší rady svazu židovských náboženských obcí Josef Popper, mezi členy výboru čteme jména známých sionistických politiků, jako byli poslanec Angelo Goldstein a předseda Židovské strany Emil Margulies.

Občas se projevovaly spory o výši i o adresáty podpory, věnované emigraci z Německa. Diskuse v pražské židovské náboženské obci, umocňované tradiční stranickou řevnivostí mezi sionisty a českými a německými asimilanty, vyústily v létě roku 1934 v iniciativu profesora Salomona Huga Liebena k založení Lidové strany židovské. K této iniciativě se připojili někteří významnější členové Židovské strany.¹⁵ Za jeden z hlavních cílů nové skupiny pokládali její zakladatelé úkol dosáhnout toho, aby se podpory dostávalo především potřebným židům – československým státním příslušníkům, a teprve v druhé řadě uprchlíkům z Německa. Nacistický antisemitismus zasahoval svými důsledky i vzájemné vztahy mezi československými židy.

Židé v českých zemích se vzrůstajícími obavami sledovali zesilující vliv Sudetoněmecké strany mezi německými spoluobčany. Tato strana se ve druhé polovině třicátých let ve stále větší míře inspirovala nacistickými návody k řešení židovské otázky.¹⁶ Vedle slovních útoků byly registrovány pokusy o bojkot židovských umělců a odborníků i pokusy o bojkot židovských obchodů.

Stoupenci česky orientované asimilace a příznivci sionismu reagovali na vzrůstající německý antisemitismus za hranicemi i u nás apelem k posílení vazeb s českým národem a k odvrácení od německé kultury. Pro české asimilanty byl tento požadavek samozřejmostí a ve třicátých letech jej opakovali se zřejmým zadostiučiněním. Sionistům byl vždy vlastní velice korektní vztah k Republice československé, starší generace sionistů však byla vychována především v německém kulturním okruhu. Ve třicátých letech vycházely ale také z řad sionistů četné výzvy k židům, aby zanechali „němčení“ a posílili přátelské soužití s českým národem. „Má a musí míti domácí Židovstvo vůli a snahu, aby se jazykově bez výhrady svému prostředí a jeho kultuře přizpůsobilo,“¹⁷ čteme v sionistických Židovských zprávách.

Jak předáci sionismu, tak představitelé česky orientovaných asimilantů většinou po Hitlerově nástupu k moci odmítli podpořit výzvy k hospodářskému bojkotu Německa. Domnívali se, že bojkot by jen zhoršil postavení židů v Říši. Vedoucí ideolog českožidovského hnutí Jindřich Kohn vyhlásil v roce 1933 dokonce „bojkot bojkotu“¹⁸ a vyzvedl princip neodpírání zlu jako základní zásadu praktické politiky vůči Hitlerově Německu: „Jakmile Hitler stal se mimořádnou mocí dějinnou, je třeba mu dáti, co náleží mimořádné moci, totiž podmínky, aby pod otřesem mimořádné odpovědnosti dějinné prohlédla a neodpírala vůli přidati k moci moudrost.“ Iluze v možnost transformace nacistického reži-

mu nebyla v době, kdy Kohn formuloval tuto myšlenku, ničím neobvyklým. Odmítavé stanovisko k hospodářskému bojkotu Německa vyjádřil ještě v květnu roku 1938 poslanec Židovské strany Angelo Goldstein.¹⁹

Víra v postupnou nápravu poměrů v Německu se projevila například takovými akcemi, jako byla účast družstva židovských sportovců z pražských klubů Bar Kochba a Hagibor na oslavách židovského fotbalového klubu Hakoah Berlín v červnu 1934. Účastníky přijal zástupce říšského sportovního vůdce a některé z nich pozval na předolympijské přípravné kurzy.²⁰ Toto gesto bylo u nás přijímáno s oprávněnou skepsí. Na konci roku 1935 již zástupci židovských sportovních klubů vyslovili odmítavé stanovisko k olympiádě v Německu. (Pripomeňme, že v září toho roku byly v Německu schváleny norimberské zákony.) Československý olympijský výbor se k bojkotu olympiády nepřipojil, stanovisko židovských sportovců však přijal s pochopením.

Praktickými důsledky kritiky antisemitismu, přicházejícího z německého prostředí, byly diskuse mezi židy o zákazu německých kázání a německých nápisů v synagogách, výzvy k tomu, aby židé neposílali své děti do německých škol a tyto školy nepodporovali, i vystupování židů z německých sdružení, jakými byly například tak známé pražské spolky jako Deutsches Haus, Urania či Turnverein. Dodejme, že po Mnichovu získali převahu v německých spolicích nacisté, kteří v mnohých případech přistoupili k jejich „očistě“ od židů. Značnou pozornost vzbudilo například vypuzení židů ze spolku Deutsches Haus na počátku roku 1939. Pražští židé patřili k tradičním oporám tohoto elitního společenského klubu sídlícího na Příkopech. Členem výboru zvoleného v roce 1938 byl například Hans Petschek, příslušník známé podnikatelské rodiny, který však již registroval své vyloučení z bezpečí londýnského exilu.

Židé a Češi – stíny sousedství

Oba hlavní proudy židovstva v českých zemích – čeští asimilanti i sionisté – zaujímaly loajální postoj k Československé republice od samého jejího vzniku. Třicátá léta dávala představitelům židovské populace možnost srovnání československých podmínek s vývojem v okolních zemích. Toto srovnání vyznívalo pro naši zemi velice příznivě. Slova ocenění, která v té době vyřkli představitelé různých proudů židovské politiky, nebyla pouhou povinnou formalitou.

„Rádi zjišťujeme podstatný rozdíl v nazírání na židovskou otázku mezi... Německem a Československem, jehož demokratické řady umožňují svobodný rozvoj každého jedince bez ohledu na jeho původ,“²¹ uvádělo se v rezoluci členské schůze Svazu Čechů-židů, konané dne 6. dubna 1933. Na IV. sjezdu Židovské strany, konaném v květnu 1938, prohlásil poslanec Angelo Goldstein, že v Evropě neexistuje jiný stát, který by poskytl židům tolik práv, jako Českoslo-

venská republika.²² Hluboký respekt vůči republice a jejím představitelům zazníval i z řad sionistických revizionistů, a to i poté, co organizačně opustili sionistickou organizaci.²³ Přitom revizionisté byli známi například svým kritickým postojem k Velké Británii za vykonávání mandátní správy v Palestině.

Úcta vůči Československu byla většinou spojována se jménem prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka. „Podivujeme se Republice československé, zemi, která je domovem práva a v níž je kultura výše ceněna než válečné zbraně. Podivujeme se jejímu presidentu Masarykovi, jenž je obráncem práva,“²⁴ prohlásil ve svém projevu předseda výkonného výboru světové sionistické organizace Nahum Sokolov na XVIII. světovém sionistickém kongresu, který se konal v srpnu 1933 v Praze. Bez zajímavosti není vysvětlení, jež provázelo návrh na mimořádné ocenění, jež se Masarykovi dostalo založením osady, jež nesla jeho jméno: Kfar Masaryk.²⁵ Českoslovenští sionisté zdůvodňovali tuto poctu (v Palestině v té době existovala jediná obec, která nesla jméno příslušníka jiného než židovského národa – Balfouria) Masarykovým postojem v době známé „hilsneriády“, kladným stanoviskem k myšlence renezance židovského národa a budování nové domoviny v Palestině, kam Masaryk v roce 1927 s dcerou Alicí zavítal jako jedna z prvních hlav států, i „královskou“ moudrostí, s níž vládl v Československu.

Předákům českožidovské asimilace se přirozeně příliš nelíbil Masarykův kladný poměr k sionismu. To ovšem nezkalilo jejich vztah k němu i jeho nástupci v prezidentském úřadu. „Díky oběma prvním presidentům naší republiky není zde místa pro nějaké rozsáhlejší protižidovské hnutí,“²⁶ konstatoval Otta Stross. Stross spojoval neexistenci silného českého antisemitismu s prosazením Masarykova humanitního programu. Někteří starší vůdcové českožidovského hnutí byli členy Masarykovy realistické strany. Českožidovští asimilanté se mohli vykázat šesti stovkami legionářů i tím, že za účast v domácím odboji za první světové války byli žalářováni někteří jejich vůdcové (například Bohdan Klineberger, Viktor Vohryzek, Stanislav Schulhof).²⁷

Představa Československa jako „ostrova demokracie“, v němž zůstala v příkrém rozporu se sousedními zeměmi zajištěna i v nelehké situaci třicátých let lidská práva, je představou, jež se může opřít o řadu konkrétních skutečností. Byla by však představou příliš lichotivou, kdybychom nepřiznali stíny meziválečného vývoje v naší zemi. Antisemitismus v českém prostředí zůstal zejména ve své hrubé variantě vyhrazen především extrémním silám a politické „ulici“, ale jeho vlivu, po roce 1933 podepřeném potenciálem velkého západního souseda, musely čelit i hlavní politické síly. Antisemitismus se jevil mnohým jako pouto česko-německého přátelství.

Českým nacionalistům na jedné straně lichotil příklon českožidovských asimilantů k českému národu, na druhé straně však z ryze účelových důvodů oceňovali také působení sionistů, které oslabovalo pozice německy orientovaných židů v českých zemích a tím německého národa jako celku. Právě v organizacích českých nacionalistů však zaznívaly občas temné tóny antisemitismu. Pozitivní vztah k židům byl tedy mnohdy motivován spíše praktickými důvody, než pohnutkami ideálními. Jako především politický kompromis lze konec konců vnímat také sblížování českých sociálních demokratů se sionisty.

Argumenty antisemitismu, šířené především z Německa, se nestávaly jen inspirací pro některé publicisty z nižších pater české žurnalistiky, ale představovaly vážnou výzvu také pro ty, kteří základní východiska protižidovské ideologie odmítali. V lednu 1938 uveřejnil Ferdinand Peroutka v Přítomnosti článek pod názvem „Něco o českém národu a židech“.²⁸ Antisemitismus považoval autor za výraz nedostatku národní hrdosti, za „žalostné doznání neschopnosti vlastního národa“. Absenci brutálního antisemitismu v českém národě spojoval ani ne tak s působením vynikajících jedinců, jako spíše se skutečností, že Češi svou praktičností dokázali židům konkurovat a zabránit jim tak v dosažení podílu na práci a výdělku, který by byl „neúměrný a dráždivý“. Peroutka varoval před změnou tohoto podílu, která by mohla vyvolat i v „rozumném“ českém národě bouři. Vyslovil se v této souvislosti proti přílivu židů z východu (tehdy šlo především o židy z Rumunska). Peroutka v závěru svého článku připustil, že jeho řeč není „řečí podle všech klasických zákonů citlivé humanity“. Zmíněný Peroutkův článek i další tři věnované židovské otázce, které v Přítomnosti uveřejnil do března 1939, je nutno chápat v dějinném kontextu: jejich autor v nich především vyjádřil obavy před selháním českého národa a vzednutím vlny antisemitismu při porušení křehkého statu quo. Víme, že Peroutkovy obavy byly plně oprávněné.

K potlačování nevraživosti přispívaly živé kontakty mezi Čechy a židovskými organizacemi. Zvláště aktivní byly v budování těchto kontaktů českožidovské organizace. Na akcích Svazu Čechů-židů, Akademického spolku Kapper, Kruhu přátel československých legionářů židovského původu či jiných českožidovských spolků vystupovali v druhé polovině třicátých let například Emanuel Rádl, Petr Zenkl, Františka Plamínková, Jan Blahoslav Kozák, Josef Lukl Hromádka, Bedřich Fučík či Josef Kopta, ale také tehdejší plukovník generálního štábu Emanuel Moravec. Čilé byly kontakty českožidovských organizací s českými či národnostně tolerantními spolky, jako byly Národní rada česká, Československý červený kříž, Československý ústav zahraniční, různé legionářské a studentské organizace, Liga pro lidská práva, Liga proti antisemitismu. Na počátku roku 1938 bylo dosaženo dohody, že zástupce Svazu Čechů-židů bude delegován do vedení Národní rady české.²⁹

Českoslovenští sionisté se orientovali ve třicátých letech především na kontakty s představiteli mezinárodního sionistického hnutí, jehož významnou součástí tvořili. Jako respektovaná síla byli však často jejich zástupci oficiálně konzultováni československými vedoucími politiky. V průběhu třicátých let docházelo v důsledku vnitřního vývoje sionismu ke sbližování jeho představitelů s českými a německými sociálními demokraty. Ti byli přirozenými partnery především svých židovských soudruhů, sdružených kolem spolku Poale Sion. Poalesionisté se ovšem na druhé straně neomezovali pouze na kontakty s českými a německými sociálními demokraty. Na veřejné schůzi spolku Poale Sion, konané 7. února 1933, vystoupil například pacifista a křesťanský myslitel Přemysl Pitter.³⁰

Výrazem sbližování sionistů a českých sociálních demokratů se stalo uzavření volebního paktu mezi Židovskou stranou a Československou stranou sociálně demokratickou před parlamentními volbami v roce 1935.³¹ Židovské straně se díky tomu podařilo znovu uhájit dva poslanecké mandáty (v roce 1929 získala tato strana zastoupení v parlamentu po uzavření dohody s polskou středostavovskou a polskou sociálně demokratickou stranou). Vedle Angela Goldsteina do poslanecké sněmovny přišel rovněž zástupce židovských nemarxistických socialistů, ředitel hebrejského gymnázia v Mukačevě, Chaim Kugel.

Napětí, vzrůstající vlivem událostí v Německu, se nutně projevovalo i v českém prostředí. Množily se útoky na židy, jimž bylo v tisku vytýkáno především jejich „němčení“. Slovní útoky bohužel v některých případech přešly v přímou konfrontaci, jak se stalo například v době předání insignií pražskou německou univerzitou Karlově univerzitě. Vzhledem k tomu, že se na podněcování antisemitských bouří na konci roku 1934 aktivně podíleli někteří významní členové Národně demokratické strany, vyjádřili představitelé židovské populace svou nelibost nad tímto faktem. Pozornost vzbudilo například vystoupení známého pražského advokáta Maxima Reinera, čelního představitele českožidovského hnutí, ze strany,³² která jej dokonce svého času nominovala jako svého poslaneckého kandidáta.

Značně demoralizujícím dojmem zapůsobila na českou společnost mnichovská dohoda. Jedním z neblahých důsledků se stal i antisemitismus. Rostla intenzita výpadů proti židům, připomínala se nacistická inspirace při řešení židovské otázky a sílil tlak na vylučování židovských spoluobčanů ze spolků a korporací. Na konci listopadu 1938 dospěla vládnoucí Strana národní jednoty k rozhodnutí, že nebude přijímat za členy příslušníky „cizích“ národností.³³ V závěru roku 1938 a na začátku roku 1939 došlo k řadě aktů, které vylučovaly židovské členy ze společných organizací. Je nutno konstatovat, že v té době selhala část české intelektuální elity. Zvláště patrný tlak na židy se po Mnichovu projevil v promi-

mentních společenských klubech, sportovních klubech, autoklubech a korporacích advokátů, lékařů a obchodníků. Uveďme jediný příklad: na konci ledna 1939 vyvrcholila diskuse v Jednotě česko-slovenských advokátů vyloučením 127 advokátů „neárijského“ původu, mezi nimiž byl i předseda Svazu Čechů-židů Otta Stross.³⁴ Horlivost českých příslušníků elitních povolání, kteří podlehli svodu zbavit se konkurence, šla v mnohém nad rámec představ Beranovy vlády. Přitom právě představitelé českých asimilantů v době mnichovské krize i po ní výrazně demonstrovali svou sounáležitost s českým národem.³⁵ Stíny česko-židovského soužití se měnily v dlouhou noc okupace, v jejímž průběhu k sobě stejně trpící hledali znovu cestu.

Židé a židé: propasti a mosty

Rok 1933 zastihl českožidovské hnutí v situaci, kdy vrcholila generační výměna vůdců. Představitelé staré generace byli na odchodu (připomeňme alespoň, že v roce 1935 zemřel výrazný představitel této generace, Jindřich Kohn) a odpovědnosti se ujímali mladší. Helena Krejčová upozornila na to, že českožidovské hnutí šlo ve svém vývoji od řešení náboženských a etických problémů asimilace k jejímu vyrovnání se s českým programem a posléze k hledání všelidských rozměrů asimilace v letech první republiky.³⁶ Na počátku roku 1933 převzal vedení Svazu Čechů-židů Otta Stross,³⁷ který vystřídal v předsednické funkci Viktora Teytze a setrval v ní s výjimkou let 1935–1936 až do likvidace spolku v roce 1939. Sionisté považovali Strosse spíše za představitele tradicionalismu v českožidovském hnutí.³⁸ Přes přetrvávající nedůvěru začaly být budovány pod dojmem událostí v Německu mosty mezi oběma nejvýznamnějšími židovskými proudy v českých zemích.

Na svrchu zmíněné manifestaci Svazu Čechů-židů, konané dne 18. května 1933 v pražské Plodinové burze, vystoupil vedle čelných představitelů svazu též Walter Kauders, zástupce sionistického spolku Theodor Herzl. V Moravské Ostravě a v Brně proběhly na začátku dubna toho roku schůze, jež uspořádaly společně místní židovské organizace různého politického zaměření.³⁹ Na těchto schůzích se však projevilo, že mezi asimilanty a sionisty existují rozpory, které představují vážnou překážku jejich spolupráce. Trvalo konkurenční pnutí mezi jednotlivými skupinami, rozcházel se i hodnocení německých zkušeností a perspektiv židů v diaspoře.

Již na schůzi Svazu Čechů-židů, konané dne 6. listopadu 1933, prohlásil Otta Stross, že mezi asimilací a sionismem ční „nepřeklenutelná propast“.⁴⁰ K prohloubení odcizení mezi česky orientovanými asimilanty a sionisty možná poněkud paradoxně přispěla nejvýznamnější událost pro československý sionismus třicátých let – XVIII. světový sionistický kongres, který se konal na konci srpna

roku 1933 v Praze. Nestor českožidovského hnutí Jindřich Kohn se obrátil na předsedu výkonného výboru světové sionistické organizace Nahuma Sokolova s výzvou ke spolupráci obou proudů na základě „dělbý práce západnické a východnické“.⁴¹ Sionisté a asimilanti se měli podle Kohna najít „jako dělníci ze dvou východů tunelových“. Přímé odpovědi z tribuny kongresu se Jindřich Kohn nedočkal, ovšem již v den jeho zahájení vyjádřil Angelo Goldstein přesvědčení, že jednání se stane „pádnou odpovědí židovským útočníkům na sionismus“.⁴² Odmítnutí se pak Kohnově iniciativě dostalo v československém sionistickém tisku.⁴³

Shodné názory sionistů a českých asimilantů (pozitivní vztah k ČSR, odsouzení nacistického řešení židovské otázky a „němčení“ židů u nás) se přes náznaky v roce 1933 nestaly bází pro budování pevnějších vzájemných vztahů. Do popředí se neodbytně draly rozdílné přístupy obou hlavních konkurenčních skupin. Oba proudy se nadále orientovaly spíše na národní prostředí, s nímž se cítily být spjaty: sionisté na mezinárodní sionistické hnutí a čeští asimilanté na české subjekty. Oba proudy navíc byly zaujaty vlastními vnitřními problémy, jejichž řešení je vzdalovalo od globálních otázek a zastíralo tak pochopení jejich naléhavosti.

Čeští asimilanti působili ve třicátých letech kompaktnějším dojmem než sionisté. Přesto i zde byli nositeli jistého pnutí někteří členové Akademického spolku Kapper, jako byli Hanuš Bonn, Jiří Orten, Egon Hostovský, Zdeněk Tohn či Ervín Neumann, kteří se zajímali o judaismus a tradiční zdroje židovského myšlení (rádcem jim v tomto směru byl jeden ze zakladatelů asimilantského hnutí Augustin Stein a na druhé straně též Jiří Mordechaj Langer, který naopak v českožidovském hnutí nepůsobil), zamýšleli se nad všelidskými rozměry židovství (ale i křesťanství) a odmítali chápat asimilaci jako pouhé mechanické rozpuštění židů v českém národě.⁴⁴ Vedení Svazu Čechů-židů ovšem, jak se zdá, dokázalo udržet vnitřní diskusi v mezích, jež zachovávaly integritu hnutí.

Mnohem komplikovanější cestou procházelo ve třicátých letech sionistické hnutí v českých zemích. Povšimněme si nejprve vývoje na levém křídle hnutí. Sociálně demokratický spolek Poale Sion stál od počátku dvacátých let mimo rámec sionistického svazu a jen s obtížemi překračoval ve třicátých letech zažitý stereotyp odporu vůči sionistickému svazu a Židovské straně jako „organizací židovské buržoazie“. Spolek sám překonával ochromení způsobené rozkolem z počátku dvacátých let, kdy došlo ke konfrontaci mezi pravíci a levíci, silně inklinující k linii Komunistické internacionály.⁴⁵ Teprve na konci dvacátých let stoupenci židovské sociální demokracie obnovovali organizační struktury. Ve stejné době se poalesionisté sbližovali s nemarxistickými socialisty a stoupenci Chaima Weizmanna mezi všeobecnými sionisty. Přes intenzivní po-

litické námluvy a minimální programové rozdíly zůstal spolek Poale Sion organizačně do roku 1937 mimo sionistický svaz v Československu.

Nemarxističtí socialisté patřili tradičně mezi nejaktivnější představitele sionistického hnutí v Československu (připomeňme alespoň, že ideology tohoto proudu byli například Hugo Bergmann, Max Brod či Hugo Herrmann). Slabínou tohoto křídla sionismu zůstávalo budování pevnějších organizačních vazeb – jejich skupiny zůstaly většinou volnými sdruženími, jejichž představitelé se uplatňovali v sionistickém hnutí spíše jako vynikající jednotlivci. Peripetie vývoje jednotlivých organizací nemarxistických socialistů nedovoluje přirozeně rozsah této studie sledovat.⁴⁶

Sbližování sionistických sociálních demokratů a socialistů se středovým proudem všeobecných sionistů nezůstalo bez vlivu na tvářnost tohoto proudu. Jeho diferenciaci na levicové křídlo (tzv. skupina A) a pravicověji orientovanou skupinu B nenabýlo u nás nijak dramatických rozměrů z toho prostého důvodu, že posledně uvedená skupina nezískala v Československu téměř žádný vliv. Vůdcové všeobecných sionistů u nás, jako byli Josef Rufeisen či Angelo Goldstein, kteří současně ovládali vedení sionistického svazu v ČSR, představovali pevnou oporu skupiny A, sdílející politiku předáka světového sionistického hnutí Chaima Weizmanna. Dlouhodobě významného vlivu nedosáhli ve třicátých letech ani stoupcem Emila Marguliese, který v dubnu roku 1935 odstoupil z funkce předsedy Židovské strany na protest proti volebnímu paktu s Československou stranou sociálně demokratickou.⁴⁷ Dodejme pro úplnost, že zmíněná volební dohoda se nesesetkala ve své době s bezprostředně kladným ohlasem ani v řadách stoupců spolku Poale Sion, kteří se jí cítili odsunuti na vedlejší kolej.

Výraznějším způsobem zapůsobila na veřejnost v podstatě jen secese jiné skupiny od sionistické organizace. Jedná se o stoupence kontroverzního Vladimira Žabotinského, kteří se označovali jako sionisté – revizionisté (usilovali o revizi mírových smluv ve směru posílení židovských zájmů v Palestině). V roce 1935 opustili revizionisté světovou sionistickou organizaci a ustavili samostatnou Novosionistickou organizaci.⁴⁸ Ta se mohla v Československu vykázat početným členstvem a sympatizanty (v roce 1935 měli v ČSR novosionisté více než 35 tisíc stoupců) a aktivním působením na veřejnost. O svých cílech informovala Ústředna Novosionistické organizace v Republice československé 25. listopadu 1937 ministerstvo vnitra a ministerstvo zahraničních věcí. Memorandum kritizovalo dosavadní organizaci vystěhovalců předáky světového sionismu. Prohlásilo za účelné organizovat vskutku masové vystěhovalce za účelem dosažení židovské většiny v Palestině. Revizionisté vyhlásili za svůj cíl zrušení britské mandátní správy a vytvoření židovského státu v Palestině – na východním i západním území od Jordánu.⁴⁹ Přestěhovalci byli na pobyt v nové

domovně připravování revizionistickými organizacemi po kulturní i fyzické stránce.

O síle československých novosionistů svědčila i skutečnost, že právě do Prahy byl svolán na přelom ledna a února 1938 I. mezinárodní kongres Novosionistické organizace.⁵⁰ Vladimír Žabotinský vystoupil 30. ledna s projevem před 1500 posluchači ve velkém sále Lucerny. Řečník se kriticky vyslovil k samotné existenci britské mandátní správy v Palestině i proti myšlence rozdělení Palestiny na židovskou a arabskou část.

Projevem zostřujícího se konfliktu mezi doleva inklinující sionistickou organizací a revizionisty, požadujícími naopak utlumení sociálních požadavků, se staly i spory kolem sionistických fondů, jež shromažďovaly prostředky pro vystěhovalectví a budování palestinské domoviny. V sionistickém tisku se objevovaly stížnosti,⁵¹ že revizionistické organizace i jejich mládežnický spolek Brit Trumpeldor sabotují práci fondů Keren Kajemet Lejisrael a Keren Hajesod a preferují vlastní stranický fond Keren Tel Hay. Spory se vyznačovaly mimořádnou prudkostí na Slovensku a v Podkarpatské Rusi.

Východní část republiky byla rovněž dějištěm konfliktů mezi sionisty a organizacemi ortodoxních židů, které stály v ostré opozici proti politickým a kulturním snahám sionistů. Příkladem, který ve své době rozčeřil hladinu dění v Československu, byla událost, jež se odehrála v červnu roku 1934 v Mukačevě. Tamější vrchní rabín Chaim Eleazar Spira proklel v synagoze sionisty, nazval je nečistými a vyzval židy, aby neposílali děti do hebrejského gymnázia v Mukačevě. Spirova kletba vyvolala tiskovou válku mezi sionisty a ortodoxními židy, probíhaly soudní spory. Českožidovští předáci odsoudili Spirovu kletbu jako nekulturní. Eduard Lederer dokonce vyjádřil názor, že národní Židé jsou ze zákona chráněni jako národnostní menšina.⁵² Tento názor ovšem neshledal Otta Stross, který neshledával žádné objektivně existující znaky židovského národa.⁵³ Lidové noviny ocenily Ledererův projev jako gesto směřující ke sblížení českých asimilantů a sionistů.⁵⁴ Lederer ovšem shodně se Strossem odmítl budování hebrejského školství jako výstavbu nového ghetta.

Jedinou oblastí, v níž se dařila ve třicátých letech spolupráce mezi různými politickými proudy židovstva v českých zemích, byla péče o uprchlíky z Německa a Rakouska. Ani tato spolupráce nebyla ovšem zcela oproštěna od starých řevnivostí. Až válečná léta, kdy se i z československých židů stali běženci ve své vlasti, vedla k intenzivní spolupráci při záchranných pracích.

Vývoj ve třicátých letech byl v určující míře poznamenán nástupem nacismu v Německu, který vynesl do popředí téma nacionálního sobectví a konfrontace. Dezintegrační tendence zasahovaly i do vývoje židovstva v českých zemích. Projevilo se to v první řadě ve vztahu k organizacím Čechů a Němců. Ty ve stále větší míře čelily a v mnohých případech podléhaly svodům antisemitismu, který se stával falešným ventilem vlastní nedokonalosti, nesplněných očekávání a dějinných zklamání. Antisemitismem byli v prvním sledu zasaženi stoupenci německé asimilace a ti ze stoupenců sionismu, kteří vyrůstali v německém kulturním prostředí. Demoralizace zasahovala postupně i českou společnost (včetně českých elit) a nabyla vrcholu po šoku, způsobeném mnichovskou konferencí. Soumrak československé demokracie na konci třicátých let obnažil její slabiny. Nemůže ovšem zastrít skutečnost, že meziválečné Československo bylo zemí, která dokázala vytvořit poměrně příznivé podmínky pro život domácího židovstva i uprchlíků ze sousedních zemí. Výrazný symbol demokracie a tolerance spatřovali židovští představitelé především v obou prezidentech republiky – Tomáši G. Masarykovi a Edvardu Benešovi.

Židé v Československu vyslali v roce 1933 svým spoluobčanům signál znepokojení nad tím, že nacistická ideologie, jejíž součástí představoval také antisemitismus, se stala vládní doktrínou v sousedním Německu. Tato výstraha zůstala nedoceněna. Naopak, pro řadu Čechů a Němců reprezentoval nacistický antisemitismus lákavý most přátelských kontaktů s velkým sousedem. Zdá se, že ani židé v českých zemích si zcela neuvědomili strašlivé memento událostí v Německu. Aktivita namířené proti antisemitismu jakoby ztrácely v průběhu času na intenzitě, šíři záběru a údernosti. Vytrácely se také náznaky možné spolupráce mezi jednotlivými židovskými proudy. Trvalo především konkurenční pnutí mezi sionisty a česky orientovanými asimilanty.

Řešení vnitřních problémů a stále znovu propukající konflikty mezi židovskými organizacemi bránily soustředění na opravdu základní dilema třicátých let, které se blížilo svému tragickému vyústění.

POZNÁMKY

¹ Viz Archiv hlavního města Prahy, Policejní ředitelství v Praze, sign. SK/XXI/149.

² Stross, O.: Vývoj židovské otázky po světové válce. Praha 1937, s. 54.

³ Kohn, J.: Asimilace a věky. Praha 1936, s. 112.

⁴ Skutečnost, že k německé kultuře inklinující židy získávali na svou stranu především sionisté, lze statisticky prokázat. Srv.: Boháč, A.: Národní poměry v Čechách podle nového sčítání lidu. Praha 1931, s. 9.

⁵ The Jews of Czechoslovakia, díl 1. Philadelphia – New York 1968, s. 210–211.

- ⁶ K Rádlově přednášce a ohlasech na ni srv. Židovské zprávy, roč. 17, č. 19, 11.5.1934, s. 2. Židovské zprávy, roč. 17, č. 24, 15.6.1934, s. 2.
- ⁷ Brod, M.: Heidentum, Christentum, Judentum, díl 2. München 1921, s. 332.
- ⁸ Židovské zprávy, roč. 18, č. 1, 4.1.1935, s. 1.
- ⁹ K této straně a významnému podílu židů na její práci srv. hodnocení J.W.Brügela in: The Jews of Czechoslovakia, díl 2. Philadelphia – New York 1971, s. 247.
- ¹⁰ Židovské zprávy, roč. 16, č. 14, 7.4.1933, s. 1.
- ¹¹ Státní ústřední archiv (dále jen SÚA), Prezidium ministerstva vnitra (dále jen MV-pres.), inv. č. 225-1323-1, s. 115–118, sign. X/Ž/6.
- ¹² SÚA, MV-pres., inv. č. 225-979-13, s. 170, sign. X/Ž/62.
- ¹³ Rozvoj, roč. 40, č. 21, 26.5.1933, s. 1.
- ¹⁴ Srv. Židovské zprávy, roč. 16, č. 14, 7.4.1933, s. 5. Židovské zprávy, roč. 16, č. 15, 14.4.1933, s. 2.
- ¹⁵ SÚA, Prezidium Policejního ředitelství v Praze (dále jen PP), sign. Z 33/8, kart. 1903.
- ¹⁶ Srv. např. Jüdischer Almanach für das Jahr 5697. Praha 1936, s. 46.
- ¹⁷ Židovské zprávy, roč. 16, č. 15, 14.4.1933, s. 1.
- ¹⁸ Rozvoj, roč. 40, č. 13, 31.3.1933, s. 1.
- ¹⁹ SÚA, Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv I (dále jen MZV-VA I), inv. č. 1150, sign. n7, kart. 2320 – Lidové noviny, 17. 5. 1938
- ²⁰ Židovské zprávy, roč. 17, č. 23, 8.6.1934, s. 5.
- ²¹ SÚA, MV-pres., inv. č. 225-979-13, s. 170, sign. X/Ž/62.
- ²² SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1150, sign. n7, kart. 2320 – Lidové noviny, 17. 5. 1938
- ²³ Srv. vystoupení Vladimira Žabotinského na I. mezinárodním kongresu revizionistů dne 30. ledna 1938. SÚA, MV-pres., inv. č. 225–979-12, s. 106–108, sign. X/Ž/6/2.
- ²⁴ SÚA, MV-pres., inv. č. 225-1323-1, s. 55, sign. X/Ž/6.
- ²⁵ Židovské zprávy, roč. 18, č. 2, 11.1.1935, s. 2.
- ²⁶ Stross, O.: Vývoj židovské otázky po světové válce. Praha 1937, s. 21.
- ²⁷ Tamtéž, s. 54.
- ²⁸ Přítomnost, roč. 15, č. 3, 19.1.1938, s. 33–34. K Peroutkovým článkům o židovské otázce srv. Krejčová, H.: Židé a česká společnost. In: Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“. Ostrava 1995, s. 54–60.
- ²⁹ SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1150, sign. n7, kart. 2320 – Lidové noviny, 31.1.1938.
- ³⁰ SÚA, MV-pres., inv. č. 225-979-14, s. 25, sign. X/Ž/6/2.
- ³¹ Srv. Jüdischer Almanach auf das Jahr 5696. Praha 1935, s. 33.
- ³² SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1150, sign. n7, kart. 2320 – České slovo, 6.12.1934.
- ³³ SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1150, sign. n7, kart. 2320 – Expres, 28.11.1938.
- ³⁴ SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1150, sign. n7, kart. 2321 – Národní noviny, 28.1.1939.
- ³⁵ Srv. SÚA, Prezidium Zemského úřadu v Praze, inv. č. 207-1402-24, sign.8/5/53/64. SÚA, PP, sign. Z 33/16, kart. 1903.

- ³⁶ Židé v novodobých dějinách. Praha 1997, s. 21.
- ³⁷ Rozvoj, roč. 40, č. 5, 3.2.1933, s. 1.
- ³⁸ Viz Židovské zprávy, roč. 16, č. 5, 3.2.1933, s. 5.
- ³⁹ SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1150, sign. n7, kart. 2320 – Národní osvobození, 7.4.1933, Lidové noviny, 7.4.1933.
- ⁴⁰ Rozvoj, roč. 40, č. 42, 17.11.1933, s. 4.
- ⁴¹ Rozvoj, roč. 40, č. 40, 3.11.1933, s. 1.
- ⁴² SÚA, MV-pres., inv. č. 225-1323-1, s. 96-97, sign. X/Ž/6.
- ⁴³ Židovské zprávy, roč. 16, č. 44, 17.11.1933, s. 1–2.
- ⁴⁴ Srv. hodnocení E.Hostovského in: The Jews of Czechoslovakia, díl 2. Philadelphia – New York 1971, s. 153.
- ⁴⁵ K vývoji spolku Poale Sion u nás po roce 1918 viz tamtéž, s. 78n. Srv. též SÚA, MV-pres., inv. č. 225-979-14, s. 91, sign. X/Ž/6/2.
- ⁴⁶ K tomu srv. studii O. K. Rabinowicze in: The Jews of Czechoslovakia, díl 2. Philadelphia – New York 1971, s. 60n.
- ⁴⁷ Židovské zprávy, roč.18, č.15-16, 17.4.1935, s.1.
- ⁴⁸ Wlaschek, R. M.: Juden in Böhmen. München 1990, s. 71.
- ⁴⁹ SÚA, MV-pres., inv. č. 225-851-1, s. 50–52, sign. X/Ž/8.
- ⁵⁰ Srv. SÚA, MV-pres., inv. č. 225-979-12, s. 106–108 a 111–112, sign. X/Ž/6/2. SÚA, MV-pres., inv. č. 225-851-1, s. 108, sign. X/Ž/6.
- ⁵¹ Srv. Židovské zprávy, roč. 17, č. 42, 19.10.1934, s. 2. Židovské zprávy, roč. 18, č. 39, 27.9.1935, s. 4.
- ⁵² Rozvoj, roč. 42, č. 1, 4.1.1935, s. 1. Rozvoj, roč. 42, č. 7, 15.2.1935, s. 1.
- ⁵³ Rozvoj, roč. 42, č. 4, 25.1.1935, s. 1.
- ⁵⁴ SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1150, sign. n7, kart. 2320 – Lidové noviny, 13.1.1935.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE DILEMMATA DER JÜDISCHEN POLITIK IN DEN TSCHECHISCHEN LÄNDERN IN DEN JAHREN 1933–1938

Jiří Křest'an

In der Studie behandelt der Autor die Ideen- und Organisationsentwicklung der vier Strömungen des Judentums in den tschechischen Ländern in den Jahren 1933–1938: der Anhänger der Assimilation (die orientierten sich an die tschechische oder deutsche Nation), des Zionismus, des jüdischen Sozialismus und des orthodoxen Judentums. Die Entwicklung der jüdischen politischen Subjekte wurde mit dem stärkenden Antisemitismus der Deutschen in den tschechischen Ländern gekennzeichnet, der spitzte sich unter dem Einfluß der Befestigung der Nazidiktatur in Deutschland zu. Zu Gegnern des Antisemitismus in der zweiten Hälfte der 30. Jahre gehörten von den deutschen politischen Parteien im wesentlichen nur die Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei und wenig einflußreiche Deutschdemokratische Freiheitspartei, in denen sich bedeutend die Politiker jüdischer Abstammung durchsetzten. Auf den stärkenden deutschen Antisemitismus reagierten die Juden mit der Verstärkung der Kontakte mit den tschechischen demokratischen Organisationen.

Die korrekte Beziehung der Repräsentanten praktisch aller bedeutenderen politischen Organisationen zur Tschechoslowakischen Republik und besonders zu beiden Präsidenten der Republik (T. G. Masaryk und Edvard Beneš) wurde nach 1933 nicht einmal öffentlich demonstriert (in der Studie ist z.B. die Ehre erwähnt, die dem Präsidenten Masaryk aus Anlaß der tschechoslowakischen Zionisten durch die Gründung der Gemeinde in Palästina namens Kfar Masaryk zuteilt wurde). Auch die tschechoslowakischen politischen Parteien blieben vor den Verführungen des Antisemitismus nicht bewahrt. Einige Politiker sahen im Antisemitismus die Brücke zu neuer Freundschaft mit Deutschem Reich. In der Beziehung zu Juden versagte dann ein Teil von tschechischer Elite eindeutig nach der Münchner Viermächtekonferenz 1938. Zur Unterdrückung der gegenseitigen Gehässigkeit in den 30. Jahren trugen im Gegenteil die Kontakte zwischen den Tschechen und den jüdischen Organisationen bei. In der politischen Sphäre kann als Beispiel der Mündung dieser Kontakte der Pakt dienen, den vor den Parlamentswahlen 1935 die Tschechoslowakische Sozialdemokratische Partei mit der Jüdischen Partei abschloß.

Die Machtübernahme von Nazis wurde zum Impuls für Zusammenarbeit unter den einzelnen jüdischen Organisationen. Die manifestierten gemeinsam ihren

Widerstand gegenüber dem nazistischen Antisemitismus und denen, die sich damit in der Tschechoslowakei inspirieren lassen wollten, demonstrierten die positive Beziehung zu humanistischen und demokratischen Prinzipien, arbeiteten bei der Fürsorge für Flüchtlinge aus Deutschland mit. Relativ schnell verflog aber die Bereitwilligkeit zur Zusammenarbeit, und die jüdischen Parteivorstände erneuerten die gegenseitige Konkurrenzspannung. Besonders markant zeigte sie sich zwischen zwei jüdischen Hauptströmungen in den tschechischen Ländern: den Zionisten, zu deren politischen Repräsentanten die Jüdische Partei wurde, und den tschechischen Assimilationsanhänger, die in dem Bund der Tschechen – Juden (Svaz Čechů – židů) und anderen Vereinen vertreten waren. Man kann sagen, daß nicht nur Tschechen und Deutschen, sondern auch die Juden die Schicksalsbedeutung der Ereignisse in Deutschland nicht genug hoch geschätzt haben.

Die Lage nach 1933 war kompliziert auch dadurch, daß die einzelnen jüdischen Strömungen viele innere Dilemmata lösen mußten, die aus der Zuspitzung der eigenen Ideenprofil hervorgingen. Die Bewegung der tschechischen Assimilationsanhänger machte einen relativ kompakten Eindruck, wenn auch darin die innere Diskussion zum Ausdruck kam, die über die Verhältnis zum Zionismus und zu den traditionellen jüdischen Werten nachdachte. Der Einfluß der deutschen Assimilationsanhänger ließ nach dem Jahre 1933 aus den begreiflichen Gründen unaufhaltbar nach. Die manchen wurden zu Gönnern des Zionismus. Die orthodoxen Juden steuerten dem anwachsenden Einfluß der Zionisten vor allem in der Slowakei und in Karpaten-Ruthenien. Es gewann nicht, die Position der orthodoxen Organisationen in den tschechischen Ländern am Ende der 30. Jahre markanter zu verstärken.

Die höchst dynamische Entwicklung nach 1933 erfuhren die Organisationen der Zionisten und der jüdischen Sozialisten. Die Verstärkung des linken Flügels der Bewegung der allgemeinen Zionisten und deren Annäherung mit dem sozialdemokratischen Verein Poale Zion und mit den nichtmarxistischen jüdischen Sozialisten stießen auf Widerstand der rechtsorientierenden und konservativen zionistischen Fraktionen: der orthodoxen Organisation Mizrachi, den Anhänger von Emil Margulies, der im Jahre 1935 auf die Funktion des Vorsitzenders der Jüdischen Partei resignierte, und vor allem auf Widerstand der in der Tschechoslowakei einflußreichen Revisionisten, die nach mehrjährigen Streiten im demselben Jahr die zionistische Weltorganisation verließen und mit ihr in den offenen Konkurrenzkampf eintraten. Die Revisionisten forderten die Abdämpfung der sozialen Ansprüche, die Stärkung der Disziplin in den jüdischen Organisationen und offensiven Fortgang bei der Besiedlung Palästinas.

AKCE ALBRECHT DER ERSTE. UDÁLOSTI 1. ZÁŘÍ 1939 SE ZVLÁŠTNÍM ZAMĚŘENÍM NA BRNO A JIŽNÍ MORAVU

Miroslava Menšíková – František Vašek

K současným úkolům historiků, kteří se zabývají druhou světovou válkou a bojem antifašistických sil proti nacismu, patří snaha vyplnit bílá místa, která nebyla dosud vůbec zpracována, nebo byla v minulých desetiletích podávána zkresleně či zjednodušeně. Patří sem mimo jiné i události po 15. březnu 1939, počátky odboje a odporu české společnosti proti násilnému obsazení zbytku Československé republiky. Pro město Brno to platí zvláště. V historických pracích nebyly dosud zpracovány, až na některé dílčí studie, události, které po okupaci země poznamenaly život města. Jde např. o zpracování toho, co předcházelo obsazení republiky počátkem března 1939 v Brně a okolí, zejména provokace německé menšiny a její podíl na 15. březnu a dnech následujících. Chybí vysvětlení, zda vůbec v Brně probíhala akce Gitter, kdy došlo v celé zemi k masovému zatýkání zejména členů KSČ. Není uceleně prozkoumáno, jak okupanti vytvářeli represivní policejně-zpravodajský aparát, který se stal postupně řídicím centrem perzekuce odpůrců nacismu nejen v Brně, ale na celé Moravě. Neexistuje systematické zpracování počátků odboje, projevů odporu českých lidí v Brně v průběhu roku 1939 a další otázky.

Autoři, aby pomohli vyplnit mezery ve zpracování událostí roku 1939, si vybrali akci nacistů, která nejen v Brně, ale i v ostatních částech Moravy nebyla dosud komplexně zpracována: masové zatýkání v první den druhé světové války, 1. září 1939, v rámci tzv. akce Albrecht der Erste. Velká a promyšleně připravená akce měla zajistit nacistům klidné zázemí v době, kdy jejich vojska napadla Polsko a rozpoutala světovou válku. Jistě se v této práci nepodařilo objasnit všechno, co událostem předcházelo, a hlavně podchytit bezzbytku všechny zatčené v Brně a na jižní Moravě. (Pojmem jižní Morava autoři ztotožňují Jihomoravský kraj podle správního rozdělení z roku 1960.) Vyplývá to z nedostatku pramenů zejména oficiálních protektorátních úřadů, které jsou nedostatečné a musely být doplněny výzkumem, který autoři provedli v archivních fondech, denním tisku, literatuře a fondech vzpomínek v muzejních sbírkách. Autoři se domnívají, že jejich práce dostatečně postihuje průběh celé akce, že podchytili většinu dostupných pramenů k vylíčení průběhu akce Albrecht der Erste v Brně a na jižní Moravě.¹

Příprava akce Albrecht der Erste

Základním strategickým plánem německých fašistů bylo získání nových životních prostorů, pomocí expanze rozšířit území Německa, dosáhnout nadvlády nad evropským kontinentem a znovudobýt ztracené kolonie. „Státní hranice byly vytvořeny lidmi a lidmi budou zničeny“ napsal Adolf Hitler již v knize „Mein Kampf“.² Při uskutečňování prastarého hesla „Drang nach Osten“ byly hlavním směrem dobovačných cílů státy východní Evropy. Toto úsilí nacistický vůdce nikterak neskrýval. „Tím my, národní socialisté, děláme vědomě škrt nad zahraničním směrem naší předválečné doby. Pokračujeme tam, kde se skončilo před 600 roky. Zastavujeme věčný pochod Germánů na jih a západ Evropy a upíráme pohled na země na východě.“³ Když se 30. ledna 1933 Hitler dostal v Německu k moci, stalo se nebezpečí ohrožení míru a tehdejšího uspořádání Evropy založené na závěrech z Versailles z června 1919 zcela konkrétní a aktuální.

Likvidace politických protivníků, monopol nacistické strany, potlačení občanských práv a svobod po provokačním požáru říšského sněmu, kdy prezident Hindenburg na návrh vlády 28. února 1933 pozastavil platnost základních článků ústavy, položily základ pro další upevnění nového režimu a jeho agresivní vnitřní i zahraniční politiky. Na základě tohoto nařízení k ochraně národa a státu docházelo k masovému věznění politických odpůrců nacismu v koncentračních táborech, zřizovaných zpočátku SA, později státem. Branná povinnost, výstavba armády, letectva, intenzivní zbrojení, obsazení demilitarizovaného pásma v Porýní v březnu 1936, pregnantně dokazovaly světu, že Hitler krok za krokem naplňuje, co napsal již ve své zmíněné knize. Dobyvačné plány konkretizoval na poradě 5. listopadu 1937, kdy za přítomnosti ministrů války a zahraničních věcí, hlavních velitelů pozemní armády, letectva a námořnictva, provedl analýzu zahraničně politické situace a ve třech variantách rozvedl své plány na útok proti Rakousku a především proti Československu.⁴ Porada, jejíž průběh zaznamenal plukovník Friedrich Hossbach, Hitlerův adjutant, se stala přes určité výhrady některých přítomných velitelů, kteří se domnívali, že Německo není ještě dostatečně připraveno na vedení války na dvou frontách, základnou pro další postup v přípravě agrese.

V rámci přípravy na dobovačnou válku se nepřipravovala jen německá armáda, ale byla provedena také opatření k zabezpečení „vnitřní fronty“ před projevy nespokojenosti a odporu těch, kteří nesouhlasili s výbojnou politikou, kteří byli demokratického smýšlení a kteří byli přesvědčenými odpůrci dobrodružné nacistické politiky. K tomuto účelu měla sloužit SS, elitní „černá garda“, nejfanatictější a nejvěrnější složka nacionálně socialistické strany. Od roku 1929, kdy se do čela této původně k ochraně A. Hitlera určené ochrany dostal Hein-

rich Himmler, rostl její význam. Rozšiřovala se výrazně její početní báze, zvyšoval se její vliv zejména na zpravodajskou a policejní službu, ale i na veřejný a hospodářský život země.

V lednu 1937 Himmler přednesl na důvěrné poradě pro důstojníky armády referát k výstavbě a úkolům SS, zejména tzv. Verfügungstruppen, jednotek SS, ze kterých později vznikly vojenské SS (Waffen SS), o poslání koncentračních táborů a je střežících zvláštních útvarů SS (Totenkopfverbände), o postavení bezpečnostní služby (Sicherheitsdienst – SD) jako stranické zpravodajské služby a k dalším aktuálním i perspektivním úkolům SS. Vrchní velitel SS Himmler hovořil v této souvislosti rovněž o úkolech SS v případě vzniku války. Zcela otevřeně uvedl, že dojde-li k válce, bude do koncentračních táborů dopraven „větší počet nejistých kantonistů“. Strážní jednotky pro tyto tábory budou zvýšeny z nynějších 3 500 na 25 000 mužů a budou organizovány ve 30 zvláštních praporech. Podle Himmlera budou SS zajišťovat celou vnitřní bezpečnost, čímž nahradí v době války regulérní policii, která má mít jiné úkoly. Z celkového počtu 90 000 příslušníků policie jich bude 15 až 20 000 muset posílit armádu. Vnitřní nepokoje a akce teroristů musí udusit svazy umrlčích lebek. Proti sabotérům a teroristům nelze vystačit se starými záložníky. Cílem je přeměna policie v jednotky, které budou rovnocenné vojenským formacím. Himmler počítal i se skutečností, že válka bude tak nepopulární, že v Německu může dojít i k povstání. Aby SS mohla plnit úkoly v případě povstání, byly k tomuto úkolu původně určeny tři pluky: Leibstandarte Adolf Hitler, Germania a Deutschland. Tyto útvary SS, jejichž počet v následujících letech výrazně vzrostl, měly zajistit v případě války vnitřní bezpečnost, klid a pořádek uvnitř Německa.⁵

Prvním suverénním státem, který se stal obětí německé agrese, bylo Rakousko. Za pomoci místních nacistů vešel ve skutečnost plán „Otto“ a ve dnech 11. a 12. března 1938 došlo k okupaci celé země. Již v prvních dnech po vpádu přistoupilo gestapo k rozsáhlému zatýkání protivníků nacistů a jejich odvážení do koncentračního tábora Dachau. Postupně bylo zbaveno svobody jen v průběhu měsíce března 1938 na 75 000 rakouských vlastenců.⁶ Z dosud svobodné republiky se stala tzv. Ostmark, provincie fašistického Německa.

Po Rakousku přišlo na řadu Československo. Na agresi proti této demokratické zemi se fašistické Německo připravovalo dlouho. Hitler spatřoval v republice, hospodářsky silně rozvinuté a strategicky velmi exponované, základnu pro další výboje do východní Evropy. Již v roce 1935 zpracovalo vedení německé armády první studii na přepadení Československa pod označením „Schulung“. Dne 24. června 1937 byly vydány směrnice pro jednotnou přípravu války, ve kterých se již objevuje propracovanější varianta útoku proti sousední zemi pod krycím označením „Fall Grün“, plán, který se postupně upřesňoval a doplňo-

val. 30. května 1938 Hitler jako vrchní velitel armády k tomuto plánu prohlásil, že je jeho nezměnitelným rozhodnutím zničit Československo v dohledné době. K provedení útoku dal nacistický vůdce příkaz 27. září 1938. Mnichovským diktátem ze 30. září 1938 však k válce nedošlo, protože Československo bylo přinuceno svými spojenci Francií a Anglií, aby bez boje vydalo svá pohraniční území, svá opevnění, aby se vydalo na milost a nemilost dobyvačnému Hitlerovi.

V rámci příprav útoku na Československo prováděli nacisté opatření nejen po linii vojenské, ale velmi intenzívně se exponovaly zpravodajské služby, vojenská Abwehr, bezpečnostní služba SD a gestapo. Zejména od příchodu pozdějšího admirála Wilhelma Canarise do funkce 1. ledna 1935 se velmi zintenzivnila špionážní činnost proti Československu a od roku 1936 i příprava na diverzní, sabotážní a psychologickou válku proti sousední zemi. Vedle přímé výzvědné práce organizovalo II. oddělení Abwehru s aktivní pomocí německých obyvatel v československém pohraničí diverzní skupiny. Skupiny označené písmenem S měly v týlu československé armády provádět diverzní akce, zejména ničit mosty, komunikace, narušovat nástup armády do opevnění atd. Skupiny označené písmenem K měly v případě ústupu čsl. armády od hranic zabránit zničení mostů a jiných důležitých objektů, aby nedošlo ke ztížení postupu německé armády. Tyto skupiny fanatických nacistů byly v době vrcholící krize v září 1938 připraveny k plnění svých úkolů. Mnoho záložníků československé armády německé národnosti, kteří měli nastoupit po vyhlášení mobilizace ke svým útvarům, neuposlechlo povolávacích rozkazů, ukrývali se jako tzv. zelené kádry v lesích a na jiných místech a vyčkávali vydání hesel k destruktivní činnosti v zázemí naší armády.⁷

Velikou pozornost věnovali nacisté v souvislosti s realizací napadení Československa nasazení zvláštních jednotek bezpečnostní policie (gestapa a kriminální policie) a SD proti této zemi. Dne 29. června 1938 vydal šéf bezpečnostní policie a SD, SS Gruppenführer a generál policie Reinhard Heydrich, rozkaz zvaný „Einsatz des SD im Falle CSR“, plán k nasazení těchto sil v návaznosti na plán Grün. Podle plánu měla bezpečnostní policie a SD postupovat ihned za postupujícími jednotkami armády a plnit státně policejní úkoly, především pacifikovat získaná československá území, čistit je od protivníka, zatýkat atd. Celá republika byla rozdělena na tzv. departamenty, přesně určená území, na kterých měla plnit úkoly komanda bezpečnostní policie a SD. Pro jižní Moravu byly určeny skupiny z Vídně a Lince, pro Moravu severní pak z Breslau a Opeeln.

Ke splnění úkolů na území Československa, zejména pro internaci nepřátel, budovala bezpečnostní služba (SD) od června 1938 zvláštní kartotéku, zvanou M. V ní byli podchycováni nepřátelé Německa z řad československých občanů, emigranti žijící na území republiky, členové politických stran a spolků, které

byly pokládány za nepřátelské. Seznamy obsažené v kartotéce byly sestavovány a doplňovány za pomoci sudetských spolupracovníků. Agenti SD a gestapa předávali do Německa údaje, které byly zaznamenávány do kartotéky M. Také vojenská zpravodajská služba, Abwehr, měla své kartotéky. Označovaly se jako tzv. červené, na rozdíl od SD a gestapa, kde se nazývaly černé. Podle dohody mezi vedením Abwehru, bezpečnostní policie a SD z 1. července 1937 měl Abwehr zajišťovat za hranicemi materiály vojenského charakteru, gestapo a SD pak charakteru politického. Přitom měla existovat výměna získaných informací podle jejich obsahového zaměření. V této souvislosti není bez zajímavosti, jak se potřebné informace německá zpravodajská služba snažila získávat na první pohled nevinnými metodami. Např. policejní ředitelství v Brně začátkem prosince 1936 sdělovalo opakovaně magistrátu města Brna, že „v poslední době bylo opět zjištěno, že správa vzorkových veletrhů v Liberci žádá, aby jí byly posílány k obchodním účelům voličské seznamy za rok 1935. Policejní ředitelství upozorňuje, aby této žádosti nebylo vyhověno z důvodů státně bezpečnostních.“⁸ Tehdy totiž již bylo známo, že německá zpravodajská služba se snaží využívat pro plnění svých úkolů nejrůznější způsoby. Kupříkladu z důvodů tzv. vědeckého zkoumání shromažďovala poznatky z oblasti geologie, kartografie aj. Pro sestavení přehledu zajímavých osob z ČSR se vedle agenturních metod využívaly i zdánlivě obyčejné materiály, voličské seznamy, různé ročenky, tiskoviny, mapy aj.

Pro případ války s Československem prováděli nacisté přípravu opatření k zabezpečení klidu v zázemí, k včasnému zabránění vystoupení nejrůznějších protivníků války, proti sabotážím, protiválečné propagandě a jiným formám odporu. Ještě před mobilizací branných sil měli být preventivně zatčeni a internováni všichni potencionální protivníci a tak jim mělo být zabráněno, aby při zahájení bojových operací a v jejich průběhu narušovali pořádek v týlu bojující armády. Hlavním garantem opatření byly SS, gestapo a SD. Přípravy na činnost uvnitř Německa se uskutečňovaly v souladu s celkovými přípravami na válku. Gestapo pečlivě sledovalo politický, veřejný a hospodářský život v zemi, ve spolupráci s SD, pomocí rozsáhlých sítí důvěrníků a s využitím organizací NSDAP, i soukromý život občanů státu. Podařilo se tak postihnout veškerý život společnosti, bedlivě sledovat sebemenší odklon od oficiální politické linie státu a vše zaznamenávat. Pro účely zatčení a internování v úvahu přicházejících protivníků byla založena speciální kartotéka. Byla členěna podle stupně nebezpečnosti protivníka s uvedením opatření, která byla adekvátní této nebezpečnosti. Než se dala celá válečná mašinérie do pohybu, byl připraven celý systém opatření, který měl zajistit, aby nebyly narušovány mobilizace armády, nástup k válečným operacím, přechod z mírové ekonomiky na válečnou, provedení nepopulárních opatření v zásobování obyvatelstva potravinami a jiným

zbožím. Zejména se mělo nepřátelům nacismu zabránit vyvolat nepokoje, stávkové, provádět sabotáže nebo dokonce vystoupit formou povstání proti válce.

Tak byla založena zvláštní kartotéka zvaná „Kartei für Staatsfeinde“, ve zkratce kartotéka A, která byla vedena podle těchto zásad:

A 1 – tato první část kartotéky podchycovala nepřátele režimu zvláštního významu a vysokého stupně nebezpečnosti. Osoby zde uvedené měly být zatčeny již v době, kdy se měla provádět maskovaná předběžná opatření pro všeobecnou mobilizaci, tedy ještě před jejím vyhlášením a provedením. Přitom se mělo s velkou pečlivostí dbát, aby prováděná zatýkání nevedla k odhalení utajených příprav k provedení mobilizace. Proto neměli být v rámci této akce zatčeni lidé, jejichž zatčení by mohlo upozornit na přípravu mobilizace, např. zahraniční novináři. Tato skupina měla být proto co nejvíce omezena právě v zájmu utajení mobilizace. Spadali sem především ti, kteří byli kvalifikováni jako velezrádci, zemězrádci, podezřelí z provádění sabotáží, funkcionáři a spolupracovníci B8 a AM aparátu.⁹ V pokynech pro zařazení do této kategorie nesměla být důvodem k zatčení činnost v minulosti, ale současná a budoucí nebezpečnost pro zájmy Německa.

A 2 – do této skupiny kartotéky se měly zařazovat osoby, které měly být zatčeny současně s uveřejněním nařízení o vyhlášení mobilizace. I zde se mělo postupovat s největším omezením, ale jen proto, že v době vyhlášení mobilizace bude policie velmi vytížena.

A 3 – ve skupině měly být zařazeny osoby, které bezprostředně neohrožují bezpečnost říše v době mobilizace, ale které by mohly v době vnitřního politického nebezpečí být považovány za politicky nebezpečné.¹⁰

Centrála gestapa v Berlíně zadala velmi podrobné směrnice k vedení kartotéky A. Každá karta musela být barevně vyznačena podle zařazení dle části A 1, 2 nebo 3 a podle druhu nepřátel (komunisté, opozice atd.).¹¹ Podrobně vedené kartotéky byly zavedeny u všech řídicích a jim podřízených služeben gestapa. Umožňovaly operativní podklad, aby kdykoliv po vydání hesla k zatýkání mohla být podle nich realizována internace uvedených osob.

Dne 28. září 1938 šéf bezpečnostní policie a SD Reinhard Heydrich zaslal na všechny úřadovny gestapa v celém Německu výnos, kterým určil, aby všechny osoby, které budou zatčeny v akci A, byly umístěny v policejních a soudních věznicích a později, jakmile to bude možné, byly převezeny do koncentračních táborů Buchenwald, Sachsenhausen nebo do východního Pruska do zde zřízeného tábora.

Diktát v Mnichově ale situaci změnil. Nacistické Německo získalo vše, co požadovalo, bez výstřelu. Anglie a Francie se podrobily hrozbám Hitlera a při-

nutily k boji připravené Československo k předání pohraničí diktátorovi. Dne 1. října 1938 překročila fašistická vojska historickou státní hranici s Československem a počala postupně obsazovat jednotlivá pohraniční pásma.¹² Nebylo zapotřebí vvhlašovat akci A, protože se nemusela vykonat opatření, která by vyžadovala rozsáhlé policejní akce uvnitř Německa.

Spolu s německou armádou vstoupily do pohraničí skupiny bezpečnostní policie a SD, aby plnily úkoly určené Heydrichem. Podle předem připravených kartoték byly zpracovány tzv. pátrací knihy, dle kterých se prováděla zatýkání. Podle „červených“ pátracích knih tajná polní policie, výkonná složka Abwehru, zahájila zatýkání osob, které podezírala ze spolupráce s československou zpravodajskou službou. Často spolupracovala i s gestapem. Samotné gestapo začalo uskutečňovat zatýkání podle seznamu „černých“ pátracích knih, které obsahovaly daleko širší seznamy osob určených k zatčení, než měl k dispozici Abwehr.¹³ Na Moravě prováděla zatýkání tzv. Einsatzgruppe II pod vedením SS Standartenführera dr. Waltera Stahleckera¹⁴, která se členila na tzv. Einsatzkomanda. Počty zatčených v obsazeném pohraničí nejsou přesně zjištěny. Za nadnesený lze považovat např. odhad 20 000 osob.¹⁵ Nepochybně šlo o stovky německých antifašistů, kteří byli pozatýkáni a většinou na kratší dobu dáni na „převychování“ do tábora v Dachau.

Obsazení československého pohraničí nepředstavovalo konečný cíl Hitlera. Brzy po okupaci tzv. sudetského území dal pokyn generálplukovníkovi W. Keitelovi, veliteli branné moci, aby připravil okupaci zbytku Československa jako „pacifikační akci“, bez mobilizace. Ve středu 15. března 1939 došlo k okupaci zbytku republiky.

Mezi první stěžejní úkoly Abwehru a gestapa patřilo okamžité zajištění archivů, především československé ofenzivní a defenzivní zpravodajské služby, československé policie a dalších úřadů. Na sborové velitelství III v Brně se dostavil podplukovník Robert Tarbuk z vídeňské pobočky Abwehru¹⁶, aby převzal písemnosti zpravodajského oddělení. Našel však prázdné trezory, protože jejich obsah byl v noci zničen. Kriminální komisař Ewald Taudt s komisařem dr. Otto Kittlem z komanda gestapa, které dorazilo v poledne 15. března 1939 do Brna, ihned navštívili policejní ředitelství. Čekalo je však zklamání. Spisy státně bezpečnostního oddělení, které se týkaly kontrarozvědné práce proti nacistickému Německu a sudetoněmecké straně, byly zničeny. Ostatní materiály, zejména kartotéky, byly odvezeny. Pomocí pohružek, zejména vůči policejnímu radovi dr. Josefu Babákovi, se až později podařilo najít kartotéky ukryté v jedné stodole v Tišnově.¹⁷ Gestapo ale pátralo po spisovém materiálu ještě i později. Dne 22. srpna 1939 se dostavili na zemské četnické velitelství v Brně major německého četnictva Georg Attenberger s vládním radou Ludwigem Mahnkem

z pobočky úřadu říšského protektora v Brně a zjišťovali, kde se nacházejí mobilizační spisy velitelství. I oni museli konstatovat, že spisy byly v noci na 15. března 1939 zničeny.¹⁸

Po obsazení zbytku republiky v březnu 1939 začali okupanti organizovat rozsáhlou akci nazvanou Gitter, v rámci které za pomoci protektorátní policie a četnictva zatýkali příslušníky komunistické strany, marxisticky orientované německé emigranty ze Sudet, židovské uprchlíky, teroristy a anarchisty. Z podnětu okupačních úřadů byla akce provedena příkazem, který připravilo policejní ředitelství v Praze. Příkaz byl zaslán přes zemský úřad na všechny okresní úřady v Čechách a na Moravě. Cílem bylo preventivně zabránit vystoupení proti okupaci, znemožnit vyvolání nepokojů či protestů a psychologicky vyvolat atmosféru strachu. U emigrantů akce směřovala k tomu, aby jim zabránila v útěku do bezpečí za hranice. Akce probíhala od 16. března 1939 a v některých oblastech se protáhla až do května. V Čechách bylo zatčeno 4 376 osob, mezi nimi 747 německých emigrantů, na Moravě se počet zatčených odhaduje na 1 500 až 2 000 osob.¹⁹ Většinu zatčených propustili po několika týdnech. Ale ty, kteří byli zatčeni na základě předem připravených seznamů (tzv. Soderfahnungsliste), transportovali do koncentračního tábora Buchenwald. Každého zatčeného vyslechl gestapo. Výslech se prováděl dotazníkovou metodou. Otázky se soustřeďovaly zejména na členství v KSČ, Svazu přátel SSSR, Svazu přátel lužického Srbska, členství v zastupitelských orgánech měst a obcí, zastoupení v parlamentu, účast při pomoci „rudému Španělsku“. Dotazy se týkaly styků s německými emigranty, vztahů k říši, členství v různých pokrokových organizacích, majetkových poměrů atd. Pokud byl vyslýchaný propuštěn, musel podepsat slib, že se v budoucnosti nebude podílet na nepřátelské činnosti proti říši.²⁰ Tento slib propuštění sice podepsali, ale později se ve velké většině zapojili do odbojové činnosti proti nepříteli.

Přímo ve městě Brně akce Gitter neproběhla v podobě, jak ji známe z jiných míst protektorátu. Počínaje 16. březnem 1939 nedošlo k hromadnému zatýkání. Důvodem byla zřejmě skutečnost, že gestapo nemělo k dispozici seznamy z policejních kartoték, které v tu dobu byly již ukryty. Jejich vlastní záznamy v tzv. pátrací knize byly nepochybně dosti kusé. Jinak, až na výjimky, např. v policejním úřadě v Kladně, měli okupanti v protektorátu od prvního dne okupace kartotéky k dispozici. Stačilo pouze upřesnit si údaje, doplnit seznamy příslušníků KSČ a další organizací, kterých se akce Gitter týkala. Nutno dodat, že protektorátní policejní orgány a četnictvo se podílely na zatýkání v akci ochotně a iniciativně. Okupanti sami byli překvapeni vysokými počty zatčených, takže museli vydat pokyn, aby byli zatýkáni jen skutečně až do poslední doby aktivně činní funkcionáři KSČ, nikoliv jen prostí členové. Z poznatků o zatýkání v Brně od 16. března 1939 nelze dovodit, že by akce Gitter byla uskutečněna

stejnou formou a ve stejné době jako na ostatním území protektorátu. Zatčení byli protektorátními orgány předáváni do služeben gestapa, referátu II A, který se zabýval problematikou komunismu, marxismu (sociální demokracií) a emigrantů. V knize vězňů, kteří byli umístěni ve věznici policejního ředitelství v Brně, Orlí ulice č. 30,²¹ byla uvedena jako první zatčená z kategorie politických vězňů 17. března 1939 Jaromíra Kryslová z Brna a předána oddělení II A. Dalším zatčeným byl Metoděj Olejníček z Dolních Kounic, předaný témuž referátu gestapa. Referát gestapa II A převzal po jedné osobě zatčené 22., 28. a 29. března. Do konce března 1939 tak převzal o gestapo jen několik jedinců. Teprve 3. dubna 1939 bylo zatčeno 12 osob na rozkaz kriminálního asistenta Kemetera z referátu II A. Zatýkání pokračovalo 4. dubna (3 osoby), 12. dubna (15 osob) a až do konce května 1939 dalších 12 osob. Ve všech případech pokyn k zatčení dalo gestapo (komisař dr. Otto Kittel aj.). U zatčených nešlo jen o pouhou příslušnost ke KSČ, ale objevuje se již určité podezření z protinacistické činnosti, např. rozšiřování letáků. V Brně nelze prokázat, že by zde byla uskutečněna akce Gitter v pojetí a rozsahu jako v jiných místech. Důvodem byla s největší pravděpodobností skutečnost, že gestapo nemělo včas k dispozici kartotéční poznatky, které by usnadnily její provedení.

Nacisté přistoupili k obdobné akci, nazvané Gitter II, po atentátu na Hitlera 20. července 1944, kdy využili již dokonalejší evidence. Ale i zde vycházeli také z volebních seznamů z doby první republiky. Dne 17. srpna 1944 vydal Říšský bezpečnostní hlavní úřad (RSHA) pokyn k zatčení bývalých poslanců a senátorů komunistické a sociálně demokratické strany, jejich funkcionářů v městských a obecních zastupitelstvech, kteří byli dosud na svobodě. Po počáteční nejasnosti, zda se pokyn vztahuje také na protektorát, došlo 28. srpna 1944 k zatčení 179 osob v Čechách a 63 osob na Moravě.²² Cílem akce bylo narušit aktivitu odboje a reagovat na pro nacisty znepokojivou situaci na Slovensku. Podklady k zatýkání vycházely ještě z kartotéky A.

Druhá světová válka vypukla...

Po okupaci Československa přišlo na řadu Polsko. Již 11. dubna 1939 vydal Hitler směrnici pro jednotnou přípravu války, pro útok proti Polsku. Záminkou k válečnému tažení se stal kategorický požadavek Německa na přivtělení města Gdaňsk, které mělo zvláštní statut, k říši, a stavba exteritoriálních komunikací z Německa do východního Pruska přes polské území. Poláci tyto požadavky odmítli. Pro Hitlera představovalo odmítnutí důvod, aby sáhl po zbraních a vyvolal dlouho připravovanou válku. K tomu napomohlo, že Anglie a Francie neprojevíly dostatečnou ochotu ke spolupráci se Sovětským svazem při jednáních v Moskvě, a tak nakonec 23. srpna 1939 došlo, k překvapení celého světa,

k dohodě mezi Německem a Sovětským svazem o neútočení. Tato skutečnost umožnila nacistickému vůdci, aby zaútočil na Polsko. Dne 1. září 1939 ve 4.45 hodin vypálil německý obrněnec Schleswig-Holstein první dělostřelecké salvy, kterými začala druhá světová válka. Na polská města nalétávala německá bombardovací letadla a rozsévala smrt mezi obyvatelstvem. Velké tankové a motorizované svazy německé armády začaly obsazovat polské území. Morava se stala z velké části operačním územím a z ní a ze Slovenska nastoupila k útoku vojska 14. armády generála Lista. V souvislosti s útokem na Polsko vydal vrchní velitel pozemních vojsk, generálplukovník Brauchitsch, vyhlášku bílé barvy lemovanou červeným pruhem. Byla bez data, zřejmě včas vytištěná, ale datum nemohlo být veřejně sděleno do chvíle, kdy započne vlastní útok. Brauchitsch se dvojjazyčným provoláním obrací na „obyvatele Moravy“ se sdělením, že na rozkaz vůdce a nejvyššího velitele převzal dnešního dne výkon moci v operačním prostoru armády. Zdůraznil, že provedením úkolů na Moravě pověřil vrchního velitele armády (tj. armády, která z zemí Moravy vyrazila do útoku) a že tento velitel je oprávněn vydat pro svůj armádní obvod právní nařízení a příkazy všeho druhu a jejich neuposlechnutí odpovědně trestat.²³

V první den války vystoupil v říšském sněmu v Berlíně Adolf Hitler, aby oznámil světu, že vydal povel k pochodu proti Polsku. Dne 3. září 1939 vyhlásily Německu válku Francie a Anglie. Avšak armády obou velmocí nevyužily skutečnosti, že nacisté byli plně angažováni na východě, že na západě měli minimální síly, dokonce pouze záložních divizí, a nezaútočily. V této „podivné“ válce ze strany spojenců stála jejich vojska nečinně za opevněními a nechala krváčet svého východního spojence. Nacistická vojska drtila polské vojáky a rychle dokončovala katastrofální porážku Poláků. Zvláště, když ještě 17. září 1939 Rudá armáda překročila hranice a dokonala úplný rozpad Polska.

Spolu s fašistickou armádou postupovaly do nitra Polska zvláštní skupiny bezpečnostní policie a SD, které vraždily masově polské vlastence. Přinášely smrt zejména polské inteligenci a židovskému obyvatelstvu. A opět posloužily kartotéky gestapa a SD, které byly včas pořizovány, stejně jako předtím v Československu, za pomoci zdejší německé menšiny. Příslušníci německé menšiny v Polsku se rovněž podíleli na vyvražďování polských vlastenců, když těsně před zahájením vpádu, ve službách Abwehru, se zúčastnili diverzních akcí, které měly usnadnit obsazení mostů a jiných objektů (i s účastí osvědčených sudetoněmeckých diverzantů z oddílů S a K).²⁴

Nacisté se na válku proti Polsku dlouhodobě připravovali. Ve svých plánech počítali, že tentokrát Anglie a Francie splní své smluvní povinnosti a Polsku přijdou na pomoc. Proto prováděli pečlivé přípravy k zajištění klidu a pořádku ve vnitrozemí, v týlu bojujících armád na východě i západě. Mezi celý komplex

opatření patřilo zejména zajištění osob, které pokládali za nebezpečné z hlediska zajištění „vnitřní fronty“, zabránění vystoupení nepřátel nacismu, vyvolání nespokojenosti, neklidu, provádění sabotáží atd. Obdobně, jako tomu bylo v souvislosti s přípravou války proti Československu v roce 1938, tak i v této době, kdy se schylovalo k válce s Polskem a kdy se rýsovalo nebezpečí, že válka bude mít světový charakter, byli nacisté zvláště aktivní. Vyvolat psychologii strachu mezi vlastním obyvatelstvem, posílit obavy ze zatčení, to byl smysl systematicky připravovaných opatření.

Jedním z těchto opatření byla opět akce A (Albrecht I.).²⁵ Byla uskutečněna 1. září 1939 na celém území Německa, kdy došlo k zatčení velkého množství vytipovaných a evidovaných nepřátel nacismu a jejich převezení do koncentračních táborů, zejména do Buchenwaldu.²⁶ Byla využita kartotéka A z roku 1938, ale doplněná a upřesněná. Opět se členila na tři skupiny: v části A 1 byly registrovány osoby nejnebezpečnější pro říši, které měly být zatčeny krátce před mobilizací. Skupina A 2, zřejmě nejpočetnější, registrovala osoby nebezpečné, v části A 3 byli ostatní, kteří měli být „pacifikováni“ rovněž v koncentračních táborech. Směrnice vydané pro akci A byly označeny nejvyšším stupněm utajení jako tzv. tajná říšská věc. Směrnice byly vydány pravděpodobně v červnu 1939 a platily pro celé území Německa. Zvláštní význam měly pro protektorát Čechy a Morava, pro řídicí úřadovny gestapa v Praze a Brně. Obě služebny byly k 1. září 1939 povýšeny na řídicí úřadovny.

Do řídicí úřadovny gestapa v Brně došly pokyny k zakládání kartotéky A v červnu 1939, jak po válce potvrdil tehdejší kriminální komisař Otto Koslowski, který se stal po příchodu do Brna vedoucím referátu II A. Vrchní kriminální sekretář Leopold Steindorf, který působil ve služebně gestapa v Ostravě, potvrdil v poválečném výslechu, že to bylo v červnu. Karel Schiefermüller, který pracoval v pobočce gestapa ve Vsetíně, uvedl, že pokyny obdrželi v létě roku 1939. Podobně vedoucí služebny gestapa v Mladé Boleslavi, kriminální komisař Martin Hansmann, určil měsíc červenec 1939.²⁷ V literatuře se pak uvádí červen 1939²⁸ nebo léto téhož roku.

Směrnice k akci A byly velmi podrobné a Říšský bezpečnostní hlavní úřad sledoval jejich zajištění v praxi. Stejně postupovaly pražská a brněnská úřadovna gestapa vůči podřízeným služebnám. Již zmíněný příslušník gestapa ve Vsetíně Karel Schiefermüller dokonce tvrdil, že v létě 1939 byli pozváni všichni vedoucí služeben z celého protektorátu do Prahy na poradu, na které vystoupil vyšší vedoucí SS a policie, státní tajemník u protektora, SS Gruppenführer Karl Hermann Frank. Vysvětloval význam akce A i způsob vedení kartotéky. Na poradě měl uvést, že v případě války budou zatčeni v kartotéce evidovaní funkcionáři levicových politických stran z doby první republiky.²⁹ Tato skutečnost

o přímé účasti Franka nebyla dosud známa. Pokud tomu tak skutečně bylo, a v tom je možné Schiefermüllerovi věřit, pak to svědčí o významu, který vedoucí nacisté akci přikládali. Pomocí ní měl být při vzniku války zajištěn na území Čech a Moravy klid a pořádek. Frank, který znal český národ, jeho touhu po svobodě i jeho nenávist k fašismu, se osobně zúčastnil zabezpečení akce A.

Počátky příprav na akci A v Brně jsou spojeny s příchodem nového vedoucího služebny gestapa, vládního rady, SS Obersturmführera Günthera Hermana³⁰, a kriminálního komisaře, SS Obersturmführera Otto Koslowského. Jak uvedl při poválečném výslechu Koslowski, nebyly v době, kdy exekutivu řídil kriminální rada Franz Musgay³¹ a kdy referát II A řídil kriminální rada dr. Otto Kittel, provedeny žádné konkrétní přípravy k sestavování kartotéky A. Prý ani on sám neměl chuť připravovat zatýkání lidí jen pro jejich osobní politické názory, bez toho, že by se dopustili již konkrétní činnosti proti Německu. Profil Otto Koslowského a hlavně jeho pozdější činnost, kdy nad ostatní vynikal iniciativou a vynalézavostí v agenturní a vyšetřovací činnosti a používáním brutálních metod při výsleších, hovoří jinak. Ukazují, že v tomto svědectví šlo o ex post exkulpující tvrzení, o to, aby se v očích svých soudců ukázal jako člověk, který se snažil dodržovat právní a morální principy.

Šéf řídicí úřadovny gestapa Günther Hermann si ponechal v rámci příprav na akci A jen dohled a kontrolu, operativní úlohu sebral Otto Koslowski. Ovlivňoval vedoucí referátů, kontroloval vedoucí poboček na celé Moravě v jejich postupu a dodržování zásad obsažených ve směrnících pro akci. Vlastní těžiště příprav k založení kartotéky A leželo na vedoucích referátů II A a II BM (česká opozice), částečně i III (kontrarozvědný). V referátu II A měl největší podíl na přípravách k založení kartotéky vrchní kriminální sekretář Leopold Eibel.³² Jemu podřízeni byli v této práci zejména kriminální sekretář Bedřich Dorsch³³, v administrativní činnosti velmi aktivní pozdější sekretářka Koslowského Irena Schaubová.³⁴ Do prací se zapojili všichni referenti oddělení II A, II BM a III. Postup při zpracování kartotéky sledoval Koslowski na poradách v úřadovně a na svých návštěvách v pobočkách. Kupř. v Jihlavě prý musel zasáhnout jednáním s vedoucím služebny, aby byl dodržen předepsaný postup. Některé pobočky prý musely dokonce seznamy přepracovat. Jeho zásahy se měly týkat hlavně vhodnosti zaregistrování do kartotéky a do jejích jednotlivých částí, především ve skupinách A 2 a A 3.

Vedoucí referátů a poboček předávali zpracované seznamy ke schválení řídicí úřadovně do Brna. Otto Koslowski je překontroloval a poté odeslal návrh kartotéčních seznamů do Berlína na Říšský bezpečnostní hlavní úřad ke schválení. Teprve po vyslovení souhlasu se seznamy staly definitivními a byly připraveny k realizaci v den X, v den, kdy mělo dojít k válce.

Podklady pro sestavení kartotéky A byly různorodé. S určitými seznamy nepřátelských osob přijeli gestapáci již 15. března 1939. Seznamy byly vedeny v tzv. zvláštní pátrací knize (Sonderfahnungsliste). Seznamy však byly nedokonalé pro tak širokou akci, kterou představovala akce A. Gestapáci proto hledali všechny dostupné formy, jak si vytvořit dokonalejší přehled. Usilovali o co nejúplnější zmapování osob nepřátelských nacismu, příslušníků politických stran, zejména levicových a nacionálních, členů různých spolků, především těch, které pokládali za nejnebezpečnější s ohledem na jejich zaměření a předešlou činnost. Sem patřily zejména Československá obec legionářská, Sokol, Národní garda aj. Velký důraz kladlo gestapo na získání kartoték policejního ředitelství v Brně, které obsahovaly seznamy osob a popis jejich činnosti. Gestapo postupovalo ale i jinak. Např. vládní rada dr. Otto Kittel dostal 4. května 1939 na policejním ředitelství v Brně schéma organizací čsl. strany národně socialistické a sociálně demokratické s uvedením složení jejich orgánů, důvěrníků v organizacích atd.³⁵ Předání uskutečnil samozvaný policejní ředitel dr. Karl Schwabe. Gestapo zabavilo v některých okresních úřadech spisy, někde se tak stalo i na soudech, kde byly odebrány spisy týkající se stíhání sudetoněmeckých henleinovských pachatelů trestné činnosti proti republice.

Dne 15. března 1939 se vedle gestapa dostavili do Brna také příslušníci bezpečnostní služby (SD), kteří ihned započali s vlastní činností. Prvním vedoucím nově zřizované služebny se stal SS Sturmbannführer Vilém Benedikt Biermann.³⁶ Úkolem bylo vybudovat služebnu SD v Brně a byl jím pověřen již ve Vídni. Podléhal tzv. Zentralstelle für Böhmen und Mähren, od listopadu 1939 Leitabschnitt – SD v Praze. V Brně se Biermann ubytoval v ulici Hlinky č. 132. Z původních několika profesionálních pracovníků se aparát služebny brzy rozrostl. Opíral se o velký počet tzv. čestných spolupracovníků, osvědčených nacistických funkcionářů, kteří si vytvářeli kolem sebe rozsáhlé sítě spolupracovníků z řad Němců a Čechů. Biermann se nechal po příchodu informovat od dr. Karla Schwabeho a dalších předních nacistů z Brna o situaci. Zpočátku neměla služebna SD mimo informací, které byly získány ještě v dřívější době a z kartotéky M, vlastní poznatky. Teprve postupem doby se rozprádaly sítě spolupracovníků různého typu a byly získávány poznatky z oblasti veřejného, hospodářského a kulturního života Brna. Poznatky, které byly relevantní pro gestapo, zejména o nepřátelské činnosti českého obyvatelstva, či informace o nejrůznějších lidech, byly předávány a sloužily rovněž k doplňování kartotéky A. Postupem doby rostla činnost služebny SD v Brně a hlavně v obdobích obou stanných práv přinesla smrt či uvěznění mnoha českých vlastenců.

Jak pro gestapo, tak pro SD, byly především na počátku okupace velmi důležité informace a poznatky, které byly předávány krajským vedením nacistické strany, NSDAP, v Brně, a podřízených součástí stranických (tzv. buňky, bloky)

odnoží SA, všeobecné SS, říšské pracovní fronty DAF aj. Informátoři z těchto organizací byli dlouholetými spolehlivými příslušníky Henleinovy Sudetoněmecké strany (SdP), znali české prostředí, psychologii českých lidí, své politické protivníky z řad českých politických stran a spolků, český tisk atd. Samotní gestapáci po válce přiznávali, že to byli právě tito domácí Němci, kteří předávali poznatky o českých občanech. Jejich informace sloužily nejen při zakládání kartotéky A, ale přispěly k tragickému osudu mnoha českých vlastenců. V Brně to byl zvláště již zmiňovaný dr. Karl Schwabe,³⁷ starý nacist, který se stal 15. března 1939 samozvaným policejním prezidentem v Brně. V časných ranních hodinách toho dne, ještě před příchodem nacistického vojska, se dostavil na policejní ředitelství, kde pánovitě převzal vedení významného úřadu. Po příjezdu německé armády a gestapa se jim dal k dispozici. Gestapu ochotně předával poznatky a ochotně spolupracoval i později, když se stal zemským viceprezidentem pro Moravu. Neméně prospěšným pro okupanty se stal také krajský vedoucí NSDAP v Brně ing. Karel Folta,³⁸ který svou funkci zastával od počátku vzniku strany. Jejich poznatky velmi vhodně doplňovaly či upřesňovaly také kartotéku A. Po válce se neprokázalo, že by se na sestavování kartotéky A podíleli význační nacističtí funkcionáři na brněnské radnici, vrchní starosta Oskar Judex a jeho náměstek Vilém Czerny.³⁹ Oba se jinak aktivně podíleli na zabezpečení vstupu německých vojsk do města a na germanizaci, která následovala v zemském hlavním městě. Poměrně silná německá menšina v Brně a Jihlavě byla oporou nacistické politiky a z jejích řad se rekrutovalo mnoho brutálních příslušníků gestapa, dozorců v Kounicových kolejích a dalších věznicích.

Gestapo se v přípravě akce A opíralo i o další informace. Staly se jimi např. volební lístky z parlamentních voleb v roce 1935 a z obecních voleb v roce 1938, které přispěly k upřesnění poznatků o funkcionářích politických stran, zejména levicových, o které byl největší zájem. Jak gestapo, tak hlavně bezpečnostní služba (SD), sledovaly a hodnotily český tisk. Z něho poznávaly novináře, jejich profil, politické zaměření článků. Pečlivě takto postupovala především bezpečnostní služba, která v pozdější době prováděla hluboké analýzy tisku, rozhlasu, divadel, kin, knižní tvorby a zaměřovala se i na rozbor nejružnějších problémů z dob od vzniku Československé republiky. Např. jedna z vedoucích osob v protektorátu, SS Obersturmbannführer Walter Jacobi, studoval problematiku svobodného zednářství, české emigrace z doby první světové války a židovské otázky v rámci českého národního života.⁴⁰ Jeho poznatky byly vydány v česky psaných brožurách, distribuovaných mezi obyvatelstvem. V létě 1939, i když bezpečnostní služba teprve začínala postupně budovat rozsáhlé agenturní síť, měla již poznatky, které mohlo gestapo využít při tvorbě seznamů nepřátel pro akci A. Poznatky se týkaly Národního souručenství, lidí působících v této monopolní politické reprezentaci českého národa, dále legionářů

a jejich organizace, tělocvičné jednoty Sokol atd. Gestapo si tak dále doplňovalo a upřesňovalo své seznamy.

Nemalou měrou posloužily gestapu i protektorátní česká policejní a četnická místa. Např. v Praze se gestapo zmocnilo velmi rozsáhlé politické kartotéky, která měla celostátní charakter a která zahrnovala mnoho informací také z Moravy. Jak již bylo uvedeno, v Brně se politická kartotéka dostala do rukou gestapa až později, nemohla sice sloužit při zatýkání v akci Gitter, ale vydatně posloužila při přípravě seznamů v rámci akce A. Mozaikovou metodou, kdy se soustřeďovaly poznatky z nejrůznějších pramenů, postupně krystalizoval přehledný seznam českých lidí, protivníků nacismu, kteří gestapo zajímali. V průběhu měsíce srpna 1939 vyvrcholila práce na dokončení kartotéky A. V úřadovně v Brně a v pobočkách na Moravě byly práce dokončeny a nadřízené orgány schválily konečné znění seznamů. Dne 1. září 1939, kdy nacistická vojska vpadla do Polska a začala druhá světová válka, mohlo gestapo přikročit k realizaci dlouho a pečlivě připravované akce. Pobočky na Moravě, v Hranicích, Jihlavě, Kroměříži, Olomouci, Ostravě, Prostějově, Uherském Hradišti, Vsetíně a Zlíně byly tou dobou plně připraveny provést zatýkání osob, zaregistrovaných v kartotéce A. Pod vedením řídicí úřadovny gestapa v Brně začala v noci z 31. srpna na 1. září a během tohoto dne akce A.

Zatýkání v Brně a na jižní Moravě

Léto roku 1939 bylo dusné. Šířily se pověsti o tom, že brzy vypukne válka, že Německo napadne Polsko, ale proti útočníkovi vystoupí ofenzivně Francie a Anglie. Do 23. srpna se věřilo také v Sovětský svaz, že se připojí k jednotné protihitlerovské frontě a Německo bude brzy poraženo. Přes zklamání nad paktem německo – sovětským mnoho českých lidí neztrácelo víru, že nakonec i tato země zasáhne do bojů proti nacistickému Německu. Odbojové organizace dokončovaly svou výstavbu. Obrana národa, nejmasovější organizace, armáda v podzemí, byla v podstatě připravena pro případ války, kdy nacistická vojska budou poražena, zasáhnout a přispět k osvobození země. Aktivizovala se činnost Sokola, který se rovněž připravoval k vystoupení proti okupantům a úzce spolupracoval s Obranou národa. Formovala se civilní odnož Obrany národa, která později přijala název Petiční výbor Věrní zůstaneme. Činnost zahájila skupiny kolem významného ilegálního časopisu V boj, který sehrál velkou úlohu v posilování odporu proti okupační tyranii. Také Komunistická strana Československa dokončila v létě 1939 svou ilegální strukturu, v srpnu počala vydávat ilegální Rudé právo a velké množství letáků burcujících k boji s fašisty. Nová linie Kominterny nastoupená v září 1939 svou nesprávnou koncepcí sice dezorientovala řady komunistů, ale na nejnižších stupních ilegální struktury setrvali

mnozí řadoví členové strany na platformě jednoty všech bojovníků proti fašismu. Vedle příslušníků odbojových organizací se český národ až na výjimky těch, kteří začali kolaborovat s okupanty, postavil svým živelným odporem proti novému pořádku, proti fašistickému režimu. Byly využívány nejrůznější formy tohoto odporu, projevující nesouhlas s okupací a touhu po obnovení samostatného státu. Byly to např. masově navštívené poutě na památném Velehradu, u sv. Antoníčka, na Radhošti a dalších místech,⁴¹ staly se jimi dožínkové slavnosti a jiné národopisné oslavy, které demonstrovaly lásku k vlasti. Rostl zájem o historické knihy, o díla Aloise Jiráska, Boženy Němcové a dalších mistrů české kultury, při představeních v českých divadlech lidé otevřeně dávali najevo své skutečné smýšlení. V kinech při promítání německých týdeníků projevovali čeští návštěvníci svůj odpor proti nacismu smíchem při objevení se německých státníků na plátně. Český člověk dokazoval, co si myslí o německé „ochraně“, otevřeně ukazoval, že se nehodlá vzdát svých nezadatelných práv na státní suverenitu a touží po demokracii ve svobodném státě.

Realitu registrovali pochopitelně i nacisté. Obávali se, že čeští lidé mohou ve válce pomáhat nepřátelům Německa sabotážemi, diverzemi, rozrušováním týlu psychologicky laděnou propagandou, ale také nejvyšší formou odporu, povstáním. Morava, jejíž větší část patřila v rámci příprav útoku na Polsko do operačního pásma, byla zvláště důležitým místem, na které se zaměřovala pozornost nacistů. Vláda protektorátu na doporučení protektora Konstantina von Neuratha se 23. srpna 1939 usnesla na své schůzi na výzvě k českému lidu s tím, že (...) veřejný život v protektorátu je součástí veřejného a hospodářského života říše, (...) je třeba učinit k udržení klidu a pořádku opatření, (...) zajistit vše proti sabotážím, zajistit řádný chod elektráren, vodáren (...). Na doporučení protektora byla výzva publikována formou vyhlášky, v níž byly stanoveny i úkoly pro starosty obcí.⁴² V rámci příprav na válku uskutečnila německá nejvyšší místa řadu opatření, která měla připravit zázemí na nové válečné podmínky v ekonomice, správě, bezpečnosti, propagandě a na dalších úsecích života říše. Byla přijata i opatření legislativní: např. 1. září 1939 vstoupilo v platnost nařízení o mimořádných opatřeních v rozhlase, které zakazovalo poslech zahraničního rozhlasu pod nejtěžšími tresty, včetně trestu smrti. Dne 4. září 1939 bylo vydáno nařízení o válečném hospodářství, hrozící nejtěžšími tresty pro toho, kdo by ohrožoval válečnou výrobu. Nařízení o tzv. národních škůdcích z 5. září 1939 hrozilo trestem smrti pachatelům loupeží a skutečně podle tohoto nařízení tzv. zvláštní soud při německém zemském soudu v Brně uložil tresty smrti mnoha pachatelům vloupání a krádeží s využitím zatmění, žhářům apod. Následovala nařízení k ochraně branné síly německého národa, o ochraně proti nebezpečným mladistvým pachatelům a další. Dne 1. září 1939 pověřil Hitler vybrané spolupracovníky uskutečněním euthanasie, na základě které zakrátko

našly smrt desetitisíce duševně chorých a tělesně postižených osob žijících dosud v ústavech. Oběžníkem ze 3. září 1939 informoval šéf bezpečnostní policie a SD, SS Gruppenführer Reinhard Heydrich o zásadách vnitřního zajištění státu během války. V rozkaze, který byl určen pro vyšší vedoucí SS a policie, inspektory bezpečnostní policie a vedoucí řídicích úřadoven gestapa, se výslovně uvádělo, že „každý pokus o rozložení semknutosti a vůle v boji německého národa musí být bezohledně potlačen. Zejména je nutno ihned zatknout každou osobu, která vyjadřuje pochybnosti o vítězství německého národa a zpochybňuje spravedlivost války. (...) Za předpokladu, že k tomu došlo veřejně, nebo že byly vytvořeny skupiny, musí být takové osoby zatčeny v každém případě. Po zatčení podezřelých osob je třeba provést neprodleně všechny vyšetřovací úkony k co nejúplnějšímu objasnění případu. (...) Pak je třeba neprodleně podat zprávu šéfovi bezpečnostní policie a požádat o rozhodnutí, jak má být s případem naloženo, protože případně může dojít na vyšší pokyn k brutální likvidaci takových elementů.“⁴³ V prováděcím výnosu z 20. září 1939 Heydrich vysvětloval podrobněji, že pachatelé, jejichž činy jsou zvláště závažné pro svou zavrženíhodnost, nebezpečnost nebo propagandistické účinky, musí být vyhlazeni bezohledným způsobem bez ohledu na osobu. V této souvislosti Heydrich uváděl příklady: pokusy o sabotáže, pobuřování nebo demoralizování příslušníků armády či většího okruhu osob, hromadění zásob ve velkém množství, aktivní komunistická nebo marxistická činnost. V prováděcím výnosu se poprvé objevuje slovo „Sonderbehandlung“, do češtiny dosti nepřesně přeložené jako „zvláštní zacházení“. Úřadovny gestapa měly ve všech případech, které se podle jejich názoru hodily ke „zvláštnímu zacházení“, vzít pachatele ihned do vazby, podat dálnopisem spěšnou zprávu šéfovi bezpečnostní policie a SD do Berlína a vyžádat si rozhodnutí. Dne 26. září 1939 vyšla k výnosu další prováděcí směrnice, podle které si vyhradil právo rozhodnout o provedení „zvláštního opatření“, tedy popravy bez soudního rozhodnutí, sám Heinrich Himmler jako říšský vedoucí SS a šéf německé policie. Koncem roku 1943 Himmler pro velké množství úkolů přenesl pravomoc rozhodovat o zvláštních opatřeních „na vyšší“ vedoucí SS a policie. Pro Čechy a Moravu tedy rozhodoval státní tajemník (později státní ministr), SS Obergruppenführer K. H. Frank. Nejdříve platilo opatření na dobu omezenou, později bez časového omezení.

Již v září 1939 bylo v Německu uskutečněno několik případů „zvláštního opatření“, kdy Himmler nechal na návrh gestapa zastřelit několik občanů. I poprava devíti českých vysokoškolských funkcionářů 17. listopadu 1939 nebyla ničím jiným než „zvláštním opatřením“. K. H. Frank nechal popravovat v rámci „zvláštního opatření“ velké množství českých vlastenců za prvního a druhého stanného práva, na podzim 1944 na Valašsku, takto byli popravováni partyzáni a jejich pomocníci. Stejný charakter mají i popravy vykonávané od počátku

roku 1945 v brněnských Kounicových kolejích na tzv. písččku mezi blokem A a sálem, kde zemřelo více než sto českých a sovětských partyzánů a jejich českých podporovatelů. Mnoho vlastenců bylo zastřeleno v Malé pevnosti Terezín a v koncentračním táboře Mauthausen.⁴⁴

Na rozsáhlejší a početnější úkoly v době války se připravovalo s mimořádnou pečlivostí gestapo v Praze a Brně se svými pobočkami. Ministerská rada pro obranu říše vydala 1. září 1939 nařízení o výstavbě správy a bezpečnostní policie na území protektorátu. Bezpečnostní policie (gestapo a kriminální policie) byla pověřena „vyhledávat státu a lidu nepřátelské snahy na území Čech a Moravy, soustřeďovat a vyhodnocovat výsledky vyšetřování a informovat říšského protektora a jemu podřízené úřady“. Nařízení umožňovalo, aby „říšský protektor v Čechách a na Moravě i říšský vůdce SS a německé policie ve vzájemné dohodě mohli k udržení bezpečnosti a pořádku v protektorátu učinit žádoucí správní opatření jdoucí i mimo k tomu účelu stanovené hranice“. Bezpečnostní polici bylo tedy dovoleno učinit opatření nad rámec platných zákonů. K témuž dni, tedy 1. září 1939, byly úřadovny gestapa v Praze a Brně, jak již bylo zmíněno, povýšeny na řídicí úřadovny. Rovněž úřadovna kriminální policie v Praze se stala řídicí služebnou pro území celého protektorátu, v Brně však zůstala pouhá úřadovna podléhající řídicí služebně kriminální policie v Praze.⁴⁵

V září 1939 došlo také k novému uspořádání bezpečnostní policie a SD v rámci celé říše. Dne 27. září 1939 vznikl Říšský bezpečnostní hlavní úřad v Berlíně (Reichssicherheitshauptamt – RSHA). III. úřad tvořila bezpečnostní služba pro činnost na území říše, IV. úřadem této centrály se stalo gestapo, V. kriminální policie a VI. bezpečnostní služba pro činnost do zahraničí.⁴⁶ V kontextu se všemi těmito opatřeními zajišťujícími bezpečnostní úkoly pro případ války je třeba chápat i připravovanou akci Albrecht I.

Blížil se osudový den – 1. září 1939. Občané sledovali s napětím události. Dne 31. srpna 1939 brněnské Lidové noviny na první straně přinesly článek „Obecná mobilizace v Polsku“ a další příspěvek s titulkem „Polský teror neustává“. V nich se ukazovalo Polsko jako stát, který terorizuje Němce z tamní menšiny, a na státní hranici s Německem rozpoutává incidenty.⁴⁷ Mohutná nacistická propaganda začínala na plné obrátky ovlivňovat světové veřejné mínění, aby je připravila na tvrzení, že jsou to Poláci, kteří provokují, kteří vraždí a terorizují. V poledním vydání Lidové noviny přinesly článek „Ministerská rada pro obranu Říše“. Nejvyšší orgán pro přípravu války již naznačoval, že do vypuknutí války chybějí ne dny, ale hodiny.⁴⁸ Napětí rostlo. Čeští lidé věřili, že západní mocnosti tentokrát nezradí, jako tomu bylo v Mnichově, že se tentokrát rozhodně postaví na obranu Polska. Lidé se stále větším vzrušením a očekáváním sledovali, co přinesou nejbližší hodiny.

Hitler byl rozhodnut definitivně začít válku. Ráno 1. září 1939 si mohli nedočkaví čtenáři ještě přečíst článek v Lidových novinách „Polský útok na hlivický vysílač“⁴⁹, aniž tehdy mohli tušit, že šlo ze strany nacistů o provokaci, o záminku ke zdůvodnění agrese. V časných ranních hodinách 1. září 1939 padly podle rozkazu A. Hitlera první výstřely a začala druhá světová válka.

Noc ze 31. srpna na 1. září 1939 byla plná ruchu a mimořádné aktivity ve všech služebnách gestapa. Již předtím, 29. srpna, obdrželo zemské četnické velitelství v Brně od velitele 2. policejního pluku v Brně telefonický pokyn: musí vyhlásit pohotovost téhož dne od 13. hodiny do 13. hodiny dne příštího. Pohotovost tvořili jeden důstojník a 22 četníků připravených kdykoliv vyjet na určené místo.⁵⁰ Šlo o součást rozsáhlých opatření k 1. září 1939. Gestapo v Brně i v jemu podřízených úřadovnách na Moravě mělo velmi přísnou pohotovost, všichni úředníci očekávali v úřadech příkaz k provedení akce Albrecht I. Bylo již uvedeno, že do brněnské úřadovny přijel zvláštní kurýr, pravděpodobně nikoliv jako posel přinášející heslo k zahájení akce, ale jako kontrolní orgán centrály gestapa v Berlíně. Mimo to přišel v noci, neznámo, v kolik hodin, dálnopis z téhož úřadu v Berlíně, s heslem Albrecht I. Šéf úřadovny Günther Hermann otevřel obálku obsahující rozkaz k akci. Na pobočky na celé Moravě byly urychleně odeslány dálnopisy: akce začíná.

V brněnské řídicí úřadovně svítla světla v kancelářích po celou noc. Úřadovna tehdy sídlila v Mozartově ulici číslo 3 (budova patřila před válkou Zemské živnostenské pojišťovně). V ní měli pracovníci Hermann se zástupcem a většinou referátů. Odtud řídili celou akci. Mimořádná aktivita panovala na referátech II A, II BM a III. Již před 1. zářím byla dohodnuta spolupráce s vojenskými oddíly SS, velitelstvím 1. SS Totenkopfverband Oberbayern. Velitelem tohoto útvaru SS byl SS Oberführer Hermann (náhodná shoda jména s vedoucím řídicí úřadovny gestapa – aut.). Jednotky SS byly rozmístěny v kasárnách v Židenicích a v budově obchodní akademie Obchodní a živnostenské komory v tehdejší Mautgasse (dnes Pionýrská ulice). Tato elitní jednotka měla podle Hitlerova tajného rozkazu ze dne 17. srpna 1939 plnit „zvláštní úkoly politického charakteru“.⁵¹ Příslušníci jednotky vykonávali v rámci oněch „politických úkolů“ strážní službu v nově zřízeném vězení gestapa na Špilberku (první vězni sem byli dopraveni na přelomu měsíce března a dubna 1939), kde se chovali k uvězněným krajně brutálně.

Při rozvinutí akce A nepoužilo gestapo v Brně ani na jiných místech (na rozdíl od akce Gitter) příslušníků protektorátní policie a četnictva. Je ale velmi pravděpodobné, že při sestavování kartotéky A a při vlastní přípravě a realizaci akce si ověřovali u protektorátní policie adresy, místo zaměstnání a jiné údaje potřebné k zatčení osob. Gestapo zpracovalo pro zatýkání, které se mělo reali-

zovat v tak krátké době, nepochybně zvláštní organizační plán. V něm určilo skupiny příslušníků gestapa a SS, které měly provádět zatýkání jednotlivých osob. Při velkém množství zatýkaných osob a rozsahu území Brna a okolních míst (území dnešního okresu Brno – venkov nemělo samostatnou pobočku gestapa a úkoly zajišťovala přímo řídicí úřadovna v Brně) bylo nutno mít plán, který by stanovil postup zatýkání, provizorní rozmístění zatčených, jejich předběžný výslech a odvoz na Špilberk.⁵² Vlastní zatýkání prováděli příslušníci gestapa v civilu i v uniformách, členové německé pořádkové policie a zmíněné jednotky SS. Nákladní automobily, kterými byl odvoz prováděn, přistavila pořádková policie a SS. Pokud byla použita auta osobní, patřila gestapu. Podle plánu byli zatčení nejdříve odvezeni na určená stanoviště. Zatčené osoby z Ořešína, Mokré Hory, Medlánek, Řečkovic a Králova Pole byly v autech svezeny do budovy reálného gymnázia v Králově Poli na tehdejším náměstí Svobody (dnes Slovanské náměstí),⁵³ zatčení z Juliánova, Židenic, Obřan, Maloměřic a Husovic se ocitli v budově druhého státního reálného gymnázia v Brně – Husovicích na Riegrově (dnešní Vranovské) ulici. Dne 1. září 1939 začínal nový školní rok, do škol vstupovali studenti, a proto gestapo využilo pro zatčené tělocvičny.⁵⁴ Krátký výslech se zaměřil hlavně na osobní údaje, prováděl se bez zápisu, jen srovnáním s předem vypracovanými přehledy. Poté zatčené osoby odvezli do sídla gestapa na Mozartově ulici a umístili na krátkou dobu ve sklepech budovy.⁵⁵ Zde se již sepisovaly základní protokoly s generáliemi a poté následoval odvoz po skupinách na Špilberk. Použitá nákladní auta otevřená nebo opatřená plachtou projížděla dnešní Kozí ulicí, přes Moravské náměstí, kolem kavárny Bellevue, ulicemi Joštova, Údolní a Úvoz na Špilberk.

Zatýkání ve městě Brně probíhalo od časných ranních hodin až do odpoledne. Velký počet zatčených neumožňoval zatčení v době co nejkratší, víceméně najednou, i když zatýkacích skupin byla řada. Zatčené museli alespoň krátce vyslechnout, srovnat jejich osobní údaje se seznamy z kartotéky A, což si vyžádalo určitou dobu. Sklepení gestapa mělo omezenou kapacitu, a zřejmě gestapáci také nechtěli, aby velká skupina uvězněných vyvolávala mezi obyvatelstvem města neklid, paniku, což se při masovém zatýkání před zraky lidí mohlo stát. Proto byla určena přechodná stanoviště, která pomohla zajistit také určitý systém v akci. K zatýkání docházelo nejdříve v předměstích a pak pokračovalo do středu města. Je zajímavé, že nákladní automobily se zatčenými nevyvolaly ve městě zvláštní pozornost obyvatel, snad se lidé domnívali, že jsou to přesuny související se začátkem války.

Po příjezdu zatčených na Špilberk začala obvyklá gestapácká procedura. Pokud nebyla osobní data sepsána již dříve, stalo se tak nyní. Hned na hradním nádvoří se setkali příchozí s postupem, tak typickým pro režim gestapa a strážných SS. Výstup z aut, rychlé postavení se do dvou dlouhých řad čelem ke zdi,

obličejem až na zeď. Ti, kteří neuměli německy nebo rychle neporozuměli bavorským dialektem vykřikovaným rozkazům, zaplatili poraněním nosu a čela, když je strážní SS dotlačili ke zdi postrčením. U zdi museli stát nehybně, nesměli se mezi sebou domlouvat. Pohotoví esesmani reagovali bleskově údery a políčky. Jednotlivě pak byli zatčení vyvoláváni do kanceláře, kde je zapsali do evidence.⁵⁶ Z kanceláře se vraceli opět na nádvoří. Zřejmě pro velký počet zatčených byly využity všechny dvory, zejména velké hradní nádvoří, tzv. vězeňský dvůr na vnější straně severního hradního křídla, ale také pravděpodobně i uzavřené prostory pod hradbami, kde bývaly před válkou konírny.⁵⁷ Režim byl však všude stejný. Vězni museli sedět nehnutě na zemi, nesměli se mezi sebou bavit, nedostali po celý den nic k jídlu a pití. První zářijový den byl velice teplý a slunečný, takže vězni trpěli žízní. Na jídlo většinou ani neměli chuť, ale nedostatek tekutin pociťovali všichni. Příslušníci SS jen velmi neochotně dovolovali odejít k vykonání potřeby. Každou žádost provázel křik, proto raději někteří zatčení vykonali potřebu na místě pod sebe... Esesmani se střídali na dvoře po dvou hodinách. Již pohled na ně, v rukou samopal připravený kdykoliv ke střelbě, ocelové přilby na hlavách, nenávistný pohled, nadávky, vytvářel pro zatčené těžké ovzduší, vzbuzoval obavy, co bude následovat.

V průběhu dne až do pozdních večerních hodin přijížděli na Špilberk zatčení z jiných míst jižní a střední Moravy. Z Kroměříže přijel transport s rukojmími z tohoto města spolu se zatčenými z Holešova. Další byli eskortováni z Uherského Hradiště a spolu s nimi také z Uherského Brodu a Luhačovic. Rukojmí byli soustředěni nejdříve autobusem do budovy krajského soudu v Uherském Hradišti a odtud je společně převezli v krytém automobilu do Brna. Na Špilberku byli po příjezdu umístěni do malých cel, v nichž byli přímo namačkáni.⁵⁸ Další vězni přijeli z Hodonínska a Blanenska. Večer byli vězni rozděleni do všech využitelných prostor Špilberku. Mnoho jich byla doslova nacpáno do barokní hradní kaple, která byla tehdy ještě zařízena k původnímu religioznímu poslání. Aby kaple pojala co nejvíce osob zatčených toho dne, byly na podlahu položeny zatuchlinou zapáchající slamníky, z rozdaných vojenských dek se šířil zápach naftalinu. Pro tělesnou potřebu vězňů v noci sloužily kbelíky. Situace byla tak tíživá, že někteří vězni využili ke svému odpočinku i oltářní stupně pokryté koberci.

Pobyt na Špilberku se přímo vryl do vzpomínek vězňů, a tak se zachovala svědectví o tom, co všechno prožili v prvních hodinách a pak až do odjezdu nebo propuštění. Snad nejplastičtěji popsal život ve věznici JUDr. Cyril Prokop, který měl to štěstí, že zůstal po zatčení jen na Špilberku.⁵⁹ Z jeho korespondence s manželkou se nám odvíjí obraz každodenního režimu života špilberského vězně. Den začínal pro uvězněné v 6 hodin, v neděli v 7 hodin, kdy museli rychle vstát a obléci se. Následovalo mytí do pasu v rychlém sledu v ranním

průvanu. Snídalo se kolem 8. hodiny, zpravidla studená káva nebo čaj, k tomu chléb, kterého byl celkem dostatek. Podobná byla večeře, někdy obohacená o kousek salámu nebo trochu sardinek. Občas dostali i guláš, brambory s kapustou nebo konzervované párky. Oběd byl vždy teplý, „z jednoho hrnce“ – polévka silně kořeněná zázvorem, v ní nudle, jindy makaróny, hrách, rýže, zelenina. Měl-li vězeň štěstí, našel tam i kousek masa. Oběd se rozdával obvykle kolem 13. hodiny, večeře probíhala mezi 18. a 19. hodinou. Doktor Prokop považoval stravu ve svém dopise manželce za dostačující, zejména proto, že někdy bylo povoleno předat spolu s prádlem i potraviny. Záleželo ovšem vždy na toleranci dozoru. Samostatné balíčky s potravinami byly vězňům zakázány.

Vězni si krátili čas „procházkami“ kolem stolu v cele. Procházky se počítaly na kilometry, základní jednotku tvořilo 1 kolo skládající se z 15 kroků. Při těchto procházkách si někdy vězni potichu i zazpívali, byla-li ovšem ke zpěvu nálada a neblížil se strážný SS. Někteří vězni cvičili pažemi, aby si tak narovnali tělo a fyzicky pookřáli. Měli dovoleno číst noviny, které jim mohli příbuzní předplatit. Společně si koupili hry „Člověče, nezlob se“, „dámu“ či „vlky“. Zatčeným v akci A bylo ponecháno civilní oblečení. Ostatní špilberští vězni nosili letní uniformy bývalé československé armády, židé měli modráky, které šily židovské ženy internované v táboře v Ivančicích. Prádlo a toaletní potřeby se pro zatčené přijímaly v prvním týdnu každý den, později se ustálil režim tak, že čisté prádlo se přinášelo vždy v úterý a špinavé vracelo ve čtvrtek.

Vězni spávali stále na slavnících, ostatní vězni mimo okruh rukojmí leželi na postelích. Horší to bylo s procházkami. Řádná vycházka trvala na dvoře jen hodinu, jinak musel postačit čerstvý vzduch proudící z otevřených oken a dveří, které byly u cel neustále dokořán. Ke konci září se již citelně ochladilo, zvláště v nočních hodinách. Korespondence se cenzurovala. Dopisy mohli zatčení odesílat zásadně každý druhý pátek, příbuzní směli psát kdykoliv. V té době vězňové ještě trpěli, že např. doktor Prokop mohl v dopisech řešit problémy své advokátní praxe, směl posílat pokyny k případům, které před zatčením zastupoval. Jmenovaný se ve svých dopisech také zmínil o umístění vězňů na Špilberku. Zpočátku se značná část rukojmí, jak již bylo uvedeno, nacházela v hradní kapli, po odchodu části zatčených do koncentračního tábora přemístili zbývající vězně do cel. Každá z těchto prostor měla své výhody i nevýhody. V kapli bylo více místa, ale vězni nikam neviděli. Pouze klíčovou dírkou ve dveřích mohli nahlédnout do dvora, kam se jinak dostali pouze, když šli pro vodu nebo vylévat kbelík po nočním používání. Jednou až dvakrát denně se konaly „procházky“ pod dozorem na záchod, což se dělo v určený čas, na rozkaz a s minimální dobou trvání. Značná část vězňů z akce A byla odvezena do koncentračního tábora.. Zbývající část, jak poznamenal dr. Prokop, byla zčásti propuštěna.⁶⁰ V té době se věznicí šířily zprávy o tom, že uvězněné přestěhují do Svatobořic.

Uvedli jsme již, že velkou skupinu zatčených umístili v hradní kapli. Také jejich život zaznamenaly vzpomínky těch, kteří zde prožívali své první chvíle po zatčení. František Loubal a Valerián Koch popsali své prožitky s dramatickými podrobnostmi.⁶¹ V kapli se podle nich nacházelo přes 100 lidí. Spali na slavnících, na podlaze, někteří si našli místo na stupních oltáře. Kněží leželi u malého oltáře, někteří vězni dokonce odpočívali na kazatelně a ve zповědnici. Protože po první noci byl vzduch v kapli téměř nedýchatelný, dovolil velitel stráže otevřít okno umístěné vysoko nad kazatelnou. Největší utrpení způsobovali zatčeným někteří strážní SS, kteří s oblibou zkoušeli své hudební umění u varhan, zejména v časných ranních hodinách. Znemožňovali tak spánek, již tak neklidný u mnohých vězňů, kteří nemohli přivyknout neustálému pohybu stráží. Ráno vězni poklusem, ve stále ostrém tempu, za neustálého pokřikování strážných, odcházeli do umývárny. Byl to prakticky jediný pohyb. Jen dvakrát byli, jak vzpomínají oba pamětníci, vyvedeni na procházku. Přesto lidé neztráceli svou důstojnost, mnohdy zbyly síly i na žert.⁶²

Někteří vysokoškolští pedagogové měli při zatčení u sebe knihy, které nyní bohatě využívali a nahlas svým spoluvězňům předčítali. Statečně se chovali zatčení katoličtí kněží, nápadní již svým oděvem, což jim dávali strážní patřičně najevo. Přes den se slavníky skládaly v kapli do jakýchsi stohů, takže tvořily uličky a vzniklo přece jen trochu místa na procházení se. Hned druhého dne po zatčení bylo možno sdělit rodině potřebnou informaci, poslat domů klíče, peníze a důležité, zde nepotřebné, doklady. Velkým problémem však byly psací potřeby, obyčejná tužka měla cenu zlata.

Než se pokusíme o rozbor zjištěných zatčení v Brně a okresech, odkud byli zatčení odvezeni na Špilberk, bude vhodné poukázat na počty, jaké se uvádějí v některých pramenech. Např. generál Bohuslav Ečer ve své knize *Norimberský soud*⁶³ tvrdil, že v první den války bylo zatčeno 8 000 českých „předáků“ a dáno do ochranné vazby. Kniha *Zpověď Karla Hermanna Franka*⁶⁴ uvádí počet jen 2 000 zatčených. Někteří autoři poukazují na to, že přesný počet zatčených není znám, že se odhadem pohybuje od 2 do 8 000 osob. Vyskytuje se i odhad 3 000 osob⁶⁵ atd. Skutečností zůstává, že žádný oficiální autentický údaj o počtech zatčených neexistuje. Jak ještě bude uvedeno, ani předsednictvo ministerské rady a ministerstvo vnitra neměly v září 1939 přehled o situaci, evidovaly jen určité menší počty. Rovněž nacistické dokumenty nejrozličnějších institucí nemají hodnověrné informace o počtu zatčených v akci Albrecht I.

Pro účely této práce autoři provedli rekonstrukci na základě prováděného výzkumu tak, aby bylo možno poměrně přesně určit počty uvězněných v akci Albrecht I. ve městě Brně a okresech jižní Moravy. Po téměř šedesáti letech to byla práce namáhavá, bylo nutno projít archivní doklady, vzít v úvahu vzpomínky účastníků akce, kteří byli 1. září 1939 zatčeni, porovnat dílčí materiály

v časopisech a novinách. Zejména obtížné bylo získání údajů u zatčených, kteří byli propuštěni přímo ze Špilberku, nezapojili se později již do odboje a po válce se nestali členy Svazu osvobozených politických vězňů nebo Svazu národní revoluce. Nicméně se podařilo rekonstruovat údaje z města Brna a tehdejších okresů Uherské Hradiště, Uherský Brod, Holešov, Kroměříž, Jihlava a Třebíč, u dalších to bylo obtížnější, i když i zde jistý obraz situace 1. září 1939 vznikl. Dodejme v této souvislosti, že od osvobození v roce 1945 se do současné doby problematikou akce Albrecht I. zabývalo málo historiků, a pokud se tak stalo, tak si akce všímali jen okrajově, v kontextu s jinými událostmi.

Byl zkoumán archivní fond Státního ústředního archivu v Praze, který se týká dané problematiky, a který přece jen do určité míry dovoluje orientaci, porovnání regionálních údajů a za pomoci dalších pramenů vytvoření celkového obrazu. Protektorátní vláda se ocitla po 1. září 1939 v záplavě intervencí úřadů, institucí i příbuzných. Z příkazu ministerského předsedy si proto vyžádalo 9. září 1939 presidium ministerské rady⁶⁶ od sekretariátu výboru Národního souručenství celkový seznam zatčených osob. K tomu dodalo ministerstvo vnitra na základě hlášení podřízených úřadů písemné výkazy a přehledy zatčených. Informace poskytovaly i přímé žádosti soukromých osob, vesměs příbuzných zatčených. Zdá se, že nejpřesnější údaje o zatčených měl výbor Národního souručenství. Na podkladě těchto údajů sestavil II. odbor presidia ministerské rady celkový seznam zatčených. Vznikla tak přehledná informace, která umožňovala reagovat na žádosti o informace o zatčených či o intervence v jejich prospěch. Vláda také připravovala některá opatření, zejména aby rodinám zatčených státních zaměstnanců byl nadále vyplácen služební plat, nebo aby rodinám zatčených byla podle jejich potřeby poskytnuta z veřejných prostředků výpomoc na obživu. Seznam měl tajný charakter a byl určen jen pro interní potřebu v úřadě. Byl vyhotoven v šesti exemplářích a obsahoval „pouze jména osob české národnosti, o nichž se zdejší úřad věrohodně dozvěděl do 10. t. m. (tj. září – aut.) včetně“.⁶⁷ Další seznam zatčených v akci 1. září 1939 byl sestaven dne 13. září. Uvádí okresy a jednotlivá místa v jejich obvodu, v nichž došlo k zatýkání.⁶⁸ Zvláštní seznam obsahoval jména zatčených úředníků ministerstva vnitra. Pro Moravu byli uvedeni: zemský úřad Brno – Cyril Metyš, vrchní účetní tajemník, dr. Melichar, vrchní komisař okresního úřadu v Boskovicích, dr. Poledník, policejní komisař v Uherském Hradišti, dr. Mohelnický, okresní hejtman ve Frýdku, okresní hejtman Cidlík v Místku, vrchní policejní komisař dr. Karel Frinta v Olomouci a dr. Karel Marek, vrchní komisař ve Velkém Meziříčí. Všichni tito úředníci byli propuštěni do poloviny září 1939.⁶⁹ Seznamy se dále upřesňovaly, opravovaly se již dříve uvedené údaje, což se týkalo hlavně nepřesností, kdy byly zapsány osoby, které nebyly vůbec zatčeny.⁷⁰ Materiál ve Státním ústředním archivu obsahuje i číselné vyjádření do té doby známých

údajů o počtu zatčených osob v protektorátu. K 22. září 1939 bylo vykázáno celkem:⁷¹

	zatčených	ve vazbě	propuštěno
Čechy	642	598	44
Morava	242	226	16
úředníci resortu ministerstva vnitra	57	45	12
celkem	941	869	72

K 29. září 1939 bylo celkem známo:⁷²

	zatčených	ve vazbě	propuštěno
Čechy	653	606	47
Morava	535	431	104
úředníci resortu ministerstva vnitra	59	46	13
celkem	1 247	1 083	164

Při porovnání obou přehledů je patrný velký rozdíl mezi údaji na Moravě, který vyplýval zřejmě z nedostatečných podkladů, jejichž dodávání se opožďovalo. Zajímavé číselné údaje sdělil zemský úřad v Brně o zatýkání 1. září 1939:

„V Brně celkem (bylo zatčeno – aut.) 162 osob, z nichž bylo 72 osob odvezeno neznámo kam, 50 osob bylo propuštěno a ke dni 16. IX. 1939 zůstalo ve vazbě na Špilberku 40 osob“. Přitom je zajímavé, že v dřívějším seznamu zatčených přímo v Brně se uvádělo jmenovitě pouze 59 osob, rozdíl tedy činil 103 osoby. Zpočátku zřejmě neměly v Brně a na Moravě protektorátní úřady přehled o situaci, později se ale podařilo seznamy zpřesnit a doplnit tak, že závěrečné údaje k 29. září 1939 jsou právě na Moravě reálnější. V údajích z okresů jižní, západní a střední Moravy jsou patrné rozdíly. Nelze vyloučit, že v některých okresech byla služebna gestapa při zpracování seznamu pro akci A a také při jejím provádění aktivnější. To platí o Olomouci, kde bylo zatčeno celkem 200 osob, které byly po zatčení umístěny do objektu bývalých železáren ve Štěpánově u Olomouce. Z tohoto počtu bylo ihned (tj. do 8. září – aut.) odvezeno 100 osob autobusy do Brna a zde připojeno k transportu, který byl vypraven vlakem z Brna s vězni ze Špilberku. Dalších 40 osob bylo propuštěno a zbývajících 60 zatčených bylo po několika dnech prožitých ve Štěpánově dopraveno do vazby policejního ředitelství v Olomouci.⁷³

Ve městě Jihlavě bylo vzato do vazby 39 osob.⁷⁴ Ze zatčených v tomto městě a jeho nejbližším okolí, dále ve Velké Bíteši, Velkém Meziříčí, v Třebíči, Moravských Budějovicích, Jemnici, Třešti, Telči a Dačicích byla část propuštěna, ve vazbě bylo ponecháno asi 50 osob, z nichž část byla dopravena do Brna a zde

po několika hodinách pobytu na Špilberku připojena k těm, které odvezli do koncentračního tábora. Zbývající byli drženi ve vazbě krajského soudu v Jihlavě.

Přehled o počtech zatčených podávají následující údaje:

	zatčených	ve vazbě	propuštěno
Brno	162	72 (do konc. tábora)	50
	40 (zůstali na Špilb.)		
Olomouc	200	100 (do konc. tábora)	40
	60 (Štěpánov, Olomouc)		
Přerov	17	? (nerozlišeno)	? (nerozlišeno)
Jihlava – město	39		
Jihlava – okolí	11		
Velká Bíteš	3		
Velké Meziříčí	8		
Třebíč	9		
Moravské Budějovice	15		
Jemnice	6		
Třešť	8		
Telč	8		
Dačice	4		
celkem	490	322 (chybí Přerov)	151 (chybí Přerov)

Na základě výzkumu sestavili autoři přehled zatčených osob v akci Albrecht I. v Brně a na jižní Moravě podle místa zatčení, který zahrnuje celkem 370 osob:

Blansko	5	Nová Říše	1
Boskovice	8	Nové Město na Moravě	2
Brno	152	Otrokovice	1
Brtnice	3	Polanka	1
Bystřice nad Pernštejnem	1	Rantířov	1
Dačice	4	Strážnice	4
Dubňany	1	Šlapanice	1
Fryšták	1	Šumice	1
Hodonín	7	Telč	5
Holešov	10	Třebíč	12
Jaroměřice nad Rokýtnou	6	Třešť	3
Jemnice	6	Uherské Hradiště	19
Jihlava	41	Uherský Brod	10
Kroměříž	25	Velká Bíteš	3
Křižanov	1	Velké Meziříčí	4
Letovice	2	Vír	1
Luhačovice	3	Vranovice	1
Luka nad Jihlavou	5	Zbraslav	1
Měřín	2	Zdounky	3
Moravské Budějovice	8	Zlín	3
Žďár	2		

U zatčených z města Brna je možno učinit si přesnější obraz o jejich sociální a politické struktuře i o dalších zajímavých údajích, které dovolují formulovat určité závěry. Výzkum autorů na jedné straně vysoko překročil počet jmenovitě uvedených osob, které byly zatčeny v Brně v této akci, tedy 59, ale na druhé straně místo 162 osob uvedených v hlášení zemského úřadu v Brně se podařilo zjistit jen 152 osob. Podklady pro toto hlášení se ve fondech Moravského zemského archivu nepodařilo autorům nalézt. Rozdíl mezi oběma čísly není příliš velký, proto si autoři dovolili vyvodit některá obecnější zjištění.

Předně je třeba konstatovat, že v akci Albrecht I. byli zatčeni v Brně pouze muži. Toto zjištění lze rozšířit zřejmě obecněji, protože v seznamech uložených ve Státním ústředním archivu v Praze, zejména v seznamu ze 30. září 1939, je z celkového počtu 972 zatčených osob uvedeno pouze 6 žen. U nich nelze navíc bezpečně říci, že byly zatčeny skutečně 1. září. Je možno soudit, že záměrem akce ze strany gestapa a snad i směrnic, které přišly z Berlína, nebylo zajištění žen. Pravděpodobně tomu tak bylo proto, že v září 1939 sice již existoval zvláštní koncentrační tábor pro ženy v Rawensbrücku, ale jeho výstavba byla teprve v počátcích. Tábor byl založen 15. května 1939 a nárazové umístění velkého počtu žen by způsobilo problémy. Jiný důvod k nezatýkání žen v akci snad neexistoval. Vždyť mezi ženami byly velmi aktivní funkcionářky různých organizací antifašistického zaměření i členky politických stran, které mohly být pokládány za nebezpečné i z hlediska směrnic k provedení akce.

Určit sociální postavení zatčených v Brně v době zatýkání se nepodařilo s naprostou přesností u 48 osob. Tato skutečnost bohužel zkresluje přesnost uváděných údajů. Přesto lze některé závěry tam, kde se podařilo stanovit s určitostí povolání nebo sociální postavení, vyvodit. Z celkového počtu zjištěných osob bylo 35 úředníků, 32 dělníků, 11 středoškolských učitelů, 10 novinářů, 8 vysokoškolských pedagogů, 7 kněží a 1 lékař (další lékaři jsou však mezi vysokoškolskými pedagogy). Je patrné, že v počtu zatčených osob převažuje inteligence, což vyplývá ze skutečnosti, že v Brně byly soustředěny vysoké školy, redakce mnohých novin atd. Je zajímavé, že v Brně, přestože zde bylo sídlo III. sboru a mnoha útvarů bývalé československé armády, nedošlo k zatýkání důstojníků. Např. v Hradci Králové, kde byl umístěn II. sbor, zatklo gestapo několik důstojníků, především zpravodajských, obdobně v Jihlavě bylo zatčeno několik gážístů bývalé československé armády.⁷⁵

Politická příslušnost byla zjištěna ještě méně konkrétněji, nepodařilo se ji určit hodnověrně u 80 osob. Proto autoři pouze konstatují, že se jim podařilo identifikovat politickou příslušnost 34 komunistů, 19 sociálních demokratů, 12 národních socialistů, 3 lidovců, 1 agrárníka, 1 národního demokrata a 2 osoby bez politické příslušnosti.

Zajímavě se jeví zjištění, která se týkají stáří zatčených: nejstaršími zatčenými se stali ThDr. Josef Kupka, narozený 7. 5. 1862, biskup brněnský (77 let), P. Adolf Tenora, nar. 31. 5. 1865, kapitulní děkan v Brně, a Msgre Josef Kratochvíl, nar. 16. 3. 1876, kanovník stoliční kapituly v Brně. Všechny tyto duchovní římskokatolické církve propustili ještě ze Špilberku.

Nejmladším vězněm v akci byl Richard Hrazdira mladší, narozený 28. 3. 1912, který využil shody jména s otcem a dobrovolně se nechal zatknout. Předpokládal, že mu jeho věk umožní lépe snášet útrapy věznění, i když zajisté netušil, že v koncentračním táboře prožije celou okupaci až do roku 1945. Jen o rok starší byli Jaroslav Poláček, narozený 2. 1. 1911 a vězněný rovněž do konce války, a Hugo Rosendorf, který se narodil 16. 9. 1911 a byl propuštěn v roce 1942. Všichni tito nejmladší vězni byli příslušníky komunistické strany.

V rámci akce Albrecht I. zemřelo v době věznění nebo na jeho následky (zde si autoři určili jako mezník rok 1946) z brněnských vězňů celkem 9 osob: dělníci Alois Horák, Jan Jambor, Josef Lieberzeit a Josef Milota, novinář Josef Chlup, univerzitní učitel prof. Bohumil Kladivo, řídicí učitel Josef Morávek, úředník Stanislav Porhajm a středoškolský pedagog Vojtěch Tuček.

Někteří zatčení byli v průběhu války propuštěni a po návratu se zapojili do odbojové činnosti. Byli znovu zatčeni a zemřeli při novém uvěznění. Sem náleží jména ing. Vojtěcha Beneše, Alfonse Hanzelky, MUDr. Jana Jebavého, JUDr. Zdeňka Krejčího, Jaroslava Pospíšila, ing. Jaroslava Potočka a PhDr. a JUDr. Maxmiliána Ryšánka.

Z koncentračního tábora Buchenwald převezli některé vězně zatčené v akci Albrecht I. zpět do Brna do řídicí úřadovny gestapa, kde byli vyšetřováni v souvislosti s odbojovou činností před 1. zářím 1939. Týká se celkem 11 osob: Jan Babák, P. Karel Fanfrdla, Konrád Hloušek, Alois Horák, Jan Jambor, Alois Jelínek, Jan Křivonožka, Jaroslav Ondroušek, Jaroslav Poláček, Jaroslav Vašulín a Alois Zatloukal. Mimo kněze Karla Fanfrdlu šlo o příslušníky ilegální KSČ. Fanfrdla byl vyslýchán v souvislosti se zatýkáním ve starobrněnském klášteře, kam spadala i fara, kde působil. Celkem 40 osob bylo vězněno pouze na Špilberku. Z nich 4 byli v době zatčení nemocní a celou dobu věznění prožili na ošetřovně, tzv. revíru: Jaroslav Kotlan, Adolf Tenora, Josef Kratochvíl a Vojtěch Tuček.

Rozborem provedení akce Albrecht I. v Brně jsme se snažili ukázat, že šlo o předem připravenou, rozsáhlou preventivní bezpečnostní akci, která měla znemožnit v den vypuknutí války jakékoliv projevy odporu, narušení veřejného klidu a pořádku, sabotáže a další nepřátelskou činnost proti říši. Byla namířena proti osobám, o kterých se gestapo jako realizátor akce, domnívalo, že by mohly být nebezpečné pro nezbytný pořádek a klid v týlu bojující armády. To byl

mysl celé akce. Někdy se vyskytly názory, že snad gestapo připravovalo seznamy podle jistého sociologického projektu tak, aby zatýkáním a tudíž i zastrašením byly postiženy jednotlivé skupiny českého obyvatelstva. Tato úvaha je sice zajímavá, ale postrádá oporu v praktické přípravě akce. Gestapo tvořilo seznamy důmyslně, i když pochopitelně ještě nemělo zdaleka takové poznatky o českých lidech, jak tomu bylo později. To platí i pro SD. Přesto ale osoby zařazené do seznamu musely vyhovovat představám nacistů o hlavních protivnících v českém národě. Představy již byly podloženy určitými konkrétními poznatky o protiněmeckém postoji, nebo se podle a priori daných předpokladů počítalo, že určitá osoba je nebezpečná. Např. komunisté, sociální demokraté, funkcionáři Sokola a další, to byli nepřátelé jako takoví, bez toho, že by proti nim byly shromážděny konkrétní poznatky o činnosti proti Německu. U některých osob, např. funkcionářů Národního souručenství, prakticky jediné politické reprezentace, vedly k evidenci do kartotéky A až poznatky o tom, že pod rouškou organizace se projevují protiněmecké tendence. Struktura zatčených v Brně se v sociálních a politických aspektech dá zobecnit i na další města. Ve vesnicích bylo zatýkání výjimečné, pokud k němu došlo, byli postiženi příslušníci levicových politických stran nebo funkcionáři Sokola či Československé obce legionářské.

Reakce na zatýkání 1. září 1939 a další osudy vězňů

Hromadné zatýkání znepokojilo představitele protektorátní vlády a tzv. státního prezidenta dr. Emila Háchu. Všichni přijímali žádosti o intervence za propuštění zatčených a radili se, jak postupovat dále. Sám šéf bezpečnostní policie a SD, SS Standartenführer dr. Stahlecker, byl znepokojen počtem intervencí. Protektor Konstantin von Neurath, který po válce tvrdil, že o akci A nevěděl,⁷⁶ se k ní ve skutečnosti stavěl rozporuplně. Svědčí o tom dopis, který mu v přesně nezjištěný den měsíce září roku 1939 zaslal říšský vedoucí SS a šéf německé policie Heinrich Himmler (někdy se také uvádí, že dopis byl datován 2. října 1939). V dopise se doslovně píše: „Radiogramem z 19. 9. 1939 mi Brigadeführer Frank sdělil, že jste měl námitky proti provedení akce zatýkání na základě kartotéky A, že zatýkání některých kněží bylo nežádoucí ze zahraničně politického hlediska, (...) byl jste velmi rozezlen. (...) Velitel bezpečnostní policie Vás informoval 8., 9., 13. a 14. září o plánovaných a provedených opatřeních, (...) souhlasil jste (...). Zařídil jsem, aby Češi byli posláni do KT Dachau a Buchenwald, byli dáni do tzv. izolačních táborů, aby byli od ostatních odděleni a dostalo se jim zvláštního zacházení. (...) Tito Češi mají naprosto protiněmecké chování a zasluhovali by ostřejší zacházení (...). Že opatření bylo správné, svědčí nynější klid v protektorátu. Mohou existovat individuální případy vyžadující korekturu, ty ale nelze chápat jako odsouzení akce.“⁷⁷ Jak je patrné, Neurath

nemusel být informován o akci podrobně předem, ale věděl o jejím průběhu z několika informací velitele bezpečnostní policie a SD Stahleckera, a s akcí souhlasil, jak se výslovně v Himmlerově dopisu uvádí.

Zatýkání rukojmí v protektorátu představovalo rozsáhlou akci a zatčení patřili mezi známé osobnosti veřejného života. Proto došlo k celé řadě intervencí v jejich prospěch na různých úrovních. V celé záležitosti se osobně angažoval prezident Hácha s protektorátní vládou, jak vyplývá ze záznamu o požadavku, který tlumočil německý zástupce ministerstva zahraničí u protektora v Praze.⁷⁸ Už 5. září 1939 navštívil dr. Völkers ministra dr. Jiřího Havelku, který byl v té době současně i náměstkem předsedy vlády.⁷⁹ Slíbil mu jmenovitě propuštění Antonína Hampla a všech zatčených ve věku 65 let a výše. Dne 7. září navštívil říšského protektora státní prezident. Hlavním důvodem návštěvy bylo sice projednání textu prohlášení protektorátní vlády k činnosti zahraniční emigrace, ale prezident rovněž poukázal na to, jak se s Čechy nakládá, že dochází k zatýkání hromadně. Doktor Hácha intervenoval ohledně zatčených Hampla, Suchého, Šlechty, Bělohrádka, Vaverky, Tymeše, dr. Růžičky, dr. Třebického a dr. Soukupa, dále požadoval, aby se se zatčenými zacházelo slušně a ne tak, „jak to gestapo umí“ (zvýrazněno v textu – aut.). Přednesl i požadavek konfinování zatčených v protektorátu na místě věznění. Vyslovil se rovněž proti jejich odvážení z protektorátu, protože to dělá dojem „einer Verschleppung“ (opět zvýrazněno v textu – aut.). Říšský protektor uvedl, že nechá jmenované případy přezkoumat a slíbil nápravu ve věci požadavku dr. Háchy.⁸⁰ Opětovně se k otázce zatčených rukojmí, tentokrát vedoucích osobností v legionářských organizacích, vrátil ministr Havelka v připomínkách k likvidaci těchto organizací. Námitky zaslal 21. 9. 1939 německému vyslanci v Praze.⁸¹ Poukázal na to, že zatčení vedoucích legionářských funkcionářů v pražském ústředí a ve venkovských pobočkách ještě zvýšilo neklid. Přitom tito lidé mohli z titulu svého postavení uklidňovat členy rozpuštěných legionářských organizací. Ministr Havelka požádal německého vyslance o přímluvu za jejich propuštění. V případě, že propuštění jmenovitě uvedených funkcionářů a dalších legionářských pracovníků by nebylo možné, žádal, aby vyslanec zařídil u příslušných úřadů povolení, na základě kterého by příbuzní zatčených mohli svým blízkým zaopatřit šatstvo, prádlo a peníze. Tento požadavek považoval s ohledem na nadcházející chladné počasí a vzhledem k věku zatčených za velmi naléhavý.

Rovněž v Brně máme doloženu celou řadu intervencí ve prospěch zatčených. Kupř. 15. září 1939 sdělil děkan lékařské fakulty Masarykovy univerzity prof. Miroslav Křivý rektorátu univerzity, že 1. září 1939 byli odvezeni do zajišťovací vazby německou tajnou policií prof. MUDr. Bohuslav Bouček, prof. MUDr. Václav Neumann a asistent oční kliniky MUDr. Jan Jebavý, kteří se podle zpráv nacházejí v policejní věznici na Špilberku.⁸² Obdobně oznámil již 5. září rekto-

rátu univerzity děkan přírodovědecké fakulty, že předchozího dne se profesorský sbor usnesl doporučit, aby rektor písemně nebo osobně zakročil ve prospěch profesorů nebo zřízců Masarykovy univerzity. Na přírodovědecké fakultě se to týkalo prof. dr. Bohumila Kladivy a podúředníka Františka Čoupka.⁸³ Rektor univerzity Arne Novák byl v té době vážně nemocen a byl hospitalizován v nemocnici, přesto v přípisu z 18. 9. 1939 požádal o svolání akademického senátu k projednání příslušných kroků, nejlépe u prezidenta Háchy.⁸⁴ Kancelář prezidenta republiky příjem dopisu potvrdila a sdělila, že na základě žádosti, kterou prezidentovi poslala paní Ludmila Boučková, manželka zatčeného prof. Boučka, byli již intervenováno 20. září v koordinačním oddělení ministerské rady.⁸⁵ Obdobně žádala o zákrok ve prospěch svého manžela, profesora dr. Inocence Arnošta Bláhy, jeho manželka u ministra Kaprase.⁸⁶ Lze předpokládat, že existovaly intervence ve prospěch zatčených vysokoškolských pedagogů z techniky, bohužel se nám nepodařilo v archivu brněnské techniky získat žádné doklady. Negativní bylo i pátrání v archivech vysoké školy zemědělské a veterinární, kde jsme nenalezli ani materiály k eventuálnímu zatčení pracovníků školy v akci 1. září 1939.

Protože na Moravě, přesněji v Brně a Olomouci, došlo k zatčení řady kněží, vyšel i z katolických kruhů moravských podnět, aby bylo za uvězněné kněze intervenováno souhrnně. Kancelář prezidenta se obrátila 4. listopadu 1939 přísně důvěrným dopisem na biskupský ordinariát v Brně, Českých Budějovicích, Hradci Králové a generální ordinariát v Kovani se žádostí o seznam zatčených kněží dne 1. září 1939.⁸⁷ Biskupský ordinariát v Brně vypracoval okamžitě odpověď.⁸⁸ V ní uvedl 5 zatčených kněží. Z nich Msgre Adolf Tenora, Msgre dr. Josef Kratochvíl a Bedřich Pátek byli vězněni pouze na brněnském Špilberku a byli brzy propuštěni. Patřili ostatně k nejstarším zatčeným v Brně: čtyřiasmdesátiletý Tenora byl propuštěn 6. září, již o den dříve propustili dr. Kratochvíla, Bedřich Pátek se dočkal svobody v říjnu. Do koncentračního tábora byli převezeni Josef Heral a Karel Fanfrdla. V citovaném archivním materiálu je rovněž uložena řada intervencí ve prospěch J. Herala, v nichž je zdůrazňována jeho naprostá apolitičnost a špatný zdravotní stav. Obojí přispělo k jeho propuštění v roce 1940. Nenalezli jsme však žádné doklady o úsilí dosáhnout propuštění Karla Fanfrdly. P. Fanfrdla byl členem lidové strany, druhým náměstkem starosty města Brna před okupací a v koncentračním táboře zůstal až do konce války. V roce 1944 byl transportován zpět do Brna, kde byl vyslýchán v Kounicových kolejích v souvislosti se zatýkáním kněží ze starobrněnského kláštera, kteří byli obviněni z protiněmeckého smýšlení a ukrývání klášterních cenností.

Průběh akce Albrecht I. na jižní Moravě

Dosud jsme líčili průběh zatýkání v akci A ve městě Brně., ale obdobná situace se odvíjela i v okresech jižní Moravy. Naše práce si však všímá jen těch míst, odkud byli zatčení občané eskortováni do Brna a odtud do koncentračního tábora. Podklady pro zjištění číselných údajů, jmenných seznamů a různých okolností akce jsme čerpali z kartotéky osob, která byla založena v souvislosti s výzkumem v rámci přípravy této práce. Kartotéka je uložena v Muzeu města Brna se sídlem na Špilberku, které je pracovištěm spoluautorky tohoto článku. Údaje do kartotéky byly získávány průzkumem archivních fondů ve Státním ústředním archivu v Praze, Moravském zemském archivu v Brně, členských kartoték městského výboru někdejšího Českého svazu protifašistických bojovníků, seznamů vypracovaných okresními výbory téhož svazu, rozbořem literatury a vzpomínek vězňů.⁸⁹ Je třeba říci, že pramenný fond je značně torzovitý: kupř. seznamy ve Státním ústředním archivu neobsahují poznatky z tehdejších okresů Blansko, Nové Město na Moravě, Kyjov, Tišnov, Vyškov a Zlín. U okresů Hodonín, Hustopeče, Kroměříž a Uherský Brod jsou údaje jen kusé. Rovněž v Moravském zemském archivu v Brně není údajů mnoho, protože za války byla značná část fondů prezidiální registratury zemského úřadu při bombardování zničena. Zvláště zajímavě se nám jevila situace u okresů Kyjov a Vyškov, kde se nepodařilo získat ani jeden údaj o zatčených v akci A. Ani pracovníci Muzea Vyškovska ve Vyškově, kteří se problematice okupace a odboje v okrese věnují, nám nemohli doplnit žádné údaje. Otázka akce A v okrese Vyškov by se tak mohla stát předmětem dalšího výzkumu.

Nicméně se podařilo výzkumem některá vakua odstranit a u některých okresů bylo možno pokusit se o rekonstrukci situace. Rukojmí z okresu Uherský Brod, mezi které patřili zatčení z tohoto města, dále z Luhačovic a Šumic, byli zadrženi příslušníky gestapa v Uherském Hradišti a poté autobusem převezeni do věznice krajského soudu v Uherském Hradišti. Zde byli připojeni k uvězněným z tohoto okresu a společně odvezeni krytým nákladním autem do Brna na Špilberk, kam přijeli kolem půlnoci.⁹⁰ Mezi nejvýznačnější osobnosti patřili starostové měst: z Uherského Hradiště JUDr. Metoděj Garlík, z Uherského Brodu Bohuslav Luža⁹¹ a z Luhačovic Kristýnek.⁹² Zatčeno bylo i několik osob z rasových důvodů, většinou obchodníků.

Z Holešova rukojmí přijeli do Kroměříže, odkud odjeli společně s rukojmími z tohoto města a okolí /Zdounky, Zborovice/ rovněž na brněnský Špilberk. Také zde, zejména z Holešova, kde žila silná komunita židovské náboženské obce, tvořily řadu rukojmí osoby židovského původu.⁹³

Nemálo zajímavých údajů poskytl pohled na zatýkání v oblasti jihozápadní Moravy. Především je třeba upozornit, že ve Státním ústředním archivu jsou

poměrně podrobně zapsány údaje z jednotlivých okresů, v mnoha případech doplněné i o údaje týkající povolání, veřejné činnosti, dokonce i adresy bydliště. Doplňme – li získané informace o vzpomínky některých účastníků, lze poměrně reálně popsat průběh akce. Místem, kam zatčené soustřeďovali, se stala Jihlava. Sem přivezli zatčené z okresů Dačice, Moravské Budějovice, Nové Město na Moravě, Telč, Třebíč, Velké Meziříčí a z nejbližšího okolí Jihlavy.⁹⁴ Mezi nimi nacházíme i starostu Brtnice dr. Josefa Birnbauma, Felixe Buriána, starostu Moravských Budějovic, a starostu města Třebíče Josefa Vaňka. Toho nacisté později, 23. května 1944, umučili v koncentračním táboře Buchenwald. V samotné Jihlavě bylo zatčeno 45 osob,⁹⁵ mezi nimi i několik důstojníků. Sem patřil například i plukovník Karel Bláha, poslední posádkový velitel města. Ten sice nebyl převezen do koncentračního tábora, ale pro odbojovou činnost v Obráně národa byl znovu zatčen v prosinci 1939 a 26. března 1943 popraven v Breslau. Výjimečné bylo i zatčení německého komunisty Antona Urbara, který zemřel ke konci války v koncentračním táboře Buchenwald. Všechny zatčené umístili do věznice krajského soudu v Jihlavě, kde po krátkém výslechu a zjištění nacionálií obdrželi každý lístek s číslem a byli vsazeni do cel. Druhý den po obědě je vyvedli na nádvoří, seřadili a naložili do autobusů, které je převezly přes Moravské Budějovice do Znojma, kde byli ubytováni v zemské robotárně. Po šesti dnech, tedy 8. září 1939, bylo vyvoláno 60 zatčených na dvůr, kde již čekaly autobusy, které je odvezly do Brna na Špilberk. Podle vzpomínek sem přijeli večer a byli zavedeni na nádvoří ohraničené betonovou zdí. Zde čekali vestoje asi tři hodiny pod dohledem esesmana se samopalem. Poté byli odvedeni do tří malých místností, přeplněných všemožným harampádím. Nebyly zde nádoby na vykonání tělesné potřeby, proto chodili do kouta světnic. Zvláště, když se někteří z uvězněných dovolili vyjít ven a vrátili se zděšení z týrání, kterému byli cestou vystaveni, nechtěl už nikdo vyjít z cely na záchod. Asi po půlnoci se otevřely dveře a vězni byli vyvedeni na nádvoří. Zde museli nastoupit do připravených nákladních aut, která je odvezla na brněnské nádraží.⁹⁶ V noci ze 7. na 8. září byli na nádvoří Špilberku soustředěni i ti ze zatčených, kteří zde byli vězněni již od 1. září, a kteří byli určeni k odsunu do koncentračního tábora. Příslušník gestapa v doprovodu strážného přečetl jejich jména, museli nastoupit na nádvoří a poté za dozoru esesmanů s puškami připravenými ke střelbě vystoupit na nákladní auta, kde zůstali sedět na podlaze. Ještě za svitu hvězd opustila auta Špilberk a přes ulice Úvoz, Údolní a náměstí Svobody odjela k nádraží. Kolona zastavila u vchodu bývalého pátého nástupiště, kde SS vojáci a gestapáci v černých uniformách, které v té době ještě nosili, nařídili rychlý nástup do připravené vlakové soupravy. V tutéž dobu přijely autobusy ze Štěpánova u Olomouce s vězni z téže akce. Také oni nastoupili do připraveného vlaku.

Zanedlouho se vlak s vězni vydal vstříc nejasnému osudu. Adamov, Blansko, vlak nikde nezastavil, Česká Třebová, Praha. Zde byly připojeny další vagóny se zatčenými z hlavního města. Vlak pokračoval přes Plzeň, kde vězni dostali z trestnice na Borech do vlaku kávu a chleba, na Domažlice a Českou Kubici, kde opustil hranice vlasti. Kolem půlnoci přijeli do Mnichova a zanedlouho je “přivítal” koncentrační tábor v Dachau. Od ostatních vězňů byli izolováni, odlišovali se i tím, že na rukáv pravé ruky dostali červenou pásku. V Dachau nepobyli dlouho, již 26. září se přemístili do Buchenwaldu, kde velkou část čekal několikaletý pobyt, mnozí se zde dočkali až osvobození v dubnu 1945. Řada z nich se však domů již nikdy nevrátila ... Podle údajů, které se nám podařilo shromáždit, odjelo z Brna do koncentračního tábora nejméně 180 zatčených, ale celkový počet byl nepochybně vyšší.

Rukojmí, kteří zůstali ve Znojmě, byli propuštěni v průběhu několika týdnů. Jejich osudy byly zřejmě analogické se situací na Špilberku, kde první propouštění proběhlo do 26. září 1939 (předtím odešlo jen několik jednotlivců), další pak koncem září a začátkem října 1939.

Problémem pro nás zůstal údaj, který se objevil v poválečné literatuře.⁹⁷ Uvádí, že 1. září 1939 bylo v Havlíčkově Brodě a okolí zatčeno asi 200 osob, které byly svezeny do tělocvičny gymnázia v Havlíčkově Brodě, a odtud večer několika autobusy dopraveny do Jihlavy, do budovy krajského soudu. Zde již byli zatčení z Jihlavy. Byli rozděleni do cel po 50 lidech a ráno jeli do Znojma. Dne 8. září byli někteří propuštěni, ostatní odjeli do koncentračního tábora Dachau, později do Buchenwaldu. Autor neuvedl jako místo věznění Špilberk, ale podle našich výše uvedených údajů by měli touto věznicí projít.

Další nedořešenou otázkou pro nás zůstala dvě podrobná líčení pamětníků, Josefa Urbánka z Moravských Budějovic a Vladimíra Stelziga z Brtnice.⁹⁸ Jejich vzpomínky se zdají velmi hodnověrné, liší se pouze v určení místa, kde byli na Špilberku věznění. Urbánek uvádí tři místnosti plné harampádí, které měly dveře! To by potvrzovalo, že šlo o skutečné provizorium, protože zvláštností Špilberku byly cely bez dveří, s výjimkou samotek. Stelzig uvádí jako místo věznění hradní kapli. Rozdílné jsou i údaje o délce pobytu: u Urbánka je to jen několik hodin, Stelzig vymezuje pobyt slovem „krátce“, ale z kontextu vyplývá, že to bylo několik dní. Snad byly ze Špilberku vypraveny transporty dva: první v noci z 8. na 9. září 1939, druhý možná 11. září. Tuto délku pobytu uvádějí dva vězni, Jan Suchý z Víru a Alois Obršlík z Bystřice nad Pernštejnem, kteří oba prošli také věznicemi v Jihlavě a Znojmě a na Špilberku měli pobývat ve dnech 8. až 11. září 1939. Rukojmí, kteří prošli Špilberkem od 1. září, se v žádné vzpomínce o zatčených z jihozápadní Moravy nezmiňují. Více podkladů pro toto tvrzení nemáme.

Vězni, kteří byli dopraveni do koncentračního tábora, byli dáni do tzv. ochranné vazby. Dne 28. února 1933, po požáru říšského sněmu, využili nacisté této provokace, aby prezident von Hindenburg vydal na návrh vlády Adolfa Hitlera nařízení k „ochraně národa a státu“, kterým byla „až na další“ pozastavena platnost základních článků ústavy Výmarské republiky, zajišťující práva a svobody občanů.⁹⁹ Tímto opatřením byla dána neomezená možnost politické policii (v Prusku nově zřízenému gestapu, v ostatních zemích oddělením I A kriminální policie) k zásahům do demokratických práv občanů státu. Divoké hordy SA, které tehdy ovládly ulici a hromadně zatýkaly odpůrce nacismu, zakládaly vlastní koncentrační tábory, do kterých zavíraly své politické protivníky. Až později došlo k určité normativní úpravě a zavedení tzv. ochranné vazby (Schutzhaft). Vedle politické policie to byly ještě některé správní úřady, které mohly vydat příkaz k uvalení ochranné vazby do tzv. státních koncentračních táborů. Ke konečné úpravě došlo 23. ledna 1938, kdy říšský ministr vnitra monopolizoval právo rozhodnout o uvalení ochranné vazby výlučně gestapu. Podle tohoto nařízení musel být zatčený řádně vyslechnut a muselo se jednat, pokud jde o zdůvodnění, o případ ochrany proti všem nebezpečným snahám, které ohrožovaly bezpečnost národa a státu.

Měla tedy existovat určitá snaha, chování, činnost, nestačila jen příslušnost k určité vrstvě lidí podle jejich pouhé organizovanosti v politické straně, činnosti ve veřejné funkci apod. Nacistům postačovalo, jak tomu bylo právě v akci Albrecht I., že někdo byl potencionálním nepřítelem, bez ohledu, zda „proti národu a státu“ něco vykonal. O ochranné vazbě byl vydán tzv. rozkaz o ochranné vazbě (Schutzhaftbefehl) tištěný na červeném papíře, který od 27. října 1939 vydával šéf Říšského bezpečnostního hlavního úřadu (předtím jej vydával šéf gestapa). Přijetí rozkazu musel uvězněný podepsat, kopii však nedostal. Podle směrnic o ochranné vazbě měla být každé tři měsíce provedena kontrola, zda trvají i nadále její důvody. Kontrola se prováděla v řídicích úřadovnách gestapa, v referátu ochranné vazby (nejdříve označeném II A 5, později IV B 6). U každého vězně v ochranné vazbě se vedla karta a vždy po uplynutí tří měsíců se zkoumalo, zda trvají důvody další ochranné vazby. V řídicí úřadovně gestapa v Brně řídil referát IV B 6 inspektor Enderle, který měl v oddělení celou řadu pomocníků. On také převzal celou kartotéku akce Albrecht I. a získal ucelený přehled o rozhodování a dalším trvání ochranné vazby u vězňů z této akce.¹⁰⁰ Propuštění z ochranné vazby navrhovala řídicí úřadovna gestapa v Brně, definitivní rozhodnutí náleželo Říšskému bezpečnostnímu hlavnímu úřadu v Berlíně. Pokud byl někdo takto propuštěn z vazby, tedy z koncentračního tábora, musel se ihned po návratu hlásit v úřadovně gestapa v místě svého bydliště. Úřadovny požadovaly u některých osob pravidelné osobní hlášení se v určitých lhůtách, zajišťovaly kontrolu chování prostřednictvím agentů apod. Také vězni z akce

A, kteří byli propuštěni z koncentračního tábora v Buchenwaldu, se museli ihned po příchodu domů ohlásit u gestapa. Nikdo tedy neměl jistotu, zda nebude znovu zatčen.

Naše práce se nezabývá životem vězňů z akce Albrecht I. v koncentračním táboře Buchenwald, kde mnozí zatčení museli setrvat až do konce války. Celkem 68 dlouhých měsíců, od září 1939 do dubna 1945, museli trpět v hladu, zimě či horku, v dobách epidemií infekčních chorob, stali se svědky sadismu SS, tragických úmrtí svých přátel, hleděli na hustý dým nepřetržitě stoupající z táborového krematoria. A ti, kteří se přece jen dožili vysvobození z tábora, přes nesmírnou radost ještě nevěděli, zda, na kost vyhladovělí a mnozí vážně nemocní, opravdu přežijí. Pevná vůle, kamarádství uzavřené v hrůzách táborového života, solidarita mezi vězni bez ohledu na politické či náboženské přesvědčení, sociální původ nebo národnostní příslušnost, zvítězily nad nelidským režimem, zvlí a bezprávím.

Den 1. září 1939, den, kdy nacistické Německo přepadlo Polsko a rozpoutalo druhou světovou válku, se stal pro mnohé české vlastence počátkem utrpení a bolesti, pro mnohé i smrti. Čeští lidé se však nepoddali pasivně svému osudu. Nacisté se již zanedlouho, 28. října 1939, přesvědčili, že porobený národ se nevzdal, nerezignoval, ale naopak celému světu ukázal svůj vzdor. V Brně to byli studenti, kteří po obsazení kolejí 17. listopadu 1939 demonstrovali svůj odpor k tomuto zločinnému jednání. Je přímo symbolické, že již v době, kdy gestapo a SS 1. září 1939 začaly s masovým zatýkáním v Brně a dalších místech, neznámý český člověk ve 20.14 hodin v akátovém lesíku na moňkovském kopci u obce Nebovidy v brněnském okrese přehodil anténní lanko mezi sloupy číslo 270 a 272 vysokého napětí. Lanko, asi 12 až 15 metrů dlouhé, bylo zatíženo na obou koncích kameny, jedním koncem se dotýkalo země, druhý konec se zachytil v drátech vedení, takže došlo k přerušení proudu.¹⁰¹ I tato jedna z prvních diverzí na Brněnsku ukázala, že čeští lidé nechtějí mlčet, že budou bojovat za svou svobodu a samostatnost. Na počátek války reagovaly i ilegální letáky, které hovořily nejen o zatýkání rukojmí, ale žádaly okamžité propuštění zatčených kamarádů, komunistů, sociálních demokratů, legionářů, lidovců a všech protifašistických vězňů.¹⁰² Akce Albrecht I. mohla přinést utrpení jednotlivcům, ale nemohla zastavit boj českého lidu za osvobození.

POZNÁMKY

¹ Autoři vycházejí z práce „1. září 1939 – akce Albrecht der Erste v Brně a na jižní Moravě“, Brno 1991, strojopis, 69 stran + přílohy, se kterou se účastnili soutěže Českého svazu bojovníků za svobodu v roce 1991. Dílčím způsobem zpracovali problematiku v článku „1. září 1939 – akce Albrecht I. v Brně“, uveřejněném ve sborníku prací Muzea města Brna Forum Brunense 1993, Brno 1993, s. 137–146.

- ² Hitler, Adolf: Mein Kampf. München 1941, s. 740.
- ³ Tamtéž, s. 742.
- ⁴ Hossbach, Friedrich: Zwischen Wehrmacht und Hitler 1934–1938. Hannover 1949, s. 207 – 217.
- ⁵ Reitlinger, Gerald: Die SS. Tragödie einer deutschen Epoche. Wien – Basel 1956, s. 87–88.
- ⁶ Steiner, Herbert: Zum Tode verurteilt. Wien – Köln – Stuttgart – Zürich 1964, s. 14. Oběti občanů Rakouska během nacistické okupace byly značné. Celkem 2 700 Rakušanů bylo popraveno na základě rozsudků nacistických soudů, 16 493 bylo umučeno v koncentračních táborech, 9 687 zahynulo ve věznicích gestapa, 6 420 přišlo o život v káznicích a věznicích v zemích obsazených německou armádou, 51 500 rakouských židů bylo deportováno a zavražděno v plynových komorách koncentračních táborů.
- ⁷ Kmoníček, Josef – Vašek, František: Zpřetrhané síť. Hradec Králové 1990, s. 53 n.
- ⁸ Archiv města Brna, fond A 1/27, presidiální spisovna 1933–1939, kart. 13.
- ⁹ Opatření se týká komunistické strany Německa, která se již v roce 1932 připravovala na činnost v ilegálních podmínkách.
- ¹⁰ Bergschicker, Heinz: Deutsche Chronik 1933–1945. Berlin 1982, s. 266.
- ¹¹ Každá karta byla opatřena „jezdci“, které podle barvy umožňovaly rychlou orientaci. U skupiny A 1 byl červený jezdec, u A 2 modrý a u A 3 zelený. Současně u každé karty byl další jezdec, který označoval druh nepřátel evidovaných v kartotéce. Podle karet byli evidováni:
komunisté	tmavočervený jezdec
marxisté (tj. sociální demokraté)	světle červený
reakce (konzervativci)	modrý
opozice	žlutý
politický katolicismus	černý
atentáčníci	hnědý
kverulanti	fialový
ostatní nepřátelé	bílý
- ¹² Mit dem VII. Korps ins Sudetenland. München, Zentral Verlag der NSDAP, Fr. Eher Nachf. 1939. První německý voják vstoupil u Bučiny u Kvildy na Šumavě do míst pramenů Vltavy 1. října 1938 ve 14.00 hodin.
- ¹³ Umbreit, Hans: Die militärische Besetzung der Tschechoslowakei und Polen. Stuttgart 1977, s. 41.
- ¹⁴ Walter Stahlecker, dr., narozen 10. října 1900, v roce 1921 vstoupil do NSDAP a v r. 1932 k SS. Byl šéfem operační skupiny Vídeň pro obsazení pohraničního území jižní Moravy v září a říjnu 1938, vedoucím operační skupiny (Einsatzgruppe II Mähren) v Brně od 15. března do května 1939, velitelem bezpečnostní policie a SD v Praze od června 1939 do dubna 1940. Od 20. dubna 1939 měl hodnost SS Oberführer, genmjr. policie. Stahlecker byl zabit partyzány v Rize. Heydrich mu vypravil 26. března 1942 v Praze velkolepý pohřeb, zřejmě pro „zásluhy“ z doby činnosti v protektorátu. In: Státní ústřední archiv (dále je SÚA) Praha, fond Ministerstvo vnitra, kart. 11 981.
- ¹⁵ Bartoš, Josef: Okupované pohraničí a české obyvatelstvo 1938–1945. Praha, ČSPB 1986, s. 127. Autor právem vyslovuje pochybnosti o tom, že v pohraničí bylo zatčeno 20 000 osob, jak tvrdí Leopold Grünwald v publikaci Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler I. München 1978, s. 18–23.

- ¹⁶ Tarbuk byl důstojníkem rakouské armády, v roce 1938 byl převzat do nacistického Abwehru, ve kterém působil do konce války. Nepodařilo se zjistit, zda byl příbuzným generálporučíka Tarbuka, který byl delší dobu v Brně velitelem zde dislokované divize. Tarbuk, Robert, Státní oblastní archiv v Praze, spis Krajského soudu trestního Praha, č. Tk XX 15, 119/47.
- ¹⁷ Prohlášení JUDr. Josefa Babáka ze 6. září 1946.
- ¹⁸ Moravský zemský archiv (dále jen MZA) Brno, fond B 72, Zemské četnické velitelství Brno, kart. 63.
- ¹⁹ Hájková, Alena: Praha v komunistickém odboji. Praha 1984, s. 22.
- ²⁰ Sládek, Oldřich: Zločinná role gestapa. Praha 1986. s. 66.
- ²¹ Zatčený v akci Gitter musel podepsat před propuštěním slib, že se nezúčastní nepřátelské činnosti proti říši a o svém zatčení zachová mlčení. MZA Brno, Vězeňská kniha policejního ředitelství Brno, Orlí 30, bez signatury.
- ²² Sládek, Oldřich, c. d., s. 320–321.
- Jantur, Heinz, SÚA Praha, spis Mimořádného lidového soudu v Praze, č. Lsp III 7313/46. Jantur byl kriminálním komisařem, měl hodnost Obersturmführer, působil v řídicí úřadovně gestapa v Praze jako vedoucí referátu IV 1.
- ²³ MZA Brno, fond B 40, Zemský úřad v Brně, prezidiální registratura 1939, kart. 314. Vyhláška je v kopii přílohou této práce.
- ²⁴ Grünberg, Karel: SS, Hitlerova černá garda. Praha 1975, s. 138, 140.
- Pospieszski, Karel Marian: Hitlerovský teror v Polsku v letech 1939–1945. Sborník referátů z III. mezinárodního kongresu dějin evropského odboje v Karlových Varech v září 1963. Praha 1966.
- Do Polska nastupovalo šest operačních skupin bezpečnostní policie a SD a při své činnosti uskutečňovaly zejména v akci označené krycím jménem „Tanneberg“ masové vraždy polských občanů.
- ²⁵ Palacký, František: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Praha 1901, s. 112. Markrabě Albrecht, zvaný Medvěd, proslul válečnými taženími proti pohanským Slovanům v Pobaltí, kde s krutostí rozšiřoval křesťanství.
- ²⁶ Buchenwald. Mahnung und Verpflichtung. Berlin, Kongress Verlag 1960, s. 231 – vzpomínka Georga Schlangerera na příchod do Buchenwaldu s 800 muži zatčenými 1. září roku 1939.
- Nippert, Erwin: Prinz Albrecht Strasse 8. Berlin 1988, s. 96: „... akce 1. září 1939 v Německu ... v hlášení gestapa se uvádí: Při počátku válečných událostí v Polsku byly v září 1939 v rámci bezpečnostních opatření drtivě (schlagartig – aut.) všechny komunistické živly, u kterých na základě zvláštních školení a jednání byly obavy z aktivní nepřátelské činnosti proti státu, vzaty do ochranné vazby. Při akci bylo podchyceno (erfasst – aut.) asi 2 000 funkcionářů.“ (Šlo zřejmě jen o funkcionáře komunistické strany v Německu – aut.)
- ²⁷ Koslowski, Otto, narozen 17. dubna 1900, od 1. ledna 1936 kriminální komisař, později kriminální rada, SS Hauptsturmführer. Od svého příchodu do Brna v létě 1939 patřil do konce okupace k předním vedoucím pracovníkům řídicí úřadovny. Dne 3. května 1947 byl odsouzen k trestu smrti a téhož dne popraven. MZA, Spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 417/47.
- Hansmann, Martin, vedoucí služebny gestapa v Mladé Boleslavi, od ledna 1945 zařazen do štábu zvl. komanda /Sonderkommando/ pražské řídicí úřadovny v boji proti partyzá-

nům v Chrudimi, 26. dubna 1947 odsouzen k trestu smrti a týž den popraven. Spis Mimořádného lidového soudu v Mladé Boleslavi, č. Ls 125/47.

- ²⁸ Český antifašismus a odboj. Praha 1988, s. 11.
- ²⁹ Frank, Karl Hermann, narozen 24. ledna 1898 v Karlových Varech, v době první republiky zástupce vůdce Sudetoněmecké strany Konráda Henleina, za okupace se stal státním tajemníkem u říšského protektora Konstantina von Neuratha. Dne 28. března 1939 jej jmenoval Heinrich Himmler vedoucím SS a policie. Tím se stal v protektorátu a později i pro sudetské území zástupcem Himmlera, nadřízeným všech složek SS s velkými pravomocemi vůči bezpečnostní policii a SD. Od roku 1943 byl vybaven pravomocí k nařízení tzv. zvláštního opatření (Sonderbehandlung), tj. k popravě bez soudního řízení. Za své zločiny proti českému národu byl Mimořádným lidovým soudem v Praze dne 22. května 1946 odsouzen k trestu smrti a téhož dne veřejně ve 13. 30 hodin na Pankráci v Praze popraven. Srov.: Moulis, Miloslav – Tomášek, Dušan: Život plný nenávisti. Praha 1977.
- ³⁰ Hermann, Günther, narozen 15. září 1908, do 15. března 1939 šéf služebny gestapa v Kasselu, předtím se zúčastnil obsazování Sudet jako vedoucí Einsatzkomanda vyslaného z Opole do Opavy. Po vpádu nacistických vojsk v březnu 1939 byl přemístěn do Prahy a v květnu 1939 přeložen do Brna jako vedoucí úřadovny gestapa. Na jeho žádost byl do Brna přeložen kriminální komisař Otto Kosłowski, se kterým se znal právě z Kasselu. V květnu 1941 byl Hermann z Brna přeložen k Říšskému bezpečnostnímu hlavnímu úřadu do Berlína, kde se zabýval problematikou kolonií. Později byl nasazen proti partyzánům v Chorvatsku. Podle poválečného svědectví Kosłowského zde měl padnout.
- ³¹ Musgay, Franz přišel do brněnské služebny gestapa jako zástupce vedoucího Einsatzkomanda VI, v červenci 1939 byl z Brna přeložen a podle svědectví Kosłowského po válce spáchal sebevraždu.
- ³² Eibel, Leopold, narozen 20. prosince 1906, vrchní kriminální sekretář, SS Untersturmführer, byl 8. ledna 1947 odsouzen k trestu smrti a popraven. MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 1912/46.
- ³³ Dorsch, Friedrich, narozen 6. srpna 1911, odsouzen k trestu smrti 25. ledna 1947 a popraven. MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 1909/46.
- ³⁴ Schaubová, Irena, narozena 11. prosince 1905, po válce odsouzena na 20 roků těžkého žaláře. MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 1907/46.
- ³⁵ MZA Brno, fond B 26, Policejní ředitelství v Brně, kart. 540.
- ³⁶ Biermann, Wilhelm Benedikt, narozen 6. února 1907. Byl již při obsazování pohraničí zástupcem vedoucího operačního oddílu 1, Kladsko, který měl sídlo v Šumperku. V létě 1939 odešel z Brna. Měl hodnost SS Sturmbannführera. Dne 18. dubna 1947 byl odsouzen na 15 roků těžkého žaláře. MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně č. Lsp 299/47.
- ³⁷ Schwabe, Karl, narozen 9. srpna 1899, původně advokát v Brně, za první republiky byl vyšetřován za špionáž ve prospěch Německa, činovník tzv. DNSAP, předchůdkyně Sudetoněmecké strany. SS Standartenführer. Odsouzen 20. září 1946 k trestu smrti a popraven. MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 930/46.
- ³⁸ Folta, Karel ing., narozen 31. ledna 1893, spoluzakladatel Sudetoněmecké strany, předtím již tzv. sudetoněmecké Heimatsfront v Brně. Krajský vedoucí SdP za první republiky a po 15. březnu 1939 krajský vedoucí NSDAP. SS Sturmbannführer. Dne 13. února 1947 odsouzen k trestu smrti a popraven. MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 74/47.
- ³⁹ Judex, Oskar, narozen 28. listopadu 1894, starý příslušník Sudetoněmecké strany, za okupace vrchní starosta města Brna. Odsouzen 2. prosince 1946 na doživotí, zemřel během

- výkonu trestu. MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 1143/46.
- Czerny, Wilhelm, narozen 9. února 1891, zástupce Judexe v hodnosti starosty. Odsouzen ve stejný den s Judexem na doživotí. MZA, tamtéž.
- ⁴⁰ Jacobi, Walter, narozen 2. července 1909, do Prahy byl přeložen z hlavního úřadu SD dne 20. března 1939. V září 1942 se stal vedoucím úseku SD pro protektorát v Praze. Publikoval, např. *Tschechische Emigration und Weltjudenthum* v časopise *Böhmen und Mähren* ze září a října 1943, dále „Golem, metla Čechů“, Praha, Orbis 1942. SS Obersturmbannführer. Odsouzen k smrti 3. května 1947 a popraven. SÚA Praha, spis Mimořádného lidového soudu v Praze, č. Lsp IV 560/47.
- ⁴¹ MZA, fond B 40, karton č. 313, zpráva o poutích na památná místa na Moravě a jejich atmosféře.
- ⁴² Tamtéž, kart. 314, vyhláška protektorátní vlády.
- ⁴³ Klupal, Čeněk: *Nepromlčitelné zločiny*. Praha 1980, s. 49–52.
- ⁴⁴ *Malá pevnost Terezín*. Praha 1950, s. 120–130;
Hájková, Alena – Tomášek, Dušan: *Poslední poprava v Terezíně*. Praha 1988;
Klupal, c. d., s. 53–81.
- ⁴⁵ Rausch, Max, narozen 14. října 1898, od 1. srpna 1939 do 15. března 1941 byl vedoucím služebny německé kriminální policie v Brně, kam přišel z Výmaru, kde zastával stejnou funkci. Do Brna se vrátil 15. prosince 1944 z Katovic jako šéf nově vytvořeného velitelství bezpečnostní policie a v této funkci zůstal až do konce války. Vrchní vládní rada, SS Obersturmbannführer. V Brně byl odsouzen 1. března 1947 k trestu smrti a popraven. MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 8/47.
- ⁴⁶ Delarue, Jacques: *Geschichte der Gestapo*. Düsseldorf 1964, s. 185.
- ⁴⁷ *Lidové noviny*, č. 434, 31. srpna 1939 ráno.
- ⁴⁸ Tamtéž, č. 435, 31. srpna 1939 k poledni.
- ⁴⁹ Tamtéž, č. 437, 1. září 1939 k poledni.
- ⁵⁰ MZA, B 72, kart. 63.
- ⁵¹ Grünberg, c. d., s. 362.
- ⁵² O věznění rukojmí na Špilberku pojednává řada publikací, jejichž autoři byli 1. září 1939 zatčeni:
Koch, Valerián: *Půjďte s námi*. Brno 1946;
Loubal, František: *Lidé beze jmény*. Brno 1945;
Loubal, František: *Věrní jsme zůstali*. Brno 1947;
Rudolf, Josef: *Byl jsem číslem 7 809*. Brno 1945;
Šulc, Stanislav: *Smích v slzách*. Brno 1945;
Ve sbírkách Muzea města Brna, Špilberk 1, 662 24 Brno, jsou k akci Albrecht I. uloženy tyto vzpomínky:
Adámek, Leopold – Jelínek, Alois: *Ilegální činnost soudruhů a soudružek v Židenicích a Juliánově*. Strojopis, 4 strany, nedatováno, inv. č. 152 984;
Hrabcová, Anna: *bez názvu (vzpomínka na věznění bratra)*. Strojopis, 1 strana, nedatováno, inv. č. 154 234;
Kunc, František: *Moje vzpomínky z doby ilegální práce*. Rukopis, 6 stran, datováno v Brně – Židenicích 8. června 1947, inv. č. 152 989;

- Kunc, František: Židenice ve vývoji v letech 1939–1948. Moje vzpomínky na práci v lidové správě a události v Židenicích. Strojopis, 4 strany, nedatováno, inv. č. 152 987;
- Kundrata, Jan: Protifašistický odboj před válkou a protifašistický odboj v průběhu druhé světové války za národní osvobození. Strojopis, 7 stran, nedatováno, inv. č. 152 557;
- Kroha, Jiří: záznam z návštěvy 1. dubna 1974, který pořídila M. Menšíková. Strojopis, 2 strany, uloženo v dokumentaci muzea;
- Matula, Vladimír: Z mých vzpomínek na věznění na Špilberku. Strojopis, 2 strany, nedatováno, inv. č. 152 226;
- Meduna, František: Několik poznámek k mému prvnímu zatčení v roce 1939. Strojopis, 2 strany, nedatováno, inv. č. 153 050;
- Slačík, František: vzpomínka bez názvu. Rukopis, 2 strany, nedatováno, inv. č. 152 816;
- Vašulín, Jaroslav: vzpomínka bez názvu. Strojopis, 1 strana, nedatováno, inv. č. 152 886;
- Dále jsou ve sbírkách muzea uloženy památky zatčených, jejich korespondence z nacistických žalářů, výrobky atd.
- ⁵³ Loubal: Lidé beze jména, s. 26.
- ⁵⁴ Vzpomínky a práce. Čtvrtstoletí Státního reálného gymnasia v Brně – Husovicích. Brno 1945, s. 15. Při předvádění zatčených došlo ve školní budově ke slovní srážce mezi gestapákem a profesorem gymnasia Antonínem Dokoupilem, který byl ihned zatčen. Nebyl však přiřazen k zatčeným v akci Albrecht I., ale byl vězněn na policejním ředitelství v Brně, odkud se vrátil asi za tři dny.
- ⁵⁵ Rudolf: Byl jsem číslem..., s. 13. Autor zdůraznil skutečnost, že auto nebylo kryto, ale transport přesto nevzbudil pozornost. Podle mínění autora se občané zřejmě domnívali, že v autě se vezou němečtí rekruti.
- ⁵⁶ Loubal, Lidé..., s. 26.
- ⁵⁷ Tento údaj sdělil autorům jeden z posledních žijících účastníků akce v Brně, JUDr. Bohuslav Rujbr. Zápis z rozhovoru pořídila 29. října 1990 M. Menšíková a je uložen v dokumentaci Muzea města Brna.
- ⁵⁸ Kundrata, cit. vzpomínka inv. č. 152 557.
- ⁵⁹ Korespondence JUDr. Cyrila Prokopa je uložena ve fotokopiích ve sbírkách muzea pod inventárními čísly 152 300 – 152 311. Časově zahrnuje období od 4. do 26. září 1939. Nejzajímavější údaje poskytuje necenzurovaný dopis z 26. září 1939.
- ⁶⁰ Podrobněji je rozveden počet rukojmí a doba jejich věznění v dalších částech práce.
- ⁶¹ Loubal, Lidé..., s. 28 n.
- ⁶² Řadu veselých příhod zachytil velký optimista a člověk mající smysl pro humor, Valerián Koch, ve své knize „Půjďte s námi“. Např. vyvolávání média umožnilo získat od stráží cigarety, neboť „médiu bez nich nemohlo pracovat“. Kouření bylo přísně zakázáno, za překročení tohoto zákazu byl velmi ztýrán mladý Richard Hrazdira. Po návratu z tohoto trýznění, ač tělesně velmi vyčerpán, chtěl od kamarádů – cigaretu.
- ⁶³ Ečer, Bohuslav: Norimberský soud. Praha 1946, s. 370–371.
- ⁶⁴ Zpověď Karla H. Franka. Praha, Cíl 1946, s. 58.
- ⁶⁵ Pasák, Tomáš: Činnost protektorátní reprezentace na podzim roku 1939. Československý časopis historický 67, 1969, s. 553. Tento údaj T. Pasáka se blíží podle názoru autorů nejpravděpodobnějšímu počtu zatčených v akci Albrecht I. v Čechách a na Moravě.
- ⁶⁶ Archivní materiály k akci Albrecht I. jsou uloženy ve Státním ústředním archivu Praha ve fondu Presidium Ministerské rady, kart. 485.

- ⁶⁷ Tamtéž, citováno z poznámky „Pro domo“.
- ⁶⁸ Tamtéž, s. 137–146, dodatky s. 147–180.
- ⁶⁹ Tamtéž, s. 134.
- ⁷⁰ Doplnků bylo celkem jedenáct, byly označeny I – XI a časově zahrnovaly období od 14. do 29. září 1939. Postupně se v nich objevovala i jména zatčených v pozdějších dnech. Tyto osoby zatčené po 1. září 1939 pravděpodobně nepatří do akce Albrecht I., mají uveden důvod zatčení, což u zatčených 1. září se neobjevovalo. Např. Augustin Šmídek, staniční pomocník dopravního úřadu, byl zatčen 10. září 1939, „dle doslechu měl býti zatčen pro urážku branné moc“. Dodatky obsahovaly rovněž opravy údajů, když se zjistilo, že některé osoby nebyly zatčeny. Např. Petráň, tajemník Národního souručenství v Brně, ing. Josef Bis, tajemník NS v Brně. Některé osoby nebyly naopak propuštěny, např. dr. Emil Rašín z Uherského Hradiště.
- ⁷¹ VI. doplněk, s. 196.
- ⁷² X. doplněk, s. 204.
- ⁷³ Datum transportu se liší od údajů ve vzpomínkách některých vězňů, kteří uvádějí 8. nebo 9. září 1939.
- ⁷⁴ Do tohoto počtu jsou zahrnuti i poslední vládní komisař Výborný, vrchní správní rada města Jihlavy dr. Bedřich Bittner a oficiál Blažek, kteří byli zatčeni již dříve, údajně hlavně pro machinace při volbách na úkor německého obyvatelstva v Jihlavě. Tamtéž, s. 199.
- ⁷⁵ Např. gestapo v Hradci Králové zatкло zpravodajské důstojníky bývalého II. sboru a 4. pěší divize, podplukovníka Vlastimila Nováka, majora Josefa Kořínka, majora Karla Albrechta. Státní okresní archiv Hradec Králové, fond Dejl.
- ⁷⁶ Ečer, c. d., s. 217.
- ⁷⁷ Novák, Oldřich – Sládek, Oldřich – Žižka, Jaroslav: KSČ proti nacismu. Praha 1971, s. 39-40.
- ⁷⁸ Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943 II. Praha, Academia 1966, dokument číslo 359, „Záznam o požadavku nacistů, který tlumočil německý vyslanec H. Völkers protektorátním představitelům, aby učinili prohlášení proti činnosti československé západní emigrace“. Datováno v Praze 5. září 1939, s. 447–448.
- ⁷⁹ Olivová, Věra – Kvaček, Robert: Dějiny Československa IV. Praha 1967, s. 537. Dr. Jiří Havelka zastával ve druhé protektorátní vládě Eliášově funkci ministra dopravy (do 25. dubna 1941) a zároveň do 3. února 1940 byl náměstkem předsedy vlády.
- ⁸⁰ Svůj slib však nedodržel. Např. František Tymeš (narozen 14. října 1895) kandidoval v roce 1935 za sociální demokracii ve volebním kraji Brno do poslanecké sněmovny, po okupaci se stal členem ústředního výboru Národního souručenství. V akci Albrecht I. byl zatčen v Brně a vězněn až do konce války postupně na brněnském Špilberku, v Dachau a Buchenwaldu. V době věznění jej stihly rodinné tragédie – několik týdnů po zatčení mu tragicky zahynul syn, později zemřely na TBC dcera a manželka. Ale ani to se nestalo důvodem k propuštění.
- ⁸¹ Dokumenty..., s. 449–450, dokument č. 361.
- ⁸² Archiv Masarykovy univerzity v Brně, H II – 45, dokument č. 5.
- ⁸³ Tamtéž, dokument č. 3.
- ⁸⁴ Tamtéž, H III – 138.
- ⁸⁵ Tamtéž, přípis kanceláře prezidenta republiky rektorátu Masarykovy univerzity.

- ⁸⁶ MZA, fond B 40, kart. 314.
- ⁸⁷ MZA, fond E 80, Ordinariátní archiv, kart. 629, sign. S 471. Originál dopisu kanceláře prezidenta je ze 4. listopadu 1939, podle poštovního razítka na obálce odesláno 7. listopadu 1939.
- ⁸⁸ Tamtéž, koncept odpovědi biskupského ordinariátu v Brně z 8. listopadu.
- ⁸⁹ Průzkum v kartotéce Svazu protifašistických bojovníků okresu Brno – město byl Muzeem města Brna prováděn v roce 1972. Muzeum se také obrátilo v sedmdesátých letech na tehdejší okresní výbory SPB se žádostí o soupis členů jejich organizací, kteří byli v době okupace vězněni na Špilberku. Zde nejcennější údaje poskytl OV SPB v Kroměříži, jehož dokumentace byla velmi podrobná.
- ⁹⁰ SÚA Praha, Seznam zatčených 1. září 1939. Okres Uherské Hradiště je zde zachycen poměrně podrobně jako jediný z této části Moravy;
Kundrata, cit. vzpomínka, inv. č. 152 557;
Rudolf, c.d., s. 16, uvádí čas příjezdu ještě za denního světla;
Burián, Ludvík: Uherskohradištsko proti fašismu. Uherské Hradiště, OV ČSPB 1984;
týž: A kdybych prošel celý svět, vás už nepotkám. Uherské Hradiště, OV SBS 1990.
- ⁹¹ Byl to bratr generála ing. Vojtěcha Luži. Také on zaplatil okupaci naší republiky životem. V koncentračním táboře Buchenwaldu se sice dožil osvobození tábora, ale zemřel zde 7. května 1945 při epidemii skvrnitého tyfu.
- ⁹² V době zatčení měl již 60 let, jak je výslovně upozorněno v citovaném materiálu SÚA. Přesto odjel do koncentračního tábora, což dosvědčuje ve své knize Josef Rudolf, s. 25.
- ⁹³ Průběh akce v Holešově je popsán na základě originálního konceptu kroniky města Holešova, který pořídil František Zapletal, kronikář města, zatčený rovněž v akci A. Doplnění údajů o osobách zatčených v Holešově se nám podařilo získat díky laskavé pomoci PhDr. Josefa Svátka z městského muzea v Holešově v roce 1977.
Údaje o Kroměříži jsme čerpali z podrobného seznamu, který pro Muzeum města Brna vypracoval v roce 1977 OV SPB v Kroměříži. Dále jsme využili publikací „Odboj Kroměřížanů proti okupantům v letech 1939–1945“. Kroměříž 1975 a sborník „O dobách dobrých i zlých“. Kroměříž 1947.
- ⁹⁴ Údaje čerpány z následujících materiálů:
SÚA Praha, fond Předsednictvo ministerské rady;
MZA Brno, fond B 40, Zemský úřad v Brně – presidiální registratura;
Kartotéka SPB Brno – město z roku 1972;
Urbánek, Josef: Nezapomínejme. Zpravodaj Moravských Budějovic, září 1982, s. 4–5;
Šimka, Alois: Závěrečné období národně osvobozenického boje na Třebíčsku. Sborník Matice moravské 1965;
Týž: Historický kalendář dělnického hnutí a KSČ na Jihlavsku a Třeštsku 1914–1945. Jihlava 1968;
Kotík, Jaromír: Velká Bíteš za okupace. Letopis 1938–1945. Velká Bíteš 1965, s. 28;
- ⁹⁵ Šimka, citované práce;
Kdo byl soudruh Antonín Urbar. Kladivo a srp, 17. června 1946, s. 2; materiály SÚA Praha.
- ⁹⁶ Urbánek, c.d., s. 4–5.

Dopisy Vladimíra Stelziga, předsedy místní organizace SPB v Brtnici do Muzea města Brna 3. února 1976 a 15. dubna 1977.

⁹⁷ Zvolánek, František: Mé vzpomínky na utrpení českého národa. Havlíčkův Brod 1945, s. 19.

⁹⁸ Srovnej poznámku č. 96.

⁹⁹ Pozastaveny byly články 114, 115, 117, 118, 123, 124 a 153 ústavy Výmarské republiky, tedy omezení svobody osobní, svobodného projevu, svobody tisku, spolčování a shromažďování, svobody listovní, poštovní, telefonní a telegrafické nedotknutelnosti, ochrany domovní svobody a majetku. Nařízením z 25. ledna 1938 byla současně zrušena dřívější nařízení ministerstva vnitra z 12. dubna 1934, ze 29. dubna a 17. června 1935.

¹⁰⁰ MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 1906/47, Anton Mondorf.

¹⁰¹ MZA, fond B 26, kart. 547.

¹⁰² Radimský, Jiří: Letáky z počátku druhé světové války. Sborník Matice moravské 1965, s. 270 (leták „Odboráři, dělníci, dělnice v závodech a v dílnách, zaměstnanci všech výrobních odvětví!“) a s. 268 (leták „Smyčka se kol Hitlera utahuje“).

PŘÍLOHA 1

Česká část vyhlášky vrchního velitele německé armády obyvatelům Moravy ze srpna roku 1939. Moravský zemský archiv Brno, fond B 40, Zemský úřad v Brně – presidiální registratura, kart. 314. Zmenšeno.

Na sdělení příslušného vojenského úřadu při
sluší okres „Oberlandrat in Brünn“ (vrchního zem-
ského rady v Brně) (Brno-město a okolí, Židloch-
vice, Kyjov, Hodonín a Tišnov) do operačního území.
Der Oberlandrat

Obyvatelé Moravy!

Na rozkaz Vůdce a Nejvyššího Velitele převzal jsem dnešním dnem výkonnou moc v operačním prostoru armády. Provedením na Moravě jsem pověřil Vrchního Velitele armády.

Vrchní Velitel armády jest oprávněn, vydati pro svůj armádní obvod právní nařízení a předpisů všech druhů a odporování trestati.

Veškeré úřady pracují dále!

Očekávám od Vás, že splníte všechna nařízení a ochotně vypo-
máháte, bude-li o to požádáno.

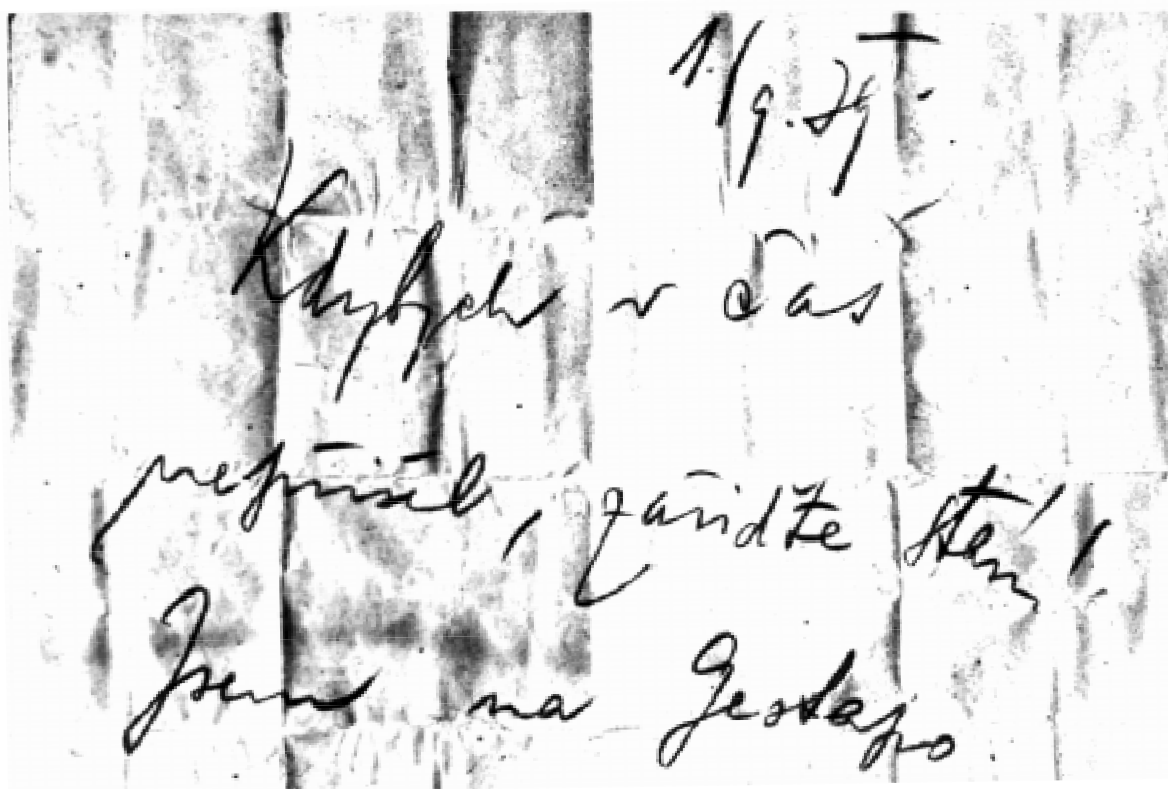
Učiněná opatření slouží celkovému blahu a usnadní branné
moci, která Vás a Vaši zem chrání před hrůzou války, splnění
jejích úkolů.

Ať žije Adolf Hitler, Vůdce Velkoněmecké Říše!

**Vrchní Velitel německé armády
von Brauchitsch**

PŘÍLOHA 2

Lístek, který zanechal ve své advokátní kanceláři 1. září 1939 JUDr. Cyril Prokop. Sbírkový Muzea města Brna, inv. č. 152 300.

11. 9. 39.
Kdyžech v čas
nepřítel, zadržte ten!
Jsem na Jedláře

PŘÍLOHA 3

Titulní strana seznamu zatčených 1. září 1939. Státní ústřední archiv Praha, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918-1942, kart. 485, s. 210.

*Ministry Anstalt für die
Verwaltung der
Verwaltung*

T a s n ě !

S e z n a m

osob české národnosti, zatčených dne 1. září 1939 a v následujících dnech říšskými úřady, podle zpráv došlých do 30. září.

- A d á m e k , Bruno-Julíánov, Slatinská ul.
A d á m e k Alois, správce Zem.úř.Ústavu pro duševně choré, Jihlava, Blouhá stezka 8.1
A g u l é r Karel, obchodník, Benešov, nám.T.G.Macharýka 5
A l b r e c h t (Albrecht) Karel, Škpp., býv.ústejník oprav. sídliště, Hradec Králové
A m e r l i n g Karel, Dr., obš.lékař, leg.Olešovec, Tylova 4
A n t l Joser, staniční manipulant, Vlárský Průmysl, stan. Úřad, propuštěn na výslouchu
A c o s t o l Václav, pletář, Jihlava, U Floučárny 22
A r n s t e i n Oskar, spoluzákladatel firmy N.Sisler, velkoobchod kolonáčním zboží, žid, Kolín
A u o r b e c k František, cihlářský dělník, Bolevec 731 u Pízně
A u t e n g r u b e r , Dr., advokát, starosta Sokola, Česká Budečovice

PŘÍLOHA 4

Číslo, které si přinesl domů ze špilberského vězení František Zapletal z Holešova. Číslo je psáno na tvrdém kartonu opatřeném provázkem. Velikost 95 x 63 mm. Inventární číslo ve sbírkách Muzea města Brna 152 384.

PŘÍLOHA 5

Přípis děkana lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně rektorátu univerzity z 15. září 1939 o zatčení pracovníků fakulty. Archiv Masarykovy univerzity, H III – 45, dokument číslo 5.

Děkanství
lékařské fakulty
Masarykovy univerzity
v Brně

V Brně dne 15. září 1939.

Čís. 131/39.

Místní Úřad Číslo <i>od 1051</i>
--

Rektorátu Masarykovy univerzity

vč. ŘEŠO, Masarykova univerzita,
lékařská fakulta, profesori,
Brno.

v Brně

Odpověď k č. --

Přílohy, --

Dovoluji si sdělit, že dne 1. září 1939 v ranních hodinách byli odvezeni do zajišťovací vazby německou tajnou policií profesor MUDr. Bohuslav Bouček a profesor MUDr. Václav Neumann. Dle posledních jejich zpráv nachází se oba jmenovaní v policejní věznici na Špilberku.

Po dobu jejich nepřítomnosti pověřil jsem zastupování jich prof. MUDr. Jiřím Štolfou v ústavu farmakologickém a prof. MUDr. Václava Tomeška v ústavu patol.-anatomickém / oznámil jsem to ministerstvu školství a národní osvěty, profesorský sbor oznámení to schválil.

Týž osud postihl také asistenta kliniky oční MUDr. Jana Jeřábka.

Děkan lékařské fakulty v Brně:

Prof. Dr. Miroslav Klíva.

ZUSAMMENFASSUNG

AKTION ALBRECHT DER ERSTE. DIE EREIGNISSE VOM 1. SEPTEMBER 1939 MIT BESONDEREM AUGENMERK AUF BRNO UND SÜDMÄHREN.

Miroslava Menšíková – František Vašek

Der geplante deutsche Angriff auf die Tschechoslowakei 1939 beinhaltete nicht nur die militärischen Maßnahmen. Es exponierten sich sehr intensiv auch die Nachrichtendienste. Ihre Aufgabe war, die Ruhe im Hinterland zu sichern, das Auftreten der Kriegsgegner zu hindern, die Sabotagen, Antikriegspropaganda und andere Formen des Widerstands zu vereiteln. Für die Erfüllung dieser Aufgaben auf dem Gebiet der Tschechoslowakei bildete der deutsche Sicherheitsdienst seit Juni 1938 eine besondere, mit dem Buchstaben „M“ bezeichnete Kartei. Darin wurden die angeblichen Feinde aus den Reihen der tschechoslowakischen Bürger, die auf dem Gebiet der Republik lebenden Emigranten, die Mitglieder der politischen Parteien und Vereine, die für die feindlichen gehalten wurden, erfassen. Am 1. September 1939, am Tage des Kriegsaufbruchs, verwirklichte sich auf Grund der Karteiangaben auf dem ganzen Gebiet Deutschlands die Aktion Albrecht der Erste. Auch im Protektorat wurden Hunderte von den bekannten Persönlichkeiten, den Vertretern des öffentlichen, politischen und kulturellen Lebens verhaftet. In Brno und in Südmähren wurden ungefähr 400 Personen in Haft genommen. Nach dem kurzen Aufenthalt im Spielberg-Gefängnis in Brno wurden einige freigelassen, aber die meisten wurden ins KZ Dachau und später ins KZ Buchenwald gebracht. Die meisten Häftlinge verbrachten hier lange Monate zu den unmenschlichen Bedingungen, einige tschechische Patrioten kehrten nie mehr in die Heimat zurück. Die Aktion Albrecht der Erste sollte dem tschechischen Volk Angst einjagen, aber schon am 28. Oktober 1939 zeigte das unterjochte Volk der ganzen Welt seinen Trotz. Die Verhaftungen am 1. September 1939 konnten das Leiden für die Einzelnen bringen, aber sie konnten den Kampf des tschechischen Volkes um die Befreiung seines Landes nicht aufhalten.

KOMINTERNA A NĚMECKÁ EMIGRACE V ČESKOSLOVENSKU 1933–1939

Bohumil Černý

Dvacáté století přineslo lidstvu dvě strašlivé katastrofy – dvě světové války. Jejich důsledky se odrazily v oblasti sociální (zbídačení širokých mas, hlad, nezaměstnanost, škody na zdraví ad.) a následně pak v oblasti politické (vznik extremistických stran – nacistické a komunistické). Ideálem části dělnictva se stala bolševická strana v SSSR, která ovlivňovala i levicově orientovanou inteligenci. Ta viděla v německém nacismu větší nebezpečí jak pro svůj stav, tak pro svobodu vůbec. Sovětský svaz se těmto lidem jevil jako jediná velmoc, která dokáže se proti nacismu postavit, případně s ním bojovat. Proto byli mnozí ochotni nejen hájit zdánlivé přednosti Stalinovy diktatury, ale ospravedlňovat i jeho zločiny.

V Hitlerových a Stalinových metodách likvidace protivníků a stranických opozičníků nalézáme shodné metody a postupy. Dne 30. června 1933 v akci „noc dlouhých nožů“ dal Hitler zavraždit členy opozice (E. Röhm, G. Strasser, K. Schleicher ad.). Dne 1. prosince 1934 dal Stalin zavraždit v Leningradě populárního S. Kirova a poté zatknout G. Zinověva a L. Kameněva. Od srpna 1936 do března 1938 byly v Moskvě inscenovány politické procesy: z 54 obžalovaných jich bylo 47 popraveno. „Obžaloby byly tak absurdní, že to mohl vynalézt jen monomanický mozek a že je mohl považovat za pravé jen mozek zkorumpovaný. Nepochopitelné ale je, že se považovaly za pravdivé. A to nejen fanatickými stalinisty v SSSR a na západě, ale také nekomunistickými, dokonce občanskými pozorovateli procesů. A přestože nevěřili všemu, přece přejímali aspoň částečnou vinu obžalovaných; a když považovali obžalované za nevinné, pak věřili na dějinnou a politickou nutnost procesů“.¹ (Dokonce i československá diplomacie věřila, že trockisté usilovali o pevné spojení s nacistickým Německem, ohrožujícím bezpečnost Československa.)²

Hned po prvním procesu srovnával F.X. Šalda Stalina s Hitlerem, Sovětský svaz s Třetí říší. „Způsob, jakým Stalin tuto vraždu inscenoval, ta pokrytecká velekomedie veřejného procesu, je ještě mnohem odpornější než nahá surová brutalita Hitlerova.“³ Samozřejmě že komunistický tisk Šaldův článek ostře napadl a tak Šalda svůj postoj ještě zostřil v článku „Tvorba hájí moskevský proces“. „Slušnější Evropě se z tohoto procesu zdvíhal žaludek, v Čechách se mlčelo, protože je oportunní mlčet o ruských věcech a protože jsme zemí skrčenců, z nichž si nikdo nechce pálit prsty... Mně mé nitro kázalo promluvit, vyrazit

výkřik, zabušit na zahluchlá lidská svědomí. Ale odpověděl mi štěkot politických hafanů.“⁴

Novinářka Milena Jesenská pro svou ostrou kritiku prvního procesu v Moskvě a též pod vlivem negativních dojmů, které si přivezl její manžel Jaromír Krejcar působící krátce jako architekt v SSSR, se s KSČ rozešla. Jesenská vysvětlila dodatečně příčiny krize, kterou prošla KSČ po procesech. „Bylo docela přirozené, že KSČ ztratila mnoho lidí politicky školených, vzdělaných a zkušených. Ztratila je různě: buď odešli sami, nebo byli vyloučeni nebo zůstali nepřítomni srdcem i duchem v naději, že politické vedení KSČ je připustí alespoň k mužné diskusi... V zájmu lidu trvala KSČ na tom, aby všichni její členové začali myslet o věcech jinak, než mysleli dosud. Lidé se dostávali do vážných konfliktů se svým svědomím a charakterem – a právě tento konflikt označila KSČ za zrádovství, trockismus, ničemnost a lhářství.“⁵

Mezi německými emigranty – komunisty byl jednotný názor na procesy. Dokonce i spisovatel Lion Feuchtwanger se postavil na stranu Stalina a uveřejnil servilní článek „První dojmy z procesu“.⁶

Při sledování činnosti německé emigrace v ČSR stále musíme mít na paměti, že tato emigrace vstupovala do exilu v atmosféře vlivů obou totalitních systémů a stávala se tak předmětem jejich zájmu.

Zatímco v demokratických zemích vyšlo na západě po druhé světové válce velké množství historických a literárněvědných prací zabývajících se problematikou německé emigrace, v komunistickém Československu nebylo možno o ní publikovat objektivní vědecké práce. Pokud vycházely statě či sborníky o německé emigraci v ČSR, byly vázány na komunistický tisk, zastávaly nekritický postoj k SSSR, vyzvedávaly jednostranně úlohu KSČ a VKSb. Týká se to především prací českých germanistů, kteří se navíc vyhýbali všem publikacím ze západu.⁷ Stejnou cestou se ubíraly i práce historiků v NDR.⁸

V třicátých letech pobývalo v ČSR značné množství politických emigrantů. Tak se ČSR řadila hned na druhé místo za Francií. Paříž jako centrum nejsilnější demokratické protiváhy nacismu a kulturní metropole lákala jak politickou emigraci, tak i literární a uměleckou inteligenci. Praha se stala centrem politického vývoje německých stran, jejich třídního boje a zahraničního odboje proti nacismu. Bylo to na 750 německých emigrantů z řad politických funkcionářů, umělců, žurnalistů aj. Z tohoto počtu bylo téměř 82 % uprchlíků, kteří odešli z Německa z politických důvodů a z nich pak 79 % připadalo na vysloveně levicově orientované.⁹

Struktura německých emigrantů podle politických stran

Sociálně demokratická strana (SPD)	17 %
Komunistická strana (KPD)	25 %
rakouští socialisté	9 %
rakouští komunisté	7 %
ostatní socialisticky orientované skupiny	6 %
trockisté a anarchisté	2 %
příslušníci ostatních politických stran:	3 %
spisovatelé, novináři, vědci, umělci s vazbou na komunistickou stranu	25 %

Z uvedené tabulky vyplývá, že komunisté měli z celkového počtu politické emigrace polovinu a připočteme-li k tomu materiální a morální podporu od KSČ a levicových intelektuálů, měli rozhodující vliv v boji proti nacismu.¹⁰

Pro politickou činnost německých emigrantů – komunistů v Československu byla podstatná skutečnost, že jednak měla ČSR spojenecký pakt s SSSR a jednak v zemi působila legální KSČ.

Komunističtí emigranti se mnohdy ani policejně nepřihlašovali a žili v ČSR jak pod krycími jmény tak v ilegalitě, takže jejich přesný počet nebylo lze nikdy stanovit. Styl a formy své politické práce přenesli z Německa a stranickou disciplinovaností a obětavostí převyšovali ostatní emigranty. Němečtí komunisté vydali v červenci 1933 v Praze 1. číslo bulletinu, který obsahoval směrnice a direktivy pro řadové členy KPD.¹¹ Srovnáme-li text tohoto oběžníku s pokyny vydanými v lednu 1935 ústřední evidencí pro uprchlíky z Německa a Rakouska řízenou SPD (Praha II, Ve smečkách 27, Kurt Schrader), je sice varování obou materiálů před nacistickými provokatéry a agenty gestapa shodné, avšak metody rozdílné. U členů KPD je zřetelná vazba na stranické instituce a orgány, němečtí sociální demokraté spoléhají na podporu československých policejních orgánů.¹²

Z Moskvy řízená KPD se orientovala v poslední fázi Výmarské republiky a ještě v dalších letech na hlavní útok proti SPD. Stalin počítal, že Hitlera vyřadí a komunisté ovládající dělnictvo získají veškerou moc. Od dohody v Rapallu v r. 1922 panovaly úzké vztahy mezi Německem a sovětským Ruskem. Stalin v západních mocnostech viděl svého hlavního protivníka a plánoval použít nacistického režimu jako jejich protiváhy. Dne 1. dubna 1933 prohlásila komin-terna, že fašistická diktatura zničí všechny demokratické iluze a to osvobodí masy od zhoubného vlivu sociální demokracie a urychlí tempo vývoje v Německu, kde se uskuteční proletářská revoluce.

Skutečnost však byla zcela jiná: nacistická diktatura nebyla žádným provizoriem a veškeré úsilí komunistů nezabránilo konsolidaci nacismu, naopak přivodilo pád KPD. Tato strana měla zpočátku odlišný postoj k situaci v nacistickém Německu. Vycvičena v ilegální práci již od svého založení po první světové válce, spoléhala, že bude touto cestou pokračovat i v podzemním hnutí v boji proti nacismu přímo v Německu. Počítala s brzkým pádem nacismu a že jako nejdůslednější opoziční síla převezme politické vedení v zemi. Nechtěla se stát exilovou stranou a její činnost byla řízena centrálním vedením z Berlína. Stupňující se pronásledování nacisty donutilo vedení KPD, že polovina politbyra odešla v květnu 1933 do Paříže a zbytek na podzim.

KPD měla v řadách ilegálních členů obrovské ztráty. Koncepce masové ilegality se zhroutila a byla nahrazena regionálními buňkami v zahraničí a decentralizací podzemního boje v Německu. Po roce 1935 odpovídaly exilové organizace a způsob spojení do Německa (transport a rozšiřování protinacistických materiálů) zkušenostem, které SPD učinila již v r. 1933. Exilová KPD se orientovala na tradiční komunistické principy ilegality: vytvářela buňky 5–8 osob, které se týdně scházely, diskutovaly a organizovaly svou práci.

KPD nepřiznala své chybné hodnocení nacistické nadvlády a její zástupce v kominterně Fritz Heckert prohlásil v dubnu 1933, že německá dělnická třída neutrpěla žádnou porážku, naopak se jen přechodně stáhla, aby sebrala síly pro rozhodující úder. SPD byla označována jako opora buržoazie, jako sociálně fašistická strana nesoucí hlavní vinu na vítězství nacismu.¹³

Na konflikty mezi sociálními demokraty a komunisty upozornil poslanec SPD, emigrant Gerhart Seger, který se v koncentračním táboře v Oranienburgu marně pokoušel nalézt přátelský vztah ke komunistickým spoluvězněm. Ti tvrdošjně hájili neomylnost KPD, která byla podle nich jediným protivníkem nacistů. G. Seger uprchl 4. prosince 1933 do ČSR.¹⁴

Pro podporu německých emigrantů byly v ČSR založeny podpůrné komitety, často orientované podle politických stran (KPD, SPD).¹⁵ Domov pro emigranty ve Strašnicích navštívil prof. Alfred Meusel, aby pro anglické instituce podal zprávu o situaci německé emigrace. Zjistil, že jejich sociální zabezpečení není dostatečné a že zdravotní stav je rovněž neuspokojivý (nemoci ledvin, reumatismus, celkové nervové vyčerpání jako následky předchozího utrpení v Německu). Horší následky přinášela psychická atmosféra v domovech, které spravovali němečtí komunisté. Jakmile někdo projevil odlišný politický názor, byl podezříván jako stranický nepřítel, podroben křížovým výslechům a často obviněn ze spolupráce s gestapem. Pak byl vydán československým policejním orgánům. Brzy se potvrdila jejich nevina. Policie znala tyto komunistické praktiky a pohrozila zrušením kolektivního domova.¹⁶

Ve dnech 25. července až 20. srpna 1935 se v Moskvě konal VII. světový kongres kominterny. Její vedení nahlédlo neúspěšné metody dosavadní politiky vůči SPD. Aby pro boj proti nacismu získala kominterny co nejširší politické a občanské kruhy v Evropě, vyhlásila zásadní linii „jednotné lidové fronty“. V tomto duchu vyzval ústřední výbor KPD v Praze dne 10. listopadu 1935 předsednictvo SPD k jednání o jednotné frontě proti Hitlerovi. Vedení obou stran se setkala 23. listopadu 1935; KPD zastupovali Walter Ulbricht a Franz Dahlem, SPD Friedrich Stampfer a Hans Vogel. Vogel vytkl KPD, že komunisté již sedm let nepřetržitě útočí na SPD a že hesel jednotné fronty jenom zneužívají. Představují SPD jako nepřítel jednoty a snaží se vytvořit diference uvnitř této strany, a proto velká většina SPD odmítá jednotnou frontu s komunisty. Exiloví pracovníci SPD nevěří v upřímnost návrhu KPD. Ulbricht slíbil zastavit boj proti SPD a požadoval, aby se společně obrátili na socialistickou II. internacionálu, aby spolupracovala s komunistickou III. internacionálou. Lid si musí rozhodnout, jakou formu vlády v Německu si bude přát. Sovětská moc je konsekventní demokracie. Nebude-li si lid přát sovětskou formu demokracie, zůstane jen národní shromáždění odlišující se však od Výmarské republiky. Odzbrojení proletariátu a vyzbrojení reakce se již nesmí opakovat.

Na tyto Ulbrichtovy vývody ironicky poznamenal Friedrich Stampfer, že mu připadá, jakoby Ulbricht ještě seděl klidně v Německu, a na schůzích se mohl vyptávat soudruhů na jejich mínění. Předsednictvu KPD však musí být jasné, že velká část ilegálních pracovníků SPD v Německu jednotnou frontu zcela rozhodně odmítá. Franz Dahlem poznamenal, že je potěšující, že se konečně obě strany setkaly. Není-li většina lidu pro sovětský režim, budeme to respektovat. Bylo naší chybou, že jsme od roku 1932 nenašli společnou cestu se sociální demokracií. Vogel vyslovil názor, že sedmnáct let boje obou stran proti sobě nelze hned při prvním setkání vyřešit. Ulbricht navrhl, aby se zveřejnilo společné komuniké z této schůzky, aby členové obou stran v Německu plnili společně navržené úkoly. Stampfer a Vogel tyto návrhy odmítli. Ulbricht oponoval, že KPD v Bruselu pověřila oba zástupce (Ulbricht, Dahlem), aby v tomto smyslu jednali. (3. – 15. října 1935 se konala IV. konference KPD v blízkosti Moskvy, z konspirativních důvodů se uváděla jako bruselská – poznámka autora). Vogel to označil právě za velkou chybu, jakož i článek W. Ulbrichta v časopise „Neue Weltbühne“, odporující všem zásadám ilegální práce. Ulbricht se ohradil, že něco musí být zveřejněno. Vogel závěrem ohodnotil celé jednání jako negativní.¹⁷

V souvislosti s neúspěšným výsledkem této schůzky dalo předsednictvo SPD 24. ledna 1936 pokyny svým sekretářům a důvěrníkům v československém pohraničí a upozornilo je, že komunisté nejdříve vyzvali svou organizaci Rote Hilfe ke spolupráci s SPD při podporách obětí nacismu. Vzápětí však Rote Hilfe jako prodloužená ruka KPD požádala o rozšíření spolupráce na politickém a orga-

nizačným úseku, aby se tak posílila jednotná fronta zdola. Mezi emigrací v Praze počala pracovat komunistická frakce snažící se podkopávat činnost SPD. Na schůzích emigrace se počal objevovat zástupce KPD, který vyzýval, aby se při práci na pohraničních sekretariátech nikdy nevydávali za komunisty, nýbrž za „levé sociální demokraty nebo revoluční socialisty“ (Sozialistische Arbeiterpartei nebo Internationaler Sozialistischer Kampfbund). Tyto skutečnosti přiměly obě sociálně demokratické strany (emigrační SPD a domácí DSAP) k vyloučení emigrantů, kteří se podíleli na komunistické frakční politice, z podpůrného komitétu SPD a k odmítnutí spolupráce s komunistickou Rote Hilfe.¹⁸

Na rozdíl od Francie a Československa, které přijímaly německé a rakouské emigranty bez výhrad, poskytoval SSSR ohroženým uprchlíkům azyl zcela výjimečně. Sovětská ústava z roku 1925 slibovala všem cizincům, kteří byli pro svou revoluční činnost vystaveni pronásledování, právo azylu. Ve skutečnosti přijímal aktivní komunistické uprchlíky jen výjimečně. Předpokladem pro udělení vstupního víza byl hrozící trest smrti nebo vydání uprchlíka nacistickým orgánům.¹⁹

Nad odmítavým postojem SSSR k přijímání německých emigrantů se pozastavoval židovský tisk, který s obavami sledoval ohrožení svých příslušníků nacisty. „Těší nás, že Palestina byla ochotna přijmout na 27 000 z 80 000 emigrantů, z nichž většina byla vyškolená v produktivních povoláních, jež země potřebuje. Naproti tomu je otřesné, když SSSR, tato obrovská země ve výstavbě, je ochotna přijmout jen pár stovek vybraných politických uprchlíků.“²⁰ V letech 1933–1945 se v SSSR zdržovalo 505 významějších německy mluvících uprchlíků (bez rodinných příslušníků). Do vypuknutí druhé světové války poskytlo malé Československo azyl 751 politicky aktivním uprchlíkům. Kromě nich se zde zdržovalo nebo prošlo na cestě do jiných svobodných zemí sta dalších.²¹

V SSSR byli přednostně přijímáni komunističtí funkcionáři, kteří mohli pracovat v kominterně, udržovat spojení s komunisty v ČSR, Skandinávii a západní Evropě a zásobovat je ilegální literaturou. Dále byli němečtí komunisté v SSSR zařazeni do politické školy (např. Wolfgang Leonhard a Markus Wolf: první pracoval po válce vedle Waltra Ulbrichta v NDR, později uprchl a usadil se v západním Německu, kde vydal knihu o svém rozchodu s komunismem „Die Revolution entlässt ihre Kinder“; druhý se stal šéfem východoněmecké špionážní služby) a připravování pro speciální úkoly v ilegalitě na západě, nebo působili jako překladatelé v německém oddělení stranického aparátu. V Moskvě byl vydáván německý exilový časopis „Internationale Literatur“ pod vedením J. R. Bechera a časopis „Das Wort“ za redakce W. Bredela a Fritze Erpenbecka.²²

Němečtí komunisté a levicovní intelektuálové podlehli demagogické taktice kominterny a dali se jí plně k dispozici. Za jejich práce publikované v Moskvě vyplácela sovětská nakladatelství vysoké honoráře a zdarma poskytovala luxusní cesty po „socialistické vlasti“. V červnu 1935 se konal v Paříži sjezd na „obranu kultury“ za předsednictví André Gida a účasti R. Rollanda, A. Malrauxe, L. Aragona, Heinricha a Klause Mannů, B. Brechta, A. Seghersové ad. Spisovatel W. Bredel přednesl oslavný referát na Stalina. Je paradoxní, že kongres na obranu kultury obžalovával Hitlera za jeho násilnickou diktaturu, zatímco Stalin byl veleben jako zastánce kultury, svobody a demokracie.²³ V roce 1936 odjel André Gide jako nadšený stoupenec komunismu do SSSR. Za pobytu v této zemi došlo k jeho velkému rozčarování a výsledkem byla kniha „Retour de l'URSS“, která vyšla téhož roku v Paříži.²⁴

Měla ohromný ohlas a během několika měsíců vyšla v stotisícovém nákladu. Mezi intelektuály se vytvořily dva tábory: jedni se stavěli na stanovisko A. Gida, druzí jen napadali jako zrádce (L. Feuchtwanger, B. Brecht, W. Bredel ad.) v časopise „Das Wort“ vycházejícím v Moskvě.

Knížku A. Gida přeložil do češtiny Bohumil Mathesius. Vyšla v Praze již roku 1936.²⁵ Domácí spisovatelé a novináři se rozdělili do dvou táborů: Z. Kalandra, J. Guttmann, J. Slavík, K. Teige ad. přivítali vydání této kritiky poměrů v SSSR, dogmatictí komunisté ji ostře odsoudili. S.K. Neumann, přestože nikdy nebyl v SSSR, troufal si hrát na arbitra v této otázce a vydal knihu „Anti-Gide aneb optimismus bez pověr a iluzí“.²⁶ Dne 13. ledna 1937 uspořádal Klub Přítomnost v Praze diskusní večer o Gidově knížce. Proti českému vydání vystoupili L. Štoll, Vl. Clementis, M. Pujmanová, B. Václavek aj.²⁷ Ani němečtí komunističtí emigranti nezháleli a také v lednu 1937 uspořádali v Bert-Brecht-Clubu obdobnou diskusi, kde nejostřeji proti Gidovi vystoupil W. Herzfelde, jakož i M. Seydewitz a F.C. Weiskopf. Němečtí sociální demokraté, kteří kritiku nepřijali, na protest z Clubu vystoupili a založili Nový klub (Der neue Klub).²⁸

V srpnu 1936 začal v Moskvě první monstrproces, v lednu 1937 druhý a v březnu 1938 třetí. V souvislosti s procesy schvaloval L. Feuchtwanger popravy starých bolševiků jako doklad demokracie. „Tato pocta Stalinovi není ničím vyumělkovaným, vyrostla jako důsledek socialismu. Lid je Stalinovi vděčný za chléb a maso, za pořádek a vzdělání, za obranu, kterou zajišťuje nově budovaná armáda“.²⁹ Heinrich Mann ve svých pamětech hodnotil moskevské procesy jako vítězství Stalina nad zrádci.³⁰ Bertold Brecht se připojil s podobným stanoviskem: „I nejzavilejším nepřátelům Sovětského svazu a jeho vlády procesy jasně dokázaly existenci skutečných komplotů proti režimu, odhalily bahno hnusných zločinů, jež má na svědomí všechna ta domácí i zahraniční spodina... jsem přesvědčen, že je to pravda“. Lion Feuchtwanger, který byl v roce 1937

přítomen přelíčení s Pjatkovem, napsal o tom knihu „Moskva 1937“ a v ní uvedl: „Neexistuje naprosto žádný důvod se domnívati, že na soudním řízení je něco vymyšleného a umělého“. Stalin dal knihu hned přeložit (vyšla v Moskvě v listopadu 1937) a vnutil ji nešťastnému Bucharinovi v předvečer procesu k dovršení jeho zoufalství.³¹

Stalinský aparát zasahoval i mimo území SSSR, kde byla sledována činnost komunistů, odchýlivších se od bolševické linie. Jako emisar kominterny byl vyslán do Paříže Bohumír Šmeral (1880–1941),³² aby především paralyzoval činnost Stalinova opozičníka W. Münzenberga (1889–1940). B. Šmeral pobýval v Paříži od prosince 1936 do 2. listopadu 1937. Vedle přednášek byl vybaven autoritativní kompetencí kominterny usilující o likvidaci protistalinských propagačních akcí. Prosadil důležitá politická a personální opatření, především pak zrušení Münzenbergova propagačního aparátu v Paříži. Zároveň se snažil potlačit trockistické vlivy v kruzích emigrace. Po návratu do Moskvy vypracoval 3. ledna 1938 přísně důvěrnou obšírnou zprávu o výsledcích svého šetření v emigrantských kruzích.³³

V této souvislosti je třeba se zmínit o činnosti Otto Katze (André Simona, 1895–1952). S W. Münzenbergem se poznal roku 1924 v Berlíně, kde pracoval v levicovém časopise „Das Tagebuch“. Když si roku 1927 otevřel propagátor politického divadla Erwin Piscator v Berlíně vlastní scénu, nastoupil Katz u něho jako provozní ředitel. V této funkci plně využíval svých schopností jednat s lidmi. Dokázal získat ke spolupráci plejádu německých spisovatelů. Přes počáteční úspěchy se však divadlo dostalo do krize a muselo být zavřeno. W. Münzenberg přijal Katze do svého nakladatelství a poslal jej do Moskvy do filmového podniku. V Moskvě se Katz stal disciplinovaným komunistou a zároveň agentem NKVD.

Po čase jej Münzenberg povolal do Paříže, kde založil roku 1933 nakladatelství Editions du Carrefour jako publikační centrum antifašistické literatury. Katz cestoval po světě a opatroval peníze pro různé komitety podporující antifašisty. V Hollywoodu měl velký úspěch u herců, kteří tam emigrovali z Německa. Po vypuknutí občanské války ve Španělsku založil se španělským ministrem zahraničí Alvarezem del Vayo tiskovou agenturu. Měla zásobovat francouzský tisk zprávami a komentáři. Vedoucím agentury se stal Katz, který se od té doby počal podepisovat André Simone. Tato agentura fungovala pod silným vlivem komunistů. Po vyloučení W. Münzenberga kominternou byli jeho přátelé komunisté vyzváni, aby se ho zřekli. Katz uposlechl a mlčel k pomluvám šířeným z Moskvy. V roce 1938 cestoval mezi Paříží, Barcelonou a Valencií. Vytěžil z toho knihu „Hitler ve Španělsku“, k níž podklady opatřila sovětská tajná služba. Po vítězství generála Franca roku 1939 ve Španělsku odešel Katz do Paříže.

Zde pracoval u Huberta Ripky v připravované československé exilové vládě.

V červnu 1964 jsem se ve Frankfurtu nad Mohanem sešel v bytě Margarete Buber-Neumannové (1901–1989) s její sestrou Babette Grossovou (1898–1990), vdovou po W. Münzenbergovi. Ta mi sdělila: „Koncem roku 1939 jsme se náhodně s Katzem potkali v kavárně na Montparnassu. Willi se na něho posměšně podíval a ironicky se ho zeptal, pro koho nyní pracuje. Zda pro Hitlera jako Stalinova spojence nebo pro Benešovu vládu vyhnanou Hitlerem? Katz zbledl a bez odpovědi opustil kavárnu.“

Válku prožil Katz v Mexiku, kde byl neoficiálním zahraničněpolitickým poradcem Moskvě podřízeného odboráře Lombarda Teledana. Prováděl na pokyn kominterny různé akce, které mu nařizoval vyslanec K. Umanskij. V roce 1940 byl W. Münzenberg zavražděn na jihu Francie (pravděpodobně Stalinovými agenty).³⁴

V roce 1946 se s novým československým pasem objevil O. Katz v Praze a Vl. Clementis jej pověřil vedením tiskového oddělení na ministerstvu zahraničí. V listopadu 1952 stanul O. Katz jako titovský a trockistický zrádce ve službách amerického imperialismu v inscenovaném procesu s R. Slánským. Nebyla mu odpuštěna ani spolupráce s E. Piscatorem a W. Münzenbergem.³⁵ 3. prosince 1952 byl popraven.

Německý básník Erich Mühsam (1878–1934) byl v červenci 1934 umučen v koncentračním táboře v Oranienburgu. Jeho manželka Creszentia se uchýlila do Prahy, kde na tiskové konferenci vylíčila osud svého muže a zároveň apelovala na veřejnost, aby pomáhala obětem nacismu. V následujícím roce 1935 hledala útočiště v SSSR. Zde byla zatčena, přežila však ve vězení do konce války a vrátila se do Berlína, kde roku 1962 zemřela.

Herečka a zpěvačka Carola Neherová (1900–1942) našla první útočiště po odchodu z Berlína v Praze, kde 26. ledna 1934 vystoupila na kulturním večeru pořádaném Šaldovým komitétem pro pomoc uprchlíkům. Obdobně jako C. Mühsamová odjela v naivní víře do SSSR. Krátce před odjezdem z Prahy jí dal bývalý člen KPD Erich Wollenberg doporučující dopis pro známého, aby se jí v Moskvě ujal. NKVD při prohlídce dopis u ní našla. C. Neherová byla poté odsouzena na deset let do vězení, kde 28. června 1942 zemřela.³⁶

Počátkem roku 1938 uveřejnil trockistický novinář Walter Held (později se stal obětí NKVD) v listu „Unser Wort“ článek, v němž uvedl jména německých emigrantů, kteří zmizeli v kobkách NKVD. K případu zatčení C. Neherové zaútočil na B. Brechta, jehož písně Neherová zpívala: „Vy, pane Brechte, jste znal Carolu Neherovou. Víte, že nebyla ani teroristkou, ani špiónkou, ale statečným člověkem a velkou umělkyní. Proč mlčíte? Protože Stalin platí Vaše publikace

a časopis „Das Wort“, nejprolhanější a nejbídnější časopis, který kdy němečtí intelektuálové vydávali“.³⁷

Přední funkcionář KPD Heinz Neumann (1902–1938) žil se svou ženou Margarete Buber-Neumannovou od roku 1935 v SSSR. Za stalinských čistek byl v roce 1937 zatčen a již se nikdy nevrátil z vězení. Jeho žena byla zatčena roku 1938 a odsouzena na 5 let k nucené práci v táboře v Karagandě.³⁸

Na základě paktu mezi Stalinem a Hitlerem (23. srpna 1939) získala sovětská tajná služba NKVD přísně tajný seznam osob žijících v sovětském exilu. Tento materiál sestavil nacistický Reichssicherheitshauptamt. Seznam obsahoval na 316 stranách jména 5254 osob s velmi detailními osobními údaji, které pak NKVD zařadila do kategorií: trockistický špion, agent gestapa, imperialistický agent, zrádce lidu, nepřítel Sovětského svazu.³⁹

Po podepsání mnichovské dohody 29. září 1938 nastala pro německou emigraci v ČSR vrcholně kritická situace. Proto byl zřízen při ministerstvu sociální a zdravotní správy 11. listopadu 1938 Ústav pro péči o uprchlíky. Od 17. listopadu 1938 do 15. března 1939 vyřídil žádosti 4 825 rodin o vystěhování. V následující tabulce jsou zahrnuti občané bývalé ČSR – Češi, Slováci, Rusíni, Poláci, sudetští Němci, Židé a emigranti z Německa a Rakouska.⁴⁰

Cílová země emigrace	počet osob
Anglie	2 462
Palestina	2 240
USA	1 621
Kanada	626
Ekvádor	317
Panama	301
Švédsko	295
Chile	270
Francie	264
Belgie	255
Bolívie	251
Uruguay	209
Norsko	174
Austrálie	153
Dánsko	109
Paraguay	104

V této tabulce nejsou uvedeny země, kam odešlo méně než 100 osob. To se týká především SSSR, který v tomto období přijal pouze 7 žadatelů. (!)

Funkci Vysokého komisaře pro německé uprchlíky v Ženevě při Společnosti národů zastával Sir Neill Malcolm. Jeho tajemníkem byl francouzský komunistka Rudolf Katz (vl. jménem Leo Bauer), pověřený dohledem nad situací emigrantů v ČSR. Po mnichovském diktátu počátkem října 1938 zřídil při Šaldově komitétu zvláštní oddělení pro technické přípravy emigrace z ČSR, které vykonávali dr. Raphael a Hugo Gräf, oba rovněž komunisté. Odchod do emigrace žádal již výše zmiňovaný bývalý komunistka Erich Wollenberg. Když přišlo sto víz z Anglie, stálo jméno E. Wollenberga na předním místě. Zásahem R. Katze bylo udělené vízum prohlášeno za neplatné. Předsedkyně Národního komitétu M. Schmolková však zařídila, že nejen E. Wollenberg, ale i novinář Bernhard Menne (1901–1968), denuncovaný komunisty v Anglii a spisovatel Eugen Brehm, obviňovaný ze styků s českými trockisty, víza obdrželi.⁴¹ V tísnivé situaci emigrantů snažících se včas odejít ze zbytku ČSR, intervenoval Neill Malcolm jako vysoký komisař Společnosti národů pro uprchlíky z Německa a Rakouska 2. listopadu 1938 u sovětského vyslance v Londýně I. Majského. Uvedl, že mezi uchazeči jsou vysoce kvalifikovaní specialisté (inženýři, lékaři ad.). Po měsíci odpověděl I. Majský, že sovětská vláda je ochotna přijmout některé uprchlíky, ale nejdříve bude každý případ řešen individuálně.⁴² Podobně žádal pražský herec Walter Taub (1907) o azyl v SSSR, avšak marně. Odešel 9. dubna 1939 do Švédska.⁴³

Hans Jaeger (1899–1975) uprchl do Prahy 16. března 1933. V Berlíně vedl nakladatelství Marx-Engelse. Po příchodu do Prahy dostal z Moskvy pokyn, aby toto nakladatelství vedl dále v Československu. Oproti četným emigrantům, kteří nenašli v Praze práci, Jaeger jako zaměstnanec moskevského nakladatelství byl existenčně zajištěn. V červnu 1933 odjel do Moskvy (byla to jeho čtvrtá cesta), tentokrát však již s jinými pocity. Dříve pod vlivem hrozícího nacistického nebezpečí před některými jevy v SSSR zavíral oči. Viděl věci, které na něho zapůsobily varovněji než bída po násilné kolektivizaci rolníků v letech 1929–1931. Vyvlastnění soukromého majetku bylo dokonáno, avšak důsledkem toho byl hospodářský úpadek. Všude vládl pocit nejistoty, oblíbeni byli denuncianti. Partajní funkcionáři žili v blahobytu, zatímco lid živořil.

Nakladatelství Marx-Engelse mělo být přeloženo do Leningradu a Jaeger tam měl přesídlit. Nejdříve odmítl. Protože však každý návštěvník SSSR musel při příjezdu do Moskvy odevzdat cestovní pas, hrozilo mu, že by pro neuposlechnutí příkazu skončil na Sibiři, a tak se podvolil. Jakmile dostal pas, odjel do Prahy a vypověděl pracovní poměr v nakladatelství. Protože byl Němec žijící v ČSR i v SSSR, musela se sejít stranická kontrolní komise, která jej vyloučila z komunistické strany. Rozhodnutí podepsal O. Piatnickij, který se později stal obětí stalinských čistek.⁴⁴ Dne 5. února 1936 bylo v Praze založeno hnutí Volkssozialistische Bewegung Deutschlands.⁴⁵ Po celý rok 1936 se tato organizace

scházela a diskutovala o současných poměrech v Německu a v Evropě a hledala formy a prostředky k aktivní činnosti. Hans Jaeger patřil k vůdčím osobnostem. Ve svých referátech odmítal spolupráci s komunisty, kritizoval Stalinovu politiku v SSSR a především politické procesy. Jaeger založil v Praze tiskovou agenturu „Aeropress“ vydávající aktuální zprávy. Podnik se dostal roku 1936 do finanční tísně. Po obsazení ČSR nacisty uprchl Jaeger přes Polsko do Anglie.

Bruno Frei, vl. jménem Benedikt Freistadt (nar. 1897 v Bratislavě) působil nejdříve jako novinář ve Vídni a pak přešel do Berlína, kde se poznal s E. E. Kischem. V březnu 1933 přišel do Prahy a spolupracoval s F. C. Weiskopffem a W. Herzfeldem. Tehdejší sekretář KSČ Klement Gottwald vyzval Freie, aby napsal brožuru o Hitlerově nástupu k moci. Knížka „Hitler über Deutschland“ vyšla pod pseudonymem Karl Franz německy i česky. Po dohodě s F. C. Weiskopffem a W. Herzfeldem založil B. Frei týdeník „Der Gegenangriff“ (první číslo vyšlo v dubnu 1933). Vycházel v Praze a Paříži a stal se nejrozšířenějším orgánem protinacistické emigrace. Vydávání zajišťovala komunistická tiskárna Rote Fahne. „Der Gegenangriff“ byl nejlépe informovaným listem německé emigrace, podporovaný především komunisty a předními levicovými intelektuály. Když v roce 1935 vyhlásil kongres kominterny pozměněnou taktiku v boji proti nacismu, vyzýval k vytvoření lidové fronty zapojením širokých mas nekomunistů a zmínil útoky proti SPD, pochopitelně podle těchto direktiv změnil i „Gegenangriff“ svou ideovou zbrojnici. List patřil do tiskového koncernu W. Münzenberga, který se postupně vzdaloval příkazům Moskvy a kritizoval Stalina. Proto byl do Prahy poslán člen vedení KPD Herbert Wehner, který pod krycím jménem Kurt Funk měl zařídit novou orientaci listu v intencích lidové fronty. Roku 1936 pověřil Walter Ulbricht Bruno Freie za svého pobytu v Praze, aby přešel do Paříže a tam se staral o stranický tisk. V Praze převzal vedení listu redaktor Lex a vydával jej pod názvem „Deutsche Volkszeitung“.⁴⁶

Ve své výpovědi v roce 1978 ve Vídni Bruno Frei již kriticky pod vlivem poraženého „pražského jara“ 1968 změnil své někdejší názory: „Když dnes čteme „Gegenangriff“, vidíme, kolik přání a snů a kolik nadsázek je v člancích obsaženo. Na jedné straně KPD hlásala v rámci lidové fronty jednotu dělnické třídy, ale útoky na SPD jako hlavního nepřítele jednotu ničila.“⁴⁷ V postoji k židovské otázce Žid Bruno Frei uvedl: „Stranická linie hlásala, že je třeba potírat sionismus jako reakční hnutí a propagovat asimilaci.“ Aktivní solidaritu se Židy projevil až v exilu v Mexiku po událostech v Osvětimi. Celkově zprávy o SSSR a komentáře k sovětské politice měly v „Gegenangriffu“ nejslabší úroveň a veškerá objektivita byla potlačena emociální lží. Pozoruhodný je i postoj B. Freie k W. Münzenbergovi, který kritizoval Stalinovu politiku. „Sám jsem byl v rozporu: na jedné straně jsem byl spolupracovníkem W. Münzenberga, na druhé disciplinovaným členem KPD. Rozhodl jsem se na příkaz strany se od něho

distancovat.“ Závěrem své výpovědi Frei uvedl, že přes kritický postoj k stalinské politice zůstal stoupencem SSSR, zastáncem socialismu a odpůrcem kapitalismu.

Max Seydewitz (nar. 1892) přišel do ČSR se svou ženou v roce 1933. Byl původně členem SPD a později poslancem SAP (Sozialistische Arbeiterpartei). Manželé Seydewitzovi bydleli nejdříve na Zbraslavi v hotelu Ritz, který předním členům SPD dal k dispozici kapitán Em. Voska. Seydewitz se stýkal s E. E. Kischem a F.C. Weiskopffem, který byl švagrem W. Herzfelda. Měl spojení i na české komunisty K. Kreibicha a B. Šmerala a pod vlivem německých komunistů W. Koenena (1886–1964) a H. Budzislawského (1901–1978) pomáhal prosazovat stalinskou linii jednotné lidové fronty.⁴⁸ Poměr k Stalinovi vyjádřil M. Seydewitz ve své knize „Stalin oder Trotzki“, která vyšla v Londýně roku 1938.⁴⁹ „Tato kniha byla milníkem nově nastoupené cesty. Právě tak jako já i četní sociální demokraté po těžkých zákrutech a přes omyly se dostali k pravdě a stali se přesvědčenými komunisty. K tomu mi velmi napomohl Klement Gottwald. Jako sekretář kominterny často pobýval v Moskvě. Zval mě a mou ženu do hotelu Flora a vybízel mě k napsání knihy o Stalinovi a proti Trockému.“⁵⁰ Po mnichovském diktátu volil M. Seydewitz další emigraci v Norsku, kam odletěl s rodinou přes Anglii.

Mezi německými emigranty v Praze, Paříži, ve španělské občanské válce a konečně v Mexiku hrál přední úlohu E. E. Kisch (1885–1948). Jako účastník protinacistických akcí, spisovatelských kongresů v Paříži a Moskvě dostal místo profesora na nově založené univerzitě v městě Marx v povolžské autonomní republice, kde působil v letech 1934–1935.⁵¹ Brzy rozpoznal tragický vývoj v Rusku pod Stalinovým vedením. Uvědomoval si svou závislost na komunismu, z níž se však nedovedl vymanit a jež se promítala i do jeho tvorby. Tento jeho pocit se prohloubil za pobytu ve Francii a v Mexiku. Poslední léta v emigraci silně trpěl vývojem poměrů v komunistickém hnutí a po válce se do Prahy vrátil již jako zlomený muž.⁵²

Zcela mimořádnou osobností mezi německými emigranty v Praze byla Ruth von Mayenburg (nar. 1907 v Srbici u Teplic-Šanova, kde její otec byl ředitelem hnědohelných dolů). Na studiích ve Vídni poznala redaktora Ernsta Fischera (nar. 1899 v Chomutově) a tato šlechtická dívka se provdala za proletářského intelektuála. Pod jeho vlivem se stala členkou rakouské komunistické strany.

V Berlíně se seznámila s generálem K. Hammersteinem, který měl kritický postoj k Hitlerovu režimu. Toho využila zpravodajská služba Rudé armády a získala Ruth v. Mayenburg pro své služby. Střídavým pobytem mezi Prahou, Německem a Rakouskem získávala informace o zbrojním stavu německé armády. V Praze žil z pověření Moskvy ve velmi přísné ilegalitě komunistů „malý Karel“ (pravé jeho jméno nikdy nepoznala), který řídil její špionážní činnost. Jeho žena

Erna (kdysi sekretářka K. Liebknechta a R. Luxemburgové, roku 1921 na III. kongresu kominterny stenografovala v Moskvě projev Lenina, Lunačarského a Zetkinové) musela v Praze žít se svým synem odděleně a nesměla se z konspirativních důvodů stýkat se svým mužem. Ruth v. Mayenburg po jednom návratu do Prahy (bydlela v Bubenči, Verdunská 17) zjistila, že „malý Karel“ zmizel; stal se obětí stalinských čistek. Také jeho žena skončila v stalinském lágru a vrátila se až po dvaceti letech.⁵³

Ruth v. Mayenburg se svým mužem E. Fischerem odjela do Moskvy, kde bydleli v pověstném hotelu Lux pro prominentní emigranty. Přestala pracovat pro Rudou armádu (v hodnosti majora) a působila v kominterně pod krycím jménem Ruth Wieden, Ernst Fischer jako Peter Wieden.

Mezi německou emigrací v Praze byl činný jako žurnalista Fritz Beer (nar. 1911 v Brně). V roce 1934 pracoval v novinách „Arbeiter Illustrierte Zeitung“ (AIZ), kde poznal německé komunisty W. Herzfelda, jeho bratra Johna Heartfiel-
da, F.C. Weiskopfa, L. Fürnberga ad.

V téže době se vytvářela opoziční skupina českých komunistických intelektuálů (J. Guttman, K. Teige, St. Budín, Z. Kalandra ad.) Scházeli se v bytě Mileny Jesenské v domě na Francouzské tř., který projektoval její manžel architekt J. Krejcar. O těchto schůzkách se dozvěděl R. Slánský a požádal Fr. Beera, aby mu referoval o názorech opoziční skupiny a především o J. Guttmannovi. Protože se Beer nepodřídil stranické disciplíně, odvraceli se od něho komunističtí přátelé věrní straně. Později byl vzat na milost a vstoupil do redakce „Rote Fahne“, kde spolupracoval s básníkem L. Fürnbergem. Také u něho pozoroval vnitřní rozpolcenost z poměrů v komunistickém hnutí, na veřejnost to však Fürnberg nedal najevo. Člen redakce AIZ F. C. Weiskopf dodržoval důsledně stranické příkazy a jakmile se dozvěděl o „kacířském“ názoru některého z přátel, sděloval to svému švagrovi W. Herzfeldovi. Tehdy mezi komunistickými emigranty převládal názor, že denuncovat emigranty s nekomunistickými názory patří ke stranickým povinnostem. Po uzavření paktu Hitler-Stalin se Fr. Beer s komunistikem definitivně rozešel a na doporučení M. Jesenské emigroval do Anglie.⁵⁴

Starší bratr Fritze Beera Kurt (1908–1941, známý pod jménem Kurt Konrad) pracoval po boku Julia Fučíka v časopise Tvorba. I on se dostal do konfliktu s vedením KSČ. Tvorba uveřejnila článek Závaše Kalandry, který žádal důsledný boj proti německému nacismu, což bylo v rozporu se stalinskou linií. Kurt byl předvolán k Rudolfu Slánskému, aby se distancoval od názorů Závaše Kalandry, anebo ihned opustil místo redaktora v Tvorbě. Kurt se disciplinovaně podřídil direktivě strany. Po příchodu nacistů udržoval styky s ilegálním ÚV KSČ. V lednu 1941 dostal se svou manželkou sovětské státní občanství a vstupní vízum do SSSR. Protektorátní výjezdní povolení však přišlo pozdě. Dne 1. března

1941 byl Kurt Konrad týden po zatčení prvního ilegálního ÚV KSČ rovněž zatčen, převezen do Drážďan, kde 25. září 1941 dobrovolně ukončil svůj život.

Třetí komunistická internacionála byla založena Leninem r. 1919 s cílem podporovat a prosazovat komunismus v jednotlivých zemích světa a připravovat světovou revoluci. Za Stalinova vedení se vliv kominterny projevil v tvrdém ovlivňování komunistických stran: zasahovala svými emisary proti úchytkám vylučováním, čistkami nebo dokonce i fyzickou likvidací osob, které se postavily proti Stalinově politice. To se v plné míře projevilo v třicátých letech, kdy vyvrcholilo v Evropě soupeření dvou extremistických ideologií – nacistické a bolševické. Všechny tyto neblahé důsledky tvrdě dopadly na německé emigranty ve Francii, Československu, Španělsku a především v sovětském Rusku.

V roce 1943 Stalin kominternu zrušil. Byl to další z jeho lstivých kroků, aby demokratické spojence utvrdil v klamném slibu, že s ním bude možná poválečná spolupráce. V roce 1947 bylo utvořeno komunistické informační byro – kominforma, která pod jiným jménem měla plnit stejné úkoly jako původní kominternu. Kominforma byla zrušena v r. 1956, avšak snaha ovlivňovat jiné komunistické strany, státy a posléze i celý svět nepřestala až do rozpadu SSSR.

Francouzský filozof Alain Besançon v článku „zapomenutý komunismus“ upozornil, že zatímco hrůzy nacismu jsou již všeobecně známé, stalinský teror zůstává jakoby zahalen v mlze, jako něco vzdáleného, co známe jen nepřímou. „Jedním z velkých úspěchů komunistického režimu je to, že prosadil svou vlastní ideologickou klasifikaci moderních politických režimů... Válka, jež přinesla vojenské spojení mezi západními demokraciemi a Sovětským svazem, oslabil obranné reakce západu proti komunistické myšlence, které byly silné v době paktu mezi Hitlerem a Stalinem, a vyvolala určitou intelektuální blokádu. Stalin dal sovětskému válečnému hrdinství čistě vlasteneckou podobu, komunistická ideologie byla na chvíli odsunuta stranou.

Jedním z rysů 20. století není jen to, že v něm docházelo ke strašlivému masakrování člověka člověkem, ale i to, že historické vědomí mělo velké problémy se správnou orientací. Orwell poznamenal, že mnozí se stali nacisty ze strachu před bolševismem a mnozí komunisty ze strachu před nacismem. Trvalo léta, než jsme si plně uvědomili, co je nacismus, protože přesahoval to, co jsme považovali za možné a představitelné. Mohlo by tomu tak býti v případě komunismu, jehož zločiny před námi otevřely stejně hlubokou propast a které jsme považovali – jako Osvětim do roku 1945 – za nepravděpodobné, neuvěřitelné, nemyslitelné.“⁵⁵

POZNÁMKY

- ¹ Pirker, Th.: Die Moskauer Schauprozesse 1936–1938, München 1963, s. 52–86. Abosch, H.: Von der Volksfront zu den Moskauer Prozessen. Exilforschung 1, München 1983, s. 27–44.
- ² Československý vyslanec v Moskvě B. Pavlů – zpráva pro ministra K. Kroftu. Depeše D/30 15.1.1937 a 31.1.1937, č. 3. Archiv ministerstva zahraničí.
- ³ Šaldův zápisník IX, říjen 1936.
- ⁴ Šaldův zápisník IX, listopad 1936.
- ⁵ Jesenská, M.: „Co zbylo z KSČ“. Přítomnost č. 43, 26.10.1938.
- ⁶ Tvorba XII, č. 7, 12.2.1937.
- ⁷ Exil und Asyl. Antifaschistische deutsche Literatur in der Tschechoslowakei 1933–1938 (M. Beck, K. Hyršlová, G. Veselá, J. Veselý). Berlin 1981.
- ⁸ Jarmatz, Kl.: Literatur im Exil. Berlin 1981. Jarmatz, Kl.: Exil in der UdSSR. Leipzig 1979.
- ⁹ Röder, W.: Drehscheibe – Kampfposten – Fluchtstation. Deutsche Emigranten in der Tschechoslowakei. Drehscheibe Prag. Herausgegeben von P. Becher u. P. Heumos, München 1992, s. 15–29.
- ¹⁰ O činnosti německých komunistů – emigrantů v ČSR viz Černý, B.: Most k novému životu. Praha 1967, s. 46–72.
- ¹¹ Plné znění tohoto bulletinu viz Černý, B.: Komitety pro pomoc německé emigraci v ČSR (1933–1938). Československý časopis historický (dále ČsČH) 15, 1967, s. 277–299. Státní ústřední archiv v Praze, fond Prezídium ministerstva vnitra 207-739-2, list 101–104.
- ¹² Bundesarchiv Koblenz, fond R 58/517.
- ¹³ Heckert, F.: Die KPD im illegalen Kampf. Moskau-Leningrad 1933. Zentralkomitee der KPD: Unser Kampf gegen die SPD zur Gewinnung der sozialdemokratischen Arbeiter für die Einheitsfront in der sozialistischen Freiheitaktion (26.6.1933) – Bundesarchiv Koblenz, fond R 58/561.
- ¹⁴ Seger, G.: Oranienburg, Karlsbad 1934, s. 38–39. Počátkem března 1934 opustil Prahu – viz Seger, G.: Reisetagebuch eines deutschen Emigranten. Zürich 1936.
- ¹⁵ Černý, B.: viz pozn. č. 11.
- ¹⁶ Sternfeld, W.: Zuflucht in Prag. Bremen 1965, s. 200–204.
- ¹⁷ Matthias, E. (Hrsg.): Mit dem Gesicht nach Deutschland. Eine Dokumentation über die sozialdemokratische Emigration (aus dem Nachlass von Friedrich Stampfer), Düsseldorf 1968, dok. 14 a 15.
- ¹⁸ Friedrich Ebert Stiftung Bonn, Archiv der Sozialen Demokratie, fond Emigration, Sopade 8.
- ¹⁹ Röder, W.: Sonderfahndungsliste UdSSR (über Quellenprobleme bei der Erforschung des deutschen Exils in der Sowjetunion. Exilforschung 8, München 1990, s. 92–105. Grossmann, K.: Emigration. Geschichte der Hitlerflüchtlinge 1933–1945. Frankfurt/M 1969, s. 105 ad.
- ²⁰ Jüdischer Almanach. Prag 1935, s. 35.
- ²¹ Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933. Hrsg. Röder, W. u. Strauss, W., 3 Bände, New York-München-Paris-London 1980–1983.
- ²² Huss-Michel, A.: Die Moskauer Zeitschriften „Internationale Literatur“ u. „Das Wort“ während der Exil-Volksfront (1936–1939). Eine vergleichende Analyse. Europäische Hochschulschriften, Reihe 1, Band 974, Frankfurt/M. 1987.

- ²³ Walter, H.-A.: Deutsche Exilliteratur. Band II, Stuttgart 1984. „Die Folgen des sowjetischen Staatsterorismus für die in der Sowjet-Union lebenden Exilierten“, s. 203–247.
- ²⁴ Před André Gidem navštívil Sovětský svaz rumunský spisovatel Panait Istrati (1884–1935) a po dvouletém pobytu 1927–29 se stal rozhodným odpůrcem komunismu. – viz Istrati, P.: Auf falscher Bahn. München 1930.
- ²⁵ Gide, A.: Návrat ze Sovětského svazu. Praha 1936.
- ²⁶ Pfaff, I.: Česká levice proti Moskvě 1936–1938. Praha 1993, s. 33 ad.
- ²⁷ Tvorba XII, č. 5, 29.1.1937.
- ²⁸ Křest'ánová, M.: Bert-Brecht-Club. Paginae historiae. Sborník Státního ústředního archivu v Praze 6, 1998, s. 116–126.
- ²⁹ Abosch, H.: c.d., viz pozn. 1.
- ³⁰ Mann, H.: Ein Zeitalter wird besichtigt. Reinbek 1976, s. 80.
- ³¹ Johnson, P.: Dějiny dvacátého století. Praha 1991, s. 303, též Kantorowicz, A.: Politik und Literatur im Exil. Hamburg 1978, s. 59.
- ³² Bohumír Šmeral (1880–1941) působil v Moskvě v kominterně od r. 1926. Na III. kongresu kominterny byl zvolen do výkonného výboru a od r. 1935 se stal členem revizní komise kominterny.
- ³³ Müller, R.: Bericht des Komintern-Emissärs Bohumír Šmeral über seinen Pariser Aufenthalt 1937. Exilforschung 9, München 1991, s. 236–261. Otištěný dokument pochází z pozůstalosti B. Šmerala z ústředního stranického archivu KSČ. Jak potvrzuje razítko na titulním listě, byl tento materiál původně uložen v archivu kominterny v Moskvě a jeden exemplář postoupen do Prahy sekretáři EKKI Kl. Gottwaldovi. R. 1990 na žádost Theodora Pinkuse z Curychu byl tento materiál poskytnut pro konferenci v Curychu.
- ³⁴ Gross, B.: Willi Münzenberg. Stuttgart 1967.
- ³⁵ Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským. Praha 1953, s. 208–229.
- ³⁶ Mayenburg, R.: Hotel Lux. Frankfurt/M – Berlin – Wien 1981, s. 182 ad. Erich Wollenberg (1892) byl členem KPD od jejího založení. V období bavorské republiky rad vedl rudé oddíly. V r. 1924 odešel do SSSR a po šestileté činnosti ve stranickém aparátě se r. 1931 vrátil do Německa. V době nacistického nástupu k moci se dostal do sporů s vedením KPD a kominternou a byl v r. 1933 vyloučen z KPD. Později emigroval do ČSR. Účastnil se v Praze 5.2.1936 činnosti nově založeného hnutí Volkssozialistische Bewegung Deutschlands, vedené H. Jaegrem. – Černý, B.: Hnutí lidového socialismu německé emigrace v ČSR. ČSČH, 67, 1969, s. 421–435. V říjnu 1998 uspořádala společnost pro bádání o exilu (Gesellschaft für Exilforschung) v Berlíně konferenci „Frauen im sowjetischen Exil“. Příspěvky referentů vycházely z osobních výpovědí žen přeživších gulag. Stálým nedostatkem v bádání je nepřístupnost ruských archivů. – Neuer Nachrichtenbrief der Gesellschaft für Exilforschung, Bonn, prosinec 1998.
- ³⁷ Bernward, V.: Ihre Moral und unsere. Berlin 1967, s. 76.
- ³⁸ V souvislosti s paktem mezi Stalinem a Hitlerem byla vydána do Německa a skončila v táboře v Ravensbrücku, kde poznala Milenu Jesenskou. – Buber-Neumann, M.: Als Gefangene bei Stalin und Hitler. München 1949. Buber-Neumann, M.: Kafkas Freundin Milena. München 1963.
- ³⁹ Mayenburg, Ruth: Hotel Lux. s. 184. Též Röder, W.: Sonderfahungsliste UdSSR (über Quellenprobleme bei der Erforschung des deutschen Exil in der Sowjetunion. Exilforschung 8, München 1990, s. 92–105.

- ⁴⁰ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938–1945, Praha 1945. s. 243.
- ⁴¹ Dopisem z 14.4.1969 uvedené údaje sdělil Kurt R. Grossmann, P.O. Box 91 Kew Gardens, New York, USA. 11.10.1969 Eugen Brehm z Anglie: „Ich habe Ihren Beitrag in Nr. 3 der Historischen Zeitschrift mit grossem Interesse gelesen und mit jenem Heimweh, das mich immer erfasst, wenn ich an die Jahre denke, die ich als Flüchtling inmitten Ihres grossen kleinen Volkes verbringen durfte. Praha ist die einzige Stadt in dieser weiten Welt, die ich von ganzem Herzen liebe“.
- ⁴² Grossmann, K. R.: Emigration. Geschichte der Hitler-Flüchtlinge 1933–1945. Frankfurt/M. 1969, s. 107.
- ⁴³ Burger, H.: Der Frühling war es wert. München 1977, s. 106.
- ⁴⁴ Sator, K.: Das kommunistische Exil und der deutsch-sowjetische Nichtangriffspakt. Exilforschung 8, München 1990, s. 29–45. Uvedené informace poskytl autorovi Hans Jaeger v červnu 1964 ve Frankfurtu nad Mohanem. Viz též Zadek, W.: Sie flohen vor dem Hakenkreuz. Reinbek 1983, s. 36–42.
- ⁴⁵ Černý, B.: Hnutí lidového socialismu německé emigrace v ČSR. ČČH 67, 1969, s. 421–435.
- ⁴⁶ Der Gegenangriff (Prag-Paris 1933–1936). Eine Schriftenreihe Deutsches Exil 1933–1945, vyd. Heintz, Georg. Worms 1982. Připojen rozhovor konaný v prosinci 1978 ve Vídni. Grunenberg, Antonia: „Ich wollte Montezumas Federhut nach Mexiko bringen“. Ein Gespräch mit Bruno Frei über das kommunistische Westexil und Nachkriegszeit in Österreich. Exilforschung 4, München 1986, s. 243–253.
- ⁴⁷ Viz pozn. 46. Frei, B.: Die deutsche antifaschistische literarische Emigration in Prag 1933–1936, in: Goldstücker, Ed.: Weltfreunde. Konferenz über die Frage deutsche Literatur. Prag 1967.
- ⁴⁸ Hermann Budzislawski (1901–1978) nahradil ve vedení časopisu Neue Weltbühne Willi Schlamma (1904–1978), s jehož trockistickými názory komunisté naprosto nesouhlasili. Walter, H.-A.: Deutsche Exilliteratur 1933–1950. Exilpresse, Band 4, Stuttgart 1978, s. 31–74. Kantorowicz, A.: Deutsche Schicksale. Intellektuelle unter Hitler und Stalin. Wien 1964.
- ⁴⁹ Seydewitz, M.: Stalin oder Trotzki. Die UdSSR und der Troztkismus. Zeitgeschichtliche Untersuchung, London 1938.
- ⁵⁰ Seydewitz, M.: Es hat sich gelohnt zu leben. Erkenntnisse und Bekenntnisse. Berlin 1976, s. 353.
- ⁵¹ V r. 1763 carevna Kateřina II. usídlila v Povolži 27 000 německých kolonistů. Za bolševického režimu měl Stalin záměr postavit před světovou veřejností vzorný německý stát (autonomní republiku) komunistického stylu. Hlavní město Jekatěrininstadt přejmenoval na Marx a dřívější Pokrovsk na Engels. Po přepadení SSSR nacisty roku 1941 shazovala německá letadla nad tímto územím letáky s hitlerovskou propagandou. Stalin prohlásil, že povolžští Němci jsou infikováni nacismem a dal je deportovat do Kazachstanu. Tragicky tak skončil život mnoha těchto Němců, ale i emigrantů, kteří se pokoušeli vybudovat v městě Engels divadlo.
- ⁵² „Po dvouletém působení na této univerzitě jsem u konce svých sil. Přednášejte lidem, kteří sotva umějí číst a psát... Experiment Sovětského svazu představit povolžské Němce před světovou veřejností se nepodařil. Brzy na toto místo resignuji...“ Prager Montagsblatt 1935. Přetištěno v Prager Nachrichten Nr. 4/XVI. München 1965, s. 16–17.
- ⁵³ Mayenburg, R.: Blaues Blut und rote Fahnen. Ein Leben unter vielen Namen. Wien 1969. V srpnu 1934 odjela s první skupinou rakouských emigrantů z Prahy do Moskvy. Většina z nich byla později stalinskou policií likvidována. Mayenburg, R.: Hotel Lux, Frankfurt/M. 1981.

⁵⁴ Beer, F.: Hast Du auf Deutsche geschossen, Grosspapa? Berlin 1992. V březnu 1994 navštívil Prahu Fritz Beer a poskytl autorovi další detailní informace o svém životě. Viz článek Denní Telegraph, 19. 3. 1994.

⁵⁵ Besançon, A.: Mémoire et oubli du communisme, Commentaire 80, 1997. Překlad v Revue pro politiku a kulturu, Proglas 2, 1998, s. 16–18.

PŘÍLOHA

Němečtí emigranti-komunisté oběti stalinských represálií v letech 1936–1938

přišli z Československa

Beutling Theodor	redaktor Rote Fahne	x
Birkenhauer Erich	redaktor Rote Fahne	x
Creutzburg August	člen ÚV KPD	
Dietrich Paul	člen ÚV KPD	
Eberlein Hugo	člen ÚV KPD	x
Flieg Leo	organizační sekretář KPD	
Halle Felix	právník ÚV KPD	
Hirsch Werner	šéfredaktor Rote Fahne	x
Kippenberger Hans	vedoucí vojenského aparátu KPD	
Koska Willi	vedoucí Rote Hilfe	
Kurella Heinrich	redaktor Rote Fahne	
Leow Willi	vedoucí svazu Rudých frontových bojovníků	
Ludwig Johanna	poslankyně zemského sněmu	
Neumann Heinz	člen politbyra KPD	
Rebe Alfred	redaktor Rote Fahne	
Remmele Hermann	člen politbyra KPD	
Sauerland Kurt	teoretik KPD	
Schubert Hermann	člen politbyra KPD	x
Schulte Fritz	člen politbyra KPD	x
Süsskind Heinrich	šéfredaktor Rote Fahne	x

Sestaveno podle Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933. Röder, W.-Strauss, H., München-New York-London-Paris 1983, s. 66–69 Czechoslovakia, Soviet Union s. 117–120.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE KOMINTERN UND DIE DEUTSCHE EMIGRATION IN DER TSCHECHOSLOWAKEI 1933–1939

Bohumil Černý

Das 20. Jahrhundert brachte für die Menschheit zwei Katastrophen – zwei Weltkriege. Ihre Folgerungen fanden ihre Reflexion im sozialen Bereich (verelendete Massen, Hunger, Arbeitslosigkeit, Schäden an der Gesundheit u. a.) und folgend dann im politischen Bereich (die Entstehung der extremistischen Parteien – der nazistischen und der kommunistischen). Zum Ideal der Arbeiterschaft wurde die bolschewistische Partei in der UdSSR, die auch die links orientierte Intelligenz beeinflusste. Die manchen von ihnen waren dann bereit, nicht nur die scheinbaren Vorteile der Stalinschen Diktatur zu verteidigen, sondern auch die Stalinschen Verbrechen zu rechtfertigen.

Der Sieg des Naziregimes in Deutschland zwang die Regimegegner in das ausländische Exil zu fliehen. In die Tschechoslowakei kamen vor allem die prominenten SPD- und KPD-Funktionäre, die hier seinen gegenseitigen Kampf weiter führten. Die Politik der KPD wurde von der Komintern aus Moskau geleitet.

In den Jahren 1936-38 wurden in Moskau die politischen Prozesse inszeniert: von den 54 Angeklagten wurden 47 hingerichtet. Leider auch einige Schriftsteller im Exil hielten diese Prozesse und ihre Urteile für gerechte (L. Feuchtwanger, H. Mann, B. Brecht u. a.). Im Zusammenhang mit diesen Prozessen ergriff Stalin Repressalien gegen die deutschen Emigranten, die in der UdSSR lebten.

Die Komintern griff auch in die Tätigkeit der Emigration in Frankreich, Spanien und Mexiko ein. B. Šmeral als Emissär der Komintern fuhr von Moskau nach Paris ab, um dort die Liquidierung der oppositionellen von W. Münzenberg (ermordet 1940 in Frankreich) geführten Bewegung vorzubereiten. Eine fatale Rolle spielte dabei O. Katz (André Simone).

Der Nichtangriffspakt zwischen Stalin und Hitler (August 1939) rief in der deutschen Emigration große Erbitterung und Desorientierung hervor. Die meisten haben diesen Pakt verurteilt. Die KPD und die anderen Sektionen der Komintern feierten ihn als Stalins große Friedenstat.

Während in den demokratischen Ländern im Westen nach dem 2. Weltkrieg eine große Menge von den die deutsche Emigration betreffenden historischen und literarwissenschaftlichen Arbeiten erschien, in der kommunistischen

Tschechoslowakei war es nicht möglich, über dieses Thema die objektiven wissenschaftlichen Arbeiten zu publizieren. Wenn aber doch die Abhandlungen oder Sammelbände erschienen, beschränkten sie sich auf die kommunistische Presse, nahmen unkritische Stellung zu Stalins Politik in den 30. Jahren, glorifizierten einseitig die Aufgabe der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei und der bolschewistischen Partei in der UdSSR. Es bezieht sich vor allem auf die Arbeiten der tschechischen Germanisten, sowie auch auf die Arbeiten der DDR-Historiker.

ÚNOR 1948 A KATOLICKÁ CÍRKEV

Václav Babička

Radikalizace mas, k níž zpravidla dochází ve státech zatažených do válečných konfliktů, se po první světové válce projevila u nás i silným protiklerikálním, proticírkevním a zčásti i protináboženským hnutím. Po druhé světové válce se tato situace neopakovala, československá společnost se chovala k církvím vcelku neutrálně a ani uvnitř církví nedošlo k nějakému výraznému pnutí. V českých zemích sice docházelo k perzekuci německého duchovenstva, ale dělo se tak z důvodů národnostních a nikoliv náboženských. Také na Slovensku neměly zákroky proti některým církevním činitelům náboženské pozadí, ale byly důsledkem propojení katolické církve na Slovensku s mocenskými elitami Slovenského státu. V českých zemích se naopak uznale přijímal podíl duchovenstva na protinacistickém odboji, jenž řada duchovních zaplatila ztrátou svobody i života. Pozice katolické církve byly posíleny i tím, že dva katoličtí duchovní – představitelé lidové strany – se významně podíleli na práci exilové vlády v Londýně, přivedli lidovou stranu do svazku Národní fronty a byli členy poválečných čs. vlád.

Vliv katolické církve v ČSR po r. 1945 byl tedy nezanedbatelný a politické síly, které vedly boj o moc, musely kalkulovat především s ideovým vlivem katolicismu. Komunisté, kteří nemohli počítat s tím, že by se katolická církev v jejich mocenském zápase proti demokratickým silám přiklonila na jejich stranu, usilovali alespon o paralyzování jejího vlivu. V dílčích otázkách, jako byla pozemková reforma či školské zákony, nalézali podporu i u obou socialistických stran. Součástí komunistické taktiky bylo i podněcování rozkolu mezi církevní hierarchií a nižším duchovenstvem a snaha o uvolnění vazeb katolické církve v ČSR na Vatikán s cílem ustavit národní církev, která by byla povolná státní moci a která by díky své izolaci nevyvolávala nežádoucí reakce mezinárodní veřejnosti.

Z tohoto hlediska je namístě otázka, zda si katolická církev v období rozhodujícího mocenského střetnutí po druhé světové válce toto nebezpečí uvědomovala, zda a jak mu čelila a zda se v únorových dnech 1948 zmobilizovala k nějaké akci, která by se pokusila podpořit zvrát politického vývoje ve prospěch demokratických sil. Chování katolické církve v únorových dnech 1948 dosud nebylo podrobněji zkoumáno a analyzováno¹ a tato studie je prvním pokusem o rekapitulaci a rozbor této stránky historických událostí na podkladě pramenů komunistické a církevní provenience, především materiálů evidenčního odboru ÚV KSČ a registratury ordinariátu arcibiskupa J. Berana.

Je třeba říci, že katolická církev se po válce vcelku úzkostlivě střežila toho, aby jí někdo mohl vytknout, že zasahuje do politického dění. Kněží ve vládě a v parlamentu vystupovali jako reprezentanti své politické strany a rozhodně ne jako prodloužená ruka církve. Je známa nespokojenost arcibiskupa Berana s tím, že ministři Šrámek a Hála nedostatečně hájili zájmy církve v otázce parcelace církevních statků, i jeho nechuť udělovat kněžím církevní dispens pro kandidaturu v parlamentních volbách. Z poválečného období je znám jeden významnější případ, kdy si předseda KSČ Kl. Gottwald stěžoval na zasahování církve do politiky. Týkal se pastýřského listu slovenských biskupů k volbám v r. 1946, v němž vyzývali věřící, aby volili strany zaručující náboženskou svobodu. Gottwald to interpretoval jako agitaci pro Demokratickou stranu a stěžoval si na to na zasedání Národní fronty 12. června 1946. Přes Šrámkovo ohrazení, že biskupové mají právo všeobecně radit věřícím, jak mají volit, trval Gottwald na své kritické interpretaci.² I když je zřejmé, že výzva slovenských biskupů byla zahrocena proti KSS a že ve slovenských poměrech nepřímo znamenala podporu Demokratické strany, formulačně se vyvarovala podpory nebo odsouzení konkrétní politické strany a argumentovala výhradně náboženskou svobodou.

Komunisté považovali katolickou církev za svého přirozeného protivníka a usilovali o to, aby o dění v ní získali co nejvíce informací nejen z veřejných, ale i důvěrných zdrojů. Proto evidenční oddělení ÚV KSČ v čele s Karlem Švábem si vybudovalo svou agenturu nejen v nekomunistických politických stranách, ale i v katolické církvi.³ Informátorem komunistů byl dokonce člověk z blízkého okolí arcibiskupa Berana, jeho komorník František Linhart. Za informátora byl získán i katecheta František Jedlička na doporučení dr. Pavla Křivského,⁴ původně želivského premonstráta, který vystoupil z řádu a pracoval v Ústředním archivu ministerstva vnitra (později se mu komunisté odvděčili uvězněním po procesu s funkcionáři Junáka).⁵

Rostoucí napětí a konflikty mezi politickými stranami i v celé společnosti přivodily, že koncem roku 1947 se i představitelé katolické církve začali vyslovovat k veřejným záležitostem. Činili to ovšem způsobem sobě vlastním – prostřednictvím pastýřských listů, jimiž se obraceli na věřící. Zásadní obsah, shrnující pohled církve na současnou realitu, přinesl společný pastýřský list čs. biskupů a ordinářů ze zasedání biskupské konference dne 19. listopadu 1947.⁶

V úvodu listu hodnotí biskupové současnou dobu jako vážnou pro celé lidstvo i pro náš národ. Proto se cítí povinni promluvit, a to i ze závazku přísahy věrnosti státu, kterou složili při nástupu do úřadu. Pohnutkou jejich kritického vystoupení byl „vzrůstající úpadek mravnosti“. Jak dále biskupové vysvětlili, neměli tím na mysli jen individuální morálku, „nýbrž úpadek celkové mravnos-

ti, jejímž základem jsou opatrnost, statečnost, spravedlnost a mírnost“. Tím již zamířili do oblasti veřejného života a zde svou kritiku mravního úpadku dále rozvinuli: „Přibývá demagogické troufalosti a smělosti poměrně s ubýváním statečnosti opravdových charakterů, a přece nebylo nikdy tolik třeba pevnosti povahové jako v našich dobách.“ A dále: „Co tu zbytečných řečí, slavností, projevů a podniků! Jen aby dav se nějakým způsobem zabavil a aby jeho pozornost byla odvrácena od mnohých nedostatků a nesprávností.“ Biskupové tu neuvádějí žádné konkrétní příklady a události, jen konstatují celkový dojem z prožívaných událostí. Nenavrhují opatření, nesugerují rozhodnutí, spíše se snaží poskytnout morální oporu těm, kdo sdílejí stejné pocity a názory a kdo mají možnost je ve veřejném životě uplatnit.

Od všeobecné kritiky politické a společenské atmosféry u nás přistupují pak biskupové ke kritice konkrétních exekutivních kroků státních orgánů, právního řádu a právní kultury. Úpadek spravedlnosti považují za nejzlobnější, což rozvádějí takto: „Jsou do nebe volající křivdy páchané pod rouškou práva a spravedlnosti na majetku a osobním právu. Je zneužíváno a znehodnocováno i jméno národní očisty k provádění vrcholných nespravedlností.“ V této pasáži se však nelze ubránit dojmu, že tu církevní představitelé nevystupují jen jako nadstraniční pozorovatelé a mravní autorita, ale i jako obhájci vlastních zájmů. Některé formulace totiž živě připomínají probíhající spor o pozemkovou reformu na církevních statcích. Obhajoba těchto zájmů byla samozřejmě právem i povinností biskupů, ale zde ji skryli za obhajobu celospolečenských zájmů.

Následující pasáž pastýřského listu se dotýká vlastního pole střetu – zápasu o veřejné mínění. „A je věru smutné, že neupřímnost, nečestnost a lživé překrucování zaplavuje i vrstvy udávající tón kultury a že je tak i veřejné mínění v nebezpečí nesprávného ovlivňování.“ Tady možná bylo více na místě sestoupit z morální roviny vyjadřování ke konkrétnější a přesnější analýze, neboť v zápase o veřejné mínění církev mohla – a měla – vystupovat jako rovnocenný partner politickým silám. Konec konců tento pastýřský list nebyl ničím jiným než pokusem o změnu veřejného mínění. V tomto bodě si zřejmě biskupové neuvědomili důležitost svých slov, která mohla být zesílena opuštěním abstraktní roviny uvažování, rozšířena o konkrétní analýzu manipulace s veřejným míněním a doplněna vlastním konceptem informační politiky.

Závěr první části pastýřského listu je patetickým apelem na politiky: „Běda národu, který by byl veden po těchto nebezpečných cestách! Zapřísaháme vás proto všechny, kdož z vůle lidu jste odpovědni za správu našich věcí, zamyslete se nad skutečným stavem poměrů našich! Máte velkou odpovědnost před národem i před Bohem.“ Tato pasáž naznačuje, komu vlastně byl pastýřský list především adresován: čs. politikům. Tato forma komunikace je však problematic-

ká. Četli či slyšeli politikové pastýřské listy? A pokud se s nimi seznámili – brali si je k srdci a řídili se jimi? Možná ti, kteří byli aktivními katolíky, ale těch byla menšina. A tak se vracíme k roli veřejného mínění. Pokud se myšlenek a názorů obsažených v pastýřském listě nezmocnilo veřejné mínění, neměly šanci se prosadit. Vliv na veřejné mínění, jak jsme si již naznačili výše, však nebyl silnou stránkou tohoto pastýřského listu.

Druhá část pastýřského listu se vyjadřovala k připravovanému školskému zákonu a kritizovala především chystaný ideologický monopol, prosazovaný ve výuce dějepisu, filosofie a dalších humanitních předmětů. Závěr listu se ještě vracel k pozemkové reformě, při jejímž provádění se církev obávala o ztrátu svých budov.

Pastýřský list z 19.11.1947 byl až dosud nejostřejší kritikou vládní politiky ze strany katolické církve, a to vládní politiky jako takové, ne jen v otázkách církevní politiky. Šlo skutečně o politiku vlády, ne pouze o praktiky komunistů, kteří ovšem už tehdejší politice udávali hlavní tón. Bezprostředním podnětem ke kritice nebyla žádná konkrétní událost, byla to celková politická situace a klima ve společnosti a příležitostí byla biskupská konference. Důležitost této kritiky byla omezena, jak jsem již naznačil, některými příliš idealistickými východiskami a přístupy. O ohlasu pastýřského listu ve společnosti není nic známo a asi se omezil na katolické kruhy.

Opožděnou reakcí na tento pastýřský list byl až dopis Ústředny Státní bezpečnosti při ministerstvu vnitra arcibiskupské konsistoři v Praze dne 29. ledna 1948.⁷ Ústředna StB se dozvěděla o existenci pastýřského listu z hlášení nižších bezpečnostních orgánů a vyhodnotila jej tak, že proti výslovnému zákazu podle § 303 II. odst. trestního zákona list obsahoval záležitosti státního a politického života, kritizoval navrhované zákony v oboru školství a pozemkové reformy a ukládal duchovním, aby ho přečetli z kazatelny nejbližší neděli po obdržení. Reakce Státní bezpečnosti byla nejen opožděná, ale i hloupá. Z dopisu není patrné, zda to bylo dáno malou operativností StB nebo zda byla tato reakce nějak záměrně načasována. Ani arcibiskup Beran s odpovědí nespěchal a reagoval až 10. března 1948.⁸ Zaslal StB text inkriminovaného pastýřského listu a na vysvětlenou, snad i s mírnou ironií, dodal: „Pastýřský list byl legálně vydán a publikován 19. listopadu 1947. Byl uveřejněn ve mnohých denních listech, v jiných byl komentován. Byl doručen i některým členům tehdejší vlády. Nikdo se nad vydáním a publikováním onoho pastýřského listu nepozastavoval, neboť odpovídal na problémy svobodně a veřejně v denním tisku probírané. Není také známo, že by byl býval někdo pobouřen čtením jeho.“

Posud známé prameny nedávají odpověď na otázku, zda církevní hierarchie zamýšlela pastýřským listem z 19. listopadu 1947 zahájit soustavnější formaci

veřejného mínění a tlak na vládu či zda se jednalo o jednorázovou akci, po níž církev zaujala vyčkávací stanovisko. Je fakt, že tlak na vládu se nijak výrazně nestupňoval a vliv na veřejné mínění nebyl nijak výrazný. Další pastýřský list z 11. prosince 1947 se vyjadřoval hlavně k připravovanému školskému zákonu. Když se biskupové nedočkali odpovědi ze strany vlády na své návrhy a požadavky, rozhodli se urgovat vládní stanovisko zvláštním dopisem dne 26. ledna 1948.⁹ Připomněli nejprve, že ke školské otázce zaslali již vládě memorandum na podzim roku 1946, pak vládě dali na vědomí rezoluci z manifestace katolického lidu v květnu 1947 a pastýřský list z listopadové biskupské konference. Ani na jeden z těchto dokumentů vláda nereagovala.

Biskupové v tomto dopise překračují rámec diskuse o školském zákonu, i když formálně se k tomuto rámci hlásí. Připouštějí i nutnost školské reformy a některé výhody jednotné školy. Pak však s jistým patosem adresují vládě tři výzvy: „Ale z lásky k národu a státu zapřísaháme všechny, kdož budou rozhodovati:

1. V zájmu demokracie a z ohledu na skutečnou vůli i skutečné přání většiny národa neničte zákonem svobodu přesvědčení a svobodu náboženskou stále ještě zaručovanou dosud platící ústavou a nerušte sliby slavnostně dané a stvrzené jak v Košicích, tak i na nejvyšších místech.

2. V nynější světové tak vážné situaci nepřipravujte náš stát, jemuž věrni jsme a věrni zůstatí chceme, o dobrou pověst, jako státu demokratického, v cizině. Uvažte dobře, jak právě toho využije státu našemu nepřátelská propaganda, která se chápe každé příležitosti, aby mohla prohloubiti ještě propast mezi námi a Slováky. Berete na sebe velkou zodpovědnost!

3. Nerozdmychujte kulturní boj, který by musel nastati po uzákonění předlohy přes všechno ujišťování, že si nikdo u nás kulturního boje nepřejde. Nesměli bychom mlčet, abychom nebyli zrádci svého národa, jenž by jistě vnitřními rozpory nesmírně trpěl a jenž by nezbytně hynul mravně i kulturně.

Voláme úpěnlivě, neničte ovoce tolika obětí, zpečetěných krví umučených a utrýzněných, kteří trpěli a umírali za vnitřní pokoj a blaho nás všech!“

Tento dopis je pozoruhodný po psychologické stránce. To, že biskupové vládu zapřísahají a připomínají jí její míru zodpovědnosti, znamená, že se stavějí do pozice vyšší mravní autority než jaké požívá vláda. Vědomě opouštějí odbornou rovinu problému a otázku školské reformy povyšují, nebo ji využívají jako záminku, na rovinu všeobecné diskuse o demokracii, svobodě, ideologii a kultuře. Formulace o „stále ještě“ zaručovaných svobodách a „dosud platící ústavě“ naznačují, že si biskupové uvědomovali, že čs. společnost stojí na rozcestí, z něhož jedna cesta vede ke ztrátě svobody a demokracie. V tom dostává jejich dopis profétický charakter. Na druhé straně v jiných pasážích dopisu pod-

léhají dobové frazeologii počínající studené války (poukazy na nepřátelskou propagandu) a zaštiťují se národními zájmy a odkazem odboje, přičemž tato argumentace je jen zčásti věcně oprávněná a spíše je součástí taktického postupu zatlačit vládu do defenzívy. Po psychologické stránce je tento dopis zajímavým pokusem o to, jak zdánlivě nepřekročit hranici mezi církevním děním a politikou, ale přitom se ve vážné chvíli vývoje našeho státu k politické situaci vyslovit.

Na tento dopis konečně vláda zareagovala, odpověď arcibiskupu Beranovi však byla velmi chladná.¹⁰ Byl ujištěn, že připomínky k osnově základního školského zákona jsou vedeny v patrnosti a že se předseda vlády vynasnaží, aby tato osnova plně odpovídala zásadám Košického vládního programu i budovatelského vládního programu, které přijaly všechny strany Národní fronty. Zásadní diskuse tak byla odmítnuta, odborná diskuse o školském zákonu byla vyhrazena vládě a premiér Gottwald se farizejsky stylizoval do pozice obhájce církevních zájmů (ovšem v intencích vládních programů), který však nemůže zaručit, že se mu podaří svůj názor ve vládě prosadit. Vláda se tak nenechala přitlačit ke zdi a do defenzivní role odsoudila církev.

Druhým jablkem sváru mezi církví a státem byla pozemková reforma. Dne 2. února 1948 intervenoval arcibiskup Beran u předsedy vlády Gottwalda ve věci parcelace církevních statků. Ani v tomto případě Beran neuspěl. Gottwald ho vyzval, aby mu církev předložila, jakou částku z výnosu církevních statků vynakládá na udržování nemocnic, sirotčinců a j. zdravotních a sociálních zařízení, a slíbil, že napříště tato vydání ponese vláda.¹¹ Tím již nastínil budoucí model hospodářského zajištění života církví, které vedlo k fatální závislosti církví na státu a stalo se jedním z nástrojů ovládnutí života církví.

Arcibiskup Beran citlivě vnímal zhoršující se politickou situaci a ohrožení demokracie. Vážnost doby vyjádřil ve svém pastýřském listu na hromnice 2. února 1948:¹² „Až bude v Čechách nejhůře, má být podle dávné pověsti nalezen již tak dlouho hledaný hrob naší bl. Anežky. Třebaže tolik toužíme, aby konečně už byly vypátrány ostatky bl. Anežky, třebaže se na ten úmysl i modlíme, přece si na druhé straně nepřejeme, aby poměry v Čechách i v celém našem státě ve zhoršení dospívaly k vrcholu. Nemůžeme však říci, že by poměry naše nebyly těžké. Jsou smutné, velmi smutné, takové, jakých si nezasloužil náš dobrý lid po tak smutných a těžkých utrpeních.“ I když komunisty výslovně nejmenoval, bylo z tónu listu zřejmé, že právě je činí odpovědnými za politický a morální vývoj u nás a že jejich počínání považuje za demagogické. Arcibiskupova slova jsou prodchnuta snahou otevřít lidem oči, aby nepodléhali klamným a líbivým frázím: „Kdo rozdmychuje bratrovražedné boje u nás, je největším nepřitelem národa! A jsou, kteří je rozdmychují! Neskrývejte se za lid! Lid, ten dobrý náš

lid, si nepřeje toho, co mu přičítáte!“ Arcibiskup byl svázán tím, že se nemohl pouštět do hodnocení politické situace a jednotlivých sil, které ji utvářely. Jednak to církvi nepřísluší, jednak to postavení církve v čs. státě neumožňovalo. Tato slabost církevní pozice však byla jen zdánlivá, neboť pomocí náboženské symboliky se mohl arcibiskup Beran vyjádřit k současné situaci daleko důrazněji než by to mohl učinit politicky angažovaný činitel či komentátor. Symbolika kříže umožnila arcibiskupovi označit odpůrce kříže – komunisty – za nástroj d'ábla, použít účinnou analogii komunistů s nacisty a na pozadí antagonismu pravdy a lži vyslovit obavu z ohrožení pravdy a z důsledků vítězství lži: „Kříž Kristův zvítězil nad křížem hákovým, kříž Kristův vítězí nade všemi, kdož proti kříži bojují. Satan byl, je a bude vždy vůdcem odpůrců kříže.... A pod křížem Kristovým vroucně prosme za vítězství pravdy v našem národě. Vítězství lži by znovu na náš národ uvalilo pohromu doby braniborské.“

Únorové dny roku 1948 asi arcibiskup Beran úzkostlivě prožíval ne v obavě o svou osobu, ale o budoucnost našich národů. Netečnost politiků k jeho návrhům a oslychavost veřejnosti k jeho varováním ho asi přiváděla k poznání, že zvrát je možný již jen v transcendentální náboženské rovině. S tím asi souvisí jeho opatření přednesené na schůzi konsistoře 18. února 1948, aby ve dnech, v nichž bývá po oraci „A cunctis“ imperata „Pro Ecclesia“, se místo ní použila imperata č. 11 „Contra persecutores et male agentes“. ¹³ Téhož dne požádal arcibiskup Čs. rozhlas, aby do vysílání zařadil jeho výzvu: „Arcibiskup dr. Beran důtklivě vybízí všechny věřící, aby soukromě i veřejně úpěnlivě se modlili za mír a pokoj v národě našem.“ ¹⁴

Dle známých pramenů se zdá, že tušení budoucí katastrofy neproniklo ani do širších řad církevních představených. Břevnovský arcipat Anastáz Opasek vzpomíná, že na rozdíl od roku 1938, kdy byli představení klášterů upozorněni, aby učinili opatření na ochranu církevních archivů a majetku, se jim v roce 1948 žádného varování nedostalo. Odjezd pronuncia Rittera z Prahy si vykládá jako tušení zkušeného církevního diplomata příštích událostí. „Pochybuji, že my, ostatní představení v Čechách, na Moravě a pravděpodobně i na Slovensku, bychom byli připraveni na totální pohromu a očekávali ji“, píše A. Opasek. ¹⁵ Kaplan v Horním Štěpánově a později známý biskup podzemní církve Felix Maria Davídek věnoval v předúnorových dnech veškerou energii přípravě na vytvoření katolické university a je příznačné, že 24. února 1948, den před rozhodnutím mocenského boje, zařizuje tisk indexů a diplomů pro Katolické Athenium Chrlice. ¹⁶ Ani ve vzpomínkách Dominika Pecky se v prožitku únorových dní 1948 neobjevuje pocit osudového rozhodnutí. Pecka vzpomíná na to, že gymnasium, na němž učil, se připojilo 25. února ke generální stávce a jakou měli studenti radost, že jim odpadlo vyučování. ¹⁷ Nitranský arcibiskup Karol Kmeťko 18. února 1948 rozeslal list biskupským úřadům na Slovensku, obsa-

hující návrhy opatření proti brigádám mládeže na stavbě trati Hronská Dúbrava – Banská Štiavnica a banskobystrický biskup Andrej Škrábik se listem z 21. února k odmítnutí brigád mládeže připojil.¹⁸ Českobudějovický biskup Josef Hlouch byl 25. února v Praze, kde v chrámu sv. Jakuba probíhala duchovní obnova pro muže. Biskup Hlouch zde vystoupil s přednáškou „O Božím řádu ve státě“.¹⁹

I arcibiskup Beran, jehož tušení příštího vývoje bylo neklamné a který se snažil ovlivnit dění svými pastýřskými listy a modlitbou, se při jiných veřejných projevech choval rezervovaně k probíhajícím událostem. Dne 21. února napsal dopis Národní jednotě severočeské, zřejmě jako odpověď na její dopis z 19. ledna, v němž arcibiskupa žádala o projev pro časopis *Náš Hraničář*. Beran nemá ve svém listě žádnou narážku na současné události a dává členům Národní jednoty severočeské tři rady ryze náboženského obsahu: podporovat náboženství jako morální základ zdravé společnosti, neznesvěcovat neděle a promýšlet sociální význam čtvrtého přikázání (cti otce svého a matku svou, abys dlouho žil a dobře se ti vedlo na zemi) a upevňovat rodinu.²⁰ Dne 23. února celebroid arcibiskup v katedrále sv. Víta slavnostní bohoslužbu k jubileu zvolení a korunovace papeže Pia XII.²¹ a není mi známo, že by při kázání učinil nějaké prohlášení k současné situaci, které by veřejně zapůsobilo.

Na politické scéně únorových dní se pouze epizodně objevil litoměřický biskup Štěpán Trochta. Komunistům zřejmě nestačila podpora několika katolických kněží v čele s Josefem Plojharem a chtěli svůj vliv podepřít i získáním někoho z biskupů pro spolupráci. 23. února pozval Alexej Čepička biskupa Trochtu, s nímž se znal jako se spoluvězněm z Dachau, do Prahy a nabídl mu členství v Ústředním akčním výboru Národní fronty. Trochta si vyhradil poradu na nunciatuře a poté nabídku odmítl.²² Tím tato epizoda skončila a komunistům se nepodařilo vrazit klín do biskupského sboru. Autorka knihy o biskupu Hlouchovi hodnotí přístup církevních představitelů k politickému dění věcně: „Bohužel je však třeba přiznat, že tvář v tvář převratu zůstala církev se svými představiteli zpočátku stejně bezradná jako ostatní. Ani ona nedokázala ukázat národu jasnou cestu. Biskupové se ale brzy vzpamatovávají a po vzoru Krista se namísto politického řešení snaží vést lid ke křesťanské morálce.“²³

Karel Kaplan²⁴ uvádí, že vzrůstající nezákonost a zneužívání Bezpečnosti pro cíle KSČ vyvolalo schůzky církevních činitelů s vedoucími politiky nekomunistických stran. Od 19. února, kdy se ministři tří nekomunistických stran definitivně rozhodli podat demisi, se údajně schůzky konaly každodenně. K. Kaplan nejmenuje církevní činitele, kteří tato jednání vedli. Není také patrné, zda schůzky měly za cíl získat podporu katolické církve pro kroky nekomunistických stran, či zda církevní činitelé v těchto schůzkách hledali podporu pro hájení církevních zájmů a shromažďovali informace o výhledech politického

vývoje. Zdá se, že tyto schůzky měly spíše informativní charakter a nerodila se na nich zásadní rozhodnutí politického charakteru. Gottwald se domníval, že z těchto schůzek vzešel pastýřský list arcibiskupa Berana k vládní krizi, vydaný 25. února, a komunistické vedení bylo přesvědčeno, že tyto schůzky vedly k politickému sblížení arcibiskupa s prezidentem Benešem.

Domnívám se, že prohlášení arcibiskupa Berana k vnitropolitické situaci nebylo dohodnuto na nějaké schůzce s politiky a vycházelo z dosavadní linie arcibiskupových názorů a činů. Z hlediska politického vývoje také přišlo pozdě, až 25. února, kdy již bylo vše rozhodnuto, a pokud by skutečně nějak bylo inspirováno nekomunistickými politiky, pak toto načasování by bylo další z řetězce taktických chyb, jichž se v únorové vládní krizi dopustili

Arcibiskup Beran vydal 25. února dva veřejné dokumenty, které vlastně obsahovaly výzvy a provolání obsažené již v dřívějších pastýřských listech a nové bylo jen jejich načasování. Politikům bylo určeno provolání „Nemlč, arcibiskupe! Nesmíš mlčet!“²⁵ V úvodu provolání je cítit arcibiskupovu zdrženlivost a snad již rezignaci, které ho srážely od úmyslu vystoupit dříve. Přiznává, že podnětem mu byl anonymní dopis, obsahující výzvy, jež vložil do názvu svého provolání, a další naléhání věřících, aby v této rozhodné chvíli dějin zaujal stanovisko k vnitropolitické situaci. Zdá se, že cítil jistou marnost svého počínání, když se ptá, zda má smysl mluvit. „Laviny řítící se nezadržíš,“ – takový je výraz jeho rozčarování. Přesto znovu vznáší několik apelů na státníky, v porovnání s dřívějšími vystoupeními však nepoměrně mírnějších: „Vzpamatujte se! Víím, že nechcete rozdmýchovat bratrovražedné boje, ale takto se jim nevyhnete. Zamyslete se nad svou odpovědností!... Udržujte právní řád! Všichni schválili zásadní program socialisace. Všichni k němu pracovali a chtějí pracovat. Právní cestou se dosáhne trvalejších reforem, i těch nejradikálnějších.... Neničte odkaz presidenta osvoboditele a práci presidenta budovatele!“ Ze závěru provolání číší arcibiskupova skepse: „Budou také upřímně chápána má slova? Chci doufat.“

Karel Kaplan hodnotí Beranovo provolání takto: „Byla to výzva, namířená proti politické perzekuci a nezákonnostem, které v masovém měřítku provázely zrod komunistické moci. Zazněla pozdě a zůstala už bez účinku.“²⁶ K tomu je třeba dodat, že arcibiskup byl k tomuto provolání spíše dotlačen a že zůstal daleko za ostroší a jasností svých prohlášení z přelomu let 1947/1948.

Druhý dokument, který arcibiskup Beran vydal 25. února, byl leták „Katolickým křesťanům a všem lidem dobré vůle“.²⁷ Leták je laděn převážně nábožensky. Z textu je cítit, že arcibiskup již seznal, že mocenský boj je rozhodnut a že nyní hlavně půjde o mravní zdraví národa a o změnu politiky ne násilím, ale změnou smýšlení. Nevyzývá k odporu proti politikům, ale k tomu, aby se za ně křesťané modlili. Z arcibiskupových slov je cítit, že přítomnost je rozhodnuta

a je třeba obracet pohled k budoucnosti: „Žijeme v době nad jiné vážné. Rozumíme-li znamením doby, poznáváme, že prožíváme kritické chvíle dějin. Nepochybujeme o dobré vůli mnohých členů národa a jeho představitelů. Jako křesťané však víme, že tato sama nestačí. Velká část národa sešla s cest víry a mravnosti. Je třeba modliteb, je třeba pokání, tj. změny smýšlení. Katolíci pochopí tuto výzvu a budou se snažit denní společnou modlitbou růžence vyprošovat národu Boží milosrdenství a světlo jeho představitelům! Ti, kteří nejsou spojeni touž vírou s katolickou církví, necht' se spojí s námi v jednom úsilí společných proseb a společného smíru! Přiberte k modlitbám nevinné děti, jejichž modlitby podle výroku Kristova pronikají před Boží tvář! Spojme se v modlitbách o pravý mír! Změňme smýšlení, pokud je čas!“ Můžeme se ptát, čím bylo způsobeno zmírnění Beranova postoje za poslední 3 týdny. Byly to taktické ohledy vůči nové vládní garnituře, aby si ji církev hned na počátku její vlády neznepřátelila zcela nesmiřitelným způsobem? Nebo to bylo pod dojmem masových stávek a demonstrací a znejistěním, jaká je skutečná vůle většiny národa? Dokumenty na to odpověď nedávají. Snad to ještě v budoucnu osvětlí některá osobní svědectví.

Ze dne 26. února pochází jiné prohlášení k politické situaci, které vydali „zástupcové a představitelé křesťanských církví v Československu“.²⁸ Na exempláři dochovaném v osobním archivu arcibiskupa Berana nejsou uvedeny podpisy signatářů, jen rukou je připsáno Petr, což asi znamená, že iniciátorem prohlášení byl lidovecký ministr nové Gottwaldovy vlády Alois Petr. Podle formulace prohlášení je zřejmé, že se k němu hlásili příslušníci různých křesťanských církví, a není známo, že by je podepsal někdo z katolických biskupů. Je to prohlášení loyality k nové vládě. Probíhající mocenský zápas je charakterizován jako „udržení a dobudování naší lidové demokracie“. Z poslušnosti vůči křesťanským zásadám vyvozují signatáři podporu Národní frontě a jejím akčním výborům a „přimknutí se“ k nové vládě. Přihlášení se k novému politickému kursu je označováno jako náboženský a mravní imperativ. Postoj těchto lidí by měl být podroben psychologickému zkoumání, jež by snad odhalilo, proč upadli do tak zásadního omylu, pokud svůj postoj mínili vážně a pokud nebyl výsledkem prospěchářské spekulace. Domnívám se, že ve většině případů nešlo o kariérismus a pokrytectví, ale skutečně o neuvědomělý omyl, způsobený posunem občanských hodnot po přestálé světové válce.

Komunistům však takové prohlášení, které nebylo podepsáno biskupy, nestačilo. Proto se Rudolf Slánský s Alexejem Čepičkou dohodli, že Čepička pozve arcibiskupa Berana na návštěvu a pokusí se ho přimět k tomu, aby zaujal veřejně kladné stanovisko k posledním událostem. Beran Čepičkův návrh odmítl, ale uvolil se svolat biskupskou konferenci.²⁹ V hlášení evidenčnímu odboru ÚV KSČ dne 4. března psal informátor, že na biskupské konferenci, která se

toho dne sešla v Brně, bude přijato loyální prohlášení všech biskupů vůči Gotwaldově vládě.³⁰ Informátor byl o tom pevně přesvědčen, neboť se domníval, že vláda učinila v otázce církevního majetku, církevního školství a tisku takové vstřícné kroky, že budou biskupy přijaty se zadostiučiněním. Z tónu zpravodajského hlášení je však patrné, že komunisté přistupovali k jednání s biskupy jako prohnání obchodníci. Potřebovali v tu chvíli od biskupů prohlášení loyality, proto byli ochotni jim leccos slíbit, ale bylo zřejmé, že jejich sliby nebyly míněny vážně a opravdově.

Z biskupské konference v Brně byly odeslány dva různorodé dopisy. Adresátem jednoho byl papež Pius XII. a čs. biskupové se na něj obraceli v souvislosti s nedávným 9. výročím jeho zvolení a korunovace. Dopis Piu XII. se dochoval ve dvou verzích, které se od sebe poněkud liší. Jedna verze má podobu čistopisu a je podepsána všemi biskupy a ordináři kromě arcibiskupa Berana.³¹ Druhá verze se dochovala v konceptu a je podepsána arcibiskupem Beranem jménem všech biskupů a ordinářů ČSR.³² Ze způsobu dochování lze usuzovat, že tato druhá verze byla papeži odeslána (z mého označení první a druhá verze neplyne pořadí vzniku jednotlivých verzí, to není z dokumentů patrné). Obě verze mají podobnou strukturu. Biskupové a ordináři děkují Svatému Otci za zasláný povzbudivý dopis (nepodařilo se mi ho nalézt), vyznávají věrnost církvi a papeži, vyjadřují odhodlání k obětavé službě a vyslovují blahopřání k výročí Piova pontifikátu. Srovnáním obou verzí jsou postřehnutelné dva jemné významové posuny. V poděkování za papežův dopis se oceňuje povzbuzení v práci a zápasu (volba těchto výrazů je nepochybně odrazem aktuálních událostí) za svobodu a práva církve – v Beranově dopise je použito vznešenější označení „Sanctae Matris Ecclesiae“. Druhá nuance se objevuje ve větě, v níž se biskupové zavazují ke službě „pro naše blaho“ („pro salute nostra“), což lze chápat jako blaho národa, kdežto pražský arcibiskup použil výraz „pro salute animarum“ – pro blaho duší. Aniž bych chtěl z těchto jemností vyvozovat dalekosáhlé závěry, nemohu se ubránit pocitu, že list podepsaný biskupy a ordináři vyjadřoval spíše dobové občanské pocity, kdežto list arcibiskupa Berana mířil více do duchovní oblasti. Odpovídalo by to arcibiskupovu vývoji, jak se projevil srovnáním pastýřského listu z 2. února a svolání z 25. února a který, jak ještě uvidíme, pokračoval tímto směrem nadále.

Adresátem druhého dopisu³³ z biskupské konference byl ministr spravedlnosti Alexej Čepička, který se dožadoval loyálního veřejného vystoupení arcibiskupa Berana. Obsah dopisu zapůsobil na Čepičku asi jako ledová sprcha, neboť byl v naprostém protikladu k tomu, co Čepička očekával. Biskupové mu napsali, že nepovažují za nutné vydávat zvláštní prohlášení k politické situaci, neboť církev se neváže na žádnou politickou nebo státní formu. Žádali, aby vztah státu a církve se řešil jednáním mezi Svatou stolicí a státem. Za vážné

přehmaty biskupové eufemisticky označili počínající perzekuci, projevující se násilným zabíráním církevních budov a ústavů, zbavováním úřadů kněží, řeholníků a řeholnic, zastavením vydávání většiny katolických časopisů a mařením činnosti katolických spolků. Ujistili Čepičku, že církev zachová nadstranickost a nepolitičnost, ale požadovali, aby na věřící nebyl vyvíjen nátlak ke vstupu do politických stran spojený s požadavkem prohlášení souhlasu s ideologií strany. Opětovně odmítli souhlasit s politickými kandidaturami kněží. Místo prohlášení loyality si musel Čepička přečíst trpkou výčitku: „Bolí nás, že událostmi posledních týdnů byly v duši národa vyvolány zmatky, jež v důsledcích otrásly jeho mravním a právním cítěním. Toto nikdy nepřispívá k pozeňnanému rozvoji a mravní zdatnosti národa a státu.“

Vedení KSČ přijalo dopis biskupů s přesvědčením, že církevní hierarchie se připravuje k odporu. Proto se A. Čepička sešel 8. března znovu s arcibiskupem Beranem, aby zjistil jeho názory na současnou situaci. V duchu dopisu z biskupské konference pražský arcibiskup navrhl, aby byl ustaven sbor ze zástupců vlády a církve, který by řešil nastalé konflikty. Podle Čepičkovy zprávy Gottwaldovi bylo toto Beranovou podmínkou, aby mohl vydat požadované veřejné prohlášení. Nedával však vládě žádné ultimátum, uznával ji za legální a z toho důvodu se vyjádřil za katolíky, že jsou k vládě loyální.³⁴

Ve dnech 10. a 11. března přinesl denní tisk³⁵ stručné výňatky z dopisu biskupů, které neobsahovaly žádná kontroverzní prohlášení. V komentářích to bylo lživě hodnoceno jako vyjádření kladného poměru katolických biskupů k nové vládě. V řadách biskupů to způsobilo nejistotu a možná i trochu zmatku. Česko-budějovický biskup Hlouch a brněnský biskup Skoupý napsali 11. března nezávisle na sobě arcibiskupu Beranovi dopisy, v nichž se dotazují, zda byl dopis Čepičkovi nějak dodatečně redigován, a přimlouvají se za to, aby byl otištěn celý, nezkrácený, neboť tiskové zprávy o něm působí zmatek a zklamání.³⁶

Manipulace s textem dopisu biskupů A. Čepičkovi možná byla příčinou toho, že se začaly šířit zprávy o rozporu mezi arcibiskupem Beranem a ostatními biskupy. Informátor evidenčního odboru ÚV KSČ psal ve svém hlášení (až 3 týdny po biskupské konferenci v Brně), že biskupové obviňovali Berana z přílišného komunismu. Udával, že Beran změnil svůj původně neutrální postoj a dal příkaz k vytvoření akčních výborů na teologické fakultě University Karlovy a v Charitě.³⁷

Arcibiskup Beran byl asi bolestně dotčen dezinformační kampaní, která se začala rozvíjet. Pravděpodobně v těchto dnech poskytl prohlášení pro Katolickou informační službu, že se nikdy neodchýlil od svého zásadního stanoviska – zůstat vždy a ve všem nadstranický a nadpolitický. Konstatoval, že jeho jména bylo zneužito, a proto se rozhodl nezúčastnit se žádných veřejných slavností.³⁸

Považoval za potřebné oslovit i kněžstvo své arcidiecéze, a proto 17. března sepsal prohlášení, které bylo vydáno následujícího dne jako oběžník konsistoře.³⁹ Distancoval se od prohlášení jednotlivců a korporací, kteří se zaštiťovali jeho jménem a autoritou. Distancoval se i od jakýchkoliv politických aktivit: „Zdůrazňuji znovu, že za svůj a katolického kněžstva jedině správný postoj považuji věnovat se svědomitě plnění stavovských, kněžských a náboženských povinností, přesně odlišovat činnost náboženskou od činnosti politické, jíž nechť se věnují výlučně laici. Nikomu jsem též nedal instrukce, aby kněží vstupovali do té neb oné politické strany. Věnujme se náboženské výchově lidí. Je nás málo a na tomto poli jistě nejlépe se uplatníme. Pomáhejme též modlitbou a smírnými oběťmi. To je úsek naší působnosti, tím neúčinněji prospějeme státu i svému národu.“ Toto prohlášení je dalším potvrzením posunu ve veřejném vystupování arcibiskupa Berana do výlučné oblasti duchovního a náboženského života.

Myslím, že arcibiskup Beran již v únorových dnech roku 1948 vycítil, že budoucnost církve v Československu spočívá v přimknutí se k duchovním hodnotám a že vstup na politické kolbiště by jí jen ublížil. Toto osobní poznání se snažil veřejně vyznávat a přesvědčoval o něm i věřící. Nebyla to přitom kapitulační před režimem, byla to jen uvážlivá volba zbraní, která církvi dávala šanci přes ztráty a ústupy čestně obstát a přežít. Své přesvědčení vtělil arcibiskup Beran i do poselství „Milá mládeži!“⁴⁰, jež je nedatováno, ale pravděpodobně pochází z roku 1948. V něm arcibiskup reaguje na omezování činnosti a rušení spolků a nabádá k tomu, aby na nich mládež příliš nelpěla, neboť spolková činnost často odváděla od činnosti náboženské. „Jestliže nebude vašim skupinám povolena činnost spolková, budete se věnovat výhradně činnosti náboženské a jsem přesvědčen, že tím nejen pro sebe získáte více, ale že prospějete i účinněji národu“ – tak zněla otcovská a pastýřská rada arcibiskupova.

Rozbor několika dokumentů představitelů katolické církve z konce r. 1947 a prvních měsíců r. 1948 umožňuje charakterizovat postoj katolické církve v ČSR k mocenskému zápasu politických sil, který v té době u nás vrcholil. Je poněkud na závalu, že neznáme podrobně stanoviska ostatních biskupů kromě arcibiskupa Berana, neboť ordinariátní registratury z jiných diecézí se nedochovaly nebo zatím nebyly objeveny. Lze však předpokládat, že v zásadních otázkách se postoje biskupů nelišily, neboť byly koordinovány na biskupských konferencích a arcibiskup Beran je mohl jako primas katolické církve v ČSR ovlivňovat.

Ukazuje se, že klíčovou otázkou pro další osud katolické církve byl její vliv na veřejné mínění. Ten byl poměrně slabý a neodpovídal počtu katolíků v ČSR. Příčiny byly jak vnější, tak vnitrocírkevní. Pozice katolické církve byly od dob první republiky a Slovenského štátu oslabeny. V katolické církvi se také obecně

prosazovala distance od politického života ve smyslu neúčasti duchovenstva v politických funkcích nebo postupného odchodu z těchto funkcí a deklarování nepolitičnosti a nadstranickosti církve. Část věřících a duchovenstva v důsledku celkového posunu poválečného politického myšlení doleva stála pod ideovým vlivem levicových stran a ani lidová strana nehájila jednoznačně a důrazně zájmy církve. Řada věřících byla členy KSČ a i někteří duchovní spolupracovali s touto stranou.

Získat rozhodující část veřejného mínění na svou stranu se církvi nepodařilo hlavně z toho důvodu, že veřejná vystoupení jejích představitelů se zprvu úzce zaměřovala na obhajobu práv a zájmů církve v otázkách pozemkové a školské reformy. Obrácení pozornosti na celospolečenské problémy demokracie, veřejné morálky a politické kultury, které se projevuje v biskupských dokumentech od konce ledna 1948, již přichází pozdě. Od počátku je ve vystupování církevních představitelů patrný defenzivní postoj. Snaha o udržení statu quo v církevně politických poměrech postupně přechází až v úsilí nekapitulovat před přicházejícím brutálním režimem a zachovat si charakterní tvář a neposkvrněný štít. V únorových dnech je u církevních představitelů patrné uchýlení se do čistě duchovní, náboženské sféry jako do místa trvalých, nezcizitelných hodnot, které byly nadějí církve na přežití a nadějí národa na budoucí obrodu.

Ptáme-li se, zda se církev v únorových dnech 1948 pokusila ovlivnit politický vývoj u nás a zda tak mohla učinit, musíme konstatovat, že toho nebyla schopna. Její vliv nebyl tak rozsáhlý a mocný a spíše měla co dělat sama se sebou, aby z těchto převratných událostí vyšla se ctí. Nelze to vytýkat nejvyšším představitelům církve – biskupům. Byli to lidé osobně přímí a řada z nich za okupace i později osvědčila svou statečnost. Vnitřní soudržnost církve však byla oslabená a působení na veřejnost omezené, takže ani výzvy biskupů nemohly mít takový ohlas, který by reálně mohl ovlivnit veřejné dění. Jinou otázkou je, zda u politiků, kteří v tomto směru očekávali od církve více, to nebyl spíše projev alibismu a výčitek svědomí z vlastního selhání. I v delší časové perspektivě a v mezinárodním srovnání je patrné, že role církve v únorových událostech sotva mohla být výrazně jiná, a z pohledu dnešní občanské společnosti je zřejmé, že ukotvení církve v duchovní oblasti je jediné možné, ba dokonce nezastupitelné.

POZNÁMKY

¹ V knize V. Prečana Slovenský katolicizmus pred Februárom 1948, Osveta Bratislava 1961, se sice jedna kapitola nazývá Slovenský katolícky episkopát a Február, ale rozebírá události z podzimu 1947 a ne z února 1948.

- ² Kaplan, Karel: Stát a církev v Československu 1948–1953. Brno, Doplněk 1993, s. 20.
- ³ O činnosti evidenčního oddělení ÚV KSČ píše podrobně Karel Kaplan v knize Pět kapitol o Únoru. Doplněk, Brno 1997.
- ⁴ SÚA, ÚV KSČ, 100/36, 520, kart. 97.
- ⁵ Bílek, Karol: Zemřel PhDr. Pavel Křivský. AČ, 40, 1990, s. 170–172.
- ⁶ SÚA, APA-Ord, 517/10/4, fol. 3–9. Pastýřský list byl otištěn např. v knize Jindřicha Zdenka Charouze „Biskup vyznavač. Josef Karel Matocha 1888–1961“, Matice Cyrilometodějská, Olomouc 1991, s. 131–137.
- ⁷ Čj. Ústb-4632/48-7/c, uložen v SÚA, APA-Ord, 517/10/7, fol. 29.
- ⁸ SÚA, APA-Ord, 517/10/7, fol. 28.
- ⁹ SÚA, APA-Ord, 517/10/6, fol. 29–30.
- ¹⁰ Dopis Úřadu předsednictva vlády arcibiskupu Beranovi ze dne 29. 1. 1948 čj. 200895/48. SÚA, APA-Ord, 517/10/6, fol. 68.
- ¹¹ SÚA, ÚV KSČ, 100/36, 520.0, č. 11648.
- ¹² Pastýřský list publikoval J. Z. Charouz, cit. d., s. 137–140.
- ¹³ SÚA, APA-Ord, 517/16/5, zápisy z porad konsistoře Stylus Curiae Pragensis 1946–1949, str. 66.
- ¹⁴ SÚA, APA-Ord, 517/18/2, fol. 95.
- ¹⁵ Opasek, Anastáz: Dvanáct zastavení. Torst, Praha 1992, ÚSD ČSAV Praha, s. 168–169.
- ¹⁶ Fiala, Petr – Hanuš, Jiří: Koinotés. Felix M. Davídek a skrytá církev. Proglas, Brno 1994, s. 38.
- ¹⁷ Pecka, Dominik: Starý profesor vzpomíná. Zvon, Praha 1996, s. 177.
- ¹⁸ Prečan, Vilém: Slovenský katolicizmus pred Februárom 1948. Osveta Bratislava 1961, obrazová příloha.
- ¹⁹ Šrajerová, Eva: Českobudějovický biskup ThDr. Josef Hlouch. Setkání, České Budějovice 1997, s. 10.
- ²⁰ SÚA, APA-Ord, 517/13/1, fol. 29.
- ²¹ SÚA, APA-Ord, 517/13/2, fol. 47, dopis J. Berana Jindřichu Duškovi do Žatce dne 23.2.1948.
- ²² Morava, Pavel: Kardinal Stephan Trochta. Oesterreichischer Kulturverlag, Thaur/Tirol 1987, s. 166–167.
- ²³ Šrajerová, Eva: cit. d., s. 10–11.
- ²⁴ Kaplan, Karel: Stát a církev..., s. 22.
- ²⁵ Koncept je uložen v SÚA, APA-Ord, 517/13/1, fol. 45. Dle textu otištěného 25.2.1948 v Lidové demokracii a Svobodných novinách vyšla edice svolání v knize Velká mše, Řím, Křestanská akademie 1970, s. 380–381.
- ²⁶ Kaplan, Karel: Stát a církev..., s. 24.
- ²⁷ Velká mše. Řím, Křestanská akademie 1970, s. 382.
- ²⁸ SÚA, APA-Ord, 517/10/6, fol. 105.
- ²⁹ Kaplan, Karel: Stát a církev..., s. 25.

- ³⁰ SÚA, ÚV KSČ, 100/36, 520.2, č. 12071.
- ³¹ SÚA, APA-Ord, 517/10/7, fol. 18.
- ³² SÚA, APA-Ord, 517/10/7, fol. 16.
- ³³ SÚA, APA-Ord, 517/10/7, fol. 12.
- ³⁴ Vyličeno podle K. Kaplana, Stát a církev..., s. 26.
- ³⁵ V registratuře arcibiskupa Berana jsou uloženy výstřižky ze Stráže lidu, Činu a Lidové obrody z 10. 3. a z Obrany lidu z 11. 3. SÚA, APA-Ord, 517/10/7, fol. 14.
- ³⁶ SÚA, APA-Ord, 517/10/7, fol. 13 a 15.
- ³⁷ SÚA, ÚV KSČ, 100/36, 520, kart. 97, záznam z 26. 3. 1948.
- ³⁸ SÚA, APA-Ord, 517/13/1, fol. 49.
- ³⁹ SÚA, APA-Ord, 517/17/6, fol. 117.
- ⁴⁰ SÚA, APA-Ord, 517/13/1, fol. 48.

ZUSAMMENFASSUNG

FEBRUAR 1948 UND DIE KATHOLISCHE KIRCHE

Václav Babička

Die Repräsentanten der katholischen Kirche in der ČSR bewahrten nach dem zweiten Weltkrieg einen Abstand von den politischen Vorgängen, damit man ihnen die Eingreifen in die Politik nicht vorwerfen kann. Erst am Ende 1947 begannen sie sich zu den öffentlichen Angelegenheiten auszusprechen, und zwar in der Form der Pastoralbriefe. Die zusammenfassende Ansicht der katholischen Kirche auf die gegenwärtige Realität fand ihre Reflexion im gemeinsamen Pastoralbrief der tschechischen Bischöfe und Diözesanbischöfe aus der Tagung der Bischofskonferenz am 19. November 1947. Sie bewerteten darin den gleichzeitigen Moralzustand der tschechoslowakischen Gesellschaft, drückten ihren Standpunkt zur Bodenreform und zum geplanten Schulgesetz aus und kritisierten gerade verlaufenden Kampf um die öffentliche Meinung.

Der nächste Pastoralbrief vom 11. Dezember 1947 betraf vor allem das geplante Schulgesetz. Die Regierung reagierte auf diesen Pastoralbrief nicht, deshalb mahnten die Bischöfe die Regierungsstellungnahme mit einem Mahnbrief vom 26. Januar 1948 an. Die Regierungsantwort war kurz und kalt. Am 2. Februar 1948 intervenierte der Erzbischof Beran beim Ministerpräsidenten Gottwald in der Sache der Parzellierung der Kirchengüter und gab den Pastoralbrief heraus, wo er mittels allegorischer Bilde die Schwere der Zeit entwarf und die Kräfte bezeichnete, die die Nation zum Verfall führen.

An den Tagen der politischen Februarkrise 1948 griff niemand von den kirchlichen Repräsentanten aktiv in die politischen Verhandlungen und öffentlichen Vorgänge ein. In Erzbischof Berans Erklärung wurde besonderen Nachdruck auf die Wahrung der geistigen und sittlichen Werte gelegt. Erst am 25. Februar 1948, am Tage der Kulmination und Entwirrung der politischen Krise, veröffentlichte Erzbischof Beran zwei öffentliche Dokumente. Der Appell „Schweige nicht, Erzbischof! Du darfst nicht schweigen!“ war vielmehr den Politikern bestimmt und forderte sie zum mäßigen Vorgehen und zur Einhaltung der Rechtsordnung auf. Der Flugblatt „An katholische Christen und an alle Menschen des guten Willens“ war den breiten Bürgerschichten bestimmt und forderte vor allem zum Gebet auf.

Die neue kommunistische Regierung brauchte von den Bischöfen eine positive Stellungnahme zu den letzten Ereignissen. A. Čepička lud den Erzbischof Beran ein, um ihn zu einer solchen Erklärung zu bringen. Beran lehnte Čepičkas Vor-

schlag ab, aber er versprach, die Bischofskonferenz einzuberufen. Die sollte sich mit den gleichzeitigen Ereignissen beschäftigen. Die Bischofskonferenz versammelte sich am 4. März in Brno. Von der Versammlung wurden zwei Briefe abgeschickt: der erste an den Papst Pius XII. und der zweite an den Justizminister A. Čepička. Der Brief an Čepička enthielt aber keine Loyalitätserklärung, er tat vielmehr eine kritische Äußerung über die letzten Ereignisse. Die Kommunisten griffen aus dem Brief einige Sätze heraus, die keine Kontroversen beinhalteten, und am 10. und 11. März publizierten sie diese Sätze in der Tagespresse als angeblich positive Äußerung der Bischöfe zur neuen Regierung. Der Erzbischof Beran fühlte sich durch die Desinformationskampagne schmerzlich gekränkt und in den nächsten Erklärungen beschränkte er sich nur auf das Gebiet des geistigen und religiösen Lebens.

Die katholische Kirche beeinflusste die politische Entwicklung in der ČSR im Februar 1948 von Grund aus nicht. Dazu kam es deshalb, daß sie keinen bestimmenden Einfluß auf die öffentliche Meinung hatte.

PAGINAE HISTORIAE

Sborník Státního ústředního archivu v Praze

7/1999

Lektorace: PhDr. Eliška Čáňová, PhDr. Eva Drašarová, CSc., PhDr. Milan Hlavačka, CSc.,
Doc. PhDr. Martin Kučera, CSc., PhDr. Jiří Křestřan, CSc., PhDr. Jana Pšeničková,
Mgr. Alexandra Špiritová, PhDr. Helena Krejčová, prof. PhDr. Koloman Gajan, DrSc.,
PhDr. Karel Beránek

Překlad resumé: Mgr. Jaroslav Koláčný

Redakce: Eva Drašarová, Václav Babička, Marie Bláhová, Zlatoše Kukánová, Lenka
Matušíková, Vladimír Růžek, Alexandra Špiritová

Obálka: Jaroslav Béza

Vydal: Státní ústřední archiv v Praze, Karmelitská 2, 118 01 Praha 1,
roku 1999

Tisk: Státní ústřední archiv v Praze

Vydání 1.

Náklad: 300 výtisků

Cena: Kč 30,-